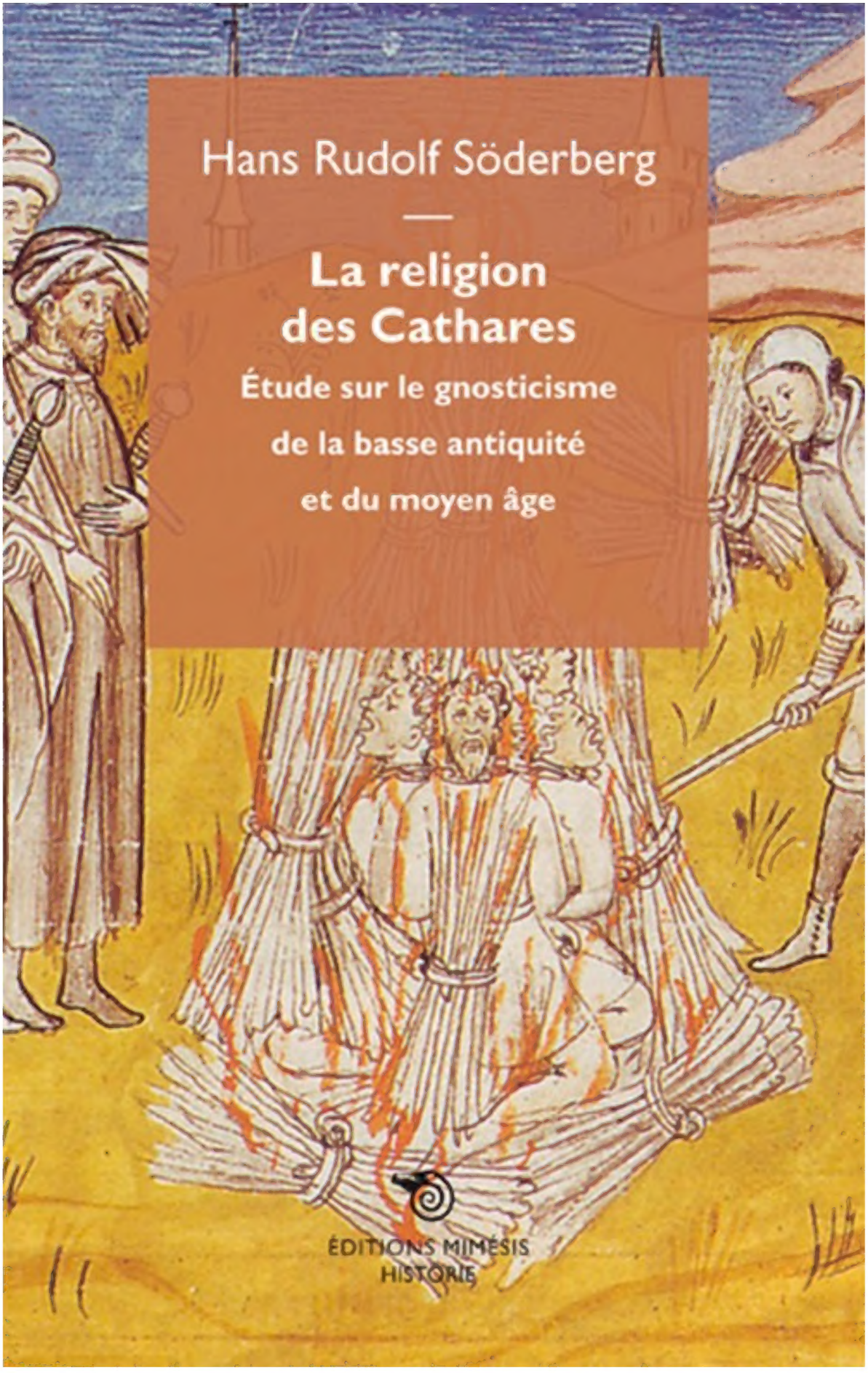

Hans Rudolf Söderberg

La religion des Cathares

Étude sur le gnosticisme de la basse antiquité et du moyen âge

ÉDITIONS MIMÉSIS
HISTORIE

HANS SÓDERBERG

RELIGIA CATARILOR

STUDIU ASUPRA GNOSTICISMULUI ÎN ANTICHITATEA TÂRZIE ȘI EVUL MEDIU

UPPSALA 1949

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

Cuvânt înainte

Iniţiativa acestei teze se datorează domnului G. Widengren care, în cursul cercetărilor sale asupra maniheismului şi gnosticismului, şi-a îndreptat atenţia asupra problemei catharilor din Evul Mediu şi mi-a încredinţat cu generozitate sarcina de a studia originea religiei cathare. În cursul studiilor mele, a găsit timp să discute cu mine întrebările care mă nedumereau, mi-a oferit adesea beneficiul vastei sale erudiţii şi mi-a dat sfaturi nepreţuite atunci când i-am prezentat manuscrisul meu. Vă rog să acceptaţi recunoştinţa mea profundă pentru interesul pe care l-a manifestat faţă de munca mea şi pentru sprijinul pe care mi l-a acordat întotdeauna.

MR H.-C. Puech, director de studii la Ecole des Hautes Etudes de la Sorbonne, a întreprins cercetări fundamentale privind bogomilii şi genealogia lor. Doresc să îi exprim recunoştinţa mea sinceră pentru cercetările sale aprofundate, de care am beneficiat de atâtea ori în cursul activităţii mele.

R. P. A. Dondaine, O. P., Roma, a publicat manuscrise importante, facilitând astfel cercetarea despre catari. El a avut amabilitatea de a-mi trimite una dintre publicaţiile sale, pentru care îi mulţumesc călduros.

Recunoştinţa mea sinceră se îndreaptă şi către dl S. Wikander, Lund, care m-a ajutat cu sfaturile sale.

Dl T. Save-Sôderbergh a fost de acord să verifice traducerea textelor copte maniheiste. Îi sunt recunoscător pentru informaţiile valoroase pe care mi le-a oferit pe această temă.

Am discutat în special problemele legate de religia gnostică cu domnul A. Olerud, iar acesta mi-a oferit beneficiul marii sale familiarităţi cu religiile greceşti şi elenistice şi cu toate problemele legate de contextul indo-iranian. Aş dori să-i mulţumesc călduros pentru amabilitatea cu care a verificat textele latine şi greceşti.

Dl S. Hartman a avut amabilitatea de a-mi furniza indicaţii extrem de utile privind religiile iraniene şi limba iraniană medie.

Mme Carin Olerud-Davidsson mi-a pus la dispoziţie, cu cea mai perfectă amabilitate, cunoştinţele sale de limbă slavonă.

Dl H. Tegnaeus mi-a făcut marele serviciu de a supune teza mea anumitor critici formale şi a acceptat cu amabilitate să corecteze o probă a întregii mele teze.

Dl A. Davidsson a avut amabilitatea de a verifica bibliografia şi aş dori să îi mulţumesc aici.

Doamna Colette Kenard-Almqvist mi-a tradus manuscrisul şi aş dori să îi mulţumesc pentru interesul manifestat faţă de această lucrare.

În cele din urmă, aş dori să-mi exprim cea mai profundă recunoştinţă tatălui şi soţiei mele, care nu au încetat niciodată să-mi ofere încurajarea de care aveam nevoie pentru a finaliza această sarcină.

Upsal, ianuarie 1949.
Hans Soderberg.

Introducere

La începutul secolului al XI-lea, erezia catarilor, sau neo-maniheii, s-a răspândit în Franța și Italia.[1] Mai târziu, s-a răspândit și în vestul Germaniei și Angliei. Întrebarea dacă erau sau nu maniheiști a fost dezbătută mult timp. De asemenea, s-a crezut că erau gnostici. Această presupunere nu ar trebui să ne inducă în eroare. Căci maniheismul a fost un curent gnostic, deși cu o concepție dualistă diferită. Acesta este motivul pentru care, pornind de la diferența de principiu care poate fi observată în acest punct între maniheism și celelalte curente gnostice, sarcina noastră va fi să aflăm în ce măsură aceasta poate fi găsită la catari. În punctele în care nu există nicio diferență, o vom compara cu concepția gnostică în general.

Desigur, ar fi total inadecvat să subliniem doar asemănările și diferențele fenomenologice. În timpul intervalului lung care separă apariția catarilor de cea a maniheiștilor și a gnosticilor, apar mai multe curente care au fost considerate verigi intermediare, și anume bogomilii, paulicienii și mesalienii. Prin urmare, este necesar să investigăm măsura în care aceste curente sunt legate istoric de mișcările gnostice din Antichitatea târzie. În primul rând, ne vom folosi de fapte pur istorice pentru a pune în lumină problema în cauză. Dar o relatare pur istorică nu ar fi suficientă, deoarece sursele nu atestă existența gnosticismului de la mijlocul secolului al V-lea până la mijlocul secolului al VII-lea. Prin urmare, trebuie să studiem asemănările dintre gnosticism și maniheism și curentele gnostice ale Evului Mediu. În acest fel, vom cerceta dacă există, în anumite privințe, o corespondență și vom trage unele concluzii.

Ceea ce ne interesează mai ales în acest studiu comparativ, care este un studiu istoric al tradițiilor gnostice, este crearea lumii și a omului, căderea sufletului și eliberarea sa în starea actuală și în starea finală. Intenționăm să arătăm modul în care aceste concepții, și altele în plus față de acestea, au fost transmise din Antichitatea târzie până la catari.[2]

Curentele gnostice din Antichitate și din Evul Mediu aveau opinii asupra doctrinelor și riturilor care se îndepărtau de cele ale Bisericii. Biserica a respins ereticii, iar aceștia au fost persecutați, ceea ce a contribuit la crearea unei rupturi între ei și Biserică. Astfel, gnosticismul din Evul Mediu s-a găsit în mod natural izolat și închis în sine. Noile generații au păstrat ideile predecesorilor lor, dar au existat și schimbări. Acest lucru ridică întrebarea dacă a fost menținută cu adevărat continuitatea istorică.

Cu toate acestea, gnosticismul din Antichitatea târzie, ca și cel din Evul Mediu, nu a rămas absolut insensibil la doctrina Bisericii, la cultul și la organizarea sa. Influențele au prevalat uneori în aceste domenii. Pe de altă parte, în multe privințe, gnosticismul se afla în spatele noțiunilor de creștinism. Cu toate acestea, rămâne o opoziție clară. Biserica a respins doctrinele care stau la baza gnosticismului: dualismul dintre o putere a Binelui și o putere a Răului, aceasta din urmă creând lumea și trupul omului, în timp ce Binele este creatorul părții spirituale a omului și al lumii cerești, spirituale; în al doilea rând, ideea gnostică că Mântuitorul a venit doar pentru a salva sufletul sau spiritul omului și, prin urmare, nu s-a întrupat efectiv și, în sfârșit, ideea că trupul este perisabil și nu poate fi înviat. Acestea sunt câteva dintre punctele esențiale de divergență, pe care le vom examina mai îndeaproape în cursul prezentării noastre. Având în vedere aceste diferențe profunde, putem presupune că, chiar dacă a existat un schimb de idei între gnosticism și Biserică, aceasta din urmă a trebuit să se asigure că nimic nu a fost în detrimentul concepției sale generale.

Nu avem ocazia să cercetăm aici originea gnosticismului. Aceasta este o problemă care a fost îndelung dezbătută. Cercetările efectuate de Bousset, Reitzenstein, Jonas și Widengren au accentuat puternic originea orientală, semitică (mesopotamiană) și indo-iraniană. Pe de altă parte,

---

1 Termenul Cathari a fost folosit pentru prima dată de Eckbert, arhiepiscop de Köln în perioada 1159-1167. În Sermones contra Catharos I, PL CXCV, col. 18, el a scris: . . și își aveau originea de la anumiți discipoli ai maniheenilor, care erau numiți catariști. El a împrumutat de la Augustin, De haer. XLVI, PL XLII, col. 36. epitetul Catharistae, despre care el este singurul martor. Dar termenul Cathari nu are originea pe care a presupus-o Eckbert. Știm că novațienii erau numiți **χαθαροί**.

2 Puech a expus moravurile, organizarea și opoziția față de cultul Bisericii în rândul bogomililor cu comparații cu paulicienii, gnosticii și, în special, maniheii și cu referințe la literatura despre catari, Puech-Vaillant, Le traité contre les Bogomiles de Cosmas le prêtre, pp. 175-219.

cercetători precum Harnack, Schaeder, de Faye și Burkitt, și mai recent Pétrement, au susținut o influență greco-elenistică, chiar creștină. Gnosticismul conține cu siguranță elemente greco-elenistice. Concepția gnostică despre lume și om poate fi găsită în anumite religii și filosofii greco-elenistice (în special în orfism și platonism). Dar unitatea cosmologiei și antropologiei, a soteriologiei și escatologiei, așa cum apare în gnosticism, nu este greacă. Nucleul gnosticismului este drama sufletului. Căderea sa și eliberarea sa de către un Mântuitor trebuie privite ca un întreg care nu este în mod special grecesc. Prin urmare, se pare că trebuie să ne întoarcem la religiile orientale și să păstrăm originea orientală a gnosticismului. Acesta este motivul pentru care, în cele ce urmează, vom acorda o atenție deosebită tradițiilor orientale. Asemănările dintre gnosticism și religiile și filosofiile greco-elenistice nu au fost menționate decât atunci când acestea par să aibă o importanță deosebită sau când servesc drept punct de comparație. Ori de câte ori, în cursul acestei prezentări, va fi nevoie să ne referim la concepții religioase sau filosofice dintr-o perioadă anterioară gnosticismului (și maniheismului), aceasta va fi doar pentru a da indicații suplimentare, intenționat scurte.

Deși gnosticismul se bazează pe tradiții mai vechi, el are o concepție proprie. Este această concepție în integralitatea sa - un complex închis de idei - pe care dorim să o urmărim de-a lungul secolelor. Dar, întrucât scopul nostru este să explicăm religia catarilor, metoda noastră va fi să ne întoarcem la Antichitatea târzie prin studiul tradițiilor. Din punct de vedere istoric, ne putem pune următoarea întrebare: au fost păstrate concepțiile gnostice?

I. Cercetări privind catarii

În sursele medievale, catharii sunt adesea denumiți „manichaei”. Acest termen a fost adoptat de cercetători și a devenit tradițional. De dragul varietății, termenul „neo-manichaeani” a fost uneori folosit.

Au fost exprimate diverse opinii cu privire la catari. Un număr mare de cercetători au comentat genealogia lor. Ne vom referi doar la cei care și-au bazat cercetările sau comentariile pe un studiu istoric sau comparativ.

Putem distinge trei puncte de vedere. 1. Catarii sunt identici cu maniheii sau sunt urmașii lor. Fie ele sunt o singură mișcare, deoarece maniheismul a fost păstrat în Europa de Vest, iar catarii sunt descendenți ai acestuia. Alternativ, bogomilii și paulicienii au fost intermediari. Unii dintre cei care au susținut această teză au observat, totuși, anumite diferențe. 2. Catarii provin din bogomili și paulicieni, dar aceștia din urmă nu au avut nicio legătură cu maniheii. 3. Catarii erau independenți de toate mișcările anterioare și constituiau propriul lor curent. Întrebarea dacă religia catarilor era gnostică sau maniheistă nu a fost pusă decât foarte târziu.

Menționăm în treacăt că Ricchini, care a publicat lucrarea lui Moneta în 1743, a furnizat informații împrumutate din literatura patristică în notele sale despre gnosticism și maniheism.

În lucrarea sa „*Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois*”, publicată în 1848-49, Charles Schmidt a prezentat un rezumat al stadiului cercetărilor până la mijlocul secolului al XIX-lea. În anumite privințe, această lucrare este importantă. Ea a fost, de fapt, prima expunere sistematică a doctrinei catarilor, a moravurilor lor, a organizării lor și a cultului lor. Cu toate acestea, Schmidt credea că catarii erau independenți de predecesorii lor și că prima lor casă a fost printre popoarele slave din peninsula Balcanică în secolul al X-lea. De acolo, ei s-au mutat prin Bosnia și Italia în Franța și apoi în Germania. Bogomilii nu au fost primii catari, ci pur și simplu o ramură a acestui curent. Schmidt a explicat că asemănările dintre catari și maniheiști nu depindeau de o legătură istorică, ci de faptul că speculațiile acestor două curente au pornit de la puncte de vedere similare. Dar opinia sa nu a fost acceptată de cercetătorii de mai târziu.

Prima lucrare care oferă o introducere istorică este „*Beiträge zur Scktengeschichte des Mittelalters*” a lui Dôllinger. Potrivit acestuia, catarii proveneau din rămășițele maniheismului din Occident. Doctrinele lor coincideau; mișcarea eretică de la începutul secolului al XI-lea avea o singură sursă gnostico-manichee. Dar, pe de altă parte, paulicienii și bogomilii au introdus o modificare. Aceștia din urmă aveau legături cu mesalienii, ale căror doctrine le-au combinat cu

gnosticismul sirian. Această influență orientală a trezit rămășițele maniheismului care încă mai existau. Bazându-se în principal pe documente ale Inchiziției, publicate în a doua parte a lucrării sale, Dôllinger a descris doctrinele catarilor, riturile, organizarea și etica lor. El a precedat acest studiu cu o prezentare generală a bogomililor și paulicienilor.

Studiile lui Guiraud se refereau în principal la doctrina și cultul catarilor, precum și la organizarea și moravurile lor, și constituiau o introducere în istoria Inchiziției în Evul Mediu. În opinia sa, catarii reprezentau o continuare a maniheismului de-a lungul secolelor.

Broeckx, care făcuse și el o prezentare generală, considera, pe de altă parte, că maniheismul a dispărut din secolul al VII-lea ca sectă, dar că a persistat în secret, fără a-și explica oficial dogmele și asimilându-se religiilor gnostice. Acest lucru a condus la o diferență între doctrinele maniheiste și cele ale catarilor.

Alphandéry, care a fost inițial interesat de moravurile catarilor, nu credea într-o origine maniheistă, ci mai degrabă că analogiile vorbeau în favoarea unei origini marcionite. Într-un memoriu despre viziunile Evului Mediu, el s-a opus teoriei unei eclipse totale a maniheismului între secolele al VI-lea și al XI-lea, dar nu a acceptat arbitrar cea a unei supraviețuiri continue. El a început să caute un al treilea punct, pe care credea că îl va găsi în anumite idei din viziuni. Dar termenii și conceptele indicate de el puteau fi la fel de ușor gnostice. Este cu siguranță surprinzător să găsești urme de limbaj și ideologie gnostică. Dar aceasta nu este o dovadă a unei supraviețuiri reale a maniheismului sau a unei mișcări gnostice.

Înainte de a trece la cele mai recente lucrări, am dori să îl menționăm pe Reitzenstein, care s-a ocupat de catari în „*Die Vorgeschichte der christlichen Taufe*”. El a considerat că exista o legătură între catari și gnosticism, dar că doctrinele lor nu puteau deriva direct din acesta. El a refuzat să dea o soluție definitivă, dar a considerat totuși că catarii „depindeau fără îndoială de maniheism în puncte esențiale”. Cercetările lui Reitzenstein s-au limitat la un anumit domeniu. El este singura persoană care a făcut o comparație între botezul catarilor și concepțiile asociate acestuia, pe de o parte, și botezul maniheilor și mandeilor, pe de altă parte. Contextul gnostic și maniheist apare în ideea că alesul se reunește cu „sinele său celest”, spiritul, care este deopotrivă individual și universal. Reitzenstein a comparat acest lucru mai ales cu concepțiile maniheiste, ceea ce nu l-a împiedicat să sublinieze analogiile care puteau fi găsite în gnosticism.

Printre cei care s-au ocupat de catari în ultimii ani, trebuie să-l menționăm pe Varga, care neagă o influență maniheistă și este mai înclinat să creadă într-o influență gnostică. Esnault crede că dualismul gnostic a ajuns din Balcani în sudul Franței, unde au rămas rămășițe de maniheism până la apariția catarilor.

„*The Medieval Manichee*” a lui Runciman este o expunere schematică a întregului gnosticism medieval. Runciman subliniază faptul că epitetul maniheist a fost aplicat mai multor secte care nu l-au cunoscut niciodată pe Mani, deși au adoptat un dualism maniheist. El nu oferă o soluție la întrebarea care dintre sectele gnostice antice a dat naștere paulicienilor. Bogomilii descindeau din paulicieni, la fel ca mesalienii, iar de aici până la catari linia este directă. Runciman crede astfel în existența unei legături gnostice tradiționale.

Dondaine, care a publicat manuscrise valoroase și a anunțat existența unor texte necunoscute până acum, a studiat problema genealogiei catarilor. El afirmă că nu există o „filiație neîntreruptă de la Mani la catarii latini”. Cu toate acestea, el remarcă prezența analogiilor, în special în ceea ce privește concepția dualistă. „*Indiferent de faptul istoric al unei filiații continue sau nu de la Mani la catari, compararea doctrinelor ne obligă să recunoaștem o înrudire foarte strânsă între ele*". Cu toate acestea, diferențele rămân. La elementele maniheiste, catarii au adăugat altele împrumutate din gnosticism, iudaism și creștinism. „*Influența gnozelor creștine asiatice a fost mai importantă decât influența maniheismului latin, reprezentat de oponenții Sfântului Augustin. Nu trebuie uitat faptul că, la mijlocul secolului al XII-lea, catarii aveau deja șapte biserici în Asia, dovadă indirectă a originii lor orientale*". Catarii descindeau din bogomili care, la rândul lor, erau o ramură a paulicienilor. Este imposibil de dovedit existența unei filiații istorice între aceștia din urmă și maniheiști, „*totuși originile lor la granițele Europei și Asiei, unde doctrinele lui Mani aveau încă mulți adepți, fac filiația cea mai probabilă*”.

În lucrarea sa intitulată „*Un traité contre les Bogomiles de Cosmas le prêtre*” (Un tratat împotriva bogomililor lui Cosmas preotul), Puech are marele merit de a examina critic numeroasele probleme ridicate de relația dintre gnosticismul medieval și maniheism. Puech nu se ocupă direct de catari, dar în note citează surse pentru a-i raporta la erezii mai vechi. În colaborare cu Vaillant, Puech a demonstrat că mișcarea Bogomil își are originea în Bulgaria încă din secolul al X-lea, ceea ce arată clar că sunt mai vechi decât catarii. O legătură istorică între bogomili și maniheiști pare imposibil de dovedit: „*nu se pare că în secolul al IX-lea existau «maniheiști» în lumea bizantină în afară de paulicieni*”. „*Epitetul de «maniheist» a fost prea arbitrar revărsat în aceste regiuni și în această epocă de către polemiști, ereziologi, istorici și chiar în limbajul cotidian, pentru a nu le fi estompat sau a nu fi făcut atâtea piste false*.” Putem constata că există trăsături comune, dar și diferențe esențiale. S-ar putea presupune, crede Puech, că maniheismul a fost simplificat și că, în consecință, mitologia sa a trecut în plan secund. Puech rămâne însă extrem de rezervat în această privință. El își sintetizează punctul de vedere: „*Autentic sau de mâna a doua, rămâne faptul că maniheismul nu poate ajunge singur să explice totalitatea credințelor și practicilor bogomile, dintre care unele îi rămân străine*”. Pe de altă parte, Puech presupune o relație cu paulicienii, deși și aici există diferențe față de concepția bogomilă, în special în ceea ce privește morala. Trebuie atribuite divergențele unei influențe maniheiste? Au fost elemente maniheiste transmise de paulicieni sau maniheismul a avut o influență directă datorită unei slăbiri a concepției sale dualiste? Moralitatea ascetică a bogomililor este conformă cu cea a maniheismului. Cu toate acestea, ea nu este specifică acestei mișcări, deoarece găsim ici și colo trăsături ale idealului ascetic bogomil. Niciun text nu dovedește că paulicienii interziceau să bea vin și să mănânce carne, să se căsătorească (cu excepția unui pasaj din Grigore de Xarek) și să verse sânge, toate interdicții care se regăsesc la bogomili. - Nu sunt oare sursele despre paulicieni defectuoase? Ce putem concluziona din tăcerea lor? - Așadar, problema devine mai complicată. A influenţat maniheismul bogomilismul? Există, de fapt, și alte asemănări. Căci, potrivit lui Puech, „*dualismul, antibiblicismul, antinomianismul, docetismul, critica Bisericii, disprețul față de sacramente, nu există una dintre aceste poziții care să nu aparțină și maniheismului și care să nu poată deriva din el la fel de bine sau chiar, în cazul canonului Noului Testament, mai bine decât din paulocianism*”. Dacă bogomilii au împrumutat ascetismul de la maniheeni, de ce nu l-ar fi împrumutat și de la aceștia? Puech refuză să adopte această soluție: „Un bogomilism pur maniheist, fără niciun fel de legătură cu paulicienismul, ar fi, mă tem, un fel de paradox istoric. Dualismul bogomililor nu este același cu cel al paulicienilor, care insistau asupra antagonismului dintre Dumnezeul acestei lumi și Dumnezeul lumii viitoare, care nu se regăsește la bogomili. Dualismul maniheist este mai absolut decât cel al paulicienilor care, ca și cel al bogomililor, este „mai aproape de cel al marcionismului” care, pornind de la antiteza unui „paulinism exasperat” plasat între VT și NT, opune Dumnezeul acestei lumi și Dumnezeul care este în afara lumii sau Dumnezeul lumii viitoare. Niciuna dintre cele două erezii precedente nu poate explica formarea bogomilismului, deși trebuie să recunoaștem că „bogomilismul a datorat o mare parte din formarea sa factorilor paulini combinați în doze inegale cu contribuții de aspect, dacă nu de origine, maniheistă” .

Puech neagă, de asemenea, existența oricărei legături istorice cu mesalianii. Nu avem informații precise despre această mișcare din Imperiul Bizantin din secolele X-XI. Chiar dacă mesalianismul ar fi supraviețuit - ceea ce nu este dovedit - nu am avea o imagine autentică a euharistiei din vremea bogomililor. Doctrina mesalianilor sirieni se baza pe ideea că un demon locuiește în om în mod originar și ereditar. Demonul era expulzat în momentul în care acesta primea Duhul - care era conceput ca o experiență interioară, o unire experimentală cu Dumnezeu. În cei aleși, păcatul și harul nu pot exista în același timp. Ei au atins o stare de impasibilitate și indiferență față de patimile, carnea și lumea, și de impecabilitate. Unii autori contemporani au găsit la bogomili o concepție asemănătoare despre izbăvire, care apare în cerința unei regenerări interioare a omului, regenerare care ar trebui să-i asigure Desăvârșitului posesia Duhului Sfânt, izbăvirea de patimă și impecabilitatea. Ei atribuie inițiaților Bogomil aceeași insensibilitate la ispite și păcat. Acești „duhovnici” se ridică deasupra creștinismului vulgar și disprețuiesc cultul Bisericii. Dar aceste mărturii sunt de o documentare târzie. Iar abordarea autorilor este „arbitrară” și „subiectivă”,

„superficială” și „stereotipă”. Abordarea lor se explică prin faptul că erau evident atrași de demonologia mesaliană - teama de Satana și de puterile sale, transformată de polemici în adorație - și misticismul messalian - necesitatea unei metamorfoze a omului interior -, în timp ce alții au remarcat urme de paulicianism, chiar maniheism. Paralelele riscă să se refere la o imagine foarte vagă a mesalianismului și dispar în favoarea considerării acestuia ca o mistică populară: viziuni diabolice și o posesiune sau prezență vizibilă a Spiritului. Sursele care văd în bogomilism un mesalianism sau un euchitism de un asemenea caracter nu se confruntă cu sistemele și tezele generale. Ca atare, este clar că ele nu raportează fapte istorice.

Puech nu neagă totuși că „ideea unei libertăți spirituale învestite de Perfect nu a aparținut niciodată bogomilismului autentic: ea este inseparabilă de cea a gnozei înseși”. Dar la bogomili, concepția gnostică despre lume ca fiind rea stă la baza urii lor față de carne și a luptei pe care o duc împotriva ei. La mesalieni, în schimb, lumea este considerată un lucru indiferent. Acesta este motivul pentru care Puech vrea să reducă importanța mesalienilor, o importanță care, în orice caz, este mai mică decât cea a paulicienilor.

Vom avea mai multe ocazii să revenim mai în detaliu asupra cercetărilor și ideilor lui Puech. În sfârșit, trebuie să adăugăm că Puech neagă existența unei legături cu gnosticismul sirian, deoarece o comparație nu ar face decât să „complice problema”. În concluzie, Puech consideră că nicio „sinteză între dualismul maniheist sau paulician și enchitism” nu poate explica formarea bogomilismului. Acesta conține motive împrumutate din apocrife și din folclor. Dar, oricum ar fi, el „are partea sa de noutate și - de ce să nu o spunem? - invenție”.

Relația istorică dintre maniheism și curentele gnostice, pe de o parte, și paulicieni, pe de altă parte, este destul de obscură. Dar întrebarea care va constitui punctul de plecare al studiului nostru este cea pe care am enunțat-o în introducere: există o legătură tradițională între aceste doctrine? Cu siguranță, au existat schimbări în concepțiile acestor erezii de-a lungul istoriei lor. Anumite idei și motive au dispărut, în timp ce altele au fost introduse. Dar negarea unei filiații nu este în întregime sustenabilă și nu este în concordanță cu faptele. Într-adevăr, există o corespondență între doctrinele, riturile și practicile gnosticismului medieval și cele din Antichitatea târzie - chiar și maniheismul. Dar dacă nu există nicio legătură între tradiții, cum poate fi explicată corespondența?

Cu toate acestea, există încă o problemă de rezolvat. Ereziologii și-au format o imagine a curentelor contestate folosind concepțiile ereziilor anterioare. Cum poate fi verificată autenticitatea conținutului surselor? Aceasta ne aduce la problema surselor.

II. Problema surselor literare

Care este valoarea documentelor catolice? Dondaîne subliniază necesitatea de a le compara cu scrierile de origine independentă. Dar dificultatea este că nu există aproape niciuna. Avem doar ritualurile de inițiere ale catarilor și *Liber de duobus principiis*. Prescripțiile date în ritualuri sunt aceleași cu cele date în celelalte surse. *Liber de duobus principiis* „pare a fi un efort rațional de a sistematiza credințele catarilor într-un corp coerent”. Punctele de comparație dintre *Liber* și *Summa* lui Sacchoni sunt dovezi în favoarea fiabilității informațiilor sale.

Se întâmplă în mod evident ca autori catolici, precum Etienne de Bourbon și Eckbert, de exemplu, să creadă că au recunoscut doctrinele lui Mani printre catari. Cu toate acestea, nu este greu de văzut ce au împrumutat ei din scrierile lui Mani. Cu câteva excepții, totuși, trebuie să recunoaștem că scriitorii au expus doctrinele catarilor fără a recurge la metoda de a căuta dovezi în scrierile mai vechi.

Autorii au puncte de vedere divergente, dar numai cu privire la chestiuni de mică importanță. Uneori se face o eroare de interpretare. Dar, în general, acordul este foarte clar. Există un fapt pe care Dondaine îl subliniază, și anume că *„cineva este îndreptățit să acorde o mare încredere mărturiilor care sunt consecvente de-a lungul mai multor secole și care provin din cele mai îndepărtate locuri”*. *„El trebuie”*, spune totuși Dondaine, *„să prefere autorii care își raportează afirmațiile doctrinare la fapte”*. Printre cei care au avut o cunoaștere obiectivă a sectei, trebuie să-i menționăm pe Moneta, Sacchoni și Bonacurse. Moneta din Cremona, autor al *„Adversus Catharos*

et Valdenses”, o lucrare care datează din 1244”, spune că el cunoaște scrierile lui Thierry (Tetricus) și Didier (Desiderius). El spune în mod expres: *quia vel ex ore corum vel ex scriptis illa habui* (pentru că le aveam fie din gura oamenilor, fie din scrieri). Sacchoni a început prin a fi un slujitor al sectei cathare. În *Summa de Catharis et de Pauperibus de Lugduno*, care datează din jurul anului 1250, el expune doctrina lui Ioan de Bergamo, pe baza marii sale lucrări în zece volume, a cărei copie o deținea el însuși. Bonacurse de Milano a fost doctor și episcop al sectei.

Cu toate acestea, documentele Inchiziției nu sunt lipsite de valoare. Ele sunt în mod evident scrise într-o formă literară specială. Inchizitorii foloseau manuale și chestionare, dar mărturiile orale erau, de asemenea, înregistrate în procese-verbale. În acest fel, am păstrat miturile și ideile în uz printre adepții sectei.

Dondaine se întreabă, de asemenea, de ce nu mai avem alte scrieri cathare în afară de cele menționate mai sus.

Este clar că acestea au fost distruse de Inchiziție. Cu toate acestea, nici inchizitorii, nici marii teologi ai Evului Mediu, precum Albert cel Mare sau Sfântul Toma de Aquino, nu erau familiarizați cu literatura catară. Prin urmare, Dondaine crede că acest lucru se datorează faptului că „operele cathare erau rare”.

Dondaine a sugerat, de asemenea, compararea surselor studiate cu documente literare precum cele care au influențat formarea corpului de doctrine neo-manichee, cum ar fi *Cina cea de Taină* secretă sau falsa *Evanghelie a Sfântului Ioan* (Interrogatio Iohannis), Viziunea lui Isaia și legendele bulgărești Bogomil. Potrivit lui Dondaine, aceste documente nu ar trebui să fie puse în opoziție cu cele pe care le cunoaștem despre catari. În opinia sa, ele nu adaugă nimic nou care să nu fie deja conținut în sursele catolice.

Guiraud ne-a furnizat informații cu privire la sursele cathare. În cele ce urmează, vom da doar date cu privire la documentele publicate ulterior sau care completează notele.

Nu avem surse directe cu privire la bogomili sau paulicieni. Trebuie să ne raportăm la scrierile oamenilor bisericii sau la deciziile sinodale. De asemenea, avem câteva formule de abjurare care ne oferă liste de doctrine interzise. Le putem accepta în măsura în care informațiile pe care le oferă sunt coerente cu ceea ce avem în altă parte. Autorii ecleziastici, istoricii și deciziile conciliilor resping ideile sectelor prin compararea lor cu erezii mai vechi. Acest lucru face evident dificilă cunoașterea exactă a concepției unei erezii.

Cu toate acestea, dacă informațiile pe care ni le oferă sursele în care astfel de invective sunt absente coincid cu cele din alte surse, avem toate motivele să presupunem că aceste mărturii sunt demne de încredere. În plus, dacă putem constata că aceleași idei, aceleași mituri și aceleași obiceiuri au fost transmise de la o sectă la alta, avem dreptul să presupunem că există o legătură tradițională. Dacă, de exemplu, o sursă atribuie bogomililor o concepție găsită într-o sectă anterioară, pe care o respinge ca fiind eretică, iar apoi această doctrină reapare printre catari și este confirmată de un document netendențios, există motive întemeiate să credem că această doctrină a existat într-adevăr printre bogomili. Aceeași metodă poate fi aplicată maniheilor, paulicienilor și bogomililor, deși aici relațiile sunt și mai complicate.

Este evident că catarii nu erau conștienți de legătura istorică care îi lega de Mani. Sacchoni și Bonacurse nu ne spun nimic despre acest lucru. Nicăieri nu ni se spune că el face obiectul unui cult. Acest lucru nu împiedică, totuși, anumite asemănări între miturile și ideile catarilor și cele ale maniheilor. Există, de asemenea, asemănări profunde cu gnosticismul. Legăturile care pot fi observate între aceste concepții vor fi luate în considerare în raport cu istoria tradițiilor.

Vom face în continuare o trecere în revistă a istoriei gnosticismului în Evul Mediu, pornind de la întrebarea pusă de dispariția maniheismului.

III. Prezentare generală a istoriei curentelor gnostice în Evul Mediu

1. Problema dispariției maniheismului

Problema dispariției maniheismului este de cea mai mare importanță, deoarece mai mulți cercetători au presupus o origine maniheistă pentru catari. Cu toate acestea, dorim să subliniem că acest capitol nu poate încerca să determine relația cu maniheismul în ansamblul său, ci doar să explice în ce măsură informațiile furnizate de istorie și de mărturiile literare aruncă lumină asupra acestui aspect.

De la începutul secolului al VII-lea până în secolul al XI-lea, există foarte puține informații care să ne permită să urmărim urmele maniheismului în Europa de Vest. În scrisoarea sa către guvernatorul Siciliei, Grigore cel Mare recomandă urmărirea penală a maniheiștilor și îl avertizează pe episcopul de Scyllaeum (Brutium) să nu hirotonească oameni ușori veniți din Africa, deoarece printre ei se aflau mulți maniheiști. Grigore al II-lea (715-731) reînnoiește această co-recomandare, care pare a fi o simplă formulă oficială. Totuși, acest lucru nu trebuie să implice că nu existau maniheiști. În timpul lui Carol cel Mare, episcopia spaniolă i-a condamnat pe Arius, Sabellius (Priscillianus?) și Manichaeus. Se spune că, în 830, un episcop al Bisericii din Lyon, Abogard, a găsit în antifonar o concepție gnostică șocantă: „*Trimis de pe bastionul Tatălui său, el (Hristos) a coborât din cer, a intrat prin urechea Mariei și a intrat în lumea noastră... și a ieșit prin Poarta de Aur*.” Este o expresie în favoarea catarilor, dar care exista și în Biserica antică. Colecția *Fausses Décrétales* (847-952) îi menționează pe maniheiști, dar autorul anonim copiază capitula lui Martin de Braga (563). Paschase Radbert, care a murit în 560, s-a inspirat din lucrarea lui Augustin *Contre Faustum* atunci când și-a scris comentariile la Matei și a împrumutat de la Augustin polemica sa împotriva maniheismului. Profesia de credință pronunțată de Gerbert d'Aurillac la consacrarea sa ca arhiepiscop de Reims în 991 vizează erorile maniheiste, așa cum se presupune. Formula este probabil îndreptată împotriva catarilor și este, prin urmare, prima dovadă a apariției lor. Cei trei arhiepiscopi Gerbert (978) și Athenulphus (1032) de Capua, Alphanus de Salerno (1066) și papa Nicolae al II-lea (106o) au promulgat decrete similare cu cele ale papilor gregorieni pe care i-am menționat anterior, decrete care erau îndreptate împotriva „maniheiștilor”. Ele sunt însă lipsite de importanță datorită formei lor tradiționale.

Ne lipsesc datele pentru secolele al V-lea și al VIII-lea. Pentru secolul al IX-lea, avem doar un număr mic, în care putem găsi o refutare a concepțiilor eretice, cu motive și formule împrumutate dintr-o perioadă anterioară. Dar aceste date nu ne permit să presupunem că maniheismul a persistat ca mișcare până la sfârșitul secolului al X-lea. Este imposibil să se dovedească existența unei legături istorice directe între maniheiști și catari în Europa de Vest.

Ne întoarcem apoi spre Orient. Datând din prima jumătate a secolului al VI-lea, avem un anumit număr de mărturii referitoare la Constantinopol și Siria, dar în secolele următoare, aceste mărturii devin mai rare și sunt puțin semnificative. Scrierile de după secolul al VI-lea care relatează concepții maniheiste sau includ critici doctrinare sau aluzii la acestea se bazează pe tradiția literară. Secolul al IX-lea ne prezintă o recrudescență a scrierilor antimaniheiste. Totuși, această renaștere literară în lumea bizantină nu este o dovadă a prezenței maniheismului în sens strict. Nu maniheismul autentic este obiectul refutării, ci paulicianismul. Autorii contemporani au întunecat faptele, deoarece i-au confundat pe paulicieni cu maniheii și le-au adăugat epitetul de maniheiști. Acest epitet nu este altceva decât o „figură de stil” și este o etichetă sinonimă cu eretismul. Această „terminologie ambiguă” nu trebuie să ne inducă în eroare. În secolul al IX-lea, nu existau alți eretici în afară de paulicieni.

Același lucru este valabil și pentru Armenia. Prezența maniheilor în această țară nu a fost dovedită, dovezile care să o susțină fiind prea slabe. În tratatul său *Contre les sectes*, Eznik de Kolb compară dualismul „Zandïks” cu religia magilor și relatează circumstanțele legendare ale morții lui Mani. În plus, există două mărturii (ne permitem să reproducem Puech): „cea armeană, a lui Samuel de Ani (a doua jumătate a secolului al XII-lea), reprodusă de Kirakos de Gandzak (d. 1272) cu

privire la sosirea în țară, în jurul anului 590, a misionarilor nestorieni (!) veniți din Siria și purtători de apocrife, printre care *Explicația Evangheliei lui Mani*; cealaltă, siriacă, de Barhebraeus (1226-1286) consemnează sosirea în Siria și Armenia, în timpul lui Iustinian al II-lea (685-695), unde au întemeiat mănăstiri, a borboriților expulzați din Persia, numiți „Malinnaié" și (Puech subliniază mai ales această trăsătură) porecliți maniheeni".

De fapt, ele nu atestă nicio acțiune a propagandiștilor maniheismului în Armenia. Unii autori armeni menționează „maniheiști" în diferite regiuni ale Armeniei. Dar termenul „maniheist" este probabil un epitet pentru a desemna paulicienii sau thondrakianii. În sfârșit, Petru din Sicilia și autorii greci care l-au urmat văd în maniheism originea paulicienismului și cauza vocației anumitor lideri ai noii erori. Dar aceste relatări sunt mai degrabă „ficțiuni menite să ilustreze o teză ereziologică". Existența propagandiștilor maniheismului în Balcani este, de asemenea, slab atestată. În 866, papa Nicolae I menționează numeroși creștini de diferite origini veniți în Bulgaria din Grecia, Armenia și alte locuri. Dar aceștia erau paulicieni sau emigranți care profesau un creștinism neortodox în ochii romanilor. Iar mai târziu, în 886 sau 887, scrisoarea lui Stylianos, episcop de Neocesarea, vorbește despre un anume Santabarenos care, în jurul anului 878, fugise la bulgari și care era acuzat că era un „maniheist" și un „vrăjitor". Recunoscând caracterul anecdotic al acestei notificări, Puech este de părere că (maniheistul) nu poate fi decât un paulician sau un alt eretic. În plus, nu se spune că acesta și-ar fi predicat credința bulgarilor. Astfel, urmele maniheismului în Armenia și în țările balcanice sunt extrem de vagi sau, pentru a spune adevărul, inexistente.

Există toate motivele să presupunem că persecuțiile sângeroase împotriva maniheismului, provocate de legea codificată de Iustinian în 529, au dus la o scădere bruscă a vitalității sale. Prin urmare, se pare că maniheismul a dispărut ca mișcare după secolul al VI-lea. Dar trebuie să adăugăm că ne este imposibil să precizăm data acestei dispariții.

2. Paulicienii

Paulicienii înșiși nu au vrut să admită că aveau ceva în comun cu maniheismul, împotriva căruia au pronunțat anatema. Dar Petru din Sicilia și alți autori greci îi consideră maniheieni. Este clar, totuși, că epitetul maniheist le-a fost dat din cauza concepției lor dualiste și a altor idei gnostice pe care le-au adoptat. Dar nu există nicio dovadă istorică care să sugereze că au avut vreo legătură cu maniheismul. Petru din Sicilia, care este cea mai veche autoritate privind istoria și doctrina lor, vorbește despre ei imediat după ce a demascat maniheismul. Dar ceea ce ne spune el despre Pavel și Ioan, a căror mamă ar fi fost maniheistă (cap. XXI după relatarea morții lui Mani), este o fabulă lipsită de orice valoare istorică. Studiile lui Gregory asupra istoriei și geografiei paulicienilor sunt cele care au aruncat lumină asupra acestui punct. Petru a alcătuit istoria maniheismului înainte de a porni în misiunea sa în Tefricia și fără nicio cunoaștere autentică a acestora, și a folosit doar „materialul teologic acumulat împotriva maniheilor". Când a ajuns în Tefricia, a citit scrierile sectarilor și a aflat de la ortodocși adevărul despre originea lor. Capitolul XXVIII, care aparține celei de-a doua părți a lucrării sale care relatează istoria paulicienilor, conține un dublet care este sursa autentică a legendei lui Pavel și Ioan. Unul dintre liderii lor poartă, de asemenea, numele de Paul. Fără să observe inexactitatea, Petru repetă ceea ce a spus deja despre Paul, fratele lui Ioan, și anume că de la el și-au primit numele paulicienii. Povestea acestui Paul poate primi o dată istorică, deoarece el a fost cel care, în 717, a reorganizat comunitatea din Episparis în Phanaroia, care a fost centrul paulicianismului pontic. Numele Phanaroia s-a păstrat, din întâmplare, în legendă, „dar el provine din istoria și geografia autentică". Așadar, avem aici date istorice datate și localizarea unui loc (Episparis este Herekul de astăzi), în conformitate cu sursele grecești și armenești.

Paulicienii se refugiaseră în Pontus după ce fuseseră expulzați din Armenia. Dintr-un tratat al catholicului Ioan de Otzun, scris în jurul anilor 720-730 (?), aflăm că paulicienii fuseseră persecutați de un anume catholic Nerses. Kunciman are meritul de a fi demonstrat că acesta este identic cu Nerses III (641-661). Ei s-au refugiat în Pontul bizantin deoarece au fost persecutați în Armenia de Nerses al III-lea înainte de 661. Adevăratul fondator al sectei a fost Costantin-Silvanus, care a venit din Manaali în Armenia și a apărut în Kibossa, lângă Kolonia, în timpul domniei lui

Constantin al III-lea (641-668), nepotul lui Heraclius, și care a fondat acolo o comunitate între 662 și 668. Această perioadă este, prin urmare, o dată fiabilă pentru nașterea paulicianismului. Am putea, totuși, concluziona că a fost mai vechi în Armenia, dar nu avem date exacte.

În ceea ce privește originea paulicienilor, s-a presupus, de asemenea, că aceștia erau de origine marcionită. Ter-Mkrttschian a susținut acest punct de vedere. Runciman, de asemenea, a discutat această problemă, dar a renunțat să admită o dependență reală. Harnack a negat, pe de altă parte, că marcionismul a fost singura origine a paulicienismului. Gregory, la rândul său, este de părere că paulicienii aveau un canon marcionit și subliniază că regiunea Pontului a fost infectată de marcionism. Vom reveni mai târziu la problema rolului jucat de marcionism.

Nu avem date precise cu privire la relația dintre paulicieni și mesalieni. Aceștia din urmă își au originea în Siria, la mijlocul secolului al IV-lea, iar ulterior au câștigat adepți în Asia Mică. Distribuția și propaganda lor au fost larg răspândite până la sfârșitul secolului al V-lea. În Armenia, un sinod din 447, de la Shahapivan, i-a condamnat. O altă informație provine dintr-o perioadă ulterioară. Ioan de Ot-zun menționează că sinodul din 719 a luptat împotriva ereticilor denumiți mesaliani (Mzlnê) și supranumiți paulicieni (Polikean). Dar aceste note nu ne oferă dovezi în favoarea unei relații reale între aceste două erezii. Nici nu le putem atribui mesalienilor vreun rol în nașterea thonrakiților.

Această din urmă mișcare ar fi fost fondată de un anume Sembat (826-S55), dar perioada sa reală de activitate pare să se fi situat între sfârșitul secolului al X-lea și sfârșitul secolului al XII-lea. Doctrinele tronrakiților au fost codificate în principal de Gregory Magistros (d. 1058) și prezintă mai mult de o analogie cu cele ale paulicienilor. Runciman, care le-a comparat, consideră că tronrakiții și-au împrumutat doctrinele de la paulicieni sau că au avut o origine comună cu aceștia.

Nu vom descrie aici întreaga istorie a paulicienilor, dar ceea ce este important este că aceștia s-au mutat din Asia în Europa. Theophanes ne spune că împăratul Constantin Copronymus V (741-775) a deportat sirieni și armeni din Theodosiopolis (Erzeroum) și Melitene (Malatiya) în Tracia pe la mijlocul secolului al VIII-lea (data este incertă), unde au răspândit „erezia pauliciană". În 869, în timpul șederii sale în Tephira, Petru al Siciliei a aflat că paulicienii se pregăteau să trimită misionari în Bulgaria. Un nou transfer a avut loc la inițiativa împăratului Ioan Tzimiscès (969-976), care i-a trimis să locuiască în Tracia și în jurul Philoppopolis pentru a apăra frontierele Imperiului. Data acestei deportări este de asemenea incertă (969-970, 975 sau 978).

3. Bogomilii

Puech a descris nașterea și genealogia Bogomililor. Ne vom limita aici la cele mai importante fapte. Bogomilismul și-a făcut apariția în Bulgaria, în timpul domniei țarului Petru (927-969) și, potrivit lui Puech, „în ajunul aderării lui Petru și în primele etape, mai degrabă decât spre sfârșitul domniei sale". Cel mai important document pe care îl deținem cu privire la istoria timpurie a bogomilismului este *Slovo*, omilia lui Cosma, datând din 972. El spune: „Iată ce s-a întâmplat în țara bulgară: în timpul domniei bunului creștin, împăratul Petru, a existat un preot bogomil, «vrednic de mila lui Dumnezeu», dar de fapt nevrednic de mila lui Dumnezeu, care pentru prima dată a început să predice erezia în țara Bulgaria". Găsim o relatare mai recentă despre preotul Bogomil în Sinodicul împăratului Boril (1211). Puech, care a examinat chestiunea dacă Bogomil a fost sau nu un personaj istoric, nu dorește să se pronunțe definitiv dacă numele său nu poate fi explicat ca cel al unui erou eponim, în maniera lui Ebion (Sărmanul), presupusul inițiator al sectei ebionite (a Ebiônîm, săracii). Numele Bogomil provine din slavul ***Bogo milù***. Acest ultim cuvânt nu poate avea alt sens decât „milostiv" și acest pasaj din *Slovo* ar trebui tradus, potrivit lui Vaillant, prin *„demn de mila lui Dumnezeu"*. Celelalte surse ignoră acest lucru și cunosc doar numele generic de „Bogomil" sau multe altele: „Euchites", „Enthusiasts", „Messalians" sau „Phoundagiagites" (cu variante). Faptul că, în acestea, Bogomil ignoră „aproape totul despre individ" ... *„nu implică în mod necesar faptul că individul nu a existat niciodată"*. Avizele *Slovo* și Synodique sunt bine întemeiate. Dar în ceea ce privește faptul de a ști dacă Bogomil a fost fondatorul sectei, Puech se mulțumește să explice *„că Bogomil, dacă nu a prezidat el însuși la nașterea sectei - ceea ce, la*

urma urmei, nu este deloc exclus - a fost strâns implicat şi că a devenit curând conducătorul mişcării: dacă nu inventatorul şi reformatorul dogmelor sale, cel puţin promotorul răspândirii sale şi, după cum pare să sugereze lista din Sinodic, primul dintre conducătorii săi spirituali şi temporali". Indiferent de caracterul lui Bogomil, *Slovo* este totuşi de mare valoare, deoarece ne oferă dovada că bogomilii îşi au originea în secolul al X-lea.

Puech a examinat în detaliu tot ceea ce priveşte genealogia lor, iar noi am prezentat un rezumat în prezentarea noastră a stadiului cercetărilor. Toţi autorii îi raportează la curentele eretice anterioare, cu excepţia lui Cosmas. Ioan Exarhul (d. 915, în orice caz înainte de 927) îi atacă pe „maniheişti" ("se referă el la paulicieni prin aceasta?„), în timp ce Theophylacte, patriarhul Constantinopolului (933-956) credea că ereticii apăruţi în Bulgaria profesau maniheismul amestecat cu paulicianismul, ***Μανιχαϊσμός, Παυλιανισμώ συμμιγής***. Messalianismul nu apare decât o sută de ani mai târziu în autorii bizantini. În jurul anului 1060, George Kedrenos îi menţionează pe euciţii din vestul Imperiului Bizantin şi îi leagă de mesalicenii din Siria, persecutaţi de Flavian, episcopul Antiohiei, la sfârşitul secolului al IV-lea. În lucrarea sa *De operatione daeraonum*, circa 1050-1060, Michel Psellos descrie diferitele forme de credinţă în diavol şi activităţile diabolice ale euciţilor din Tracia. *Epistula* invectiva a lui Euthymius din Peribleptos, adresată compatrioţilor săi din Frigia în jurul anului 1050, nu îi menţionează pe euciţi în versiunea finală, ci se pronunţă în favoarea maniheismului şi paulicianismului. Ea tratează mai ales doctrinele profesate de *foundagiagites* sau phoundaites, acest nume „fiind denumirea dată, în nord-vestul Anatoliei, ereticilor numiţi bogomili în Balcani. Doctrinele lor sunt foarte asemănătoare cu cele ale bogomililor, iar diferenţele se referă doar la detalii. Puech le consideră identice şi, în consecinţă, acordă o mare valoare *Epistula invectiva*. În *Alexiada* lui Ana Comnenus, compusă în 1148, erezia bogomililor este descrisă ca un amestec de maniheism (adică paulicianism) şi mesianism, precum şi în Sinodicul împăratului Boni din 1211 (un amestec de maniheism şi mesianism). În sfârşit, Euthymius Zigabene, care, după 1111 sau 1118, a compus capitolul XXVII din *Panoplia dogmatică* la cererea lui Alexis Comnenus, a văzut în bogomilism „o porţiune detaşată de mesalianism" şi nu a numit propunerile pauline decât în treacăt, neglijând astfel importanţa lor, după cum crede Puech. Prin urmare, putem vedea că perspectivele autorilor sunt inversate. Poate că au fost frapaţi de diferitele aspecte ale bogomilismului pe care le apropie de unul sau altul dintre curentele anterioare. Dar, după cum remarcă Puech, acestea sunt atât de interschimbabile şi atât de arbitrare *„încât probabil că nu există niciun motiv pentru a acorda o semnificaţie profundă preferinţei acordate unuia faţă de celălalt*". Puech a demonstrat clar caracterul tendenţios al surselor menţionate insistând asupra importanţei *Slavo* lui Cosma, care nu prezintă nicio reminiscenţă a curentelor anterioare. Este clar că ei nu cunosc istoria şi fizionomia autentică a sectelor menţionate, ci că operează cu ajutorul unor imagini stereotipe şi al unei ficţiuni literare create de polemică.

În ceea ce priveşte faptele istorice, am menţionat deja că nu au existat maniheişti în Bulgaria secolului al X-lea sau în Imperiul Bizantin. Pe de altă parte, o legătură istorică între bogomili şi paulicieni este admisibilă, întrucât bogomilii erau originari din regiunile în care paulicienii au fost deportaţi sau cel puţin din apropierea acestor regiuni. În ceea ce-i priveşte pe mesalieni, mărturiile pe care le avem despre existenţa unei mişcări încă vii în Siria, Armenia, Asia Mică, regiunea Sinaiului sau Egipt nu merg mai departe de secolul al VII-lea. Cu toate acestea, într-o notă, Photius spune că a fost martor la ravagiile făcute asupra sufletelor de euharistie. Dar, potrivit unei interpretări posibile, această informaţie nu este furnizată de Photius însuşi, ci de Gerontius, arhimandrit de Glitis, a cărui scrisoare către episcopul de Cezareea, Alypius, Photius a sintetizat-o. Prin urmare, acest lucru ne-ar duce înapoi în a doua jumătate a secolului al V-lea. Dacă ar fi să atribuim valoare informaţiei lui Photius, decalajul care separă bogomilii de mesalieni s-ar reduce cu aproximativ cincizeci de ani. Dacă situaţia este diferită, trebuie să ne întoarcem la indicii din secolul al VII-lea sau al VIII-lea. Prin urmare, din punct de vedere istoric, este puţin probabil ca bogomilii să fi avut vreun contact cu mesalienii. În plus, există diferenţe profunde în concepţiile lor, aşa cum am subliniat deja. Vom reveni la aceste diferenţe mai târziu.

4. Relațiile dintre catari și bogomili

Sacchoni enumeră următoarele biserici din Europa de Est: Ecclesia Latinorum de Constantinopoli, Ecclesia Graccorum ibidem, Ecclesia Philadelphiae în România, Ecclesia Bulgariae, Ecclesia Dugruthiae, și adaugă: *et omnes habuerunt origenem de duabus ultimis* (și toate își aveau originea din ultimele două). Acestea sunt deci cele mai vechi. Înainte de Sacchoni, la Conciliul de la Saint Félix de Caraman din 1167, au fost enumerate Suivantes: Ecclesia Romanae, et Dragometiae et Melenguiae, et Bulgariae, et Dalmatiae. Cum se leagă aceste biserici între ele și cum au luat naștere? Racki a presupus că România se referea la Tracia și că biserica din Philadelphia trebuie să fi fost înființată în această regiune. Cu toate acestea, nu există nicio urmă a acestui nume. Prin urmare, el concluzionează că Philadelphia era identică cu Philoppopolis (Plovdiv), care a fost centrul paulicienilor. Dar, după cum a arătat Dondaine, este imposibil să identificăm aceste orașe.

Sacchoni vorbește în termeni formali despre Philadelphia în România. În Evul Mediu, România era Imperiul Bizantin, care includea și provinciile din Asia Mică. În Evul Mediu, a existat un oraș numit Philadelphia, nu departe de vechea Laodiceea. Acest oraș a încetat să mai existe abia la sfârșitul secolului al XIV-lea. Grigore adaugă mențiunea că unul dintre liderii paulicieni, Epafrodit, a fost fondatorul unei biserici numite Philippi. Cealaltă biserică, Dugrulia, apare sub multiple forme (Drugutia, Brugucia, Druguria). În *ms. latin 689 f. 85 r b*. Dondaine a găsit forma *dorgovetis*. Racki dorea să găsească acest oraș în Macedonia. S-a sugerat că grecescul Ap*vouîi'.Tat ar trebui citit ca Drogowetia (**Δραγοβίτια**, Dragoviça), țara dragovicienilor. Din câte știm, acest popor trăia pe râul Dragoviça, în apropiere de Plovdiv, și în Macedonia, nu departe de Salonic. Obolenski este de părere că Eccllesia Bulgariae, leagănul bogomilismului, se află în Macedonia, adică în Bulgaria, iar Ecclesia Dugrttthiae ar trebui situată în Tracia. Dondaine, însă, a remarcat forma Diniguitia, (**Δινογέτεια**; forme multiple: Digunnicie, Digunithie, Dugunthiae, Bugunchie etc.) foarte apropiată de Digunithia în anumite manuscrise din *Summa* lui Sacchoni, un oraș antic situat în Mysia, pe Dunăre.

Secta Bogomile își avea originea în Bulgaria. Dar paulicienii fuseseră deportați în Tracia. Nu au existat legături între paulicieni și bogomili? Dacă nu, cum putem explica urmele de gnosticism care apar la aceștia din urmă?

Ne lipsesc informații precise. Este totuși curios să observăm că există două curente printre catari: dualismul absolut și dualismul atenuat. Sacchoni ne spune că acest lucru era valabil și în Balcani. În capitolul următor, care tratează doctrinele și istoria tradiției lor, vom reveni la aceste două tipuri de dualism. Este un fapt că catarii erau înrudiți cu bogomilii. Unul dintre indiciile relațiilor catarilor cu sectele eretice din Orient este faptul că în Franța ei purtau numele de Bulgari, sau Bougres. Printre literatura catară, trebuie să menționăm *Interrogatio Iohannis*; care își are originea în Bulgaria. Dar ceea ce este cel mai important sunt concordanțele pe probleme de doctrină și în rituri, și opoziția lor comună față de credința și cultul bisericii.

Dôllinger a arătat deja că asemănările dintre bogomili și catarii amestecați erau atât de pronunțate încât a trebuit să se concluzioneze că aceștia din urmă erau urmașii bogomililor. Celălalt curent, cel al absoluților, a fost, credea Dôllinger, rezultatul activității lui Niquinta, un ereziarh de rang înalt la Constantinopol, la Conciliul de la Saint Félix de Caraman din dieceza de Toulouse, ținut în 1167. Dondaine a explicat recent că misiunea lui Niquinta era de a-i încorpora pe dualiștii din Italia și Franța în ortodoxia bisericii sale - ordinul Drago-Vitchian - și că conciliul în cauză a fost, într-un fel, data nașterii istorice a albigensianismului. Indiferent de valoarea pe care o atribuim actelor acestui conciliu, ele nu sunt o dovadă că dualismul absolut nu ar fi putut exista mai devreme. Cu toate acestea, nu avem dovezi certe în această privință. Schmidt a fost de părere că curentul absolut era cel mai vechi și s-a bazat pe profesiunea de credință a lui Gerbert, pe care am menționat-o mai devreme și care datează din anul 991. Ea spune: *Diabolum non per conditionem sed per arbitrium factum esse malum* (Diavolul a fost făcut rău nu prin condiție, ci prin alegere). Ideea că Diavolul este rău din cauza liberului său arbitru este, așa cum vom arăta mai târziu, specifică dualiștilor mititei, dar se găsește și în Biserica Ortodoxă. Ideea că el este rău de la început este doctrina absolutului. Întrebarea care se pune este următoarea: formula se adresează unei erezii deja

existente sau este doar fictivă, iar teza este doar o formulă tradițională? Absența unor date precise ne obligă să abandonăm căutarea unei soluții la această întrebare.

Este un fapt important că Sacchoni a adus bisericile cathare din cele două biserici balcanice. Iar Niquinta aparținea curentului absolut, care trebuie deci să fi avut reprezentanți în Balcani. Cu toate acestea, relația dintre cele două curente trebuie să meargă mult mai departe, deoarece catarii au apărut la începutul secolului al XI-lea. Ereticii care îmbrățișau anumite doctrine catare și se opuneau cultului și ierarhiei Bisericii au apărut la Toulouse în 1022, în Périgord, în dieceza de Limoges, în mărginimea Poitiers, de asemenea la Orléans în 1022, la Châlons sur Marne în 1000 și 1043, la Reims în 1049 și în Artois și Flandra în 1025. Misionari italieni conduși de un anume Gundulphus au introdus noua eroare la Arras în Artois. De asemenea, o femeie din Italia a adus erezia la Orléans. Ereticii descoperiți la Castelul Monteforte de lângă Milano în 1030-1035 au declarat că proveneau din alte comunități deja existente în Italia sau că auziseră că acestea își aveau originea în Orient. Mai târziu, Everwin din Steinfeld, lângă Köln, a explicat că această erezie existase deja în Grecia și în alte țări. Aceste mărturii indică o linie din Franța către Italia și Balcani.

Pentru a rezuma această prezentare istorică, am spune că catarii provin din mișcarea Bogomil. Nu se știe exact în ce măsură aceștia din urmă sunt legați de paulicieni, din cauza lipsei faptelor istorice, deși mai multe surse îi leagă. Este imposibil să se dovedească istoric relația dintre paulicieni și maniheeni. În cele din urmă, am adăuga că legătura cu gnosticismul este, din punct de vedere istoric, foarte obscură. Cu toate acestea, vom reveni asupra acestui punct atunci când vom studia istoria tradițională a acestor mișcări.

IV. Introducere în gnosticism. Tipologia

Gnosticismul nu este doar o explicație teoretică a lumii și a omului. Este incontestabil că el încearcă să explice și să expună probleme, să sistematizeze idei. Dar interesul său pentru teorie este legat de nevoia de mântuire. Concepția sa cosmologică și antropologică este strâns legată de concepția soteriologică. Omul dorește să evadeze deoarece lumea este rea și sufletul său superior este închis în lumea materială. Nevoia de mântuire se exprimă printr-o concepție bine definită despre lume și viață, o concepție caracterizată prin dezgust și pesimism. Formula valentiniană exprimă această idee că omul este străin de această lume și tânjește să o părăsească: **τινες ήμεν, τι γεγόναμεν πού, [ή] πού ένεβλήθημεν πού σπεύδομεν, πόθεν λυτρούμεθα. τι γέννησις. τι άναγέννησις**.

O experiență particulară a lumii și a omului este cea care stă la baza gnosticismului. Astfel, Jonas renunță la o explicație ideologică și caută una realistă, bazată pe factori psihologici și sociali. Ideile cuprinse în gnosticism exprimă experiențe spirituale și depind de condițiile sociale. Dar ideile, la rândul lor, dezvăluie și atitudinea gnostică față de lume. Sentimentul gnostic față de existență și lume are un caracter uniform. La nivel ideologic, el corespunde unui sistem de forme sau scheme constitutive: materialul se opune spiritualului, Dumnezeul suprem este străin de lume, iar lumea, cosmosul, este legat de Rău; sufletul uman aparține unei lumi superioare, este căzut și a fost înlănțuit în materie, din care va fi eliberat.

Lucrarea lui Jonas a aruncat lumină asupra esenței gnosticismului, dar încercarea sa de interpretare ridică o serie de critici. Atitudinea transcendentă a gnosticismului față de lume trebuie explicată prin concepțiile, doctrinele și miturile sale fundamentale, dar, pe de altă parte, documentele rămase nu pot fi citite decât dacă este înțeleasă metafizica subiacentă. În plus, dualismul gnostic nu depinde de mediu sau de perioadă. Faptul că ideile gnostice pot fi găsite în Evul Mediu dovedește că gnosticismul nu este, așa cum susține Jonas, o expresie a „răului secolului" din Antichitatea târzie. În cele ce urmează, ne vom limita la concepțiile și motivele cuprinse în gnosticism, făcând abstracție de explicațiile filosofice și speculative. Vom considera gnosticismul - cel din Antichitatea târzie și cel din Evul Mediu - ca o concepție bine definită despre lume și viață.

Ea se exprimă sub forma miturilor. Mitul este faza primară, dar reprezentările mitice pot lua uneori aspectul unor doctrine, iar întreaga concepție a mitului poate semăna cu un sistem. Mitul nu

este lipsit de unitate, dar această unitate este lirică și dramatică. „Este apropiat de lirism și dramă, dar ne conduce și spre dogmă și teologie, în măsura în care câștigă în coerență și precizie." Granița dintre mit și doctrină este fluidă și, prin urmare, nu este ușor să determinăm ce aparține uneia și ce celeilalte. Atunci când Părinții Bisericii au polemizat împotriva miturilor gnostice, ei le-au conferit caracterul de doctrină. Concepția despre lume adoptată de un curent gnostic avea valoarea unei doctrine pentru adepții săi. Dar doctrina nu era doar expresia vizibilă și sistematizată a unui mit. Pentru că mitul era altceva decât o explicație; scopul său real era de a oferi oamenilor certitudinea eliberării.

Mitul gnostic poate fi împărțit într-o parte cosmologică și o parte soteriologică, fiecare corespunzând celeilalte. Prima parte se referă la crearea lumii și a omului și la întemnițarea sufletului în cosmosul material; a doua parte se referă la eliberarea sufletului.

Condiția necesară pentru această eliberare este ca un Om Primordial, considerat ca toate sufletele, să fi fost eliberat la începutul timpurilor. În timpurile istorice, el ar fi coborât dintr-o lume superioară, domeniul sufletelor, sub forma unui Mântuitor, și ar fi redat sufletelor conștiința originii lor și le-ar fi adus înapoi la aceasta. Ceea ce a făcut Mântuitorul trebuie atribuit oamenilor, nu pentru că ei cred în el, ci pentru că ei formează un întreg cu el sau pentru că el este un colectiv, suma tuturor, și, de asemenea, pentru că oamenii sunt de aceeași esență divină cu el. Ceea ce s-a întâmplat cu Omul Primordial, Mântuitorul, se va întâmpla și sufletelor.

Mitul gnostic nu este doar o reprezentare a dramei care s-a derulat în trecut, ci și un apel urgent adresat omului în poziția sa actuală. El aruncă lumină asupra prezentului și oferă o posibilitate și o garanție a eliberării, îndemnându-l pe om să se elibereze de mizeria sa.

Gnosticismul este construit pe o dublă mișcare: una ascendentă, cealaltă descendentă. Omul este conceput ca o ființă care a aparținut cândva unei lumi superioare, dar care, prin căderea sa, a ajuns într-un corp în care puterile Răului l-au închis, elementul material al acestui corp fiind un lanț. Răscumpărarea este eliberarea din această închisoare și ascensiunea către lumea spiritului, către lumea divină. Ceea ce se spune despre Omul Primordial este valabil și pentru toți descendenții săi. Nașterea fiecărei ființe umane implică această întemnițare a unui element superior într-un element inferior; spiritul este legat de materie. Nașterea naturală este un lucru rău. Nașterea spirituală implică eliberarea și întoarcerea la căminul ceresc.

Acesta este conținutul și structura mitului. Cunoașterea conținutului mitului și a semnificației sale oferă cunoașterea răscumpărării. Evident, ideea de **γνώσις** în forma sa latină corespunzătoare **scientia** nu apare la catari, dar mitul îl face totuși pe om conștient de situația sa actuală și îi insuflă dorința de a fi salvat.

Dualismul antropologic gnostic este dublat de dualismul cosmologic. Printre catari, găsim două curente sau concepții: dualiștii absoluți și dualiștii amestecați.

Grupul care reprezenta dualismul absolut era cunoscut sub numele de Albanenses, care proveneau din Desenzano, în apropiere de lacul Garda. Potrivit lui Sacchoni, și Albigenses, din sudul Franței, aderau la acest dualism, unde aveau trei biserici, cu centrele la Toulouse, Carcassonne și Albi. Dualiștii amestecați își aveau centrul la Concorezzo, un mic oraș din Milano. O biserică foarte apropiată de cea din Concorezzo era cea din Bagnolo, care avea, în ansamblu, aceleași concepții, cu excepția preexistenței sufletelor și a persoanei Mântuitorului. Aceste două curente se condamnau reciproc: *Item omnes ecclesiae Catharorum se recipiunt ad invicem licet habeant diversas et contrarias opiniones, prœter Albanenses et Concorrezenses qui se damnant adinvicem sicut supra dictum est* (La fel, toate bisericile catare se acceptă reciproc, deși au opinii diferite și contrare, cu excepția albanezilor și a concorrezilor, care se condamnă reciproc, așa cum s-a spus mai sus).

Dualiștii absoluți au adoptat un dualism riguros: Dumnezeu și Satana, puterile Binelui și Răului, s-au opus de la început; cel Rău a luat cu asalt cerul, a sedus creaturile Dumnezeului suprem, îngerii, și le-a întemnițat. Catarii amestecați recunoșteau existența unei singure ființe supreme, creatorul materiei. Satana, pe de altă parte, este un înger căzut care a organizat lumea vizibilă și a creat corpul pentru a întemnița o ființă superioară.

Aici găsim două motive principale care răspund la întrebarea cum s-a format lumea și care este starea și condiția actuală a omului. Într-un caz, motivul ia o direcție ascendentă - atacul este cauza - în celălalt caz, motivul ia o direcție descendentă: căderea este cauza încarcerării sufletului uman în materie.

Vom duce aceste motive fundamentale ale catarilor înapoi în antichitate. În acest fel, dorim să arătăm nașterea și dezvoltarea acestor motive.

Jonas a oferit o clasificare clară. Maniheismul postulează două principii originare, Lumina și Întunericul. Întunericul luptă împotriva Luminii. Rezultatul luptei este un amestec al celor două puteri. Dualismul există, așadar, de la bun început. În gnosticismul siro-egiptean, cauza dramei lumii este o tragedie internă în lumea superioară, o cădere spontană a Luminii sau propria ei întunecare. Binele există singur de la început. Dualismul dintre Bine și Rău este rezultatul. Jonas leagă curentele gnostice, chiar și hermetismul, origenismul și neoplatonismul, de acest tip.

În maniheism, Prințul Întunericului pornește la război și încearcă să pătrundă în Regatul Luminii. Pentru a-l combate, Omul Primordial este trimis de Dumnezeul Luminii și întemnițat. Pentru catarii absoluți, Satana poartă război în lumea celestă, iar îngerii cedează ispitei sale, comițând astfel un păcat și fiind aruncați pe pământ. Revolta Celui Rău se regăsește și în gnosticismul siro-egiptean și în mitologia catarilor mitici. Dar când vine vorba de problema originii Răului, există o opoziție clară între cele două tipuri. Într-un caz, avem dualism de la început: Binele și Răul sunt două principii eterne, iar Căderea a avut loc ca urmare a intruziunii Răului în lumea supremă, unde acesta provoacă probleme și - ca la catari - conduce ființe inițial bune în păcat, sau - ca în maniheism - învinge și întemnițează doar unul sau câteva suflete. În al doilea caz, există inițial doar o putere a Binelui, înconjurată de ființe bune, printre care se află una care, totuși, s-a ridicat și a devenit rea și care apoi i-a sedus pe îngeri sau a târât sufletele departe. Fenomenologic, această concepție despre Cel Rău corespunde celei care consideră că creatorul lumii emană din Dumnezeul Suprem. Emanarea Răului este emanciparea sa din Bine.

În gnosticism, Răul este materia din care este făcută lumea vizibilă. Diagrama următoare arată relația dintre Dumnezeu, materie și rău.

I a) Dumnezeu este opus materiei.
b) Dumnezeu este creatorul materiei (non-gnostic).

II a) Răul este opus lui Dumnezeu de la început.
b) Răul își are originea în Dumnezeu sau este înrudit cu Dumnezeu.

III a) Cel Rău, conceput ca o ființă rea de la început, creează materia preexistentă sau a creat el însuși materia,
b) Cel Rău, emanând din Dumnezeu, comandă materia care este concepută ca preexistentă, fie ca emanând din Dumnezeu, fie creată de Dumnezeu însuși din nimic.

După cum putem vedea de aici, materia este legată de Rău. Fie ea este creația Celui Rău, fie este, ca și Răul, fără început; de aceea, ele pot fi identificate și una cu cealaltă: materia este Răul. Acesta este cazul în dualismul absolut. Ori materia este preexistentă, ori a apărut dintr-o emanație și a fost pusă în relație cu Satana sau demiurgul, care creează lumea din elementele conținute în materie. Acesta este cazul în dualismul mixt.

V. Dualismul absolut

1. Cele două principii, Binele și Răul, s-au opus unul altuia de la început. Crearea lumii

Cu ajutorul clasificării tipologice și al diagramei noastre, vom încerca să explicăm dualismul.

Catarii absoluți presupuneau două principii eterne: Dumnezeu și Satana, corespunzătoare Binelui și Răului, invizibilului și vizibilului, spiritualului și materialului. Sacchoni scrie despre Balazinansa, unul dintre liderii Albanenses: *Prima pars tenet opiniones antiquas quas omnes*

Cathari et Albanenses habebant in annis Domini currentibus MCC usque ad annos currentes MCCXXX ita quod opiniones istorum proprie praeter communes supra scriptas hae sunt. Scilicet quod sunt duo principia ab aeterno, vide-licet boni et mali (Prima parte conține credințele străvechi pe care toți catarii și albanezii le-au avut în anii actualului an 100 al Domnului și până în anul curent 1230, astfel încât credințele lor se adaugă în mod corespunzător la cele comune scrise mai sus. Este clar că există două principii din veșnicie, și anume binele și răul).

Item quod utrumque principium, sive uterque deus, creavit suos angelos et sttum mundum et quod iste mundus est creatits factus et formatus a malo deo et omnia que in eo sunt (La fel, că ambele principii, sau ambii zei, și-au creat îngerii și lumea însăși și că această lume a fost creată și formată de un zeu rău și tot ce este în ea).

Moneta a scris:

Quidam illorum duo asscrunt principia sine initio, et sine fine. Unum dictent patrem Christi, et omnium Justorum, et Deum lucis (Unele dintre aceste două atribuie principii fără început și fără sfârșit. Ei vor spune unul, tatăl lui Hristos și al tuturor drepților și Dumnezeul luminii.).

Alium vero Deum credunt esse illum, de quo Christus ait Joan. 14. v. 30. Venit enim Princeps mundi huius etc. Istum credunt esse Deum excœcantem mentes Infidelium, et Deum tenebrarum.

Isti credunt cum créasse quattuor elementa ista, quœ videmus, scilicet terram, aquam, aerem, et ignem, et omnia, quœ in terra hac, vel in aqua ista, vel in aere isto sunt: Similiter et cœlum istud visibile, et omnem ornatum eorum, scilicet Solem, Litnam et Stellas.

Credunt etiam quod iste sit Deus de quo ait Moyses Gènes, cap. 1 in principio creavit Deus cœlum, et terram etc. . . .

Isti credunt visibilia ista, et transitoria esse ab illo per creationem. E converso credunt Deum patrem Christi, et Justorum esse creatorem permanentium tantum, et œternorum, et credunt quod ipse alla sua quattuor elementa creaverit, et omnia, quœ in eis sunt, et suos Cœlos, et quod orna-verit Sole alio, quam sit iste visibilis, et alia Lutta, et aliis Stellis.

Dicunt autem, et credunt quod iste Deus sanctus et vents suum populum habuerit cœlestem constantem ex tribus, scilicet corpore et anima et spiritu.

(Dar ei cred că un alt Dumnezeu este cel despre care Hristos spune Ioan. 14. v. 30. Căci a venit Prințul acestei lumi etc. Ei cred că el este Dumnezeul care distruge mințile necredincioșilor și Dumnezeul întunericului.

Ei cred că atunci când El a creat cele patru elemente pe care le vedem, și anume, pământul, apa, aerul și focul și tot ce este pe acest pământ, sau în acea apă sau în acel aer: La fel și acest rai vizibil și toate ornamentele lor și anume, Soarele, Litna și Stelele.

De asemenea, ei cred că acesta este Dumnezeul despre care Moise spune Geneza, cap. 1 La început Dumnezeu a creat cerurile și pământul etc. . . .

Ei cred că aceste lucruri sunt vizibile și trecătoare de la El prin creație. Dimpotrivă, ei cred că Dumnezeu, Tatăl lui Hristos și al Drepților, este Creatorul numai al permanentului și al eternului și cred că El însuși a creat toate cele patru elemente ale sale și tot ce este în ele. , și cerurile lui, și că a împodobit soarele cu altul decât acesta vizibil, și alte Luptă, și alte Stele.

Dar ei spun și cred că acest Dumnezeu și vânt sfânt aveau poporul său ceresc format din trei părți, adică trup, suflet și duh.)

Lumea bunului Dumnezeu este lumea invizibilă, lumea spiritelor. Dumnezeul care o guvernează este complet străin de aranjarea și conservarea elementelor materiale și de crearea lor originală.

Dumnezeul răului a creat toate lucrurile vizibile, materiale, într-un cuvânt, tot ceea ce nu putea fi creat de un Dumnezeu perfect.

Binele și răul sunt opuse. Unul nu poate proveni din celălalt, iar dacă unul provine dintr-un principiu etern, celălalt provine, de asemenea, dintr-un principiu etern.

Mărturiile sunt abundente. Cu toate acestea, este un fapt important că datele oferite de autorii catolici sunt în concordanță cu cele din documentele Inchiziției:

> *In principio fuerunt duo dit, unus benignus et aller malignus, qui deus malus non fuit factus a Deo bono, nec a quocun-quc alio, sed per se est et fuit, non factus a quocunque alio, quia nec a Deo bono, nec a se ipso, nec a quocunque alio.*
> (La început au fost doi, spune el, unul bun și celălalt rău, care a fost un zeu rău, care nu a fost făcut de un Dumnezeu bun, nici de altcineva, ci de el însuși și nu a fost făcut de nimic altceva, căci nici de un bunul Dumnezeu, nici de la sine, nici de oricare altul)

Acest document afirmă clar că răul nu este creat de Dumnezeul cel bun. Binele și Răul sunt numite *principia* în următorul pasaj:

> *Inprimis dicunt, quod sunt duo principia, unum bonum et alterum malum, et quod a bono principio seu bono Deo creata erant septem coeli et omnia supercoelcstia, a malo vero principio seu malo deo creata erant omnia quae sub illis coelis sunt, sc. omnia visibilia et quaedam invisibilia.*
> (În primul rând, ei spun că există două principii, unul bun și celălalt rău, și că dintr-un principiu bun sau Dumnezeu bun au fost create cele șapte ceruri și toate supra-cerurile, dar dintr-un principiu rău sau zeu rău au fost create toate acelea, care se află sub acele ceruri, ei înșiși, toate vizibile și unele invizibile)

Conformitatea surselor este evidentă. Dualismul absolut, bazat pe două principii contrare, este atestat și de singura sursă directă de care dispunem, *Liber de duobus principiis*, la care vom reveni mai târziu. Citățm aici un pasaj care atestă dualismul absolut într-o formă similară textelor pe care le-am citat anterior:

> *Sequîtur ergo, quod duo suit principia rerum; union scilicet boni, reliqimm vero mali, quod caput est corriiptionis sanctorum cllementorum et etiam omnis mali.*
> (Rezultă, deci, că urmează două principii ale lucrurilor; adică unirea binelui și a rămășiței răului, care este capul îndreptării elementelor sfinte și, de asemenea, a tuturor relelor).

Nici Dumnezeul cel bun nu a creat răul:

> *Unde minime est credendum quod dominus deus verus simpliciter et directo creasset tenebras neque malum et maxime ex nichilo, sicut ttostri adversarii proprie crcare esse credunt.*
> (Prin urmare, nu este deloc de crezut că adevăratul Domn Dumnezeu a creat pur și simplu și direct întunericul, nici răul, și mai ales din nimic, așa cum cred toți adversarii pe bună dreptate).

Care este originea dualismului absolut? Ne întoarcem la bogomili. După cum am subliniat în relatarea istorică, printre bogomili a existat un curent care profesa dualismul absolut. Acum, cele mai recente surse confirmă acest lucru foarte clar. Dar în sursele mai vechi, trăsăturile deosebit de distinctive nu sunt atât de puternic accentuate. În primul rând, motivul celor două principii eterne, deși contrare conform sursei, lipsește. De aici și dificultatea reconcilierii datelor.

Avem un document din Bosnia, datând din secolul al XIV-lea. Aici ereticii recunosc:

In primis quod duo sint dii, et quod maior deus creavit omnia spiritualia et invisibilia, et minor, scilicet lucifer, omnia corporalia et visibilia.

(În primul rând, că există doi zei şi că zeul cel mare a creat toate lucrurile spirituale şi invizibile, iar cel mai mic, adică Lucifer, toate lucrurile corporale şi vizibile).

Într-un document puţin mai vechi, găsim aceeaşi idee, precum şi ideea că Răul este o putere care există fără început (sub forma unui dialog, creştinul, *romanus*, este cel care îl pune la îndoială pe eretic, *hereticus*):

Quart ergo vos contradicitis scripturae? et tamen honorent facitis ad illum dyabolum, dicentes eum sine principio, et creatorem omnium; quam mercedem expectatis ab eo, nisi infernum.

(În al patrulea rând, atunci contraziceţi scripturile? şi totuşi ei fac cinste acelui diavol, spunând că el este fără început şi creatorul tuturor lucrurilor; ce răsplată aşteptţi de la el decât infernul?)

Una dintre cele mai vechi şi mai importante surse despre bogomili este tratatul lui Cosmas, datând din 972. Aproape întreaga greutate a acestui tratat este dedicată opoziţiei ereticilor faţă de ortodoxie. Doctrinele pozitive sunt ascunse în spatele unei „perdele de negaţii şi critici". Cu toate acestea, Cosmas face câteva aluzii clare la dualism.

„Şi nu numai pe pământ, ci îşi aruncă blasfemia până la înălţimi, spunând că prin voia diavolului există totul: cerul, soarele, stelele, aerul, pământul, omul, bisericile, crucile, tot ce aparţine lui Dumnezeu, ei îl predau diavolului; într-un cuvânt, „tot ce mişcă" pe pământ, înzestrat sau lipsit de suflet, tot diavolului i-l atribuie".

Din cele ce urmează, reiese clar că ei negau puterea creatoare suverană a lui Dumnezeu: „Că nu Dumnezeu a fost cel care a făcut cerul şi pământul, nici toată această lume vizibilă" , şi: „Voi, ereticilor, cine v-a arătat că Dumnezeu nu este autorul întregii lumi create?".

Dimpotrivă, Răul este cel care este creatorul lumii vizibile: „Ei înşişi l-au numit Mamona şi îl numesc creatorul şi autorul lucrurilor pământeşti". Şi în alt pasaj: „. . ei îl numesc pe diavol creatorul oamenilor şi al întregii creaţii a lui Dumnezeu„. Şi el este cel care o stăpâneşte: «Ereticii, auzindu-l pe diavolul mincinos spunându-i lui Iisus: »Toate acestea ţi le voi da dacă te vei pleca şi te vei închina mie", dau crezare acestui lucru şi cred că el este stăpânul creaţiei lui Dumnezeu".

El este prinţul acestei lumi: „Şi iarăşi, auzindu-L pe Domnul spunând: «Acum este judecat prinţul acestei lumi» şi din nou: «Acum vine prinţul acestei lumi şi nu va găsi nimic în Mine», ereticii s-au bazat pe aceste cuvinte pentru a-l denunţa pe diavol ca stăpân şi prinţ al creaţiei divine". Ei spun că creaţia divină este creaţia diavolului: „Când se roagă, ei spun: «Tatăl nostru care eşti în ceruri», dar chiar şi acest lucru îi condamnă foarte mult, deoarece în cuvinte ei îl numesc pe Tatăl creatorul cerului şi al pământului, când ei fac din creaţia sa creaţia diavolului" şi: „Pentru că ei au conceput o asemenea venerаţie pentru el încât îl numesc creatorul lucrărilor lui Dumnezeu şi că slava lui Dumnezeu este pentru ei slava diavolului, în ciuda spuselor profetului: "Nu voi da slava mea altuia. Puech a preluat exemple din alte surse, pe care le enumerăm aici pentru a fi complet.

Euthyme de la Peribleptos, *Epistula invectiva*, probabil în jurul anului 1050: Diavolul este: **δημιουργός τής χτίσεως** şi **άρχων τού χόσμου τούττου**, creatorul cerului, al pământului şi al mării şi conducătorul tuturor lucrurilor vizibile; el îl numeşte: **άρχουτα χαί έξουσιαστήν πάντων τών όράτών άπάντων χτισμάτωυ χαί βασιλεύς**.

Sfântul Germain al II-lea, Patriarhul Constantinopolului, 1222-1240: Diavolului îi este atribuită creaţia: **τού φαινομένου χόσου**, creaţia şi suveranitatea, **τού χόσμου τούτου χαί αίσθητού**; el este **ποιητής τών όράτων άπάντων χτισμάτων χαί βασιλεύς**.

Sinodicon pentru Săptămâna Ortodoxă, anath. 2: **άρχων και ποιητής τοΰ παντός καΐ πλάστης της ανθρωπινής φύσεως**.

Interrogatio Iohannis: *ordinator omnium, princeps hujus mundi*; Euthyme Zigabène: **κοσμοκράτωρ**; Teodor din Andida, din secolul XII sau, poate, XI16: cel Rău are **εξουσία** și **άρχή** din lucrările lui Dumnezeu17; Sinodicul din Boril, 1211: „Satana, autorul creației vizibile, dispensatorul a tot ce iese din pământ".

Toate aceste surse (cu excepția *Interrogatio*) i-au confruntat pe bogomili cu erezii anterioare, maniheismul, paulicianismul și mesalianismul - separat sau în combinație.

În cele din urmă, vom cita scrisoarea lui Theophylactus, cea mai veche sursă. Potrivit lui Puech, aceasta „amestecă atât de inextricabil tezele pauliciene cu tezele bogomiliene, este atât de dificil să distingi ceea ce este informație directă de ceea ce nu este o reminiscență a formulelor tradiționale, încât nu poate fi folosită fără precauție. Fără îndoială, Teofilact nu a identificat cele două secte, erezia „recent survenită" în ținuturile bulgare, pe care nici el nu a numit-o, apărându-i ca „maniheism amestecat cu paulicianism". Fără îndoială, pe lângă erorile comune, anatematismele sale denunțau ici și colo și blasfemiile specifice noilor sectanți și pe care corespondența sa cu țarul nu a omis să i le aducă la cunoștință. Dar, în cele din urmă, prelatul bizantin și-a construit consultarea folosind materiale antice: el a apelat la ritualul de abjurare folosit împotriva paulinienilor și trebuie să-și fi amintit o listă de anateme antipauliniene, astfel încât doctrina pe care o biciuiește riscă să apară ca o construcție în mare parte artificială. În scrisoarea citată, primele două anateme sunt: ***Ὁ δύο αρχάς λέγων και πιστεύων είναι, άγαθήν τε και κακήν, και άλλον φωτός ποιητήν και άλλον νυκτός, άλλον άν[θρώπ]ων και άλλον αγγέλων και των λοιπών ζωών, ανάθεμα έστω*** (Cele două începuturi ale celui care spune și crede sunt, și bune și rele, și unul poet al luminii, și celălalt al nopții, și celălalt al oamenilor, și celălalt al îngerilor, și celălalt al vieții, blestemat să fie - Pe care diavolul cel rău poet și stăpânitor al întregii lumi și al întregii lumi acesteia și al trupurilor noastre, să vă blesteme).

Deși sursele folosesc termeni specifici și expresii diferite și deși recurg la formule tradiționale sau explicații mai vechi, toate datele citate ne arată că bogomilii trebuiau să recunoască două principii, unul bun și celălalt rău, unul creator al invizibilului și spiritualului, celălalt creator al vizibilului și corporalului, unul stăpân al lumii cerești, celălalt stăpân al lumii terestre.

Puech consideră că există o diferență în modul în care dualismul este prezentat în diferitele surse: „Dacă, din motivul tocmai subliniat, această dualitate este foarte puțin marcată la Cosmas, alți autori, în schimb, o accentuează puternic, până la a împrumuta bogomilismului o teorie întemeiată pe două Principii radical opuse, unul bun și altul rău, unul al Luminii, celălalt al Întunericului. Dar acesta este un exces în alt sens, născut din confuzia cu paulicianismul sau maniheismul...". Puech recunoaște, totuși, că a existat un dualism absolut printre adepții Ecclesia Dugunthiœ, dar „dualismul asumat de documentele noastre slave și bizantine pare, la fel ca și doctrina profesată de Ecclesia Bulgaria..., să nu fi fost decât un dualism atenuat, subordonând Diavolul lui Dumnezeu".

Nu putem găsi nicio diferență clară între esența dualismului din tratatul lui Cosmas și cea găsită în alte surse. În plus, admițând că, în sursele care îi raportează pe bogomili la erezii anterioare, dualismul este descris folosind concepte similare sau analoge, cele în care nu se găsește nimic de acest gen sunt de acord cu celelalte în punctele esențiale. Dar a existat, de fapt, printre bogomili un dualism absolut între Bine și Rău - un dualism regăsit mai târziu printre catari? Mai mulți dintre autorii menționați mai sus erau familiarizați cu dualismul mixt al bogomililor. Evident, ei nu aveau informații exacte despre tipul absolut. Dar dacă acesta nu exista, de unde provenea tipul catarilor?

Nu există nicio îndoială că acest dualism provine de la paulicieni. Această sectă a fost singura sectă gnostică din perioada imediat anterioară. Și, așa cum am subliniat, ei au fost transportați în Tracia. Există concordanță între dualismul bogomililor și cel al paulicienilor. Acest lucru poate fi văzut prin compararea doctrinei celor din urmă.

Pierre de Sicile - cea mai veche sursă - afirmă: **Πρώτον μέν γάρ έστι τό κατ'αύτούς γνώρισμα, τό δύο αρχάς όμολογεΐν, πονηρον Θεόν και αγαθόν" και άλλον είναι τοΰδε του κόσμου ποιητήν τε και εξουσιαστών, έτερον δέ του μέλλοντος. . . . Λέγουσι δέ τοΰτο είναι τό χωρίζον αυτούς, Οτι εκείνοι μέν άλλον Θεόν λέγουσιν είναι τον του κόσμου ποιητήν' και**

ἕτερον Θεόν, ὁν και Πατέρα ἐπουράνιον λέγουσι, μή ἐχοντα δέ ἐξουσίαν ἐν τώδε τω κόσμο), ἀλλ'ἐν τω μέλλοντι αἰώνι (Pentru că, în primul rând, există atributul conform căruia ei mărturisesc două principii, Dumnezeul cel rău şi cel bun" şi unul este poetul şi conducătorul lumii, iar celălalt este viitorul. . . Şi ei spun că aceasta este ceea ce îi desparte, că ei spun că un Dumnezeu este Creatorul lumii, iar un alt Dumnezeu, pe care îl numesc Tatăl din ceruri, nu are o proprietate în lume, ci în lumea viitoare).

Aceste date dovedesc că paulicienii au adoptat un dualism cu două principii (**αρχάς**), unul, Tatăl ceresc şi stăpânul timpurilor viitoare, celălalt, creatorul lumii şi stăpânul acestei lumi.

Datele bogomililor şi paulicienilor nu atestă un dualism deosebit de maniheist, dacă exceptăm cele două surse târzii ale patarinilor bosniaci. Într-adevăr, concepţiile pe care le-am studiat sunt în general gnostice.

Pe de altă parte, catarii absoluţi separau Binele şi Răul. Ei le considerau în mod clar complet independente şi uneori chiar să existe iniţial. Lumea vizibilă, materială, este Răul, deoarece creatorul şi stăpânul ei este puterea Răului. Găsim un dualism de natură similară mai ales în maniheism.

În scrierile lui Augustin, ideea unei puteri a Binelui şi a unei puteri a Răului considerate ca principii este atestată în mai multe pasaje.

Cele două principii sunt opuse şi eterne:

Iste duo principia inter se diversa et adversa, eademque ætema et coæterna, hoc est semper fuisse, composuit: duasque naturas atque substantiels, boni scilicet et mali, sequens altos antiquos hæreticos, opinatus est? (El a compus aceste două principii, diferite şi opuse unul faţă de celălalt, şi acelaşi etern şi co-etern, adică că au fost întotdeauna: şi două naturi şi substanţe, adică bine şi rău, urmând înalţii eretici din vechime, s-a gandit?)

Bunul Dumnezeu nu a creat Răul:

(Fortunatus) Et nostra professio ipsa est, quod incorruptibilis sit deus, quod lucidus, quod inadibilis, intenibilis, inpassibilis aeternam lucem et propriam habitet, quod nihil ex sese corruptibile proférât, nec tenebras nec daemones nec satanam, nec aliud adversam in régna ejus reperiri possit ((Fericiţi) Şi chiar profesiunea noastră este că Dumnezeu ar trebui să fie incoruptibil, să fie strălucitor, să posede lumina veşnică şi a lui, să fie de neatins, de nestăpânit şi de nepasat, să nu scoată nimic coruptibil din Sine. , şi că nici întunericul, nici demonii, nici Satana, nici vreun alt lucru advers nu ar trebui să se găsească în împărăţia lui).

Răul este materie:

(Faustus) his ego valde contraria sentio, qui bonis omnibus principium fateor deum, contrariis vero hylen; sic enim malt principium ac naturam theologus noster appellat. [(Faustus) Mă simt foarte contrar acestora, care mărturisesc că Dumnezeu este izvorul tuturor lucrurilor bune, dar sunt isterici pentru cei care sunt contrare; căci aceasta este ceea ce teologul nostru numeşte principiu şi natură].

În *Euodius*, un contemporan al lui Augustin, Dumnezeul cel bun este denumit şi Lumină:

Unus deus pater et filius et spiritus sanctus ... ipse lumen verum, vita et veritas, bonus, summus ..., (Un singur Dumnezeu, Tatăl şi Fiul şi Duhul Sfânt... El este adevărata lumină, viaţa şi adevărul, binele, cel mai înalt)

Răul ca Întuneric:

Huic Manichaeus adversarium esse dicit nescio quem gentis principem tenebrarum, quem etiam adserit ingenitum nec habere auctorem, a quo creatus sit. (La aceasta, Maniheu spune că adversarul este, nu ştiu care naţiune este prinţul întunericului, despre care, de asemenea, pretinde că este născut şi că nu are nici un autor prin care a fost creat).

Prin urmare, în sursele citate, găsim dualismul absolut. Binele și Răul există de la început, separate unul de celălalt. Cu toate acestea, există o diferență între catari și maniheiști în ceea ce privește relația dintre Rău și materie. Pentru catari, Cel Rău a creat cele patru elemente și apoi lumea vizibilă. Materia nu este preexistentă și nici nu este plasată alături de Cel Rău. În maniheism, pe de altă parte, puterea Răului este identificată cu materia. Ea este, prin urmare, principiul răului. Acest lucru se datorează faptului că Prințul Răului era considerat a fi întruparea Răului, care este într-adevăr Materia. Acesta este motivul pentru care Materia și Diavolul sunt identificați unul cu celălalt, după cum se poate vedea din cuvintele lui Faustus, adversarul lui Augustin: *est quidem, quod duo principia confitemur, sed unum ex his deum vocamus, alterum hylen, aut ut communiter et tisitate dixerim, daemonem* (este adevărat că recunoaștem două lucruri, dar unul dintre acestea îl numim zeu, celălalt hylen sau, așa cum aș spune în mod obișnuit și în liniște, un demon.).

Cele două principii stau la baza sistemului maniheist și sunt net mărturisite într-un mare număr de surse. *Les Actes d'Archélaûs* concordă cu datele lui Augustin. Ei pun în gura unui discipol de Mani expresia următoare: *Hic (Mani) duos colit deos innatos, ex semet ipsis extantes, aetemos, unum uni adversantem; et alterum quidem bonum, alterum aident malum introduit. Lux uni nomen inponit et alteri tenebras* [El (Mani) se închină la doi zei înnăscuți, existenți din ei înșiși, veșnici, unul opus celuilalt; și într-adevăr unul bun, iar celălalt ajutat de introducerea răului. El dă nume de lumină și celuilalt de întuneric].

La Alexandru de Lycopolis, ***principia*** corespunde termenului grecesc **ἀρχαί**: **ἀρχάς ετίθετο θεόν και ύλην, είναι δέ τον μέν θεόν αγαθόν, τήν δέ υλην κακόν** (în primul rând, pune Dumnezeu și materie, este Dumnezeu care este bun și materie care este rea)

Serapion de Thmuis pune în paralel: **αρχή** și **ουσία**: **ούκοῦν δύο άρχαί και δύο ούσίαι. και άρχαί δύο γεγόνασιν αίτίαι, και ή μέν σώματος κάκου, ή δέ ψυχής άγαθ-ής** [Nu există două arhe și două esențe. și sunt două evenimente care o provoacă, fie dintr-un corp rău, fie dintr-un suflet bun], și despre Satana spune: **και ήν πονηρός και ουτε ποτέ ούκ ήν. άεί γαρ ήν και ούκ άπό τίνος ήν** [și ea este rea și nu a fost niciodată pentru că nu este de la cine].

Autorii sirieni folosesc termeni diferiți. Echivalentul grecesc al **ουσία** este siriacul

găsit în Severus din Antiohia și Titus din Bostra. Aphrem folosește termenii de

două esențe sau substanțe, și

două rădăcini. Un al treilea termen este găsit la Theodore bar Konay, care, vorbind despre Mani, scrie:

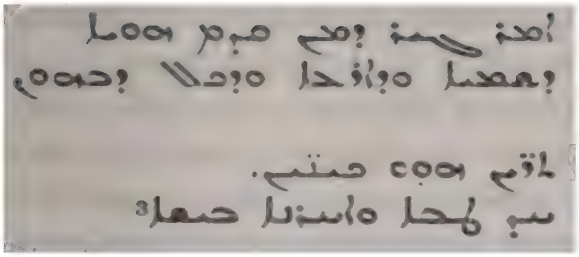

El spune că înainte ca cerul și pământul să existe, împreună cu tot ce este în ele,

existau două principii, unul bun, celălalt rău.

În textele iraniene, găsim termenul **dw bwn**, două rădăcini. În sfârșit, *Psaltirea coptă*:

Când a venit Duhul Sfânt
ne-a descoperit calea Adevărului
și ne-a învățat că există două Naturi (φύσις).
Una a Luminii și cealaltă a Întunericului,
distincte una de cealaltă de la început.

În maniheism, dualismul absolut, bazat pe două principii contrare și eterne, este o doctrină fundamentală. Prin urmare, prezintă o analogie foarte evidentă cu concepțiile catarilor. Pentru bogomili și paulicieni, cele două principii nu sunt în mod expres eterne, ci sunt opuse.

Acum trebuie să ne punem întrebarea: reprezentarea dualismului și a creației pe care catharii absoluți și-au făcut-o este într-adevăr maniheistă? Răspunsul la această întrebare depinde de alte trei: 1. În ce punct maniheismul este de acord cu gnosticismul? 2. Care este reprezentarea maniheistă a creației și a creatorului? 3. Și cum poate fi explicat faptul că Diavolul Catarilor absoluți este creatorul?

Au existat opinii foarte divergente cu privire la problema originii maniheismului. Bousset și Reitzenstein au susținut că a existat o influență iraniană. Cercetările ulterioare au confirmat, de fapt, această opinie. Opunându-se lui Reitzenstein, Schaeder, care a fost inițial discipolul și admiratorul său, a susținut că maniheismul a fost o gnoză, dar de natură intelectuală și de tip elenistic.

Imediat înaintea lui, Burkitt a derivat dualismul maniheist din Bardesanes și Marcion. El era de părere că maniheismul era un curent gnostic creștin. Totuși, așa cum am subliniat, Jonas a stabilit o diferență între dualismul maniheist și dualismul gnosticismului emanativ. Din această cauză, punctul de vedere al lui Schaeder și Burkitt nu pare mai sustenabil - cel puțin nu în ceea ce privește tipul dualist.

Nu putem acorda o atenție serioasă aici problemei ridicate de punctele de vedere ale lui Schaeder și Burkitt. Într-adevăr, poate părea superfluu să luăm o poziție clară împotriva acestora, având în vedere rezultatele cercetărilor recente care subliniază fondul iranian al maniheismului. Limitându-ne la anumite aspecte fundamentale ale dualismului maniheist și comparându-l cu alte gnoze, dorim să îl analizăm mai îndeaproape, datorită rolului important pe care îl joacă în formarea doctrinei catarilor absoluți.

Burkitt a presupus că Mani a împrumutat etica și organizarea lui Marcion. Dualismul marcionismului ar trebui contrastat cu cel al maniheismului. Marcion a adoptat un dualism radical, fără a stabili nicio legătură între puterile Binelui și Răului. Lumea nu este opera Dumnezeului bun, ci a Dumnezeului lui AT., care este caracterizat de o *malitia creatoris*. Creatorul rău, căruia Marcion îi opune Dumnezeul care este numai bun, a creat lumea din materie eternă și necreată: *dehinc si et ille mundum ex aligna materia subiacente molitus est innata et infecta et contemporali deo, quemad-ntodum de creatore Marcion sentit, redigis et hoc ad maiestatem loci, qui deum et materiam, duos deos, clusit, et materia enim deus secundum formam divinitatis, innata scilicet et infecta et aeterna ... atque ita très intérim mihi deos numera Marcionis, jactorem et locum et materiam* (Dacă, așadar, lumea a fost făcută dintr-o singură materie de bază, înnăscută și infectată și contemporană cu Dumnezeu, așa cum simte Marcion despre Creator, reduceți și aceasta la măreția locului, care a închis pe Dumnezeu și materia, doi zei, și materia este Dumnezeu după forma divinității, desigur înnăscută și infectată și veșnică... și astfel în mintea mea numără zeii lui Marcion, aruncătorul și locul și materia).

Tertulian susține expres că materia este un principiu divin, distinct de celelalte. Dar este de temut că expresia sa nu este autentică. Poate că doctrina atribuită lui Marcion se referă mai degrabă la școala sa. Celelalte surse nu atestă că Marcion însuși ar fi susținut-o.

Cu toate acestea, Hippolytus și Clement din Alexandria au ajuns la concluzia că școala lui Marcion recunoștea trei principii. Apelles a presupus patru principii, făcând o distincție între Dumnezeul cel bun, Demiurgul, creatorul lumii, și Dumnezeul lui AT., cel care i-a vorbit lui Moise. Dialogul lui Adamantius adoptă două principii, dintre care cel rău, Diavolul, este primordial. Cu toate acestea, se pare că Marcion însuși, dacă este să dăm crezare primilor martori, a predat un dualism între Dumnezeul cel drept sau rău și Dumnezeul cel bun.

Potrivit lui Harnack, Marcion, spre deosebire de gnosticism, nu a pornit de la o speculație filosofică, doctrina sa a fost pur și simplu un mod radical de a concepe teologia Sfântului Pavel. Dar dualismul gnostic al lui Marcion nu este doar o dezvoltare consecventă a celui al Sfântului Pavel. Niciodată în NT nu se spune că puterea Răului este puterea creatoare. În această privință, Marcion depinde de gnosticism.

Potrivit lui Tertullian, Marcion considera materia ca fiind preexistentă. Totuși, acest lucru reiese din argumentele lui Hermogenes, un discipol al lui Marcion: Dumnezeu nu ar fi putut crea lucruri rele, deoarece este indivizibil și imuabil, în timp ce creatul este imperfect. Dumnezeu vrea și face doar ceea ce este bun. Prin urmare, răul nu poate proveni din voința sa. Materia este preexistentă, dar inferioară lui Dumnezeu. Nici răul nu provine din materie, care în sine nu este nici bună, nici rea.

Ideea preexistenței este foarte interesantă pentru că este o dovadă a influenței modului în care filosofia greacă își reprezenta materia. Dar concepția gnostică despre relația dintre materie și creator este particulară. Majoritatea sistemelor nu au o doctrină specială asupra originii materiei, dar aceasta este întotdeauna considerată rea. Ideea că materia este o emanație a Dumnezeului suprem este clar exprimată doar în valentinianism. Creatorul lumii este o ființă care este pusă în relație cu puterea Binelui printr-o serie de emanații intermediare. Plasat chiar la baza uneia dintre aceste serii de emanații, creatorul lumii este în relație, pe de o parte, în sus, cu puterea Binelui, iar pe de altă parte, în jos, cu materia, cu Răul. El a fost întors de la Bine și atras spre Rău. Și tocmai din cauza acestei schimbări în atitudinea sa, trebuie caracterizat ca o putere a Răului.

În această lucrare, nu ne putem opri asupra problemei originii creatorului lumii, demiurgul, în gnosticism. Cu toate acestea, ideea demiurgului poate fi găsită în dialogul *Timée* al lui Platon. Acolo, funcția sa este de a aduce ordine din haos; cu alte cuvinte, el este văzut ca fiind creatorul unei lumi armonioase. Platon crede că lumea este bună, chiar dacă și el consideră că trupul este o închisoare pentru suflet. Însă ura gnostică față de lume îi este străină lui Platon. Acesta este motivul pentru care, în viziunea lui Platon, demiurgul este bun, în timp ce în gnosticism este rău. Și el este rău tocmai din cauza rolului pe care gnosticismul i-l atribuie, și anume rolul de creator al unei lumi rele.

Era necesar să clarificăm aceste probleme, care sunt importante pentru restul prezentării noastre. Mai târziu, printre catarii amestecați, găsim ideea unui creator care se folosește de materia preexistentă, chiar dacă aceasta a fost creată de Dumnezeu din nimic; astfel, noi concepții au fost adăugate mai târziu, transformând, printre acești dualiști, concepția gnostică. Dar creatorul, diavolul, se folosește de elemente care nu au fost create de el.

Pentru a rezuma: Valentinianismul se bazează pe ideea de emanație (vom reveni asupra acestui punct mai târziu). În marcionism, creatorul lumii folosește materia preexistentă. Dar argumentul lui Hermogenes conform căruia răul nu poate proveni din materie nu este în concordanță cu gnosticismul egipteano-sirian.

Într-un punct, dualismul absolut al catarilor este același cu cel al gnosticismului: creatorul lumii este un creator rău. Dar pentru catarii absoluți, el este considerat rău de la bun început. Bogomilii și paulicienii opun Binele și Răul fără a încerca să stabilească o relație între ele - ceea ce se vede clar în concepțiile discutate mai sus. În maniheism, Binele și Răul sunt principii opuse care nu au început.

După cum am spus, cercetările recente au evidențiat influența puternică a concepțiilor iraniene asupra maniheismului. În ceea ce privește dualismul, vom menționa aici doar opoziția dintre Ahriman și Ohrmizd și creațiile lor. Ahriman este înconjurat de întuneric și locuiește în întuneric. Ohrmizd este reprezentantul Binelui și al Luminii. Acesta este modul în care este descris dualismul în *Bundahisn*. Asemănări similare pot fi găsite deja în textele din Avesta. În Yasna 57, 18, se spune că puterile rele, *daëvas*, locuiesc în Întuneric. Iar în Yast 10, 50, Moartea și Întunericul sunt comparate ca fiind Răul, de care locuința lui Mithras este scutită. Cu toate acestea, în textele zoroastriene, dualismul Binelui și Răului nu coincide cu opoziția ceresc-terestru. Ceea ce este ceresc nu este ceea ce este bun, iar ceea ce este pământesc nu este ceea ce este rău. Cu toate acestea, în zoroastrism, începând cu Zarathustra, dualismul dintre Bine și Rău coincide cu cel dintre Lumină și Întuneric. Deși pesimismul zoroastrian nu se referă la existența trupească, în textele zoroastriene există urme ale unei anumite fugi de lume. Dar mai ales în religia lui Zervân găsim o concepție pesimistă despre lume. Citându-l pe Nyberg: *„Dorința pentru lumea celestă și suprasenzorială a fost, fără îndoială, foarte puternică în toate timpurile la iranieni, deși mai puternică decât la semiți, care sunt în întregime abandonați vieții de dincolo”*.

În gnosticism, pe de altă parte, Binele este identificat cu spiritualul, iar Răul cu materialul. Raiul este reședința lui Dumnezeu cel bun, iar creaturile spirituale, sau pur și simplu cerul invizibil, suprem, reprezintă domeniul spiritual. Lumea vizibilă sau materială este locul în care Răul își exercită puterea. În acest punct, maniheismul este de acord cu gnosticismul - am adăuga gnosticismul în general. În special, sursele latine și grecești sunt cele care identifică Întunericul sau Răul cu Materia. Dar în ceea ce privește cele două principii, maniheismul depinde în mod evident de religia iraniană, care postulează două puteri, Binele și Răul, una luptând împotriva celeilalte. Lupta dintre Ahura Mazdâh și Ahra Mayniu caracterizează zoroastrismul în *Gâthâs*. În plus, în maniheism întâlnim pesimismul zervanit, deoarece puterea Răului este stăpâna acestei lumi. Iar Zervân însuși, Dumnezeul quadriform, este Dumnezeul Suprem, ceea ce atestă o influență din partea zervanismului. Cu toate acestea, maniheismul a respins concepția zervanită despre nașterea Binelui și a Răului, mai precis nașterea lui Ahriman și Ohrmizd de Zervân.

2. Acum, care este concepția maniheistă despre creație? Dacă ținem cont de unanimitatea surselor, mitul maniheist ne spune că, după revolta Răului și întemnițarea Omului Primordial, o emanație a Dumnezeului Suprem, Spiritul Viu creează lumea folosind trupurile arhonților care au absorbit elementul luminos posedat de Omul Primordial. Din pielea arhonților, el creează zece ceruri și opt pământuri, iar din oasele lor, munții. Apoi, Spiritul Viu preia parcelele de lumină pe care amestecul le-a lăsat libere și care și-au păstrat intactă natura luminoasă, iar cu ajutorul lor creează soarele și luna.

Elementele din care este formată lumea nu sunt pure, ele sunt un amestec, deoarece sunt rezultatul luptei dintre Lumină și Întuneric, dintre Bine și Rău. Prin urmare, există tendința de a raporta lumea atât la Lumină, cât și la Întuneric, deoarece o parte din esența elementelor este dată ca provenind din divin, iar cealaltă din arhonți. Spiritul viu, pe care Alexandru din Lycopolis îl numește **δημιουργός**, este o emanație a bunului Dumnezeu. Augustin explică: *Proinde mundum a natura boni, hoc est, a natura Dei factum, confitentur quidem, sed de commixtione boni et mali, quœ fada est, quando inter se utraque natura pugnavit* (În consecință, ei admit că lumea a fost făcută din natura binelui, adică din natura lui Dumnezeu, dar din amestecul binelui și al răului, ceea ce este un moft, când ambele naturi sunt în război una cu cealaltă.).

Lumea este astfel creată din materie rea, care conține în sine natura Binelui, dar care este creată de un demiurg care el însuși își are originea în bunul Dumnezeu. Evodius poate fi citat și aici:

Manichaeus enim duas dicit esse naturas, unam bonam et alteram malam: bonam quae fecit mundum, malam, de qua factus est mundus (Căci Maniheu spune că există două naturi, una bună și alta rea: binele care a făcut lumea, răul din care a fost făcută lumea).

Nu pare incredibil să presupunem o influență din partea gnosticismului siro-egiptean, unde ideea de emanație este unul dintre motivele principale în expunerea cosmologiei maniheismului pe care am schițat-o.

Alături de această concepție, există o alta în care motivul amestecului nu joacă niciun rol, ci în care lumea este pur și simplu legată de Rău.

Numai în două surse am reușit să găsim puterea Răului ca creator al lumii. *Skand-Gumânïk-Vicâr* expune doctrina lui Mani.

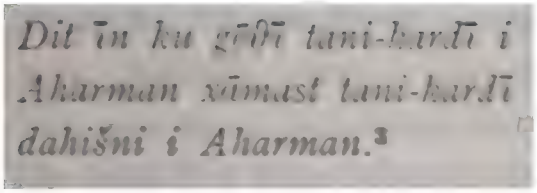

Dit īn ku gēθī tani-hardī i Aharman xāmast tani-hardī dahišni i Aharman.[3]

De asemenea, el spune că *gêtih* este o lucrare a lui Ahriman și, în general, că orice producție corporală este o creatură a lui Ahriman.

O sursă occidentală, *Commentarius in Symbolum Apostolorum* a lui Rufinin spune: *Concilium vanitatis est, quod docet Manicheus, primo quod se ipsum paracletum nominavit: tum deinde, quod mundum a malo factum dicit, Deum creatorem negat* (Este un sinod al deșertăciunii, pe care Maniheu îl învață, mai întâi că s-a numit paracletul: apoi, când spune că lumea a fost făcută

de rău, îl neagă pe Dumnezeu Creatorul). Evident, aceste două surse nu conțin doctrina maniheistă autentică.

3. În maniheism, puterea Răului este identică cu materia. Atunci, cum a apărut ideea catară a lui Satan, un principiu malefic de la început și, în același timp, creator al lumii? Trebuie să ne amintim că, în maniheism, Răul este considerat a fi personificarea materiei malefice, care, potrivit lui Augustin, era creatorul corpurilor. Arhonții ajută la creație. Din ei au coborât primii oameni. Dar această explicație nu este suficientă, deoarece Diavolul nu este doar creatorul omului, ci și al lumii. Este posibil să presupunem că demiurgul, creatorul malefic al lumii în gnosticismul siro-egiptean (chiar și în marcionism, Cel Rău, Dumnezeu cel drept, este identic cu creatorul lumii), a fost unit și identificat cu puterea Răului, așa cum este concepută în maniheism?

Formula de la Milano, un document al maniheismului occidental, datând din jurul anului 600 - această dată ni se pare un pic cam târzie - arată că maniheismul a fost amestecat cu alte elemente. Desigur, aici găsim dualismul absolut: *et si quis huius mundi principem hoc est diabulum ex tenebrarum globo adserit procreatum et non a deo bonum angelum factum et propria posttremum perversitate mutation anathema sit* (și dacă cineva spune că stăpânitorul acestei lumi este diavolul, care a fost creat din grupul întunericului și nu a fost făcut de Dumnezeu un înger bun și a cărui perversiune după sfârșit, să fie anatema).

Dar despre suflet, se spune: *si quis dicit animam de sede caelesti propriis desideris ad terrena deducta et non corpori iubente domino copolatam anathema sit* (dacă cineva spune că sufletul a fost coborât de pe scaunul ceresc prin propriile dorințe către cei pământești și nu s-a căsătorit cu trupul la porunca Domnului, să fie anatema). Aceasta este una dintre concepțiile gnosticismului siro-egiptean. Sufletul nu a fost trimis de Dumnezeu și nu a fost întemnițat din cauza revoltei celui rău, ci este căzut, cuprins de propria sa dorință. Formula combina astfel doctrine de origini diverse. Doctrinele gnosticismului au fost amestecate și cu dualismul maniheist în Orient, în special în ceea ce privește dualismul? Ca să fim sinceri, nu știm din lipsă de informații exacte. Având în vedere faptele prezentate, soluția propusă ne pare a fi singura posibilă. Pe de altă parte, dualismul a fost menținut.

2. Lumea celestă și lumea terestră în lumea lui Dumnezeu și a Celui Rău

După cum am indicat deja pe scurt, dualismul gnostic a avut anumite consecințe asupra modului în care au fost concepute cerul și pământul. Atunci când lumea materială a fost identificată cu lumea vizibilă, Răul a ajuns să fie văzut ca stăpânul cerului vizibil și autorul acestuia, în timp ce Dumnezeul suprem a fost văzut ca stăpânul cerului invizibil sau al lumii supraceleste.

Catarii absoluți credeau că Satana a creat pământul și apa, focul și aerul și cerul vizibil, dar că Dumnezeu a creat alte patru elemente și cerurile sale. Ceea ce spune Moneta aici este în concordanță cu ceea ce spune Sacchoni despre albanezi, și anume că fiecare dintre cei doi zei își crease propria lume și îngerii săi. Dovezi suplimentare pentru aceste idei pot fi găsite într-un document al Inchiziției: *Primo, quod duo erant dii, unus benignus et alter malignus; et deus benignus, ut dicebat, in altissimis stabat coelis, sed deus malignus stabat infra mundum visibilem; quia, ut dicebat, deus benignus solum fecerat spiritus; deus vero malignus fecerat omnia, quae oculis corporalibus sentiri possunt vel aliis sensibus corporalibus, sicut sunt coelum et terra et omnia animalia, aer et aqua et omnia, quae sunt in eis* (Mai întâi, că erau doi zei, unul binevoitor și celălalt răuvoitor; iar zeul bun, după cum spunea, stătea în cerurile cele mai înalte, dar zeul rău stătea sub lumea vizibilă; pentru că, după cum spunea, un Dumnezeu bun nu făcuse decât duhuri; Dar un zeu rău făcuse toate lucrurile care pot fi percepute de ochii corpului sau de alte simțuri ale corpului, cum ar fi cerul și pământul și toate animalele, aerul și apa și tot ce este în ele).

Lumea invizibilă este identică cu noile ceruri și noul pământ, (Apoc. lui Ioan. XXI).

Pierre des Vaux-de-Cernay scrie: *quia heretici fingebant esse aliam terrant novam et invisibilent et in illa terra secundunt quosdam bonus Christus natus fuerat et crucifixus* (pentru că

ereticii s-au prefăcut că mai există un alt popor, nou și nevăzut, și în acel pământ au urmat anumiți oameni, bunul Hristos se născuse și se răstignise).

Și, în *Colecția Doat* avem un pasaj care relatează că Dumnezeu a făcut: *novum coelum et terrant novant* (un cer nou și un pământ nou). Cuvintele „un cer nou și un pământ nou" au fost considerate o aluzie la acea lume superioară, despre care se vorbește în Apocalipsa XXI, i.

Bogomilii îl considerau pe Satana drept creatorul pământului, iar pe Dumnezeu drept creatorul cerului. Dar există și dovezi că și ei aveau aceeași idee ca și catarii cu privire la acest subiect.

Totuși, sistemul lui Psellos prezintă o digresiune: „tot ce este mai presus de lume (**τα ὑπερκύσμια μόνα**) fiind rezervat Tatălui, Fiul lui Dumnezeu cel pururea pomenit avea putere asupra lucrurilor cerești (**τα ουράνια**), iar Fiul cel mai mare, Satanael, asupra a tot ce este în lume (**τα εγκόσμια**), asupra lucrurilor pământești (**τα επίγεια**)". Puech pune întrebarea: „Este aceasta o opinie specifică unei părți a sectei încă slab desprinsă de paulicianism, sau trebuie să interpretăm aceste date în lumina altor documente, înțelegând prin **ουράνια** cele șapte ceruri create de Dumnezeu și distincte de un al optulea cer peste care ele se suprapun și care este, el însuși, opera diavolului, și incluzând acest cer inferior, vizibil pentru noi, printre **εγκόσμια**. Mărturia lui Psellos s-ar alătura", potrivit lui Puech, «celei a lui Euthymius din Peribleptos potrivit căreia Dumnezeu prezidează **επουράνια** și Prințul acestei lumi, lucrătorul cerului material, **επίγεια**». În sfârșit, „argumentul lui Cosma, și pe care nu a fost singurul care l-a exploatat: atunci când recită rugăciunea fundamentală pentru ei, oratia duminicală, bogomilii invocă în «Tatăl care este în ceruri» pe Diavol, sau, dacă este Dumnezeu pe care îl califică în acest fel, nu se infirmă ei înșiși?" Cosmas menționează „soarele printre ființele care, potrivit ereticilor, există «prin voința Diavolului»: el este contrazis în acest punct de Euthymius din Peribleptos, care afirmă nu mai puțin expres că, pentru sectanți, soarele era, împreună cu sufletul omului, unul dintre cele două singure lucruri din lumea vizibilă care aparțin creației lui Dumnezeu, Diavolul fixându-l doar în cerul de jos după ce l-a furat de la Dumnezeu".

Deși sunt opinii mărturisite în curente particulare, este un fapt, după cum subliniază Puech, că „întreaga lume vizibilă - atât cerul, cât și pământul - este într-adevăr, fără excepție, fapta și imperiul Diavolului, dacă nu s-ar strecura o disonanță în acordul textelor noastre". Zigabene ne oferă o mărturie importantă. Descriind revolta și căderea lui Satanael, el pune în gura acestuia cuvintele: **ποιήσω κάγώ δεύτερον ούρανόν** (Voi face un al doilea rai), iar în continuarea Zigabenus adaugă: **και κατακοσμήσας μεν τον δεύτερον ούρανόν** (şi ai împodobit al doilea cer), idee care concordă cu ceea ce spune Moneta. Sprijinindu-se pe Zigabene, Puech scrie: „În orice caz, nu există nicio îndoială că în bogomilismul propriu-zis diavolul modelează și posedă de drept firmamentul, un «alt cer», un δεύτερος ουρανός (al doilea cer), unde își are reședința".

În ceea ce-i privește pe paulicieni, Zigabenes le expune doctrina în următoarea notă, împrumutată de la Photius: **τινές δέ τούτων (πολυσχεδής γαρ ή πλάνη) και τον ούρανόν αυτόν χαι τα έν μέσω πάντα τετολ μήχασι λέγειν ποιήματα του έχθρου** [unele dintre acestea (dar cu mai multe modele sau eroare) și acest cer și cei din mijloc întotdeauna foarte lung spun poeții inamicului]. „În altă parte, delimitând aceeași sursă, el spune că paulicienii îi neagă Tatălui suveranitatea universală și crearea cerului și a pământului, a tuturor lucrurilor vizibile și invizibile, dar îl numesc „ceresc", fără a-i acorda astfel în vreun fel putere asupra cerului și a ceea ce se află în el. Unii, însă, îi acordă **έπιστασίαν του ουρανού** (încrederea cerului), dar nu că **των εμπεριεχομένων** (a conținutului). Potrivit lui George Magistros, paulicienii fac din Satana „creatorul cerului și al pământului, al întregului neam omenesc și al tuturor creaturilor". Tot ei, potrivit lui Photius, „atribuiau soarele, precum și pământul, aerul, ploile și alte lucruri asemănătoare Principiului rău, Dumnezeului creator, rezervând Tatălui, Principiului bun, «ordinea inteligibililor».

Trebuie subliniat faptul că în gnosticism, adică în tipul atenuat sau siro-egiptean, Cel Rău are cerul său și este stăpânul firmamentului. Sferele planetelor și stelelor aparțin domeniului său. În Valentinianism, demiurgul domnește doar peste cele hebdo-made: **επτά γαρ ουρανούς κατεσκευακέναι, ών επάνω τον Δημιουργόν είναι λέγουσι** (șapte ceruri au fost făcute și sunt ale Creatorului se spune). Printre catari, găsim ideea că diavolul domnește peste șapte ceruri, dar, prin

analogie, și Dumnezeu are șapte ceruri. Influența gnosticismului atenuat este un fapt, așa cum vom arăta mai târziu.

Dar situația este diferită atunci când vine vorba de duplicitatea cerului și a pământului. În gnosticism, Dumnezeul Suprem și Demiurgul au fiecare cerul sau cerurile lor, iar Demiurgul este Prințul lumii vizibile. Dar are Dumnezeul Suprem pământul său?

Am arătat că există asemănări izbitoare între dualismul absolut al Evului Mediu și cel al maniheismului și marcionismului. Este interesant de observat că aceleași asemănări pot fi observate și aici. Atât Dumnezeu, cât și Cel Rău domnesc peste un cer și un pământ care sunt propriul lor domeniu.

Aphrem își îndreaptă critica împotriva lui Marcion, care spune, în cuvintele sale:

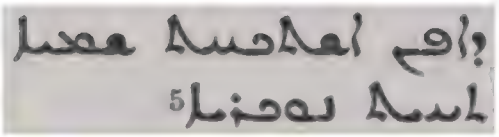

că există și un cer
sub Străin.

Dumnezeul străin este Tatăl lui Hristos. Într-un alt pasaj, el vorbește despre cerurile Străinului și ale Creatorului.

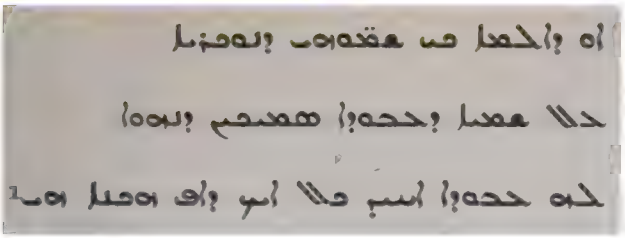

Sau de ce cerurile Străinului
se sprijină pe cerurile Creatorului
dacă el este creatorul, purtând totul singur,
așa cum este cazul.

Ne-am putea întreba dacă avem de-a face aici cu o doctrină autentic marcionită sau dacă este pur și simplu atribuită lui Marcion de către Aphrem, prin analogie cu ceea ce raportează despre maniheism. Totuși, Tertulian susține afirmațiile lui Aphrem: *Post haec, vel ante haec, eu m dixeris esse et illi conditionem suam et suum mundum et suum caelum ... . intérim, qnaecumque substantia eius est, cum suo utique deo apparaisse debuerat* (După aceasta, sau înainte de aceasta, veți spune că el este și are starea lui și lumea lui și raiul lui... . între timp, oricare ar fi substanța lui, trebuie să fi apărut cu siguranță împreună cu zeul său); și ulterior: *ecce enim, si et ille habet mundum suum infra se, super creatorem, in loco utique fecit eum, cuius spatium vacabat inter pedes suos et caput creatoris* (căci iată, dacă și el are lumea sub el, deasupra creatorului, cu siguranță l-a făcut într-un loc, al cărui spațiu era liber între picioarele lui și capul creatorului.).

Așadar, Dumnezeul suprem are raiul său. Cu toate acestea, el este Străinul, pentru că el este conducătorul veacului viitor, revelat de Hristos. Creatorul lumii este *deus huius sæculi* (zeul acestei epoci), și va domni până la sfârșitul timpurilor, când bunul Dumnezeu va deveni conducătorul absolut.

În maniheism, dualismul a adoptat ideea că domeniul Luminii cuprinde un cer și un pământ. S. Augustin pune următoarele cuvinte în gura lui Felix, adversarul său: *Quomodo scriptam est: in principio fecit deus caelum et terram et terra erat invisibilis et coinquinabilis et incomposita, ego ita intellego: in principio fecit deus caelum et terram et terra erat, quasi duae terrae mihi videntur esse, secundum quod Manichœus dicit duo régna* (După cum este scris: la început Dumnezeu a făcut cerul și pământul, și pământul era nevăzut și nestricăcios și necompus). Domeniul Luminii este denumit *lucida et beata terra* (pământ luminos și fericit).

Comparați acest lucru cu ceea ce spune Aphrem despre Mani:

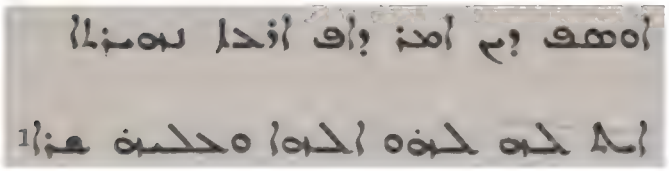

Dar el a continuat să spună că
Dumnezeu are
de asemenea un pământ luminos și că el
locuiește pe el.

Acest Pământ luminos apare adesea în sursele maniheiste. În fragmentul parthian M 2, găsim ideea de **zmyg rwsn**, Pământul Luminii, din care - în parte - va fi creat **nw'g shr**, Noul Aeon. Maniheii identificau astfel Împărăția Luminii cu noul Eon. În fragmentul M 39 găsim expresia **nw'g shr'n**, noi Împărății, în care „Ascultătorii" - clasa de jos - vor fi transportați, datorită evlaviei lor, în ziua răscumpărării. Augustin numește noile secole, făcând aluzie, indirect, la Împărăția de deasupra Țării Întunericului, așa cum găsim în următoarea notă: *ille quippe, si non concupivit aliéna quare super terram tenebrarum, ubi numquam fuerunt, nova saecula construxit* ? (Într-adevăr, dacă nu e râvnit de străini, de ce a construit epoci noi pe pământul întunericului, unde ei nu fuseseră niciodată?).

Ideea celor două tărâmuri se regăsește și în mandeism: „În afara tărâmului Luminii, în jos, în afara tărâmului Tibilului, în sud, se află acest tărâm al Întunericului". Împotriva acestui tărâm al Luminii se revoltă Stăpânul Întunericului: *„Aș prefera să urc pe acest tărâm strălucitor și să pornesc război împotriva regelui său"*.

Astfel, găsim, cu mult înainte de catari, ideea că lumea diavolului, ca și cea a lui Dumnezeu, are o regiune vizibilă și una invizibilă sau terestră și una celestă. Cerul invizibil este, de asemenea, Împărăția viitoare. În ceea ce privește pământul celest, admitem că aici ar exista o interpretare spiritualizantă și că pământul celest ar putea fi o analogie pentru paradisul celest. Cu toate acestea, întregul concept este evident gnostic și maniheist-marcionit.

3. Revolta Celui Rău și întemnițarea sufletelor

La început, regatele Binelui și Răului, cu stăpânii lor respectivi și creaturile care le înconjurau, se aflau într-o stare de permanență și odihnă. Dar această stare nu a durat la nesfârșit. Răul s-a revoltat împotriva stăpânului suprem, iar această revoltă a dat naștere unei noi ordini, caracterizată prin opoziția dintre Bine și Rău în lume și în om.

Mitul trece de la cosmologie la antropologie. Scopul era de a explica nașterea păcatului în lume și cum a ajuns omul să facă răul. Contrar doctrinei biblice, care învață că o cădere a avut loc în paradisul terestru, gnosticii credeau într-o cădere din cer.

Catarii absoluți au folosit mitul găsit în Apocalipsa lui Ioan XII, 1-9, dar vom vedea că l-au interpretat într-un sens maniheist. Suntem de acord cu Dondaine: *„Miturile catarilor despre invazia raiului de către zeul rău, căderea îngerilor etc. sunt ca o transpunere mai creștină a miturilor maniheiste"*.

În descrierea lui Sacchoni, este clar că contribuțiile Apocalipsei nu sunt mai mult decât un înveliș: *Item quod diabolus cum suis angelis ascendit in cœlum et facto ibi prœlio cum Michaele archangelo et angelis boni dei extraxit inde tertiam partent creaturarum dei, et infundit eas quotidie in humanis corporibus et in brutis et etiam de uno corpore cas transmittit in aliud, donec omnes reducerentur in cœlum* (Din nou, că diavolul s-a înălțat cu îngerii lui la cer și, după ce s-a luptat acolo cu arhanghelul Mihail și cu îngerii bunului Dumnezeu, a scos de acolo o treime parte din făpturile lui Dumnezeu și le-a turnat în fiecare zi în trupurile oamenilor și ale fiarelor, şi de asemenea de la un trup la altul, până când toţi au fost aduşi înapoi în cer).

Același lucru este valabil și pentru Moneta:

> *Credunt etiam, quod Diabolus, qui et Satanas dicitur, invidens Altissimo caute ascendit in cœlum Dei Sancti, et ibi colloquio suo fraudulento prædictas animas decepit, et ad terram istam, et caliginosum aerem duxit, et credunt eum Villicum iniquitatis dici a Domino Luc. 16. v. 8. Laudavit Dominas villicum iniquitatis.*

(Ei cred, de asemenea, că diavolul, care se numește și Satana, gelos pe Cel Preaînalt, s-a înălțat cu precauție în cerul lui Dumnezeu Cel Sfânt și acolo, prin conversația sa frauduloasă, a înșelat sufletele prezise și le-a condus pe acest pământ și pe aer înnorat și ei cred că el este numit de Domnul Luca administratorul fărădelegii. 16. v. 8. Domnul l-a lăudat pe conducătorul fărădelegii).

Credunt etiam, et dicunt, quod ipse Diabolus de fraude sua, quant in cœlo fecerat, exaltatus, præsumpsit cum suis complicibus in cœlum ascendere: et ibi cum Michaele Archangelo bellum commississe, et devictum fuisse, atque dejectum. Et de isto bello credunt intelligi illud Apocalyp. 12. v. 7. Factum est prœlium magnum in Cœlo: Michael, et Angeli ejus prœliabantur cum Dracone, et Draco pugnabat, et Angeli ejus. Quod ad litteram credunt.

Credunt etiam, quod Satan a Michaele dejectus de cœlo animas prædictas corporibus istis veluti carceribus inclusit, et quotidie incluait.

Istas etiam animas dicunt tertiam partent stellarum, de quibus dicitur Apoc. 12. v. 4. quod Draco trahebat tertiam partem stellarum cœli, ad hoc ideo, quia sunt tertia pars hominum a Deo sancto creatorum, ut opinantur dicentes, ut prædiximus, unumquemque in cœlesti curia constare ex tribus prædictis.

Istas autem animas credunt propter peccatum suum, quando Diabolo consenserunt in cœlo, oui dicunt fuisse in istum mundum dejectas a Pâtre Justorum, et credunt quod Dominus Jésus propter istas animas redimendas venerit de cœlo in terram.

(De asemenea, cred și spun că diavolul însuși, fiind înălțat prin înșelătoria lui, cât făcuse în ceruri, s-a prefăcut să se înalțe la cer cu complicii săi și acolo a făcut război cu Arhanghelul Mihail și a fost învins și aruncat jos. Și ei cred că Apocalipsa trebuie înțeleasă din acest război. 12. v. 7. O mare bătălie a avut loc în Rai: Mihail și Îngerii lui s-au luptat cu Dragonul, iar Dragonul s-a luptat și îngerii lui. Ei cred literal asta.

Ei mai cred că Satana, aruncat din cer de Mihail, a închis sufletele prezise în aceste trupuri ca în închisori și le-a închis în fiecare zi.

Ei mai spun că aceste suflete fac parte din a treia parte a stelelor, despre care se spune în Apoc. 12. v. 4. Că balaurul a tras o treime din stelele cerului, din acest motiv, pentru că sunt o treime din oameni creați de sfântul Dumnezeu, așa cum cred ei, zicând, precum am prezis, că fiecare dintre ei se va arăta în curtea cerească din cele trei profeţii.

Și ei cred că aceste suflete, din cauza păcatului lor, când s-au înțeles cu Diavolul în ceruri, ei spun că au fost aruncați în această lume de Tatăl Drepților și cred că Domnul Isus a venit din cer pe pământ de dragul mântuirii acestor suflete).

Dintr-un alt pasaj din Moneta, reiese că aceasta era concepția catarilor absoluți și că păcatul își avea originea în revolta Celui Rău și în seducția creaturilor cerești:

Alii autem duo principia asserentes, dicunt quod non processit ex libero arbitrio ipsorum peccatum primum; non enim liberum habebant arbitrium, ut ipsi dicunt. Ponunt autem isti quod Filius mali Dei in cœlum ascendit, ubi in Angelum lucis transfiguratus propter vehementem suam pulchritudinem dilectus est ab Angelis Dei, et assumptus in villicum, et quasi Dominus super ipsos; qui colloquio habito cum illis sua astutia eos decepit, et ad peccandum inclinavit, et ad istam regionem traxit. Et sic ponunt quod peccatum eorum a malo principio duxit originem; sicut enim isti Hæretici testimonio Divinarum Scripturarum, et quibusdam etiam auctoritatibus naturalibus prave intellectis subversi ponunt duo Principia, sic etiam quia non vident quo-modo a Bono malum esse possit, ideo quœrunt unde malum venerit in populum cœlestem.

(Dar alţii, afirmând două principii, spun că primul păcat nu a provenit din liberul lor arbitru; căci ei nu aveau liber arbitru, așa cum spun ei înșiși. Dar aceștia presupun că Fiul lui Dumnezeu cel rău s-a înălțat la cer, unde, transfigurat într-un înger de lumină, a fost iubit de îngerii lui Dumnezeu din cauza frumuseții sale intense și a fost luat drept guvernator și ca și Domn peste. ei; care, vorbind cu ei, i-a înșelat cu viclenia lui și i-a înclinat spre păcat și i-a atras în țara aceea. Și astfel ei presupun că păcatul lor a avut originea dintr-un început rău; Căci, după cum acești eretici, prin mărturia Dumnezeieștilor Scripturi și prin unele autorități naturale greșit înțelese, susțin două principii

răsturnate, tot așa și pentru că nu văd cum poate veni răul din bine, de aceea se întreabă de unde a venit răul în oameni din cele cerești..

Mitul revoltei lui Satan și al întemnițării spiritelor cerești a fost exprimat chiar într-o formă mai populară, regăsită în documentele Inchiziției publicate de Dôllinger. Dumnezeul Suprem trăia în cea mai profundă armonie cu spiritele pe care le crease. Pentru a le deranja, Satana s-a urcat pe cer și a încercat să intre, dar a trebuit să aștepte la poarta raiului până când l-au lăsat să intre. Odată ajuns în rai, a rămas liniștit o vreme, dar apoi a încercat să ispitească spiritele bune întrebându-le dacă nu cunosc altă fericire sau bucurie decât cea de care se bucura acum împreună cu ele. Când acestea au răspuns că aceasta era toată fericirea lor, el a descris bucuriile mult mai mari de care se vor bucura în împărăția sa. Le-a promis putere și pământuri, câmpuri și vii, aur și argint și, mai presus de toate, frumusețea femeilor. Când i-au cerut să le arate o femeie, el a adus una foarte frumoasă. Când au văzut-o, au simțit o dorință violentă pentru ea. Când Satan a văzut acest lucru, s-a grăbit să părăsească împărăția lor, luând-o cu el. Un număr mare de îngeri s-au repezit după el. Și astfel au căzut mulțimi de îngeri, până când Dumnezeu a închis fanta prin care au căzut. Satana a creat un rai de sticlă pentru ei. Dar Dumnezeu a spart-o, iar îngerii au fost dezbrăcați de splendoarea lor și au rămas neajutorați, înșelați în mod mizerabil de Diavol. Ei s-au pocăit de greșeala lor și au cântat imnurile Sionului. Pentru a le lua orice amintire a trecutului, Satana i-a închis în trupuri umane.

Avem documente de la bogomili care, deși destul de târzii, confirmă că aveau același mod de a vedea lucrurile.

Din secolul al XIV-lea, avem documentul, deja citat,

> (Romanus): *si angeli, qui ceciderunt de celo, fuerunt a deo creati vel non?*
> *(Hereticus): a deo étant creati.*
> (îngerii căzuți din cer au fost creați de Dumnezeu sau nu?
> [(Eretic): au fost creați de Dumnezeu].

El adaugă că acești îngeri erau suflete:

> „nos dicimus animas nostras esse illos angelos, qui de celo ceciderunt, qui iterum, rêvertentur.” (spunem că sufletele noastre sunt acei îngeri căzuți din cer, care se vor întoarce din nou).

Acești îngeri, care au păcătuit, au fost cei care au luptat alături de S. Mihail:

> (Romanus) *Quodus nostras esse illos angelos, qui de celo ceciderunt, qui iterum, rêvertentur.* [(Romani) Că acei îngeri căzuți din cer sunt ai noștri, care se vor întoarce iarăși].

Michel:

> *(Romanus) Quod si dicitis vos, quod alii angeli ceciderunt, nisi illi cum quibus michael preliavit, hoc non est verum, quia nunquam inveni-tur, quod post ea vel ante alii ceciderunt.* [(Romanus) Dar dacă spui că alți îngeri au căzut, cu excepția celor cu care a ales Mihail, acest lucru nu este adevărat, pentru că nu s-a găsit niciodată că alții au căzut după ei sau înainte.]

Într-o altă sursă, găsim revolta lui Satan și întemnițarea îngerilor în trup:

> *Item dicunt, luciferum ivisse in celum et seduxisse angelos dei ita, quod in terram descenderent et lucijer inclusit eos in humana corpora.*

(Ei mai spun că Lucifer a mers în cer și i-a înșelat pe îngerii lui Dumnezeu în așa fel încât ei au coborât pe pământ și Lucifer i-a închis în trupuri omenești).

În sursele mai vechi despre bogomili, nu s-a găsit nimic despre această idee a revoltei Celui Rău și a întemnițării sufletelor. Același lucru este valabil și pentru paulicieni. Totuși, Photius polemizează împotriva dualismului lor antropologic: **Εί ο Αγαθός μεν την ψυχήν δημιουργεί, ό δέ πονηρός το σώμα, πώς ήνέσχετο ό Αγαθός ένωθηναι τό πλάσμα αύτοῦ τώ πλάσματα του Πονηρού** (Dacă Bunul creează sufletul, dar nu cei răi creează trupul, cum și-a infuzat Bunul făptura în făpturile celor răi?). Pe de altă parte, acest pasaj s-ar raporta bine și la maniheism.

În gnosticism - despre care vom vorbi în continuare - există ideea unei ființe, emanată din Dumnezeul Suprem și care a căzut sau a fost alungată din cauza revoltei sale și care a atras apoi sufletele oamenilor care se aflau în lumea cerească. Căderea sufletului corespunde căderii Răului. Aceste motive sunt legate între ele și formează un complex. În dualismul absolut al catarilor, găsim căderea îngerilor, dar nu și pe cea a Diavolului. Diavolul îi atrage cu seducțiile sale, dar el însuși nu cade.

În gnosticismul siro-egiptean, motivul esențial este emanarea și căderea sufletului. Dar este imposibil să se rezolve problema modului în care ideea seducției și căderii sufletului s-a împletit cu cea a revoltei Celui Rău și a întemnițării sufletelor, prin simpla presupunere a unui compromis cu gnosticismul. Trebuie remarcat faptul că dualiștii amestecați credeau, de asemenea, că îngerii au fost seduși de Cel Rău. Dar, pe de altă parte, setul de idei este destul de diferit. Prin urmare, problema căderii îngerilor la catari este foarte complicată. Dualiștii amestecați i-au influențat în mod evident pe absoluți în acest punct. Motivul seducției a fost amestecat cu idei bazate pe interpretarea gnostică a Apocalipsei XII.

Cu toate acestea, dualismul absolut, conform căruia puterile Binelui și Răului sunt opuse de la început, și mitul revoltei Răului și al întemnițării îngerilor formează un complex coerent de idei la catari. Dacă un mit similar a existat în Antichitate, pare clar că acesta a fost sursa și modelul.

Conform mitului maniheist, Răul s-a răzvrătit împotriva Zeului Suprem și a intrat în lumea sa. Pentru a-l combate pe el și creaturile malefice din jurul său, arhonții, Stăpânul Regatului Luminii l-a trimis pe Omul Primordial. În maniheism, Omul Primordial este atât puterea care luptă, cât și puterea care este învinsă. Ca prizonier, el este identic cu sufletul cosmic, colectivul tuturor sufletelor. Din punct de vedere mitic, acest lucru este exprimat astfel: Omul Primordial se înarmează cu cinci elemente (aer, vânt, lumină, apă și foc). Acest armament este din nou identic cu Sufletul, care este înghițit de demoni și întemnițat în materie.

Reitzenstein are meritul de a fi stabilit sensul real al acestei identități: „Cele cinci elemente sunt armura lui Ohrmuzd, în același timp **ψυχή** (suflet) (cf. Acta Archelai cap. 7) sau, dacă se preferă, **πνεύμα** (spirit), iar acest concept colectiv este identic cu suma sufletelor individuale care îi locuiesc pe oameni". Concepția - identitatea corespunzătoare dintre sufletele individuale și sufletul colectiv - este de mare importanță în speculațiile gnostice despre om.

Tot ce trebuie să facem acum este să stabilim relația dintre ideea de revoltă a Celui Rău și consecințele pe care le implică. Este adevărat că Omul Primordial a fost înfrânt. Mitul spune că el și-a pierdut elementul de Lumină, Sufletul, în fața puterilor Răului și Întunericului. Dar, datorită invocării sale a Tatălui Luminii, el a fost salvat.

4. Mântuitorul salvat. Omul Primordial - S. Michel

Ceea ce maniheismul spune încă despre Omul Primordial este important în ceea ce privește eliberarea elementelor de Lumină întemnițate, sufletele. Datorită eliberării sale, el va reprezenta „Inteligența" salvată, **νους** (minte), care este păstrată în Regatul Luminii pentru a reveni într-o zi pe pământ. În drama cosmică, el este, prin urmare, atât elementul întemnițat, cât și elementul salvat. Cel care a fost salvat la începutul timpurilor se va întoarce pentru a salva sufletele pierdute. El este „Mântuitorul salvat". Și aici, Reitzenstein a fost cel care a reușit primul să rezolve și să evidențieze sensul acestei idei, prin interpretarea *fragmentului S 9*, publicată de Salemann - ediție nouă și

comentariu de Henning. Aici, Ohrmizd este deopotrivă Omul Primordial și Salvatorul, cel care va fi salvat și cel care salvează. Altfel, în maniheism, Iisus este cel care este Salvatorul și în același timp Sufletul suferind în lume, numit de Sfântul Augustin *Iisus Patibilis* (Iisus Tolerabil). Ne vom ocupa mai târziu de locul atribuit lui Iisus în maniheism. Identitatea de esență între Mântuitor și Suflet a fost decisivă atunci când rolul Mântuitorului a fost trecut la Ohrmizd.

Identitatea pe care tocmai am arătat-o între Omul Primordial și Mântuitor este de mare importanță pentru înțelegerea mitului cathar al luptei dintre Satana și Sfântul Mihail și a întemnițării celor doi bărbați. Identitatea dintre Omul Primordial și Mântuitor este o idee prezentă în gnosticism. În maniheism, Omul Primordial nu este doar sufletul întemnițat, ci și cel care luptă împotriva puterii Răului. Acesta din urmă rol este cel pe care catharii absoluți îl atribuie Sfântului Mihail. Cum putem explica faptul că Sfântul Mihail are acest rol de Om Primordial luptător?

Trebuie amintit faptul că, în biserica antică, Hristos și Sfântul Mihail erau strâns legați. Ca și Sfântul Mihail, Hristos este un înger, ceea ce înseamnă, pe de o parte, că este „Cel trimis", iar pe de altă parte că este una dintre creaturile angelice cerești. Vom reveni asupra acestui din urmă mod de concepere a lui Hristos. Mai mult, Hristos și Sfântul Mihail sunt unul și același. Mihail sunt ambii denumiți **αρχιστράτηγος** (comandant șef). În acest rol apar amândoi în Apocalipsa XII și XIX. Acolo relația lor este interesantă: Misiunea Sfântului Mihail este să învingă balaurul și să elimine amenințarea balaurului împotriva femeii și a copilului, Mesia (XII, 4-6, 13-17). Sfântul Mihail, trimis de Dumnezeu, este Omul Primordial, luptătorul din cele mai vechi timpuri, care a început opera de eliberare divină fiind victorios asupra puterii Răului. Copilul, Mesia, a fost înălțat la Dumnezeu și la tronul său (comparați acest lucru cu eliberarea Omului Primordial în maniheism). Bătălia decisivă are loc apoi în cap. XIX și se încheie cu victoria lui Mesia. Prin urmare, constatăm că există o relație strânsă între Hristos și S. Mihail în *Apocalipsă*. Sfântul Mihail este luptătorul de la începutul timpurilor, Hristos este învingătorul timpurilor apocaliptice. Maniheismul îl reprezintă într-un mod similar.

Dar în maniheism am putea vedea o identitate între Omul Primordial, Ohrmizd, și Mântuitor; Omul Primordial este „reîncarnat" în Iisus. Există vreo dovadă care să susțină această identitate între Omul Primordial, Sfântul Mihail, și Mântuitorul, Iisus? Aici, mitul Bogomililor ne oferă soluția. Se poate obiecta că doctrina bogomililor seamănă în principal cu gnosticismul, dar am arătat deja că există urme de dualism absolut. Zigabène respinge concepția bogomililor despre Sfântul Mihail:

> **Εκπλήττομαι δέ και τό υπερβάλλον της εφεξής άνοιας αυτών, πώς ούκ έρυθριώσι λέγειν τον άρχάγγελον Μιχαήλ φύσει Τίον του Θεού, και τούτον είναι τον έναν&ρωπήσαντα Κύριον, τον και την τών ανθρώπων έργασάμενον σωτηρίαν. Εί γαρ ό αρχάγγελος Μιχαήλ κτιστός και δούλος, ώσπερ και πασαι αί ούράνιαι δυνάμεις, πώς φύσει Υιός, και τω Πατρί ομοούσιος,**

(De asemenea, sunt surprins de exagerarea nebuniei lor de acum încolo, cum îl numesc pe arhanghelul Mihail Domnul lui Dumnezeu, iar el este singurul Domn, cel care lucrează pentru mântuirea oamenilor. Căci arhanghelul Mihail este creat și slujitor, mai presus de toate puterile cerești, cum se naște Fiul Tatălui aceleiași voințe.)

și următorul:

> **Άποδειχθέντος δέ λοιπόν, οτι δούλος μέν ό αρχάγγελος Μιχαήλ, Δεσπότης δέ φύσει Υιός ό έναν-θρωπήσας, έσχόλασαν και αί προσαφ&εΐσαι τω άρχαγγέλω Μιχαήλ κλήσεις, ή τε τού Ιησού και ή τοΰ Χριστού, και παραδρομητέον αύτάς,**

(După ce au dovedit că Arhanghelul Mihail este un sclav, un Despot și Fiul singurului, ei au învățat că Arhanghelul Mihail este numit, sau Iisus sau Hristos, și cel care se abate de la ei.)

în sfârșit, Hristos:

> **Τούτον δέ τον Λόγον και Υίόν ισχυρίζονται είναι τον άρχάγγελον Μιχαήλ.**

(Acesta și Logonul și Fiul pretind că sunt arhanghelul Mihail)

Deci vedem aici că se afirmă că bogomilii îl considerau pe S. Mihail ca Fiu al lui Dumnezeu, iar pe Fiul lui Dumnezeu ca S. Mihail. În *Apocalipsă,* Sfântul Mihail este într-un fel și un Om Primordial care apare la începutul timpurilor și a cărui luptă împotriva Răului este continuată de Iisus. Informațiile oferite de Zigabene ne oferă un echivalent al mitului maniheist al Mântuitorului salvat. Așa cum Omul Primordial și Mântuitorul sunt identici, tot așa Sfântul Mihail este identificat cu Hristos.

Cu toate acestea, tradiția creștină oferă doar o verigă în explicație. A doua verigă este furnizată de conceptul maniheist al luptei Omului Primordial. Pentru bogomili, Sfântul Mihail este identic cu Hristos. Catarii nu fac nicio referire la această identitate. Dar Sfântul Mihail este prezentat ca luptând împotriva puterii Răului. A existat o ruptură în toate aceste concepții. O parte se regăsește la catari, cealaltă la bogomili. Cu toate acestea, în sursele ulterioare, Sfântul Mihail este eroul luptător. Luate împreună, ele ne oferă ideea completă a Omului Primordial luptător. Modelul pentru acesta din urmă se găsește în maniheism.

Catarii credeau că îngerii nu pot rezista tentației. Pe de altă parte, ei nu păcătuiau prin liberul arbitru. Curentul absolut se opunea celor atenuați în acest punct, susținând că Satana însuși era autorul necazurilor din lumea cerească. Mai mult, îngerii au luptat împotriva lui Satana și a îngerilor săi, dar au fost învinși și întemnițați. Lupta și întemnițarea îngerilor de către Diavol trebuie să fie legate de mitul maniheist. Dacă observăm, de asemenea, că acest motiv este tocmai o parte integrantă a mitului maniheist de la începutul timpurilor, vom avea o dovadă destul de solidă că vechea tradiție maniheistă a fost păstrată acolo și a primit o acoperire creștină.

5. Dragonul

În *Apocalipsă,* Satana este antagonistul Sfântului Mihail. El este dragonul antic, reprezentând puterea Răului.

Maniheismul reprezenta, de asemenea, Răul sub forma unui dragon. În Fihrist, Satan, **saitan** în arabă, este descris ca având corpul unui dragon. În textele copte, aceeași formă este atribuită puterii Întunericului.

Widengren a arătat similitudinea dintre concepția maniheistă și cea mesopotamiană despre dragon. În epopeea babiloniană a creației, Ti'âmat este dragonul care a luptat și a fost învins de Marduk.

Lupta dintre Hristos și dragon din *Apocalipsă* este concepută după lupta lui Jahve împotriva dragonului din V. T. Acolo, lupta are loc la începutul timpului. Cu toate acestea, ea a fost proiectată în escatologie - un proces despre care avem vagi indicii în literatura apocaliptică iudaică. În *Apocalipsa* în care mitul antic revine, balaurul este antagonistul lui Mesia și al sfinților săi.

Asemănarea dintre concepția maniheistă a Răului și cea din *Apocalipsă* oferă o altă modalitate de interpretare a mitului creștin pe baza mitului maniheist.

Există un punct de joncțiune și în altă privință: întemnițarea dragonului, șarpele cel vechi - el este Diavolul și Satana -, și căderea sa în abis (Apoc. XX, 7) are un echivalent în mitul iranian al lui Azdahâk (*Azi Dahâka* în Avesta), care este înlănțuit pe muntele Dimâvand, dar care, la sfârșitul timpurilor, se va elibera și va devora o treime din omenire (*Bahman Yast* III, 54-57), dar va sfârși totuși prin a fi ucis de *Karsâsp* (*Korosâspa* în Avesta). Aici, motivul luptei împotriva Răului și al căderii unei treimi din stelele de pe cer este plasat la sfârșitul timpurilor. În maniheism și la catari, lupta are loc la începutul timpului.

6. Lupta dintre Bine și Rău și întemnițarea sufletului - concepții exclusiv maniheiste

Influența maniheismului asupra mitului cathar al începutului timpului este întărită de faptul că maniheismul este cel mai caracteristic și precis sistem gnostic al dualismului absolut.

Ceea ce există din acest dualism alături de maniheism este de mai mică importanță. Informațiile pe care le avem despre Basilides nu ne permit să tragem concluzii precise. Nu am luat în considerare nici pe Irineu, care îl reduce la tipul emanației, nici pe Hipolit, care face din el, într-o măsură și mai mare, reprezentantul unui punct de vedere monist. Există, totuși, un pasaj al lui Clement din Alexandria care sugerează că Basilides credea într-o turbulență originară prin care spiritele, reprezentante ale patimilor, erau reduse la unirea cu sufletul:

> **οι δ'άμφί τον Βασιλείδην προσαρτήματα τα πάθη καλεΐν ειώθασι, πνεύματα (τέ) τινα ταύτα κατ ούσίαν ύπάρχειν προσηρτημένα τή λογική ψυχή κατά τινα τάραχον και σύγχυσιν άρχικήν . . λέγουσιν**.

(cele două ataşamente ale Vasileidelor, pasiunile sunt reduse, spiritele (lor) ale acestora există în esență atașate sufletului rațional împotriva frământării și confuziei originare. . spun ei).

Aceasta nu implică un dualism oriental, așa cum credea Bousset.

În mandeism, putem vedea în mod clar contribuția dualismului absolut. După cum a subliniat Jonas, această contribuție este deosebit de vizibilă în concepția Răului. *Ginza* conține relatări detaliate ale creației, din care Jonas a dat extrase. Conform acestei cosmologii, Întunericul, puterea Răului, există de la începutul timpurilor și se revoltă împotriva Regatului Luminii. Manda d'Haijë, Omul Primordial și Salvatorul, este trimis să lupte împotriva acestuia.

Widengren a arătat că concepțiile maniheiste și mandeene despre lupta Omului Primordial sunt legate de mitul mesopotamian al luptei lui Marduk împotriva dragonului Ti'âmat.

Am folosit ideile mandeene doar ca punct de comparație. Este imposibil ca acestea să fi jucat cel mai mic rol în formarea doctrinelor sectelor gnostice din Evul Mediu, deoarece, din punct de vedere geografic și istoric, mandeismul rămâne în limitele sudului Mesopotamiei.

Cele mai longevive mișcări din Imperiul Bizantin și din vecinătatea sa estică au fost marcionismul și maniheismul. Ambele erau riguros dualiste. În primul, motivul revoltei Răului și al înfrângerii și întemnițării Omului Primordial nu apare. Ceea ce rămâne este maniheismul.

Motivul revoltei Satanei nu apare nici în cele mai vechi documente referitoare la bogomili, nici în sursele pe care le avem cu privire la paulicieni. Cu toate acestea, aceste două curente, sau, mai exact, ramuri ale lor, recunoșteau două principii, unul bun, celălalt rău. Dar nu există nicio relație între ele, așa cum este cazul în alte sisteme gnostice.

Evident, pentru catarii absoluți, lupta nu se încheie cu întemnițarea unui Om Primordial. Doar un anumit număr de îngeri au fost seduși de Diavol și întemnițați. Dar ei au luptat împotriva Răului. Când nu au mai putut lupta, destinul lor a fost împlinit și au fost târâți în această lume și înlănțuiți de materie.

Cu toate acestea, ideea Omului Primordial nu a dispărut din sistemul cathar. O vom regăsi printre catarii amestecați, într-un cadru care nu este maniheist, ci siro-egiptean.

Cele două forme de gnosticism nu au rămas complet străine una de cealaltă. Au existat influențe reciproce și au fost făcute compromisuri. Dar dualismul cosmologic de bază a rămas intact. În această privință, diferența a rămas.

Maniheismul trebuie să fi avut o importanță decisivă în formarea mitului cathar al celor două principii și al luptei dintre ele, luptă al cărei rezultat a fost întemnițarea sufletelor. Mitul maniheist a fost cel care a furnizat materialul pentru formarea mitului catarilor absoluți.

7. Dualismul lui Ioan de Lugio

Un alt adept al dualismului absolut a fost Ioan de Lugio din Bergamo, care a provocat o sciziune în Biserica Albanenses în jurul anului 1230. Sistemul său este în esență cel al dualismului absolut, dar include un anumit grad de compromis. *Liber de duobus principiis* ne oferă o prezentare detaliată a doctrinei lui Ioan de Lugio. Potrivit lui Dondaine, este fie „un rezumat preluat din marele său tratat, fie, poate mai bine, o lucrare timpurie a lui Ioan", fie „aparține unui teoretician din școala

doctorului din Bergamo". Valoarea documentară a *Liberului* constă mai ales în faptul că - dat fiind că este singura sursă cathară directă pe care o avem - este de acord cu Sacchoni.

Tezele filosofice enunțate în tratat recunosc două principii absolute și resping dificultățile ridicate de critici. Să ne luăm libertatea de a-l cita pe Dondaine: *„Dificultatea care ne obligă să stabilim două principii își are originea în experiența răului, în opoziția sa ireductibilă față de bine. Tratatul nu se va abate de la problema pusă de această opoziție. ... Dacă ar exista un singur Dumnezeu și dacă el ar fi bun, nimic din ceea ce există nu ar fi rău. Dar răul este peste tot în lume! Nu este suficient să atribuim creaturii puterea de a eșua pentru că, în ultimă instanță, ea ar trage această tristă putere de la creator; aceasta ar însemna totuși să îl învinuim pe Dumnezeu pentru rău. Există deci un alt principiu, cauza imperfecțiunii creaturii și a răului*."

Potrivit lui Sacchoni, Binele și Răul există de la început:

> *Fingit natnque dictus Iohannes de Lugio Albanensis quod duo sunt principia sive dit vel domini ab aeternot unutn scilicet boni et alterum mali, sed diversimode quant primi ut infra apparebit.*

(Într-adevăr, zisul Ioan din Lugio Albanensis își închipuie că există două principii, fie că este un zeu sau un domn din veșnicie, unul al binelui și altul al răului, dar în alt mod decât primul, așa cum va apărea mai jos.)

Răul este creatorul lumii:

> *Item dicit quod iste mundus est a diabolo vel potius a pâtre diaboli et quod nunquam habuit principium, nec finem habebit.*

(El mai spune că această lume este de la diavol, sau mai degrabă de la tatăl diavolului și că nu a avut niciodată un început și nu va avea niciodată un sfârșit.)

Dar răul îl împiedică pe Dumnezeu să creeze ființe perfecte, așa cum intenționează el:

> *Dicit tamen quod deus vult et potest omnia bona, quantum in ipso est et in suis creaturis quae sibi necessario obtempérant; sed impeditur haec dei voluntas et potentia ab hoste suo.*

(El spune, însă, că Dumnezeu vrea și este în stare să facă toate lucrurile bune, în măsura în care acestea sunt în el și în făpturile lui, care în mod necesar îi ascultă; dar această voință și putere a lui Dumnezeu este împiedicată de dușmanul său)

Tratatul afirmă opoziția dintre bine și rău:

> *Quod non esset verum si unum tantum esset principium principale, nec etiam si diabolus fuisset creatura domini dei veri potuisset contra voluntatem ipsius eius sanctissima ellementa penitus violare. Sequitur ergo, quod duo sunt principia rerum, unum scilicet boni, reliquum vero mali, quod caput est corruptionis sanctorum ellementorum et etiam omnis mali.*

(Ceea ce nu ar fi adevărat dacă ar fi existat un singur principiu principal și chiar dacă diavolul ar fi fost o creatură a Domnului Dumnezeul adevărului ar fi putut să-și încalce complet cele mai sfinte legi împotriva voinței sale. Rezultă, așadar, că există două principii ale lucrurilor, și anume, unul al binelui și altul al răului, care este capul stricăciunii celor sfinți și, de asemenea, al oricărui rău)

Acțiunea principiului rău se opune perfecțiunii lucrărilor lui Dumnezeu:

Qua propter oportet nos necessario confiteri quod aliud sit principium mali, quod contra deum verum et creaturam illius nequissime operatur, et ipsum principium videtur com-movere deum contra creaturam suam et creaturam contra deum suum, et ipsum facit deum velle et desiderare illud quod per seipsum minime vellet unquam.

(Din acest motiv trebuie neapărat să mărturisim că există un alt principiu al răului, care lucrează împotriva adevăratului Dumnezeu și a creaturii lui într-un mod cât se poate de rău, iar principiul însuși pare să-L miște pe Dumnezeu împotriva creaturii sale și creatura împotriva Dumnezeului său și face Dumnezeu însuși dorește și dorește ceea ce este singur, cel puțin nu și-ar dori niciodată)

În plus, *Liberul* confirmă informațiile pe care le aveam până acum cu privire la dualismul catarilor mitici, care erau doar de mâna a doua. De asemenea, vom avea ocazia să revenim asupra acestui punct atunci când vom trece la studiul dualismului *mixt*.

VI. Dualismul mixt - relația dintre bine și rău - la catari și bogomili

1. Reprezentarea creării lumii la catarii micști

Dualismul mixt al catarilor era esențial diferit de cel al dualiștilor absoluți. Acesta recunoștea un singur principiu, puterea Binelui sau a Tatălui ceresc. Cel Rău era legat de aceasta. Inițial, el a fost una dintre ființele bune create de puterea Binelui, dar dorința sa de putere l-a făcut să cadă și, drept pedeapsă, a fost alungat din Rai. De atunci, el a rămas o ființă malefică. Acest lucru ne aduce la ideea că Răul este creatorul lumii. Elementele materiale fuseseră create de Dumnezeu, dar erau inițial într-o stare haotică. Organizându-le, Răul a creat lumea.

Catarii absoluți s-au opus acestor concepții. Întregul *Liber de duobus principiis* este o polemică îndreptată împotriva celor micști. În capitolul *Compendium ad instructionem rudium*, autorul obiectează:

Quod datés non potest facere mala (Ceea ce dai nu poate face rău), și *Quod deus non potest facere alium deum* (Că Dumnezeu nu poate face un alt Dumnezeu).

Aceste două teze servesc drept titlu al dezbaterii următoare, care este o infirmare a doctrinei potrivit căreia Dumnezeu poate fi sursa Răului. Autorul rezumă apoi: *Quod deas non sit poiens in malis, sed est alia potentia mala* (Că zeița nu este un judecător al relelor, dar există o altă putere rea). Într-o secțiune următoare, *De principio mal*o, el scrie:

> *Quapropter apud sapi entes firmiter est credendum quod aliud est principium malt, quod potens est in iniquitate, a quo potestas sathane et tenebrarum cum potestatibus aliis universis, que contrarie sunt domino deo vero, proprie et principaliter derivantur, sicut superius monstratum est et infra aparebit deo dante*.

(De aceea, printre ființele înțelepte trebuie să se creadă cu fermitate că există un alt principiu al răului, care este puternic în nelegiuire, din care puterea lui Satana și a întunericului, împreună cu celelalte puteri ale universului, care sunt contrare adevăratului Domn Dumnezeu, sunt derivate în mod corespunzător și în principal, așa cum s-a arătat mai sus, și vor apărea lui Dumnezeu mai jos)

În capitolul următor, intitulat *Contra Garatenses* - după numele „unuia dintre primii lideri ai dualiștilor micști italieni, poate fondatorul bisericii din Concorezzo, episcopul Garathus” - el expune doctrina micștilor:

> *Nunc autem insipientiam Garatensium coram intelligentibus desidero propalare, qui, quamvis sicut alii unum solum creatorem piissimum esse credant, iamen esse alium dominum malum principem huius mundi consueverunt sepissime predicare, qui creatura fuit bonissimi creatoris, qui, ut dicunt, domini dei veri corrupit quatuor ellementa, ex quibus ipse malus dominus masculum et feminam formavit in principio atque fecit, et omnia alia visibilia corpora huius mundi, de quibus orta sunt alia corpora universa que hodie régnant in orbem.*

(Dar acum vreau să expun nebunia garațienilor în fața inteligenților, care, deși ei cred, ca și alții, că există un singur creator cel mai evlavios, totuși obișnuiesc să predice că există un alt maestru, conducătorul rău al acestei lumi, care a fost o creatură a celui mai bun creator, care, după cum se spune, stăpânul adevăratului zeu, a corupt cele patru elemente, din care însuși domnul rău a format bărbat și femeie la început și a făcut toate celelalte corpuri vizibile a acestei lumi, din care au luat naștere toate celelalte corpuri care stăpânesc lumea de astăzi)

Autorul respinge doctrina lor cu argumente bazate pe *Geneza*. Rezumând opinia sa, el scrie:

> *Et sic per testimonia Genesis secundum probationem quam fecimus per Garatenses, palam probare possumus unum creatorem esse malum, qui creavit celum et terram et alia visibilia corpora universa, sicut de factore malo superius per testimonia Genesis ostensum est.*

(Și astfel, prin dovezile Genezei, conform dovezii pe care am făcut-o prin Galateni, putem dovedi clar că există un singur creator rău care a creat cerurile și pământul și toate celelalte corpuri vizibile, așa cum sa arătat mai sus despre creatorul răului).

Dualismul atenuat (mixt) a fost văzut ca o slăbire a dualismului absolut - o scindare care a avut loc printre catari. Dar am subliniat deja că au existat mai multe curente ale grupului siro-egiptean în gnosticism și că sistemul lor a fost construit pe motivul emanației Răului.

Am dori acum să explicăm dualismul mixt al catarilor. În toate documentele, Cel Rău este întotdeauna conceput ca un apostat al lui Dumnezeu. Cu toate acestea, Dumnezeu nu este considerat responsabil pentru păcatul lui Satana, care provine, de fapt, din propria sa voință și mândrie. După căderea sa, el creează lumea.

În prezentarea lui Moneta, creația este pe primul loc:

> *Circa primum capitulum quaeramus utrum ista visibilia, et transitoria formata sint, et distincta secundum species suas, quas habent, a Deo uno sancto, quod capitulum licet sit contra omnes Catharos, specialiter tamen inducimus ipsum contra illos, qui unum Deum tantum ponentes, ipsum asserunt omnia créasse scilicet cœlestia, idest Angelos omnes, et terrestria; huic autem veritati fermentum immiscent hœreticæ pravitatis dicentes, quod Deus quatuor elementa Mundi, id est materiam eorum ex nihilo in esse produxit, quod alii Cathari non fatentur; diçunt tamen, quod Diabolus illam materiam prius confusam in quatuor elementa distinxit, et species rerum ex illis quatuor démentis fecit, et distinxit propriis, et specificis differentiis; materiale igitur principium dédit Deus ipsis speciebus, propter quod etiam dicunt Deum esse Creatorem horum visibilium, factorem autem non dicunt ipsum istorum, nisi sub velamine; sed Diabolus secundum eos suas formas specificas dédit his rébus, unde eum proprie factorem dicunt visibilium rerum, quia de aliquo operatus est, et propter hoc ipsum etiam Mundi principium a Christo asserunt apellari. Creatorem autem eum non concedunt, quia ponunt, quod creare est de nihilo aliquod facere.*

(În ceea ce privește primul capitol, să ne întrebăm dacă aceste lucruri vizibile și trecătoare au fost formate și s-au distins după specia lor, pe care o au, de la un singur Dumnezeu sfânt, care capitol poate fi împotriva tuturor catarilor, totuși îl aducem în mod special împotriva cei care, punând un singur Dumnezeu, l-au afirmat că El a creat toate lucrurile, adică cerurile, adică toți îngerii și pământul; și cu acest adevăr ereticii perversității amestecă fermentul, spunând că Dumnezeu a produs cele patru elemente ale lumii, adică materia lor, din nimic în ființă, ceea ce ceilalți catari nu admit. Ei spun, totuși, că Diavolul a separat acea materie, care fusese confundată anterior, în patru elemente și a făcut specia lucrurilor din acele patru elemente și le-a distins prin diferențele lor proprii și specifice. Prin urmare, Dumnezeu a dat un principiu material speciei înseși, motiv pentru care ei spun și că Dumnezeu este Creatorul acestor lucruri vizibile, dar ei nu spun că ei sunt însuși făuritorul acestor lucruri, decât sub un văl, dar, după ei, diavolul și-a dat formele sale specifice acestor lucruri, de unde ei spun că el este în mod propriu făcătorul lucrurilor vizibile, pentru că a lucrat la ceva, și din acest motiv ei afirmă și că însuși începutul lumii este numit prin Hristos. Dar ei nu-l acordă Creatorului, pentru că ei presupun că a crea înseamnă a face ceva din nimic)

Într-un alt pasaj, Moneta sintetizează doctrina creației:

Nunc videamus ex parte opinionem eorum, qui unum asserunt Creatorem. isti enim ex parte conveniunt eum illis, et ex parte differunt. In hoc différant, quia isti unum asserunt Creatorem: illi duos. Ponunt enim principem mundi, quem Diabolum, et Satan scripturæ dicunt, post creationem prima materiæ a Deo factæ illam materiam distinxisse in quatuor elementa; exinde rerum species, prout videntur, distinxit.

(Acum să vedem în parte părerea celor care afirmă un singur Creator, căci acestea sunt de acord în parte cu ele și diferă în parte. Prin aceasta ele diferă, pentru că primii afirmă un singur Creator, cei din urmă doi. Căci ei presupun că conducătorul lumii, despre care scripturile spun că este Diavolul și Satana, după crearea primei materii făcute de Dumnezeu, a separat acea materie în patru elemente; de aceasta a distins specia lucrurilor, așa cum apar)

În textele citate, Răul este creatorul lumii. Acest lucru este valabil și în gnosticism. Pe de altă parte, nu este clar cum demiurgul din gnosticism a adus ordinea în cosmos. Cu toate acestea, însăși crearea lumii implică crearea ordinii. Reamintim pur și simplu că Bardesanes credea că Dumnezeu a creat lumea din amestecul de elemente care a apărut ca urmare a intervenției Întunericului și că a plasat apoi această lume în centrul elementelor. Potrivit maniheismului, Dumnezeul Suprem a fost cel care l-a trimis pe Spiritul Viu, Demiurgul, să creeze lumea, care este, cu siguranță, o închisoare pentru suflet, dar care este organizată astfel încât să ofere acestui suflet mijloacele de a se salva. În ambele cazuri, crearea lumii are loc numai prin intervenția Binelui. Potrivit lui Alexandru de Lycopolis, materia este, de la începutul timpurilor, o **ἄτακτος κίνησις** (mișcare obraznică). În *Timaeus* al lui Platon, Demiurgul creează cosmosul din haos. Pe de altă parte, în *Geneza I*, Dumnezeu creează ordinea cosmică. În gnosticism, rolul lui Dumnezeu este transferat către Cel Rău. Prin urmare, trebuie să luăm în considerare două tradiții, una platonică, cealaltă creștină, care au fost amalgamate în rândul gnosticilor. Catarii nu depindeau numai de una sau de alta sau de amândouă împreună în acest punct, ci în primul rând de gnosticism, deoarece lumea vizibilă a fost creată și construită cu o anumită ordine.

Doctrina elementelor este de un interes deosebit. Numărul elementelor variază de la un sistem gnostic la altul. În Valentinianism, sunt patru; acesta este și cazul Marcosienilor, numiți astfel după un anume Marcu, și care formează un curent în cadrul Valentinianismului.

În această privință, nu ne putem referi la niciun curent gnostic anume. Să notăm că elementele sunt create de Dumnezeu. În acest punct, catarii urmează tradiția creștină.

În ceea ce privește materia, putem observa că printre dualiștii amestecați coexistă diverse concepții. Ideea că Cel Rău creează din materia preexistentă a fost reluată. Ideea preexistenței materiei își are originea în filosofia greacă. Potrivit mai multor relatări, ea a fost împrumutată de la marcionism. Am subliniat deja acest lucru și vom reveni asupra lui mai târziu. Catarii micști aveau aceeași concepție ca și Marcionismul: Răul nu provine din materie, ci, evident, din Răul însuși.

Pentru catarii micști, însă, elementele - adică materia - au fost create de Dumnezeu - conform gândirii creștine, *ex nihilo*.

Astfel, aceste concepții bazate pe tradiții diferite au format un compromis aparent, a cărui soluție este că Dumnezeu și Satana au fiecare rolul lor în drama creației.

2. Satana, înger căzut și creator al omului. Adam, înger întemnițat identic cu spiritul insuflat în el de Dumnezeu

Așa cum am menționat deja, Satana a fost creat de Dumnezeu, dar s-a răzvrătit, a fost alungat și apoi a sedus un număr de îngeri pe care i-a întemnițat în trup. Cu toate acestea, exista o altă părere: Satana a întemnițat un înger sau doi.

Liber Supra Stella conține următoarea afirmație De Credenciis Concorriciorum:

:

Concernai vero dicunt unum creatorem tantum esse, qui creavit omnia ex nichilo; sed dicunt quod ipse creavit omnia IIII. elementa simul et dicunt quod Lucifer in celo per se peccavit, qui modo appellatur Sathanas, et seduxit angelos, nec ipse nec angeli ejus erunt magis salvi; et dicunt quod Lucifer, id est Sathanas, descendit in istud chaos et vidit unum spiritum habentem IIII. faciès et descendit et appropinquavit sibi et unus locutus fuit cum altero, et voluerunt dividere elementa boni dei et non potuerunt, quia non erant très, et Lucifer duxit unum et fuerunt très; et diviserunt elementa boni dei et fecerunt de illis elementis omnia ista ymaginata et fecerunt corpus Ade, et quando dixit: «Faciamus hominem et cetera, quia ipse loquitur in plurali, intelligunt quod Lucifer fuit locutus in persona sociorum. Et acceperunt angelum minorem et posuerunt in corpus Ade per vint, et tune fuit factus Adam in animam viventem; et imposuerunt et nomen Adam et extraxerunt de eo Evam et preceperunt eis ne de pomo comederent.

(Dar cei în cauză spun că există un singur creator, care a creat toate lucrurile din nimic; dar ei spun că El însuși a creat toate lucrurile. Elementele în același timp spun că Lucifer a păcătuit singur în ceruri, care se numește doar Satana, și i-a sedus pe îngeri și nici el, nici îngerii lui nu vor mai fi mântuiți. și ei spun că Lucifer, adică Satana, a coborât în acel haos și a văzut un duh având IIII elemente şi s-a coborât şi s-a apropiat de el, şi unul i-a vorbit celuilalt, şi au vrut să împartă elementele bunului zeu şi nu au putut, pentru că nu erau trei, iar Lucifer conducea unul şi erau trei; și au împărțit elementele zeului bun și au făcut din acele elemente toate aceste lucruri închipuite și au făcut trupul lui Hades, iar când a spus: Să facem om și restul, pentru că vorbește la plural, ei înțeleg că a fost Lucifer care a vorbit în persoana asociaților săi. Și au luat un înger mai mic și l-au pus în trupul lui Adam timp de douăzeci de ani, apoi Adam a devenit un suflet viu; și au pus numele Adam și au scos-o pe Eva din el și le-au poruncit să nu mănânce din măr)

La începutul acestui text, se spune că Satana i-a sedus pe îngeri, dar după aceea nu se menționează decât un singur înger. Aceeași variantă o găsim în Moneta:

Dicunt etiam, quod iste est Lucifer, qui a Deo creatus est, et fuit bonus, sed propter superbiam suam contra Creatorem cum multis aliis Angelis sibi faventibus de Cœlo ejectus est, quod nos etiam non negamus.

Asserunt etiam, quod peccatum ab eo habuit initium per liberum arbitrium, sicut et nos credimus, modus autem, quo ab ipso habuit initium ipsum peccatum, hic est secundum quod ipsi fabulantur. Sathan primo venit ad videndum quod creatum erat a Deo, et cupivit hic regnare, ista autem ejus cupiditas radix fuit omnium malorum, ut ipsi dicunt dixisse Apostolum I. ad Timoth. 6. v. io. Postea rediit, et astra cœli, id est Angelos multos seduxit ... .

(Ei mai spun că acesta este Lucifer, care a fost creat de Dumnezeu și a fost bun, dar din cauza mândriei lui împotriva Creatorului a fost alungat din Rai împreună cu mulți alți îngeri care l-au favorizat, lucru pe care nici noi nu îl negăm. De asemenea, ei afirmă că păcatul și-a avut începutul de la el prin liberul arbitru, așa cum credem și noi, dar felul în care păcatul însuși și-a avut începutul de la el este acesta, după ceea ce vorbesc ei înșiși. Satana a venit mai întâi să vadă ce a fost creat de Dumnezeu și a dorit să domnească aici, dar această dorință a lui a fost rădăcina tuturor relelor, așa cum se spune că Apostolul i-a spus lui Timotei. 6. i. După aceea s-a întors și stelele cerului, adică a sedus pe mulți îngeri...)

În cele ce urmează, este menționat un înger, numit Adam sau *Adae spiritus*:

dicunt enim, quod Adœ spiritus, qui erat calestis Angélus ex mandato Dei verni ad videndum, qualiter Lucifer elementa distinxerat, et rerum species ex eisdem, antequam homo esset in terra, quem Lucifer apprehendit, et in corpore carneo velut in carcere reclusit dicens

ei: Math. 18. v. 26, redde quod debes, id est subjice te carni humante. Adam autem procidens, rogabat eum dicens: patientiam habe in me, idest dimitte me sic, et non incluas in carcere lutco, et ego omnia reddam tibi, quia multum tibi serviam; Sathan autem noluit eum sic dimittere, sed inclusit eum in corpore luteo, donec debitum universum redderet, idest libidinem, et luxuriant carnis cum Eva expleret.

Et ensuite d'Eve: Ad quod melius intelligendum, sciendum est secundum eos, quod Sathan alium Angelum inclusit in corpore muliebri facto de latere Adae dormientis, cum qua peccavit Adam.

(căci ei spun că Adœ spiritul, care a fost un Înger cald prin porunca Dumnezeului primăverii, pentru a vedea cum Lucifer a distins elementele şi specia lucrurilor de ele, înainte de a exista omul pe pământ, pe care Lucifer l-a prins şi închis într-un trup trupesc ca într-o închisoare, zicându-i: Math. 18. v. 26, daţi ceea ce datoraţi, adică supuneţi-vă cărnii umane. Iar Adam, căzând la pământ, l-a rugat, zicând: Ai răbdare cu mine, adică lasă-mă să merg aşa şi nu mă băga în temniţă, şi-ţi voi răsplăti totul, căci mult îţi voi sluji. Dar Satana nu l-a lăsat să plece astfel, ci l-a închis într-un trup galben, până când va plăti datoria universală, adică pofta, şi va împlini luxul cărnii cu Eva.

Şi apoi despre Eva: Pentru a o înţelege mai bine, trebuie să ştim, potrivit lor, că Satana a închis un alt înger în trupul unei femei făcute din partea Adamului adormit, cu care Adam a păcătuit).

S-ar putea crede că punctul de vedere colectiv provine din doctrina catarilor absoluţi. Dar această supoziţie este greu de acceptat. Este adevărat că îngerii căzuţi şi întemniţaţi se regăsesc atât în absoluţi, cât şi în micşti. Totuşi, varianta trebuie explicată prin ideea, comună întregului gnosticism, a corespondenţei dintre individual şi colectiv. Aceasta este o soluţie speculativă sau filosofică. Deşi necesară, ea nu este suficientă pentru a pune în lumină reprezentările reale. Putem deja semnala prezenţa a două grupuri de motive: pe de o parte, îngerii seduşi, iar pe de altă parte, sufletul căzut şi întemniţat identic cu îngerul Adam sau cu Adam celest.

Cu toate acestea, cele două concepţii în cauză au fost adoptate de curente diferite în cadrul dualismului atenuat. Un grup, cel al Baiolenses, credea că mai mulţi îngeri au păcătuit:

Isti conveniunt cum praedictis Catharis de Concorrezo fere in omnibus opinionibus supradictis excepto hoc, scilicet quod dicunt quod animae sunt creatae a deo ante mundi constitutionem et quod tune etiam peccaverunt.

(Aceştia sunt de acord cu mai sus amintiţi Cathars de Concorrezo în aproape toate opiniile menţionate mai sus, cu excepţia acesteia, şi anume că ei spun că sufletele au fost create de Dumnezeu înainte de constituirea lumii şi că şi atunci au păcătuit.)

Catarii din Concorrezo, pe de altă parte, credeau că existau mai mulţi îngeri, dar că doar unul dintre ei păcătuise:

Item confitentur quod deus ex nihilo creavit angelos et quatuor elementa, sed errant credendo quod diabolus de licentia dei formavit omnia visibilia sive hunc mundum.

Item credunt quod diabolus formavit corpus primi hominis et in illud effudit unum angelum qui in modico iam peccaverat.

(La fel, ei mărturisesc că Dumnezeu a creat îngerii şi cele patru elemente din nimic, dar greşesc crezând că diavolul, cu permisiunea lui Dumnezeu, a format toate lucrurile vizibile, fie că este lumea aceasta. La fel, ei cred că diavolul a format trupul primului om şi a turnat în el un înger care a păcătuit deja într-un mod mic.)

Nu trebuie să fim induși în eroare de împărțirea ideilor în diferitele școli. Diferența privește doar momentul în care îngerii păcătuiesc. Textul pe care tocmai l-am citat ne arată că corespondența dintre individual și colectiv este fundamentală, deoarece îngerii sunt creați de Dumnezeu, dar sunt închiși colectiv, sub forma unui singur înger.

În plus, avem două concepții: îngerul păcătos și îngerul fără păcat. Îngerul a păcătuit când era încă în cer. Nu se spune în ce a constat acest păcat. Dar având în vedere că Satana joacă rolul de ispititor, putem presupune că păcatul îngerului a fost acela de a fi cedat ispitei. Păcatul a fost comis în paradis, după care îngerul a căzut în puterea Celui Rău. Pe de altă parte, îngerul este Adam din paradis, numit și îngerul de lumină datorită caracterului pe care îl avea înainte de păcat.

> *Dicunt etiam eundem diabolum Adam de limo terræ fecisse, et quendam angelum lucis in eo summa vi inclusisse.*

(Ei mai spun că același diavol l-a făcut pe Adam din nămolul pământului și a închis în el un înger de lumină cu mare putere).

Așa cum am arătat din documentele citate, un înger a venit, iar pe de altă parte, el este încă trimis. Moneta atestă prezența acestei idei în interpretarea parabolei Math. XVIII, 23 și următoarele, în care Satana este servitorul, *servus*, iar Adam servitorul său, *conservus*:

> *Per istum conservum intelligi dicunt spiritum Adæ missum a Deo in hune mundum, ut videret quæ a Sathana in quinque diebus fuerant fabricata, hoc autem falsum, et somnium est.*

(Ei spun că spiritul lui Hades, trimis de Dumnezeu în lume, trebuia să fie înțeles de acest om, pentru ca el să vadă ceea ce a fost lucrat de Satana în cinci zile, dar aceasta este falsă și este un vis.).

Satana l-a prins pe îngerul Adam sau spiritul lui Adam și l-a pus într-un trup. În același mod, el a întemnițat un alt înger într-un trup luat din cel al lui Adam.

Un alt document exprimă aceste idei, dar ne oferă noi motive:

> *Ad hoc fabulantur, quod ipse formavit corpus Adae et Evae, sed corpus Adae, quod prius formavit ex terra, non potuit vivificare. Sed dicunt quidam, quod Deus omnipotens ipsum corpus inspiravit et vivificavit. Nec tamen certum de vivificatione et inspiratione corporis Adae valemus dicere, quia fere quoi sunt haeretici tôt fabulationes de hoc ad libitum suum apponunt. In hoc vero omnes consimunt, quod diabolus corpus formaverit. Praeterea dicunt, quod Deus pater misit bonum angelum ad videndum, qualiter Lucifer distinxerat elementa et quomodo operatus fuerat ex eis. Lucifer vero apprehensum eum angelum per virtutem oppressit et posuit eum in corpus, quod formaverat, suffocando ipsum.*

(Din acest motiv ei spun că el însuși a alcătuit trupul Adei și al Evei, dar trupul Adei, pe care l-a format anterior din pământ, nu a putut da viață. Dar unii spun că Dumnezeu Atotputernic a inspirat și a însuflețit trupul însuși. Și totuși nu suntem în stare să spunem cu certitudine despre vivificarea și inspirația trupului Adei, pentru că sunt aproape eretici care adaugă povești despre asta după bunul plac. Într-adevăr, toți sunt de acord că diavolul a format un trup. Mai mult, ei spun că Dumnezeu Tatăl a trimis un înger bun pentru a vedea cum Lucifer a distins elementele și cum a lucrat din ele. Lucifer însă, apucându-l pe înger, l-a zdrobit prin virtute și l-a băgat în trupul pe care îl făcuse, sufocându-l).

Ideea din spatele expresiei: *Deus omnipotens ipsum corpus inspiravit et vivificavit* (Dumnezeu atotputernic a inspirat și a însuflețit trupul însuși) reiese mai clar din alte texte:

Quod diabolus fecit hominem de terra argila, et dixit Deo, quod mitteret animam in hominem, et Deus dixit diabolo: fortior erit me et te, si de argila fiat, sed fac eum de limo maris, et fecit diabolus hominem de limo maris, et Deus dixit, iste est bonus, non est enim nimis fortis nec nimis debilis, et misit Deus animam in hominem.

(Diavolul a făcut pe om din lut și a zis lui Dumnezeu să trimită sufletul în om și Dumnezeu i-a zis diavolului: El va fi mai puternic decât tine și decât mine dacă este făcut din lut, dar fă-l din mâl de lut. Marea și diavolul a făcut om din nămolul mării și Dumnezeu a zis: Omul acesta este bun, căci nu este nici prea puternic, nici prea slab, și Dumnezeu a trimis un suflet în om).

Observăm aici că omul nu este creat din lutul pământului, ci din nămolul mării, și că Dumnezeu a trimis un suflet în trupul omului. Sufletul este aici identic cu îngerul din textele citate mai sus.

Există și o altă idee, potrivit căreia Răul nu ar fi putut da viață omului, care a trăit doar după ce Dumnezeu i-a dat un duh:

Item interrogata si unquam dixit alicui personae quod Lucifer fecerat hominem, et Deus dixit et, quod faceret eum loqui, et ipse dixit, quod non poterat, et tunc Deus inspiravit in os hominis, et locutus est homo, dixit quod non.

(De asemenea, fiind întrebat dacă a spus vreodată cuiva că Lucifer l-a făcut pe om, iar Dumnezeu a spus că îl va face să vorbească, iar el însuși a spus că nu poate, iar apoi Dumnezeu a suflat în gura omului și omul a vorbit).

În acest text, se spune că Dumnezeu insuflă Duhul Sfânt, ceea ce înseamnă că omul primește darul vorbirii. Ideea că Dumnezeu îi dă duhul omului își are sursa în relatarea din Geneza II, 7, dar, așa cum vom arăta, forma este gnostică.

Alături de ideea unui înger care a păcătuit și a fost închis într-un trup de către Cel Rău, putem vedea, prin urmare, existența unei alte idei: un înger, care nu a păcătuit, este trimis de Dumnezeu pentru a vedea cum Cel Rău realizează creația. Sufletul sau spiritul pe care Dumnezeu îl trimite omului pentru a-i da viață coincide foarte mult cu acest înger trimis de Dumnezeu.

Acest înger, sau suflet, amintește de Omul Primordial al maniheismului - sufletul trimis de Dumnezeu. Dar misiunea sa este diferită. În maniheism, Omul Primordial este trimis să lupte cu puterea rebelă. Rezultatul luptei, însă, este că el își predă sufletul puterii Răului. Pentru catari, îngerul este trimis să contemple opera lui Satana. Acest ultim motiv pare să fie foarte particular la catari. Dar expresia din textul lui Moneta este foarte curioasă: îngerul este trimis *ex mandato dei* (prin porunca lui Dumnezeu). Unul este tentat să o compare cu un pasaj al lui Augustin:

dicunt enim etiam nonnullas animas, quas volunt esse de substantia dei et ejusdem omnino naturae, quae non sponte peccaverint, sed a gente tenebrarum, quam mali naturam dicunt, ad quam debellandam non ultro, sed patris imperio descenderunt, superatae et oppressae sint, affigi in aeternum globo horribili tenebrarum.

(căci ei mai spun că unele suflete, pe care le doresc să fie din substanța lui Dumnezeu și cu totul de aceeași natură, care nu au păcătuit de bunăvoie, ci au fost biruite și asuprite de neamul întunericului, despre care ei spun că sunt de o natură rea, la care au coborât nu împotriva lui, ci prin autoritatea tatălui, au fost biruite și asuprite cu un cerc veșnic de întuneric teribil).

Dar nu vrem să împingem această comparație prea departe. Expresia *ex mandato dei* nu este cu siguranță mai mult decât o adăugire explicativă. Și am mai dori să subliniem că mitul potrivit căruia îngerul este trimis și întemnițat aparține dualismului mixt. În sfârșit, îngerul este comparat cu sufletul sau spiritul care dă viață omului, ceea ce este o idee deopotrivă maniheistă și gnostică.

Totuși, îngerul numit Adam nu a păcătuit. Să-l citățm din nou pe Moneta:

> *Certum est, quod spiritus Adæ nihil ei debebat: mentitur ergo Christus, qui dicit, quod debebat ei centum denarios, quod autem nihil ei deberet, palet, quia jam expulsas erat Sathan de suo principatu cadesti, et erat malus spiritus, spiritus autem Adee secundum eos erat bonus adhuc, nihil ergo ei debebat neque bonum neque malum*. (Interpretarea parabolei, Math. XVIII. 23 ss.)

(Este cert că duhul lui Hades nu îi datora nimic: de aceea Hristos minte, care spune că îi datora o sută de denari, dar că nu îi datora nimic este clar, pentru că Satana fusese deja izgonit din conducerea lui și căzuse și era un spirit rău, dar spiritul lui Hades era încă bun cu ei, așa că nu îi datora nimic, nici bine, nici rău).

Omul Primordial Manichean este fără păcat. La fel ca Adam la catari, el este trimis de Tatăl Regatului Luminii și este apoi întemnițat de Cel Rău. Cu toate acestea, catarilor le lipsea voința de a lupta. Prin urmare, în ciuda asemănărilor, trebuie să căutăm în altă parte originea lui Adam celest, care este fără păcat și trimis de Dumnezeu.

Vom rezuma în continuare ideile pe care le-am găsit printre catarii amestecați, indicând în același timp preliminar originea lor:

1. Răul îi ispitește pe îngeri, care cedează tentației și comit un păcat. A ispiti: *seducere*; a păcătui: *peccare*. Sau un înger păcătuiește și este întemnițat de Rău. Acesta este un amestec de motive împrumutate din creștinism, iudaism și gnosticism.
2. Îngerii - sufletele - sunt căzuți. Termenul este: *cadere*. Și aici, aceeași sinteză de motive duale.
3. Răul a întemnițat un înger dintr-o lume superioară - un motiv gnostic. Catarii folosesc termenii *includere*, *recludere*, *ponere*.
4. Dumnezeu a trimis un înger, ceea ce echivalează cu faptul că Dumnezeu îi dă omului o putere de viață superioară: *anima* sau *spiritus*. Acesta este motivul biblic al creației în formă gnostică.
5. Îngerii sunt înșelați de un seducător. Ei aleg să îl urmeze. Acest lucru presupune că ei au liber arbitru.
6. Un înger, care este nevinovat, este întemnițat de Rău. Răul nu provine din alegerea îngerului, ci din întreprinderea Răului.

3. Corespondența dintre dualismul mixt al catarilor și cel al bogomililor, ilustrată de *Disputatio și Interrogatio Iohannis*

Dualismul mixt al catarilor este similar cu cel al bogomililor. Ambele sisteme sunt construite pe ideea căderii lui Satan și a îngerilor. Dar, în afară de aceasta, există încă o serie de asemănări în puncte particulare.

Punctul nostru de plecare este o analiză destul de detaliată a *Disputatio inter catholicum et paterinum hereticum*. Autorul acestei lucrări este Grigore de Fano, care cunoștea bine secta lui Bagnolo.

> *Villicus iniquitatis de qno evangelium dicit, fuit diabolus eut omnis angelorum cura fuerat depuiata; ut laudum et psalmorum pensiones Deo ab angelis reddendas ipse colligeret; sed cum angelis pro tant dura pensione gravatis, coniuravit ut similis posset esse altissimo; et de pensionibus iam dictis cotidie fraudabat dicens: quantum debes domino meo? Centum choros tritici. Et ille: accipe cautionem tuam, inquid, et scribe octoginta; et similia. Hoc autem videns altissimus Michaelem et substituit et ipsum a villicatione removit, et cum suis complicibus de celo eiecit. Ipse vero diabolus terrant aqua discooperuit et duo*

hominum corpora fabricavit. Sed cum per XXX annos vitalem spiritum istis corporibus infundere non posset, accessit ad misericordiam altissimi et duos angelos ab ipso quesivit. Astiterunt statim duo, qui diabolum occulte diligebant, et rogaverunt altissimum ut cum diabolo irent cito reversuri. Quorum fraudem Deus agnoscens dixit: lté sed cavete ne dormiatis, quia post soporem reverti non possetis et viam oblivioni traderetis. Sed si dormieritis, post VI milia annorum veniam ad vos. Venerunt igitur et dormierunt in corpora predicta obliti celestis patrie inclusi sunt. Isti sunt Adam et Eva. Isti spiritus per corpora Enoch, Noe, Habrahe et omnium patriarcharum et prophetarum errantes nunquam salutem poterunt reperire, sed demum in Symeone et Anna secundum promissionem in paradiso factant salvi sunt. Unde Simon dixit: Nunc dimittis senum tuum Domine secundum verbum tuum in pace. Verbum intellige promissionem quam mihi in celo aniequam descenderem fecisti. Sic etiam omnes spiritus qui ceciderunt in diversa corpora intrarent et per amaritudinem penitentie et viam pacterinorum salvantur; et si in uno corpore hoc non fecerini intrant alia puerorum nascentium corpora et salvantur; nec aliud sunt anime hominum quam spiritus qui ceciderunt.

(Ispravnicul nelegiuirii, despre care vorbește Evanghelia, era diavolul și toată grija îngerilor fusese respinsă; pentru ca el însuși să strângă recompensele de laudă și psalmi pentru a fi date lui Dumnezeu de către îngeri; dar când îngerii au fost împovăraţi cu o sarcină atât de grea, el a conspirat ca să fie ca Cel Preaînalt; iar despre sarcinile mai sus spuse a înșelat în fiecare zi, zicând: cât datorezi stăpânului meu? O sută de coșuri de grâu. Iar el: ia-ți nota și notează optzeci; si altele asemenea. Văzând aceasta, Cel Preaînalt l-a înlocuit pe Mihail și l-a îndepărtat din guvernare și l-a alungat din cer cu complicii săi. Dar diavolul însuși a deschis apa și a făcut trupuri a doi oameni. Dar când nu a putut să infuzeze aceste trupuri cu spirit vital timp de 30 de ani, a venit la mila Celui Prea Înalt și a cerut de la el doi îngeri. Imediat, cei doi care l-au iubit pe diavol pe ascuns le-au venit în ajutor și l-au rugat pe cel mai înalt să meargă cu diavolul și să se întoarcă curând. Recunoscând frauda lor, Dumnezeu a spus: Dar ai grijă să nu dormi, căci după somn nu te vei mai putea întoarce și vei lăsa loc uitării. Dar dacă dormi, voi veni la tine după 6.000 de ani. De aceea au venit și au adormit în trupurile menționate mai sus și au fost închiși în țara cerească. Aceștia sunt Adam și Eva. Aceste spirite, rătăcind prin trupurile lui Enoh, Noe, Habrahe și ale tuturor patriarhilor și profeților, nu vor putea niciodată să găsească mântuirea, dar în cele din urmă în Simeon și Ana sunt mântuiți în paradis, conform făgăduinței. Atunci Simon a spus: Acum, Doamne, după cuvântul tău, l-ai lăsat pe bătrânul tău să plece în pace. Înțelege cuvântul făgăduinței că m-ai făcut să cobor din cer. Astfel, de asemenea, toate spiritele care au căzut intră în corpuri diferite și sunt mântuite prin amărăciunea pocăinței și calea legământului; iar dacă aceasta nu se face într-un trup, celelalte trupuri ale copiilor la naștere intră și se mântuiesc; nici sufletele oamenilor nu sunt altele decât spiritele celor căzuţi).

Satana este administratorul nelegiuirii, Luca. XVI, I-8. Tentația Satanei de a-i ademeni pe ceilalți slujitori ai lui Dumnezeu, puterile liturgice, promițându-le că le va ușura sarcina îndatoririlor se regăsește în *Interrogatio Iohannis* și în *Euthymius Zigabene*. Acesta este și cazul rebeliunii sale, motivată de dorința de a fi egalul Atotputernicului.

În plus, regăsim în această relatare motivul pe care l-am indicat anterior: Cel Rău încearcă să dea viață trupului pe care l-a creat. O discrepanță este ideea că Cel Rău îi cere lui Dumnezeu doi îngeri, în timp ce în documentele citate mai sus Dumnezeu trimite un singur înger. Acești îngeri îl urmează pe Satana, dar importanța păcatului este minimalizată prin utilizarea cuvântului *ocult.*

Nouă este ideea că din acești doi îngeri - numiți și *spirite* - descind toate celelalte aparținând rasei umane. Ei sunt supuși metempsihozei (un motiv caracteristic al dualiștilor absoluți). Abia la venirea lui Hristos au fost salvați în Simon și Anna. O explicație poate fi găsită în *Evanghelia lui Nicodim*: lăudându-l pe Dumnezeu, Simon l-a întâmpinat pe Iisus; Adam, patriarhii și profeții erau în lumea subterană; când toți sfinții care locuiau în împărăția morților au auzit aceasta, s-au bucurat foarte mult. Aceasta este doar o reconstituire ipotetică, dar nu pare imposibilă dacă luăm în considerare tendința generală a sectelor din Evul Mediu de a vedea idei gnostice în apocrife.

Pentru a compara concepțiile catarilor micști și ale bogomililor, vom cita o carte apocrifă, a cărei versiune latină, datând din secolul al XIII-lea, este o traducere a unui original în bulgară veche. Cartea a fost transportată din Bulgaria în Franța, ceea ce reiese dintr-o notă de la sfârșit: *Hoc est decretum Haereticorum de Concorrezio portatum de Bul-garia <a> Nazario suo episcopo plenum erroribus* (Acesta este decretul ereticilor din Concorrezio, care a fost adus din Bulgaria lui Nazarie, episcopul său, plin de erori.). Următorul text reproduce manuscrisul de la Viena, editat de Reitzenstein (versiunea W).

In nomine patris et filii et spiritus sancti amen.

Interrogatio Iohannis et apostoli et evangelistae in cena sécréta regni celorum de ordinatione mundi istius et de principe et de Adam.

Ego Iohannes particeps in tribulatione et <in> regno dei ut essem particeps.

Qui et recumbens in cena supra pectus Ihesu Christi domini nostri dixi: Domine, quis tradet te? Et dominus dixit mihi: qui intinxerit manum in catino et introibit in eum sathanas. Ille tradet [te] me, Et dixi: domine, antequam sathanas cecidisset, in qua gloria assistebat apud patrem? Et dixit: in virtutibus celorum et in trono patris invisibilis et ordinator erat omnium et sedebat [ego] apud patrem meum et ipseh erat ordinans virtutes celorum et illos qui secuti sunt patrem, et descendebat de celis usque ad infernum et ascendebat usque ad tronum dei invisibilis patris et custodiebat illas glorias, quae erant supra omnes celos. Et cogitavit volens ponere tronum suum super nubes et esse similis altissimo. Et cum descendisse in aerem, invenit angelum sedentem super aerem et dixit ei: aperi mihi portas aeris, et aperuit ei, et descendens invenit angelum, qui tenebat aquas, et dixit et: aperi mihi portas aquarum, et aperuit ei. et descendens invenit totam terrant coofertam de aquis et ambulans per subtus invenit duos pisces tacentes super aquas, et erant quidem iuncti substinentes totam terrant per praeciptum patris invisibilis. et descendens desubtus invenit magnas nubes tenentes pelagum maris, et descendit subtus et invenit suum infernum, quod est geenna ignis.z postea vero non valuit descendere subtus propter flammam ignis qui ardebat.

Tune reversus est sathanas rétro implens se de malitiis et ascendit ad angelum qui erat super aèrem et ad illum qui erat super aquas dicens eis: omnia sunt mea; si me audieritis, ponam ironum meum super nubes et ero similis altissimo et substol(l)am aquas supra firmamentum istum et cèteras aquas in lata maria congregabo, et postea non erit aqua super faciem omnis terrae; regnabo vobiscum in saecula saeculorum. Et hoc dixit angelis et ascendebat ad illos celos usque ad tertium celum, subvertens angelos invisibilis patris et dicens singulis eorum: quantum debes domino tuo? et primus respondit C chados olei, et dixit ei: accipe cautionem et sede et scribe L. et alii dic(ens): tu vero, quantum debes domino tuo? qui ait: C chados tritici. et ait illi: toile cautionem tuam et sede et scribe [cautionem] cito octuaginta. Et ascendebat ad altos celos ita dicens adsce(n)ditque usque ad quintum celum seducens angelos invisibilis patris. Et exivit vox de trono patris dicens: qaid facis, déiecte, sabvertens angelos patris? factor peccati, cito fac quod cogitasti.

Tune pater praecepit angelis sais: deponite stolas et tronos et coronas ab oninibus angelis audientes (audientibus) eum. Et tulerunt angeli vestimenta et tronos et coronas <ab> omnibus angelis audientes eum.

Iterumque ego Iohannes interrogavi dominum dicens: Quando sathanas cecidit, in quo habitavit? et respondens dixit mihi: praecepit pater meus et trafiguravit se propter elationem suam et abstulit lumen gloriae suae ei, et faciès eius sicut ferrum fuit fervens ab igné, et tota species faciei eius fuit sicut hominis . . . et habuit VII caudas trahentes tertiam partent angelorum deit et eiectus fuit a trono dei et a villicatione celorum. et descendens de celo sathanas in firmamentum hoc nullam requiem poterat facere, neque hit qui cum eo erant, rogavitque patrem dicens: Peccavi, patientiam habe in met omnia red(d)am tibi. Pater misertus est eius et dédit ei requiem, facere quod vult usque ad diem septimum. Et tunc sedit super firmamentum praecepitque angelo qui erat super aèrem et illi qui erat super aquas et

elevaverunt duas partes aquae sursum in aerem et de tertia parte fecerunt L (lata) maria, et fuit divisio aquarum per praceptum patris invisibilis. et praecepit iterum angelo qui erat super aquas: sta super duos pisces. et elevavit capite suo terram et apparuit arida et fuit . . . quando accepit coronam ab angelo, qui erat super aèrem média fecit tronum suum [et médium lumen solis] accipiensque coronam [ab] ab angelo, qui erat super aquas, medietatem fecit lumen lunae et medietatem lumen diei. Et de lapidibus fecit ignem et de igne fecit omnem militiam et stellas et de illis fecit angelos spiritus ministros suos secundum formant [altissimi] ordinatoris altissimi, fecitque tornitrua et pluvias et grandinem et nivem et misit ministros angelos suos super ea. Praecepitque terrae ut educeret omne vivens, animalia arbores et erbas, et mari praecepit ut educeret pisces [et aves] et (aeri) aves celorum. Et cogitavit facere hominem in servitio sibi et tulit limum de terra et fecit hominem similem sibi. et praecepit angelo secundi celi introire in corpus luti et tulit de eo et fecit alium corpus in forma mulieris praecepitque angelo primi celi introire in illum. Angeli ploraverunt multum videntes super se formant mortalem (mortales) esse in diversis (divisis) formis. Praecipiebatque eis carnalis opéra facere in corporibus luti. et illi nesciebant facere peccatum, initiator autem peccati cum sua seductione ita fecit: plantavit paradisum et misit homines intus et praecepit eis, ne comederent ex eo. diabolus intravit in paradisum et plantavit arundinem in medio paradisi et de sputo suo fecit serpentent et praecepit ei in arundine manere, et sic diabolus ascondebat sapientiam suae fraudis, ut non vidèrent deceptionem suant. Et introibat ad eos dicens: de omni fructu comedite, qui est in paradiso, de fructu (vero aequitatis et) iniquitatis ne comedatis. postea malignus diabolus intrans in serpentem malum [et] decepit angelum qui erat in forma mulieris, et effundit super caput eius concupiscentiam peccati, et fuit concupiscentia Evae sicut fornax ardens. statimque diabolus exiens de arundine in forma serpentis fecit concupiscentiam suam cum Eva cum cauda serpentis. ideo non vocantur filii dei, sed filii diaboli et filii serpentis voluntates patris facientes diabolicas usque ad saecidi finem.

Postea diabolus effudit suant concupiscentiam super caput angeli, qui erat in Adam, et ambo inventi sunt in concupiscentia luxuriae simul gênerando filios diaboli et serpentis usque ad consummationem saeculi.

Et postea ego Iohannes iterrogavi dominum dicens: Quare dicunt homines: Adam et Eva a deo sunt formait et in paradiso positi fuerunt custodire mandata eius et ipsi propter transgressionem praecepti patris morti traditi sunt? Et dominus dixit mihi: audi, Iohannes karissimet insipientes homines sic dicunt, [sed] quoniam (non) in praevaricatione pater meus lutea corpora fecit, sed de spiritu sancto omnes virtutes celorum fecit, ipsi autem propter transgressiones et propter casum eorum inventi sunt habentes lutea corpora et morti traditi sunt. Et adhuc ego Iohannes interrogavi dominum dicens: domine, quomodo incipitur homo de spiritu in corpore carnali? dixitque mihi dominus: de lapsis spiritibus celorum ingrediuntur in corpora feminea lutosa et carnem accipiunt de concupiscentia carnis et acci-piunt (simul spiritum . .) nascitur spiritus de spiritu et caro de carne et ita (non) finitur regnum sathanae in hoc mundo.

(În numele Tatălui şi al Fiului şi al Duhului Sfânt, amin. Întrebarea lui Ioan şi a apostolului şi a evanghelistului în cina secretă a împărăţiei cerurilor despre organizarea acelei lumi şi despre prinţ şi despre Adam. Eu, Ioane, împărtăşesc necazul şi împărăţia lui Dumnezeu, ca să fiu părtaş. Şi aşezându-mă la cină pe pieptul Domnului nostru Iisus Hristos, am zis: Doamne, cine te va trăda? Şi Domnul mi-a zis: oricine îşi scufundă mâna în vas şi Satana intră în el. El mă va scăpa şi am zis: Domnule, înainte să cadă Satana, în ce glorie a fost cu tatăl său? Şi a spus: în puterile cerurilor şi pe tronul tatălui nevăzut, el era poruncitorul tuturor şi [eu] stăteam cu tatăl meu şi el era poruncitorul puterilor cerurilor şi al celor care urmau. tatăl, şi el a coborât din rai în iad şi s-a urcat pe tronul nevăzutului Dumnezeu al părintelui şi a păzit acele glorii care erau mai presus de toate cerurile. Şi s-a gândit că îşi va pune tronul deasupra norilor şi va fi ca cel mai înalt. Şi după ce s-a coborât în văzduh, a găsit un înger şezut în văzduh şi i-a zis: Deschide-Mi porţile cerului şi i-a deschis-o şi,

coborând, a găsit un înger care ținea apele și a zis: Deschide-mi porțile apelor și i-a deschis. și coborând a găsit tot pământul oferit din ape și mergând pe sub el a găsit doi pești tăcuți pe ape și într-adevăr erau uniți, susținând tot pământul prin porunca părintelui nevăzut. iar când a coborât mai jos, a găsit nori mari care țineau marea și a coborât mai jos și și-a găsit propriul iad, care este iadul focului. Atunci Satana s-a întors, umplându-se de rele, și s-a suit la îngerul care era deasupra văzduhului și la cel ce era deasupra apelor, zicându-le: Toate lucrurile sunt ale mele; dacă mă vei auzi, îmi voi pune fierul pe nori și voi fi ca cel mai înalt și voi ține apele deasupra acelei întinderi și voi aduna restul apelor în mări largi și după aceea nu va mai fi apă pe fața întregului pământ; Voi domni cu tine în vecii vecilor. Și le-a zis îngerilor aceasta și s-a suit la cerurile acelea până la al treilea cer, răsturnând pe îngerii părintelui nevăzut și zicând fiecăruia dintre ei: Cât datorați domnului vostru? iar cel dintâi a răspuns la 100 de butoaie de ulei și i-a zis: ia nota și stai jos și scrie L. Și ceilalți spun: cât datorezi stăpânului tău? care a spus: 100 de busheli de grâu. iar el i-a zis: scoate-ți nota și stai jos și scrie [factura] repede. Și s-a înălțat la cerurile înalte, zicând astfel, urcă-te la al cincilea cer, ademenind pe îngerii părintelui nevăzut. Și din tronul părintelui a ieșit un glas, zicând: Ce faci, căzut, răsturnând pe îngerii părintelui? făcător de păcat, fă repede ceea ce ai plănuit. Atunci tatăl le-a poruncit îngerilor săi: dă jos veșmintele și tronurile și cununile de la toți îngerii care îl aud (auzeau). Și îngerii au luat hainele și tronurile și cununile de la toți îngerii care îl ascultau.

Eu, Ioan, am întrebat din nou pe Domnul, zicând: Când a căzut Satana, unde a locuit? și, răspunzând, mi-a zis: Tatăl meu a poruncit și s-a transfigurat din pricina înălțării lui și a luat de la el lumina slavei sale, iar fața lui era ca fierul care arde de foc și toată înfățișarea feței lui era ca a unui om. . . . și avea șapte cozi trăgând o treime din îngerii lui Dumnezeu și a fost alungat de la tronul lui Dumnezeu și de la isprăvnicia cerurilor. iar când Satana s-a coborât din cer în întindere, nu a putut să-l odihnească, nici nu a putut să-i lovească pe cei ce erau cu el, și l-a rugat pe tatăl său, zicând: Am păcătuit, ai răbdare, căci vă voi răsplăti pe toți. Părintele a avut milă de el și i-a dat odihnă, să facă ce a vrut până în ziua a șaptea. Apoi s-a așezat pe întindere și a poruncit îngerului care era deasupra văzduhului și celui care era deasupra apelor, și au ridicat două părți din apă în sus și din a treia parte au făcut 50 de mări (late), și a existat o împărțire a apelor după ordinul părintelui nevăzut. și a poruncit iarăși îngerului care era pe ape: Stați pe cei doi pești. şi a înălţat pământul cu capul său, şi acesta părea uscat şi era. . . când a primit coroana de la îngerul care era deasupra văzduhului, și-a făcut tronul la mijloc [și lumina soarelui în mijloc] și luând cununa [de la] îngerul care era deasupra apelor, a făcut jumătate. lumina lunii și jumătate din lumina zilei. Și din pietre a făcut foc și din foc a făcut toată oștirea și stelele și din ele a făcut îngeri, duhurile sale slujitoare, după chipul conducătorului [cel mai înalt] al celor mai înalte și a făcut trăsnet, ploaie, grindină și zăpadă și și-a trimis îngerii săi slujitori asupra ei. Și a poruncit pământului să producă orice ființă vie, animale, copaci și iarbă și a poruncit mării să scoată pești [și păsări] și (aerului) păsări ale cerului. Și s-a gândit să facă pe om în slujba lui și a luat lut de pe pământ și a făcut om după asemănarea lui. și a poruncit îngerului celui de-al doilea cer să intre în trupul de lut și a luat din el și a făcut un alt trup în chip de femeie și a poruncit îngerului din primul cer să intre în el. Îngerii au plâns când au văzut multe forme deasupra lor că muritorii erau în forme diferite (împărțite). Și le-a poruncit să facă lucrări trupești în trupurile lor de lut. și ei nu știau să comită păcat, dar inițiatorul păcatului cu seducția sa a făcut așa: a sădit o grădină și a trimis oameni în ea și le-a poruncit să nu mănânce din ea. diavolul a intrat în grădină și a sădit o trestie în mijlocul grădinii și a făcut șerpi din scuipatul lui și i-a poruncit să rămână în trestie și astfel diavolul a ascuns înțelepciunea înșelăciunii sale ca să nu-și vadă înșelăciunea. Și a intrat la ei și a zis: „Mâncați din orice rod care este în grădină și nu mâncați din rodul (adică, dreptatea și) nelegiuirea”. după aceea, diavolul cel rău intră în șarpele cel rău [și] a înșelat îngerul care avea chip de femeie și și-a vărsat pe cap pofta păcatului, iar pofta Evei a fost ca un cuptor aprins. și îndată diavolul, ieșind din trestie în chip de șarpe, și-a făcut pofta de Eva cu coada șarpelui. de aceea nu sunt numiţi fii ai lui Dumnezeu, ci fii ai diavolului şi fii ai şarpelui, făcând voia diavolească a tatălui până la sfârşitul măcelului.

După aceea, diavolul și-a vărsat pofta lor pofticioasă asupra capului îngerului care era în Adam și amândoi au fost găsiți în pofta poftei în același timp, nașterea copiilor diavolului și ai șarpelui până

la sfârşitul veacului. Şi după aceea, eu, Ioan, l-am întrebat pe Domnul, zicând: De ce spun oamenii: Adam şi Eva au fost făcuţi de Dumnezeu şi au fost aşezaţi în paradis pentru a păzi poruncile Lui şi ei înşişi au fost daţi la moarte din cauza călcării poruncilor tatălui lor? Şi Domnul mi-a zis: ascultă, iubite Ioane, oamenii nebuni spun aşa, [ci] pentru că (nu) în nelegiuire a făcut tatăl meu trupuri galbene, ci din Duhul Sfânt a făcut toate virtuţile celor cereşti, ci ei înşişi au fost găsiţi având galben din cauza greşelilor lor şi din cauza căderii lor trupurile au fost date morţii. Şi tot eu, Ioan, l-am întrebat pe Domnul, zicând: Doamne, cum începe omul dintr-un duh într-un trup trupesc? şi Domnul mi-a spus: din duhurile căzute ale cerului intră în trupurile noroioase ale femeilor şi iau carne din pofta cărnii şi mănâncă).

4. Credinţele bogomile despre Cel Rău ca înger căzut, creator al lumii şi al omului

Comparăm expunerea lui Euthymius Zigabene despre doctrina bogomililor cu documentele anterioare. Împreună cu cea a lui Cosmas, ea este cea mai detaliată. Dar conţine şi indicaţii care îi lipsesc celui din urmă. Satana, numit Satanael, este o fiinţă căreia Dumnezeu i-a încredinţat puteri extinse, dar care se revoltă şi este expulzat din cer în acelaşi timp cu îngerii.

> *Είναι δέ τον Σαταναήλ οίκονόμον, και δευτερεύοντα του Πατρός, την αυτήν αύτω περικείμενον και μορφήν, και στολή ν, και έν δεξιά αύτοΰ καθήμενον επί θρόνου, και της μετ'αυτόν ευθύς τιμής άξιούμενον, ύφ'ής μεθυσθέντα, και εις άπόνοιαν έπαρθέντα μελετησαι άποστασίαν, καί ποτε δραξάμενον καιρού καθεΐναι πεΐράν τισι των λειτουργικών δυνάμεων, εί βούλοιντο κουφιζόμεναι του βάρους της λειτουργίας άκο-λουθήσαι τούτω, καί συγκατεξαναστήναι του Πατρός. Εις πίστιν δέ της ληρωδίας ταύτης παράγουσι την έν τω κατά Λουκάν Εύαγγελίω παραβολήν του οικονόμου της αδικίας, τα των όφειλόντων χρέη μειώσαντος. Τούτον γαρ τον Σαταναήλ είναι, καί περί τούτου γεγράφθαι την τοιαύτην παραβολήν. Ειτα τους είρημένους αγγέλους δελεασθέντας τω κουφισμώ της επιπόνου λειτουργίας, καί ταΐς άλλαις ύπερόγκοις έπαγελίαις, Θήσω γαρ φησί, τον θρόνον μου επί των νεφελών, καί εσομαι όμοιος τω Ύψίστω, συναπαχθήναι τούτω, καί κοινωνήσαι της επιβουλής* αίσθόμενον δέ ταύτης τον Θεόν ρίψαι τούτους άνωθεν ομοΰ πάντας.*

(El este, de asemenea, ispravnicul lui Satana şi secundar Tatălui, acelaşi conţinut şi formă şi haină, şi stă la dreapta lui pe un tron şi merită aceeaşi cinste cu el, ca beat şi în deznădejde studiat. apostazie, iar când timpul se scurge, fiecare dintre forţele liturgice, dorind să fie împovărată de povara liturghiei, urmează aceasta şi devine conspirator al Tatălui. În credinţa acestei murdării, ei creează pilda ispravnicului nedreptăţii în Evanghelia după Luca, datoriile datornicilor fiind reduse. Acesta este Satana şi această pildă este scrisă despre el. O, îngerii căzuţi, ispitiţi de durerea slujirii laborioase şi de aceste alte îndemnuri glorioase, mi-am aşezat tronul pe nori şi sunt ca Cel Prea Înalt, alăturaţi-vă la aceasta şi împărtăşiţi-vă din sfatul simţirii că acest Dumnezeu i-a aruncat de sus ca toate).

Satanael are o poziţie privilegiată, stând la dreapta lui Dumnezeu. Dar ideea de rebeliune pune stăpânire pe el. El îi determină pe îngeri să îşi abandoneze serviciul. El însuşi devine mândru şi vrea să îşi aşeze tronul deasupra norilor şi să fie egal cu Cel Atotputernic, Is. XIV, 13-14. Ca pedeapsă, el şi îngerii sunt alungaţi din cer. Acest lucru este în mod clar în concordanţă cu *Interrogatio Iohannis*. Cel Rău ca înger căzut este confirmat în predica lui Cosmas: *„Cu toate acestea, în adâncul ignoranţei lor, alţii îl numesc înger căzut, alţii îl fac «administrator al nelegiuirii»”*. În acest punct, *Interrogatio*, Zigabene şi Cosmas sunt de acord. Acest lucru ne permite să vedem că Zigabenes cunoştea bine doctrinele bogomililor. Prin urmare, putem avea o oarecare încredere în acurateţea relatării sale despre ideile lor.

Apoi, Zigabene povestește cum Satana creează un alt cer și un alt pământ și le oferă creaturi vii. Urmează apoi o relatare antropologică. Satana creează trupul lui Adam și încearcă să îi dea viață, dar nu reușește și îi cere ajutorul lui Dumnezeu. Dumnezeu insuflă în el duhul vieții și Adam devine un suflet viu.

> *Αέγουσι τον Σαταναήλ άνωθεν ριφέντα, καί μή δυνάμενον τοις ὕδασιν έφιζάνειν. €Η γη, γαρ, φησίν, ήν αόρατος καί άκατασκεύαστος' έπεί-περ έ'τι καί την θείαν περιέκειτο μορφήν καί στολήν, καί την δημιουρ-γικήν έκέκτητο δύναμιν, συγκαλέσαι τάς συγκαταπεσούσας αύτω δυνάμεις, καί θάρσος αύταΐς έμβαλεΐν, καί ειπείν, ώς Έπεί τον ούρανόν καί τήν γήν ό Θεός έποίησεν" Έν άρχή γαρ, φησίν, έποίησεν ό Θεός τον ούρανόν καί τήν γήν. ποιήσω κάγώ δεύτερον ούρανόν, ώς δεύτερος Θεός, καί τα έξης ακολούθως . . . καί κατακοσμήσας μέν τον δεύτερον ούρανόν περιελών δέ τό ύδωρ άπό προσώπου της γης, καί τάξας έν οΐς έδοκίμασε τόποις . . . "Επειτα πλάσας τό σώμα του "Αδάμ άπό γης ύδατι φυραθείσης, έ'στησεν ορθόν . . ,*

(L-au aruncat pe Satana de sus și, când nu au putut să bea apă, s-au înecat. Pământul să fie invizibil și neconstruit, pentru că conținea atât forma și îmbrăcămintea divine, cât și puterea creatoare dobândită, cheamă forțele care i s-au predat și le lasă să se îmbrace și să spună, că Acolo Dumnezeu a compus cerul și pământul. La început, Dumnezeu a creat cerul și pământul. Eu am creat un al doilea cer, ca al doilea Dumnezeu, și următoarele... apă de pe fața pământului și a gustat locurile.).

„Confruntat cu inconștiența acestui trup încă tot îmbibat cu apă, al cărui umor curge șerpuind prin degetul mare al piciorului drept, și după ce a încercat în zadar să facă să treacă prin el o parte din propria sa respirație (το δέ έξ αύτοΰ πνεύμα /al acestui spirit), care scapă și el pe aceeași cale pentru a da viață formei contorsionate a apei curgătoare și a da astfel naștere Șarpelui viclean, Diavolul se vede nevoit să apeleze la Tatăl cel Bun, al cărui πνεύμα (spirit) va reuși în cele din urmă să-l anime pe inertul Adam''.

> *Δια τοΰτο γαρ καί φρόνιμον αυτόν γενέσθαι, καί νουνεχή, ώς του εμφυσήματος του Σαταναήλ εις ψυχήν αύτω καταστάντος, όπερ ίδών ο καινός ούτος δημιουργός, καί γνοΰς, οτι μάτην πονεϊ, διεπρεσβεύσατο προς τον αγαθόν Πατέρα, καί παρεκάλεσε πεμφθήναι παρ' αυτού πνοήν, έπαγγειλάμενος κοινόν είναι τον άνθρωπον, εί ζωοποιηθή, καί άπό του γένους αύτου πληροΰσθαι τους έν ούρανώ τόπους των άπορριφέντων αγγέλων. Τον δε Θεόν ώς αγαθόν έπινεΰσαι, καί έμφυσήσαι τω παρά του Σαταναήλ πλασθέντι πνεύμα ζωής, καί γενέσθαι παραυτίκα τον άνθρωπον εις ψυχήν ζώσαν λαμπρύνασαν τό σώμα, καί πολλαΐς αυτό κατα-φαιδρύνασαν χάρισιν.*

(Din această cauză, chiar și acest înțelept s-a născut ca emfizem al Satanei în sufletul acestei stări, căci astfel acest nou creator și știind că doare, a mijlocit la bunul Părinte și a rugat să fie umplut cu suflarea lui, fiindu-i poruncit a fost făcut viu, iar din acest gen sunt umplute locurile cerești ale îngerilor lepădați. Și bei din Dumnezeu ca fiind bun și ești suflat în spiritul de viață creat al Satanei și te naști ca un om în suflet. ei trăiesc, luminează trupul și mulți îl luminează cu har.).

Un număr de idei particulare sunt demne de atenție. Satana îl creează pe Adam **έχ γής υδατι φυραθείσης** (au apă freatică pentru înmuiere). Printre catari, expresiile **limo maris** (mâlul mării) și **corpus lutosum** (corp noroios) sunt cele corespunzătoare. Când Satana eșuează în încercarea sa de a-i da viață lui Adam, el se adresează lui Dumnezeu. - Am găsit aceeași formă în *Disputatio*. - Atunci Dumnezeu insuflă un duh de viață.

Șarpele joacă un rol curios. El reprezintă elementul lichid la naasseni, unde face obiectul unui cult (șarpele în ebraică: **nâhâs**). În sfârșit, Adam este o creație a lui Satan, vechiul șarpe, motiv pentru care adoptă mișcările lui Satan.

Mitul bogomil al creării lumii și a omului se bazează pe povestea biblică a creației, dar este prezentat într-o formă gnostică și îmbogățit cu motive particulare. Euthymius Zigabene presupune că acesta a fost împrumutat de la paulicieni.

Este incontestabil că paulicienii au transmis idei gnostice străvechi. Dar există o diferență considerabilă între doctrina bogomililor, așa cum este expusă de Zigabenes, și cea a paulicienilor. La aceștia din urmă, există cu siguranță un dualism între Dumnezeu, considerat a fi creatorul cerului de sus, și Satana, creatorul cerului și al pământului său, precum și al trupului omului. La bogomili, adică, mai precis, la grupul bogomil de care ne ocupăm aici, se regăsește o idee similară, dar Satana este un înger căzut, creat de Dumnezeu și care nu există de la început. În sursele pe care le avem despre paulicieni, nu găsim nimic care să aparțină acestui mit.

Cu toate acestea, bogomilii erau legați nu numai de paulicieni, ci și de mesalieni, conform surselor pe care le-am menționat deja.

În lucrarea sa *De operatione daemonum*, Michael Psellos ne vorbește despre euciții din Tracia, pe la mijlocul secolului al XI-lea, și despre venerația lor față de Satana. Sub forma unui dialog, Timotei întreabă de unde vine ideea că Satanael este fiul lui Dumnezeu, iar Thrax (ereticul) răspunde:

> *Π όθεν άλλοθεν, ώ Τιμόθεε, ή καί αυτός ό του ψεύδους άρχων ταύτα περιαυτολογών των άνοήτων άπατα τάς γνώμας; ό γαρ τον αύτοΰ θ-ρόνον θ-εΐναι έπί των νεφελών καυχώμενος καί έσεσθαι δμοιος τώ ύψίστω λέγων, καί δια τούτο έκπτωτος καί σκότος γενόμενος, αυτός ούτος τούτοις εμφανιζόμενος, υίόν Θεού πρωτότοκον εαυτόν αναγγέλλει καί τών επιγείων απάντων δημιουργόν, άγειν τε καί φέρειν τό έγκόσμιον πάν.*

(De unde altundeva, o, Timotei, sau este și el al prinților falși ai acestor nebuni de păreri nesăbuite? căci pe acest tron se va lăuda în nori și va ședea ca Cel Preaînalt și pentru aceasta fiind căzut și născut în întuneric, arătându-se El însuși, fiul lui Dumnezeu, însuși Cel întâi născut și făcătorul răspunsului pământului, acționează și aduc lumea în toate).

Euciții, la care se face referire aici, spun că Satana este fiul lui Dumnezeu, că s-a răzvrătit, că a fost alungat din cer și că acum domnește peste toate lucrurile pământești. Puech a subliniat concordanța generală a relatării lui Psellos despre mitul cosmologic cu cea a lui Zigabene. Cu toate acestea, dialogul lui Psellos nu este o sursă de „primă importanță". Suntem de acord cu părerea lui Puech potrivit căreia Psellos a împrumutat trăsături „din imaginea tradițională și convențională" a ereziilor, în special a euciților sau mesalienilor. El pune „în gura unui trac, o relatare referitoare la doctrinele și faptele diabolice ale vizionarilor nou apăruți în patria sa și numiți de mulțime (oí πολλοί / cei mulți) «euciți» și «entuziaști»". Puech insistă asupra faptului că nu existau euhași în Bulgaria în secolul al X-lea și că așa-numiții euhași ai lui Psellos nu sunt alții decât Bogomili. „A folosi, așa cum fac de obicei criticii, *De operatione daemonum* pentru a stabili că mesalianismul a venit în Balcani și că a fost capabil să dea naștere bogomilismului acolo, se bazează deci pe un fel de cerc vicios." Totuși, Psellos este de acord cu datele citate, în ceea ce privește Diavolul căzut.

Messalianismul contrastează diavolul, care locuiește inițial în inima omului, cu Duhul, care va domni acolo după regenerare. Dar cum este reprezentat Satana în mesalianismul sirian? Autorul scrierilor atribuite lui Simeon din Mesopotamia pune întrebarea: *„Ce este Satana și când a păcătuit el pentru a deveni Satana?"* Apoi răspunsul: „El este un spirit inteligent, interior lumii, care vorbește răul". *Liber Graduum*, al cărui caracter mesalian a fost remarcat, conține anumite pasaje în care Satana este una dintre creaturile superioare ale lui Dumnezeu, fiul, care stă la dreapta sa și căruia îi este conferită o mare putere. Dar el vrea să se facă Dumnezeu, iar pentru aceasta este pedepsit și lipsit de lumina sa, devenind Prințul Întunericului. Acest mod de a-l concepe pe Satana este, la drept vorbind, rar la mesalieni.

Cu toate acestea, ei nu au o doctrină gnostică asupra cosmologiei și antropologiei. Ei nu stabilesc nici o relație între Satana și căderea sufletelor. Concepțiile gnostice pot fi găsite doar într-un pasaj anume, la Simeon din Mesopotamia. *„Sufletul, după căderea sa, a fost abandonat de soțul*

său ceresc și predat puterii dușmane. Aceasta din urmă i-a depravat simțurile și i-a suprimat conștiința celestă, astfel încât el nici măcar nu și-a mai dat seama ce i se întâmplă și a crezut că a fost așa de la început. Dar când i s-a spus acest lucru și când a aflat ce i s-a întâmplat, atunci s-a întors la mila lui Dumnezeu și, când s-a întors la poporul ei, a găsit din nou viața și mântuirea."

Chiar dacă se poate demonstra că există aici o rămășiță de gnosticism, nu există niciun dualism gnostic. Acesta este - după cum subliniază Puech - doar un dualism antropologic și nu un dualism cosmologic. Nicăieri Satana nu este creatorul lumii. Acesta este motivul pentru care, în această privință, mesalienii nu ar fi putut avea nicio influență asupra bogomililor. Ideea că Satana este un înger căzut nu este doar gnostică. Ea este încă foarte frecventă în literatura patristică. Cu toate acestea, în teologia creștină, Satana nu este creatorul.

Ne vom ocupa acum de două întrebări: 1. De unde provin ideile despre Satana, îngerul căzut și creator? 2. Cum poate fi explicată această combinație de idei?

5. Satan, îngerul căzut

Este demn de remarcat aici numele Satanaël pe care i l-au dat bogomilii. Acesta este numele folosit în versiunea slavonă a cărții lui Enoh (= 2 Enoh). S-a presupus că 2 Enoh își are originea tocmai în această erezie. Dar nu există nicio dovadă în acest sens. Cu toate acestea, nu există nicio îndoială că - așa cum am arătat deja cu *Interrogatio Iohannis* - mai multe motive și idei au fost împrumutate tocmai din Cartea lui Enoh.

În capitolul XXXI, 3-5 din 2 Enoh citim: „*Și Diavolul a auzit că voi crea o altă lume, deoarece pe pământ totul era supus lui Adam, pentru a o stăpâni și a domni peste ea. Diavolul este din locurile cele mai de jos, el devine Demon, deoarece, fugind din cer, s-a schimbat în Satana, căci purta numele de Satanaël. Acesta este motivul pentru care el s-a schimbat în raport cu îngerii. Dar el nu și-a schimbat natura, ci doar sensul, pentru că era unul dintre spiritele drepte și păcătoase și își înțelegea pedeapsa și păcatul pe care îl făcuse înainte*".

Aici, Dumnezeu este cel care vrea să creeze o altă lume, în timp ce la Bogomil, este Satanael. În Cartea lui Enoh, acesta este un înger care fuge din cer și al cărui nume este schimbat. Ideea că Satanael pierde terminația "**el**" este confirmată, în ceea ce-i privește pe bogomili, de Euthymius Zigabene. El va deveni Satana, atunci când Iisus înviat, după ce l-a înlănțuit pe Apostat în Infern, va fi îndepărtat terminația angelică "**el**".

În plus, avem dovezi că *Înălțarea lui Isaia* (capitolele VI-XI, numită de obicei *Viziunea lui Isaia*) a fost folosită atât de bogomili, cât și de catari. Anumite motive din această carte reapar la bogomili: firmamentul este locuința „Prințului acestei lumi" (X: 29), Dumnezeu se află în al șaptelea cer (X: 6), sentimentele mândre sunt atribuite îngerilor căzuți (X: 13).6 La catari, în unele documente ale Inchiziției, există relatări inspirate de *Înălțarea lui Isaia* - relatări parțial libere și care se abat, în unele cazuri, de la original. Dar presupunerea că maniheii s-ar fi folosit de ele este eronată. Pe lângă versiunea etiopiană, mai există fragmente ale unei versiuni slavone și ale unei versiuni latine. Tisserant crede că această din urmă versiune este o traducere a unui original grecesc folosit de bogomili. Ludtke, pe de altă parte, crede că este o traducere a unei versiuni slavone. În general, versiunile slavonă și latină concordă. Versiunile slavonă și latină conțin doar capitolele VI-XI. În cap. IV, 2, Beliar este un înger rău care va coborî din firmament la sfârșitul lumii: „*Iar după ce se va fi consumat, va coborî Berial, marele înger, regele acestei lumi, pe care a dominat-o de când exista și va coborî din firmamentul său sub forma unui om, rege al nelegiuirii, ucigaș al mamei sale și care el însuși este regele acestei lumi*".

Există două motive pentru aceasta: 1. Uzurparea duce la decădere. Acest motiv a intrat în mitul Bogomil și în mitul cathar prin 2 Enoh. 2. Satana coboară pentru a domni. Acest motiv a fost adoptat în *Interrogatio Iohannis* prin *Viziunea lui Isaia* și apropiat de primul: *descendebat de celis usque ad infernum* (El a coborât din rai în iad), dar în ceea ce urmează: *et ascendebat usque ad tronum dei invisibilis patris ... . Et cogitavit volens ponere tronum suum super nubes et esse similis altissimo* (și s-a suit la tronul Dumnezeului Tatăl nevăzut... Și s-a gândit că își va pune tronul deasupra norilor și va fi ca cel mai înalt). Apoi Satana coboară pentru a crea și apoi urcă din nou

pentru a-i seduce pe îngeri și, ca pedeapsă, pentru a fi aruncat jos împreună cu ei. Această ultimă coborâre trebuie, prin urmare, considerată ca o recapitulare. În cele din urmă, trebuie remarcat faptul că ea este transferată la începutul timpurilor.

Ideea de mândrie și decădere se găsește în Is. XIV, 13-14. Dar în acest pasaj, Satana nu este implicat. Dimpotrivă, el a fost folosit de Valentinianism pentru a motiva modul de acțiune al demiurgului. Tot din Is. XIV: 13-14, catarii și bogomilii motivează mândria lui Satan. Legătura intermediară este oferită de *2 Enoh*, XXIX: 4-5: *„O ființă din categoria Arhanghelilor, după ce s-a îndepărtat, precum și categoria care era sub el, a luat hotărârea imposibilă de a-și plasa tronul deasupra norilor care sunt pe pământ, pentru a fi egală cu puterea mea. Și l-am alungat de pe înălțimi, pe el și pe îngerii săi*". Alături de aceasta, găsim același motiv în cărțile armenești ale lui Adam, influențate de gnosticism: *„Dar necuratul Satana nu voia ca Dumnezeu să fie lăudat. Și inima lui s-a umflat și a vrut să-și pună tronul la aceeași înălțime cu al lui Dumnezeu”*. Apoi este descris cum este aruncat jos împreună cu Sfântul Mihail, Gabriel și alți îngeri. (Comparați această idee că Satana nu vrea ca Dumnezeu să fie lăudat cu cea din *Interrogatio Iohannis* și cea din Zigabene: Satanael încearcă să-i convingă pe îngeri să scape de slujba lor, care este de a cânta lauda lui Dumnezeu). În sfârșit, *Vulgata* a interpretat Is. XIV prin aluzie la mitul îngerului căzut: *Quomodo cecidisti de caelo lucifer, qui mane oriebaris* (Cum ai căzut din cer, Lucifer, care s-a ridicat dimineața?) (v. 12). Această idee, pe care tocmai am examinat-o, a uzurpării și căderii lui Satan, este în unele privințe în concordanță cu cea a demiurgului în gnosticism. În gnosticism, demiurgul este văzut ca o ființă care emană din Dumnezeul Suprem. Fie el emană direct din Bine, fie el emană din acesta printr-o serie de ființe intermediare. Dar gnosticismul are ideea că el emană din cauza mândriei sale.

Analogia de caracter dintre demiurgul gnosticismului siro-egiptean și îngerul căzut (sau pur și simplu coborât) din literatura apocrifă face posibilă identificarea lor. La aceasta se adaugă ideea Satanei căzute, care este amestecată cu cea a creatorului lumii. Istoria tradiției nu ne permite să știm cum s-a ajuns la această sinteză, dar putem vedea rezultatul în concepțiile sectelor gnostice din Evul Mediu.

Pentru a demonstra ipoteza care a fost principiul călăuzitor al prezentării precedente, ne vom referi acum la gnosticism.

VII. Dualismul gnosticismului clasic

1. Doctrina Demiurgului ca ființă emanată

Gnosticismul siro-egiptean se caracterizează prin încercarea sa de a explica originea Demiurgului ca o serie de emanaţii din lumea divină - creatorul este emanația sa inferioară. Dar creatorul își poate trage originea și mai direct din Atotputernic, fără intervenția emanațiilor. Ființa divină este cea care le este autor.

Dualismul de acest tip gnostic poate fi văzut ca o încercare de a reconcilia dualismul consecvent, dar nu de a-l aboli. Jonas a caracterizat această soluție la problema originii răului ca o încercare de eliberare sau ca o emancipare care are loc în interiorul lumii divine, o tragedie interioară în care o parte se desprinde de întreg din cauza unei dorințe condamnabile, îndreptată fie în sus, fie în jos.

Nu putem descrie aici toate sistemele gnostice. Niciunul dintre ele nu corespunde exact sistemelor gnostice din Evul Mediu. Ne vom limita la ideile fundamentale privind originea creatorului lumii și modul său de a acționa împotriva Dumnezeului Suprem. Ne vom abține de la stabilirea unei clasificări sistematice și ne vom limita la selectarea documentelor care ne permit să explicăm clar punctul de vedere pe care l-am adoptat.

Sophia joacă un rol important în Valentinianism, cel mai extrem tip de emanaţie în gnosticismul egiptean. Ea emană de la Dumnezeul Suprem prin intermediul a treizeci de ființe. În plus, a existat o diviziune între o Sophia inferioară și una superioară. Din Sophia inferioară emană Demiurgul care creează trupul și sufletul în afara Pleromei. Dar el este prea slab pentru a concepe spiritualul, ceea ce o umple de gelozie și ea se ia drept Dumnezeu: **Ἐγώ Θεός, πλην ἐμοῦ ουδείς** / Eu sunt Dumnezeu, în afară de mine nu există (Is. XLV, 5- 6; XLVI, 9).

Basilide a pus pe primul loc între creatori, pe zeul evreu numit Marele Prinț. Și despre el se spune după Hippolytus:

> *ἐβασίλευσε γαρ ὁ μέγας ἀρχων δ εχων το τέλος αὐτοῦ μέχρι στερεώματος νομίζων αυτός εἰναι θεός μόνος και υπέρ αυτόν εϊνα". μηδέν.*

(a domnit pentru că marele prinţ nu are sfârşit, de asta până la firmament, cred că este singurul dumnezeu şi nu este nimic în favoarea lui).

De asemenea, la ofiți, Demiurgul, identic cu Șarpele, acționează împotriva Dumnezeului Suprem spunând: *Ego Pater, et Deus, et super me nemo* (Eu sunt Tatăl și Dumnezeu și nimeni nu este mai presus de mine) și este expulzat din paradisul ceresc împreună cu primii oameni.

Mai mulți gnostici l-au numit pe Demiurg un înger. Astfel, Valentinienii: και τον Δημιουργόν δέ καΐ αυτόν άγγελον Θεω έοικότα (), discipolii lui Carpocrates: *Et adversarium dicunt unum ex angelis, qui sunt in mundo, quem diabolum vocant. ...*, (Și ei spun că potrivnicul este unul dintre îngerii care sunt în lume, pe care îl numesc diavolul) și Satornil: *et Judaeorum Deum unum ex angelis esse dicit* (iar el spune că Dumnezeul iudeilor este unul dintre îngeri).

Epifane menționează ce se spune asupra lui Apelle, discipolul lui Marcion:

> *Φάσκει γοῦν ούτος ὁ προειρημένος Απελλής και οί άπ' αύτοῦ, οτι ουκ είσί τρεις άρχαί ουτε δύο, ώς τοις περί Λουκιανον και Μαρκίωνα έδοξεν, άλλα, φησίν, εις έστιν αγαθός θεός και μία αρχή και μία δύναμις ακατονόμαστος" ω ένί ϑεω ήγουν μια άρχή ουδέν μεμέληται των ενταύθα έν τω κόσμω τούτω γεγενημένων, άλλα ὁ αυτός άγιος άνωθεν θεός και αγαθός έποίησεν ενα άλλον θεόν' ὁ δέ γενόμενος άλλος θεός έκτισε τα πάντα, ούρανόν και γήν και πάντα τα έν τω κόσμω.*
>
> (Aceasta o spune pomenitul Apelle și cei ce sunt din el, că nu sunt trei sau două începuturi, precum a spus despre Lucian și Marcion, ci, zice, este un singur Dumnezeu bun și un

început și o putere fără nume, căci este un singur început și nici unul din cei ce se nasc în lumea aceasta nu sunt împărțiți, dar acel Dumnezeu sfânt și bun de sus a făcut un alt dumnezeu, iar acel alt dumnezeu care s-a născut a făcut toate lucrurile, cerul și pământul și toate lucrurile din lume.).

Dacă vom ține cont de exemplele citate cu privire la interpretarea poziției creatorului lumii și a rolului său, vom putea constata că acesta este conceput ca un ființă trimisă de Dumnezeul Suprem, creată sau emanată de el. Această ființă a vrut să uzurpe puterea divină. În plus, a fost numit **înger**.

Acest concept de înger răzvrătit și pedepsit este în conformitate cu iudaismul. Nu avem oare un punct de plecare pentru asocierea prezentată de bogomili și de catarii micști? Și acest lucru ar putea explica cum îngerul căzut a fost creatorul. Dar, pentru a spune adevărul, nu știm nimic despre această asociere în perioada anterioară Bogomililor. Prin urmare, se pare că ei au fost autorii. Cu toate acestea, setul de idei se bazează pe două tradiții, una gnostică, cealaltă iudeo-creștină. Dualismul mixt al Evului Mediu este deci o combinație.

2. Crearea omului și constituirea sa în gnosticism

Concepția gnosticismului despre om corespunde concepției sale despre cosmos. Este vorba de aceeași opoziție între Bine și Rău, între spiritual și material. Omul este doar o imagine a cosmosului. El este consubstanțial cu universul; prin constituția sa, el este un microcosmos care însumează în sine amestecul și toate elementele macrocosmosului. Această speculație se bazează pe speculația indo-iraniană macrocosmos-microcosmos.

Omul are un element superior, **πνεύμα** (spirit) sau **νους** (minte), și un element inferior, corpul, care este creat din cele patru elemente. Inițial, **pneuma** sau **nous** aparțineau regiunilor cerești, dar au coborât, au căzut sau au fost întemnițate în lumea materiei, sau pur și simplu sunt date omului. Aceasta este diviziunea sau bipartiția făcută de gnosticism. Între trup și spirit pune un intermediar, *sufletul*, **ψυχή** - tripartiția gnostică. Este partea ființei care a căzut sau a fost precipitată și închisă în corp, în timp ce modelul său există încă în lumea superioară. Prin urmare, omul are o parte cosmică și o parte transcosmică, *sufletul* și *spiritul*. Căci, împreună cu trupul, sufletul este ceea ce aparține lumii, spre deosebire de spiritual, care este deasupra lumii. Dar sufletul poate proveni și din puterea creatoare a Răului. Dându-i omului un suflet, Răul a încercat să dea trupului o forță spirituală. De aceea, în primul caz, spiritul căzut sau precipitat devine suflet în relația cosmică sau, altfel, din punctul de vedere al sufletului, spiritul este starea primordială, iar eliberarea este, prin urmare, reunirea sufletului cu spiritul. În al doilea caz, nu numai corpul, ci și sufletul sunt de origine cosmică și sunt organul cosmic. La partea celestă a ființei se adaugă sufletul inferior, care este contribuția puterilor inferioare sau a Prințului Răului.

Pe baza acestui dualism antropologic, căruia i se opune o diviziune tripartită a omului, gnosticismul prezintă un număr mare de variante ale mitului creației omului. În plus, acest mit este adesea împodobit cu numeroase motive împrumutate din religiile grecești și orientale. Prin urmare, nu ne va fi posibil să intrăm în detalii cu privire la acest aspect. Ceea ce dorim să arătăm este modul gnostic de a concepe nașterea diferitelor părți ale ființei și combinarea lor și, în același timp, relația acestei concepții gnostice cu cea a ereziilor din Evul Mediu.

Referindu-ne la un text al lui Irineu, vom vedea mai întâi cum concepe valentinianismul creația:

Δημιουργήσαντα δή τον κοσμον, πεποιηκεναι και τον ανϊίρωπον τον χοικον ουκ απο ταύτης δέ της ξηράς γης, άλλ' άπό της αοράτου ουσίας, από του κεχυμένου και ρευστού της υλης λαβόντα καί εις τούτον έμφυσησαι τον ψυχικόν διορίζονται. Και τούτον είναι τον κατ εικόνα και όμοίωσιν γεγονότα κατ' εικόνα μεν τον ύλικόν ύπάρχειν παραπλήσιον μεν, άλλ' ούχ όμοούσιον τω θεω, καθ' όμοίωσιν δέ τον ψυχικόν όθεν και πνεῦμα ζωής τήν ούσίαν αύτοῦ

εἰρήσθαι ἑκ πνευματικής απόρροιας ούσαν. Ύστερον δέ περιτεθεισθαι λέγουσιν αύτω τον δερμάτινον χιτώνα" τούτο δέ το αίσθητον σαρκίον εϊναι λέγουσι.

(Așadar, după ce au creat lumea, ei au făcut lumea și au făcut pe omul nefiresc *chikon*, nu din acest pământ uscat, ci din substanța invizibilă, primindu-l din substanța lichidă și fluidă a materiei și implantând în el sufletul. Și acesta este chipul și asemănarea faptelor: în chip, ființa materială, deși asemănătoare cu materia, totuși asemănătoare cu ea, iar în asemănare, ființa psihică, întrucât este și suflare de viață, esența vieții, fiind asemenea efluviilor spirituale. Și o numesc ”haina de piele”, iar aceasta este carnea insensibilă, spun ei).

Puțin mai departe, Irineu descrie cum Demiurgul află că, în timp ce încearcă să-i dea omului un suflet, fără ca el să știe, Sophia îi dă spiritul. Găsim astfel o trichotomie. Trupul și sufletul vin de la Demiurg, dar spiritul vine de la Sophia:

Και τότε είναι τον εν αυτοις αςιουσιν, ώστε εχειν αυτούς την μεν ψυχην απο του Δημιουργού, τό δέ σώμα άπό του χοός, και τό σαρκικόν άπό της ϋλης, τόν δέ πνευματικόν άν&ρωπον από της μητρός της Άχαμώθ-.

(Și atunci el este în ei, că ei au sufletul de la Creator, și trupul de la minte, și carnea de la materie, și omul spiritual de la mama lui Ahammoth).

Prin urmare, spiritul este conținut în suflet: *Et se quidem spiritales esse, qaoniam particula quidam universitatis Patris in anima ipsoram deposita est; eum ex eadem substantia habeant animas, ex qua et Demiurgus sicitt dicunt* (Și că ei sunt într-adevăr spirituali, deoarece o părticică din universul Tatălui a fost depusă în sufletul lui Isus; să aibă suflete din aceeași substanță, din care spun că este Demiurgul)

Mai mult, Demiurgul creează corpul omului din elementul lichid, **άπο χεχυμένου και ρευστού της ύλης** (din curgerea și fluiditatea materiei), care corespunde mitului bogomil conform căruia Satana creează corpul **έχ γης υδατι φυραθείσης** (din teren pentru irigare) și mitului cathar conform căruia corpul este de **limo maris** (mâlul mării). Apoi îi dă elementul „psihic”, **έμφυσήσαι τον ψυχιχόν** (infuzează psihicul). În gnosticism, **ψυχή** (suflet) desemnează puterea cosmică (omul natural, pământesc), spre deosebire de **πνεύμα** (spirit) și **νους** (minte), care sunt transcosmice (partea superioară a ființei). Printre bogomili, Satana încearcă, în același mod, să dea viață trupului pe care l-a creat. Cu toate acestea, termenul **ψυχή** / suflet (ψυχιχόν / psihic) este înlocuit de **πνεύμα** (spirit), dar acești termeni alternează uneori în vocabularul gnostic. Comparați din nou această noțiune cu cea a catarilor micști. Potrivit acestora, și Satana încearcă să realizeze o **inspiratio vitae** (insuflare a vieții). Cu toate acestea, există o diferență, deoarece la bogomili Satana se roagă lui Dumnezeu să trimită o **πνοή** (suflare), la catari un **înger**. Dar ceea ce au în comun cele două doctrine este faptul că Dumnezeu îi dă omului un **πνεύμα ζωής** (spirit al vieții) [bogomili] sau că îi trimite un înger, ceea ce echivalează cu a-i da un suflet sau spiritul de viață [la catari]. Conformitatea ideologică este clară, iar termenii sunt foarte asemănători, deși nu exact identici.

Pe de o parte, **ψυχή** [suflet] și **πνεύμα** [spirit] sunt opuse, pe de altă parte, **πνεύμα** [spirit], **πνοή** [suflare] și **ψυχή ζώσα** [suflet viu] sunt paraleli ca termeni care denotă părțile divine ale ființei. Acest lucru se datorează faptului că mitul gnostic al creației se bazează pe Geneza II:7, care a fost transformat pentru a se potrivi concepției dualiste gnostice. *Septuaginta* traduce expresia ebraică **nismat haînm** ca **πνοή ζωής** [suflare de viață] și **naepaes haiia** ca **εις ψυχήν ζώσαν** [prin suflet au trăit]. Mitul creației valentinian, așa cum este prezentat în cap. 50 din *Excerptele lui Theodotus*, corespunde celui al lui Irineu, dar terminologia *Excerptelor* este mai apropiată de cea a *Septuagintei*. Ceea ce Demiurgul insuflă în om este o **ψυχή γεώδη και υλική** [suflet pământesc și material]. Dar el conține un miez invizibil și necorporal, un **πνοή ζωής** [suflare de viață]. Prin aceasta omul este un **ψυχή ζώσα** [suflet viu].

Catarii consideră că elementul spiritual este conținut în suflet. Aceasta este ceea ce reiese din limbajul simbolic de care ne vom ocupa mai târziu. Dar această idee nu se regăsește în mitul creației în sine. Acesta conține, totuși, ideea unui suflet cosmic pe care Satana încearcă să i-l dea omului și a unui suflet transcosmic care vine de la Dumnezeu. Aceasta este, de asemenea, ceea ce găsim în valentinianism (și în alte curente gnostice): sufletul este de origine cosmică, iar spiritul de origine divină.

Cu toate acestea, este interesant de observat că, și în maniheism, ideea de „suflet viu" pare să desemneze elementul divin închis în materie și în întuneric. Augustin numește particulele luminoase care sunt smulse din arhonți atunci când omul este creat: **vivaque anima quae corundem membris tenebatur** [și un suflet viu care era ținut împreună de membri]. În *Kephalaia*, „sufletul viu" este, de asemenea, contrastat cu trupul păcătosului: „*Cel care păcătuiește nu este altceva decât sufletul viu care [rămâne] în trupul păcătosului pentru că se află în starea amestecată*". Schmidt, care citează acest text din partea încă nepublicată a *Kephalaia*, crede că este Gen. II, 7 care este sursa, deși prin 1 Cor. XV, 45: **έγένετο ο πρώτος άνθρωπος Αδάμ εις ψυχήν ζώσαν** [primul om Adam a devenit un suflet viu]. Se cuvine să citățm cuvintele sale: „Deși Adam este menționat formal, Mani raportează acest pasaj la Omul Primordial: el conține deci *in nuce* întregul mit al omului". După cum vom vedea mai jos, Theodore bar Kônay îl identifică pe Adam cu Omul Primordial.

Prin urmare, vedem că ideea de „suflet viu" a desemnat omul celest, atât în gnosticism, cât și în maniheism. Zigabène atestă acest termen în expunerea sa despre bogomili, dar nu și despre Omul Primordial, adică Adam. Pentru Catarii Micști, îngerul întemniţat și conceptele echivalente **anima** și **spiritus** se referă la Omul Primordial - Sufletul. Termenul „suflet viu" se găsește în *Liber Supra Stella*.

Vom compara mitul creației al catarilor și al bogomililor cu cel al lui Satornil și al ofiților. În acesta din urmă, găsim un detaliu interesant pe care l-am găsit și la bogomili și la catari: atunci când Răul încearcă să insufle viață omului, nu face din el decât o ființă incompletă, o creatură târâtoare.

Pentru Satornil, Fiinţa Supremă era Tatăl Necunoscut. Omul a fost creat de șapte îngeri (puterile planetare). Dar îngerii nu l-au putut crea în poziție verticală, iar el se târa ca un vierme. Când „puterile de sus" au avut milă de el, abia atunci a putut să stea în poziție verticală și astfel a primit și viața:

> *. . desursum a summa Potesiate lucida imagine apparente, quam cum tenere non potuissent, inquit, eo quod statim récurrerit sursum, adhortati sunt semetipsos, dicentes: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem: qui cum factus esset, et non potuisset erigi plasma, propter imbecillitatem Angelorum, sed quasi vermiculus scarizaret, miserantem ejus desuper Virtutem, quo-niam in similitudinem ejus esset factus, emisisse scintillam vitae quœ erexit hominem, et articulavit, et vivere fecit.*

(.... ridicându-se din Puterea supremă, arătându-se un chip strălucitor, pe care, când nu l-au putut ține, zice, pentru că îndată a alergat în sus, s-au încurajat, zicând: Să facem om după chip și asemănare: care, când era a făcut, și nu a putut ridica plasma, din cauza slăbiciunii Îngerilor, dar ca și cum un vierme s-ar speria, îndurându-se de puterea lui de sus, când a fost făcut după asemănarea Lui, a trimis scânteia vieții care l-a înviat pe om, și l-a făcut să articuleze și l-a făcut să trăiască).

Evident, în Satornil găsim mai mulți creatori ai lumii și cei doi termeni sunt diferiți: *vermiculus* (**σκώλης** / vierme), la bogomili avem, **όφις** (şarpe) și pe de altă parte *scintilla vitae* (**σπιν&ήρ ζωής** / scânteie de viață), la Bogomili, **πνεύμα ζωής** (spiritul vieții). Dar pe ansamblu, este același lucru.

Sistemul Ofitic o include și pe Sophia, care reprezintă principiul binelui. Fiul ei este Jaldabaoth, Demiurgul, puterea Răului. După tentativa de uzurpare, el creează omul adresându-se celorlalte puteri:

Venue, faciamus hominem ad imaginent nostram. Sex autem Virtutes audientes haec, matre dante illis excogitationem hominis, uti per eum évacuet eos a principali Virtute, convenientes formaverunt hominem immensum latitudine et longitudine; scarizante autem eo tantum, advexerunt eum patri suo, et hoc Sophia opérante, uti et illum evacuet ab humectatione luminis, uti non possit erigi adversus eos qui sursum sunt, habens virtutem. Illo autem insufflante in hominem spiritum vitae, latenter evacuatum eum a virtute dicunt: hominem autem inde habuisse Nun, et Enthymesin . . .

(Haide, să facem un bărbat după chipul nostru. Acum cele șase Virtuți, auzind aceste lucruri, mama dându-le ideea de om, pentru ca prin el să le poată emancipa de Virtutea principală, au format cuvenit un om de o lățime și o lungime imensă; și fiindu-i atât de rușine de asta, l-au adus la tatăl său, iar Sofia făcând aceasta, ca să-l evacueze de umezirea luminii, ca să nu se ridice împotriva celor de sus, având putere. Și când a suflat într-un om duhul vieții, ei spun că a fost golit în secret de puterea lui;).

Acest text atestă incapacitatea Demiurgului și a asistenților săi de a da viață omului. Omul nu poate sta în picioare, el poate doar să se târască. El primește **spiritum vitae** de sus. De asemenea, găsim motivul absenței vieții în *Naassenes* al lui Hippolytus. El spune despre Omul Primordial pe care caldeenii îl numesc Adam: **χαι τούτον είναι φάσχούσι τον άνθρωπον, ον άνέδωχεν ή γη μόνον χεισθαι δε αυτόν απνουν, άχίνητον, άσάλευτον, ως ανδριάντα** . . (Acesta este omul care este sclav, cel care este înălțat sau este pământul imobil și ei îi suflă, neîntrerupt, nepătare ca unui erou). Omul pe care l-a produs pământul este lipsit de spirit, imobil și rigid ca o statuie.

Motivul pe care tocmai l-am luat în considerare face parte din setul de idei despre crearea omului de către Demiurg și despre darul Spiritului vital oferit acestuia de către bunul Dumnezeu.

Puech susține că asemănarea dintre mitul Bogomil și cel al lui Satornil (și al altor gnostici) este doar „schematică". Diferența constă în faptul că Satana acționează singur în mitul Bogomil, în timp ce Demiurgul lui Satornil este ajutat de planete. În Satornil, sufletul este reprezentat ca o scânteie luminoasă; în Bogomil, el este respirat. Din acest motiv, Puech neagă orice legătură istorică. Să admitem că nu suntem exact informați. Totuși, aluziile ulterioare vor arăta că legătura tradițională, deși slabă, nu este complet ruptă. Dacă negăm legătura istorică cu Puech, se pune întrebarea cum au ajuns aceste mituri gnostice la bogomili. Le-a căutat Zigabenes din întâmplare în Irineu sau Hipolit pentru a le include în expunerea sa despre doctrinele bogomile? Nu cred că această explicație este satisfăcătoare. Pe de o parte, pentru că motivele nu au dispărut cu totul în perioada anterioară și, pe de altă parte, pentru că, în ansamblul concepțiilor gnostice, ele constituie un element esențial în noțiunea gnostică de creație a omului și de relație a acestuia cu Stăpânul lumii. Este firesc ca alte elemente, cum ar fi puterile planetare, să dispară.

Care au fost curentele care au transmis mitul gnostic al creației la bogomili? Am indicat legătura dintre bogomili și paulicieni, atât din punct de vedere istoric, cât și în ceea ce privește concepțiile lor dualiste. Paulicienii, la rândul lor, au fost mult timp legați de marcionism. Vom vedea acum care este situația.

Nicio sursă nu indică faptul că Marcion însuși ar fi adoptat teoria gnostică a sufletului, chiar dacă dualismul său este gnostic.

La discipolul său Apelles, observăm modul gnostic de a privi relația dintre creatorul lumii și Dumnezeul cel bun, care creează îngerii și lumea superioară, precum și sufletele oamenilor. Îngerul suprem este creatorul lumii și el este cel care a coborât sufletele din locuința lor cerească pentru a le îngloba în trup.

Apelles sollicitatas refert animas terrenis escis de supercelestibus sedibus ab igneo angelo, deo Israelis et nostro, qui exinde illis peccatricem circumfinxerit carnem.

(Apelles este nerăbdător să aducă sufletelor pământești din hrana cerească a îngerului de foc, Dumnezeul lui Israel și al nostru, care de atunci le-a înconjurat cu carne păcătoasă.).

Ne propunem acum să vedem cum continuă influența dramei gnostice a sufletului asupra marcionismului.

3. Ramificațiile gnosticismului

Secolele dintre apogeul gnosticismului și nașterea Paulocianismului sunt destul de obscure. Sursele oferite de perioada cuprinsă între 400 și 800 sunt puține și rare. Un motiv în plus pentru a le acorda o mare atenție. În primul rând, avem dialogul cunoscut sub numele de *Adamantius*, datând din secolul al IV-lea, care tratează Valentinianismul și Marcionismul. Urme ale mitului gnostic al creației pot fi văzute în această expunere a marcionismului. Discuția dintre Adamantius și marcionit tratează despre originea sufletului și cea a spiritului.

Cap. II, 8.

Ad: **Τό πνεϋμχ του δημιουργού έστιν, ό εσχεν ό άνθρωπος, ή του αγαθού**; (Mintea creatorului este mintea omului, sau a binelui.)

Mc: **Του άγαθοΰ**. (Cel iubit)

Ad.: **Ούκοΰν κοινώς γενόμενοι ό δημιουργός καΐ ό αγαθός έδημιούργησαν τον ανθρωπον**. (Creatorul și binele l-au creat pe om prin nașterea împreună.)

Mc: **Πώς**; (Cum)

Ad.: **Έφης την ψυχήν του δημιουργού και τό σώμα, το δέ πνεύμα του άγαθου, ή ούχ ούτως**; (Sufletul creatorului și trupul, și spiritul necredinciosului, sau al creaturii, sau al creaturii însăși.)

Mc: **Ό δημιουργός, ότε έπλασε τον ανθρω-πον και ένεφύσησεν αύτω, ουκ ήδυνήθη αυτόν τελεσφόρησα»/ ίδών δέ άνωθεν ό αγαθός κυλιόμενον τό πλάσμα και σκαρίζον, επεμψεν έκ του ιδίου πνεύματος και έζωογόνησε τον άνθρωπον. τούτο ουν φαμεν ημείς τό πνεύμα σώζεσθαι**. (Creatorul, când l-a format pe om și a suflat în el, totuși nu l-a lăsat să fie terminat. Dar când Cel bun de sus a văzut creatura tăvălindu-se și zgâriind, El a intervenit din același spirit și l-a înviat pe om.)

Această doctrină este similară cu cea a gnosticismului siro-egiptean. Știm că marcionismul exista încă în Siria Eufrațiană spre mijlocul secolului al V-lea. Teodoret de Cyr se lăuda că a obținut multe convertiri din rândul marcioniților. A exercitat marcionismul o influență asupra regiunii Armenia, vecină Siriei? În lucrarea sa *Împotriva sectelor*, care datează din 445-448, Eznik din Kolb, ereziologul armean, a respins marcionismul. Dar probabil că se referă la marcioniții din regiunea Eufratului, pentru că altfel nu există nicio dovadă că ar fi existat vreunul în Armenia.

Totuși, Eznik a furnizat câteva informații interesante și foarte valoroase. De un interes deosebit este ceea ce spune el despre teoria marcionită a creației: „Și când Dumnezeul Legii a văzut că lumea era frumoasă, s-a gândit să creeze un om în ea. S-a coborât la Materie pe pământ și i-a spus: „Dă-mi din pământul tău și eu îți voi da spirit, și hai să creăm un om după chipul nostru. După ce Materia i-a dat din pământul său, l-a creat și a suflat în el spiritul, iar Adam a devenit un suflet viu și a primit numele de Adam pentru că a fost creat din pământ".

Prin urmare, Dumnezeu cel drept, Demiurgul, este cel care creează omul din Materie, originea corpului pământesc. Pământul este, de asemenea, elementul constitutiv al corpului, dar creatorul este instrumentul său. Materia este deci personificată și îl ajută pe creator în sarcina sa. Crearea omului este opera lor comună. Polemica lui Eznik este următoarea: *„Dar pe Stăpânul ființelor create, de ce îl numesc și pe el, singur, Cel Drept? Pentru că, în primul rând, după cum spun ei, el singur nu a creat nimic, ci împreună au făcut ceea ce au creat, iar în al doilea rând: au creat omul dintr-un material comun și amândoi s-au bucurat de acest lucru*". Ceea ce este curios este faptul că materialul este comun. Acest lucru exprimă și faptul că omul este munca lor comună și proprietatea lor. Pentru bogomili, omul este „în acest fel comun" lui Dumnezeu și Satanei, la fel cum în dialogul lui Adamantius el era comun lui Dumnezeu și creatorului. Pe de altă parte, potrivit

lui Eznik, el este comun cu Dumnezeu creatorul și cu Materia. Ideea de proprietate comună rămâne. Având în vedere toate acestea, nu este deloc surprinzător faptul că această imagine ar trebui să fie văzută într-o lumină diferită.

În documentele catarilor micști, găsim că omul este opera a trei colaboratori: primul, îngerul Lucifer; al doilea, un înger cu patru fețe; al treilea, un înger anonim.

Curioasa interpretare a creației a lui Eznik numește doar două: Dumnezeul Drept este Demiurgul, al doilea este Materia. Pe de o parte, ei sunt colaboratori. Pe de altă parte, el spune că ei l-au creat pe om din materie. Așadar, cine sunt acești „ei"? Trebuie să concluzionăm că materia personificată, separată de cele patru elemente, este asistentul Dumnezeului Drept, dar că este totuși un element. Evident, Eznik credea că există doi creatori. În povestea creației catarilor, aceștia doi ar fi deci: creatorul, el însuși, și îngerul cu patru fețe, materia personificată - cele patru fețe fiind o interpretare mitică a celor patru elemente. Dar de ce au nevoie de un al treilea creator care să împartă elementele?

Este foarte interesant să observăm aceste concepții în marcionismul secolului al V-lea. Ele constituie o verigă intermediară. Este clar că informațiile lui Eznik se bazează pe surse mai vechi, dar sunt date ca marcionite, chiar dacă nu se referă la marcionismul original.

Cel mai vechi paulicianism își are originea în Armenia. În absența informațiilor privind faptele istorice, ne este dificil să spunem dacă marcionismul ar fi putut avea o influență asupra doctrinei lor. În ambele sisteme am găsit anterior teoria celor două principii fără emanație. Dumnezeul bun este creatorul și stăpânul lumii invizibile și spirituale; spiritul rău a creat lumea vizibilă peste care domnește. Adepții lui Marcion admit însă teoria gnostică a Demiurgului și a creării omului. Cu toate acestea, vom regăsi concepția deja întâlnită la paulicieni, deși izvoarele nu ne oferă decât puține dovezi în sprijinul acesteia. Este dificil să tragem concluzii și să afirmăm că marcionismul a fost veriga intermediară. Pe de altă parte, nu este imposibil să facem o astfel de presupunere, deoarece marcionismul a persistat până în secolul al V-lea, și tocmai în țările limitrofe celei în care a luat naștere paulicianismul.

Formulele de abjurare citate mai sus conțin unele informații care nu sunt foarte numeroase, dar interesante pentru scopurile noastre. Prima formulă, care datează din secolul al V-lea, este îndreptată împotriva maniheismului, a doua, care datează din secolul al IX-lea, împotriva paulicienilor. Cea din urmă include condamnări ale doctrinelor maniheiste. Ideea fundamentală este identificarea curentelor. Dar, judecând după titlu, formula care enumeră liderii paulicieni și parohiile acestei secte este menită să servească drept abjurare împotriva paulicienilor. În cea de-a treia, nu există o astfel de identificare. Doar paulicienii sunt menționați. Patru anateme sunt aceleași ca în numărul , celelalte sunt adiționale, cum ar fi anatema 8, care este importantă: **Ανάθεμα τοις Σαταναν όνομάζουσι τον των όλων δημιουργον θεόν ημών χαι πλασθήναι παρά του Σατανά δογματίζουσι χαι τήν ψυχήν παρ' αύτου λαβείν άτζο των ρινών εις τό σκήνωμα είσαχ&εΐσαν λοίδορουσι χαι τζαρ' αύτου πάλιν άφαιρεθήναι κενολογουσιν** (La naiba cu Satana, ei Îl numesc pe Dumnezeul întregii creații Dumnezeul nostru, și sunt creați în ciuda Satanei, și îl glorifică, și iau sufletul de la el, și îl iau de la el din nou, și sunt goi.).

Sufletul provine de la creatorul lumii și a fost pus în trup de el. Cu toate acestea, este dificil de spus dacă această formulă îi privește pe paulicieni sau pe bogomili. Dar dacă îi viza pe aceștia din urmă, de ce este îndreptată împotriva doctrinelor pauliciene? Este evident că metoda obișnuită de refutare este de a căuta invective din partea sectelor anterioare. Dar, în acest caz, am avea dovada că această noțiune a sufletului este cu adevărat paulicianã.

Ceea ce este important este că identificarea făcută prin a doua formulă între paulicieni și maniheiști nu este confirmată de a treia. Prin urmare, nu este pe deplin logic atunci când sursele îi desemnează pe paulicieni drept maniheiști. Dacă trebuie să credem mărturiile citate, paulicienilor trebuie să li se atribuie nu numai dualismul absolut, ci și dualismul atenuat (mixt).

Trebuie să-i menționăm și pe *arhonți* și pe *audieni*, care au apărut în Siria la mijlocul secolului al IV-lea și de acolo s-au răspândit în Armenia. Printre ei găsim un dualism gnostic: Dumnezeul suprem este un înger, identificat cu Dumnezeul evreilor, care este și creatorul lumii și autorul Legii lui Moise. A doua dintre aceste secte stabilea, de asemenea, o diferență între corp,

alcătuit din materie, şi suflet, emanat din substanţa divină. Informaţiile pe care le avem despre aceste două secte nu ne permit să tragem concluzii categorice. Puech, care le-a acordat o atenţie deosebită, se abţine de la a da o judecată definitivă. Punctul său de vedere depinde de reticenţa sa de a recunoaşte că există o legătură cu gnosticismul sirian.

Am încercat să arătăm aici că conformitatea care există între sectele de tip mixt din Evul Mediu şi gnosticismul sirian, atât în ceea ce priveşte ideologia, cât şi motivele speciale, este atât de izbitoare încât nu putem ignora rolul jucat de acesta din urmă.

Cu mult înainte de paulicieni, exista în Asia Mică un gnosticism cu caracter oriental şi în care se poate demonstra că se regăsesc cele două tipuri dualiste. În primul catalog latin al ereticilor, scris în jurul anului 390, Philastre spune despre seleucienii din secolele II şi III:

> *Quae est haec vanitas Galatarum, Selenci et Hermiae hereticorum? Qui cum volant deum esse incorporeum, hylen etiam, id est materiam mundi coœternam esse cum deo adserunt, et materiam quidem elementorum - quae est sine anima, irrationabilis scilicet, quae facta est a deo pâtre per filium ex nihilo, ut possit esse quae ante non erat - non ita accipiunt; spiritum autem hominis, id est animam non factam a deo per filium, sed de terra esse aiunt; malum autem quondam a deo, quondam esse a materia adserunt. . . Isti angelos dicunt creatores esse animarum nostrarum . .*

(Ce este această vanitate a ereticilor din Galateni, Selenci şi Hermia? Când ei spun că Dumnezeu este incorporal, sunt şi isterici, adică afirmă că materia lumii este coegală cu Dumnezeu şi într-adevăr cu materia elementelor - care este fără suflet, adică iraţională, care a fost făcută de Dumnezeu Tatăl prin Fiul din nimic, astfel încât ceea ce înainte nu putea exista a fost - ei nu o iau aşa; Dar ei spun că duhul omului, adică sufletul, nu a fost făcut de Dumnezeu prin Fiul, ci din pământ; dar ei susţin că răul a venit o dată de la Dumnezeu şi o dată din materie. . . Aceşti îngeri spun că ei sunt creatorii sufletelor noastre.).

Materia, ca şi Dumnezeu, este eternă; răul, pe de altă parte, îşi trage originea atât din Dumnezeu, cât şi din materie; îngerii au creat sufletele oamenilor. Gnosticismul de care ne ocupăm aici are un caracter sincretist.

După cum am subliniat anterior, maniheismul occidental - după cum arată formula de la Milano - adoptase anumite idei din gnosticismul sirian. Trebuie să admitem că acelaşi lucru este valabil şi pentru gnoza menţionată mai sus. Iar această influenţă se regăseşte şi în marcionism.

Nu putem prezenta evoluţia istorică în detaliu. Putem doar să observăm rezultatul acestui proces, aşa cum apare printre bogomili şi catari. Curentele gnostice din Antichitatea târzie sunt însă un indiciu, deşi slab, al existenţei unei verigi intermediare. Documentele de care dispunem sunt puţine la număr şi nu ne dau decât o idee despre o parte din evoluţia care a avut loc. Înainte de toate, trebuie să luăm în considerare marcionismul, al cărui rol l-am menţionat în mai multe puncte.

VIII. Binele și Răul, emanații ale Dumnezeului Suprem: Hristos și Satana, fiul lui Dumnezeu

Din cele de mai sus, putem distinge diferitele moduri de concepere a relației dintre Bine și Rău.

1. Binele și Răul sunt opuse de la început (dualismul absolut).
2. Răul este înrudit cu Binele. Răul este o creatură a lui Dumnezeu Atotputernic, dar s-a emancipat (dualism mixt).

O a treia concepție este adăugată aici.

3. Binele și Răul derivă din aceeași sursă, Dumnezeul Suprem. Considerate ca ipostaze, ele sunt fiii lui Dumnezeu.

La Catari, Hristos și Răul sunt fii ai lui Dumnezeu: *Etant alii heretici qui dicebant quod unus est creator, sed habuit duos filios, Christum et diabolum* (Au fost și alți eretici care au spus că există un singur creator, dar că a avut doi fii, Hristos și diavolul).

Dacă ne întoarcem spre est, găsim aceeași concepție la bogomili:

> *Λέγουσι τον δαίμονα τον παρά του Σωτηρος όνο μασθέντα Σαταναν υίον χαι αυτόν είναι του Θεοῦ και Πατρός, ονομαζόμενον Σαταναήλ, χαι πρώτον του Υίου χαι Λόγου, χαι ίσχυρότερον, άτε πρωτότοχον, ώς είναι τούτους αδελφούς αλλήλων.*

(Ei îl numesc pe demon, fiul lui Satana, fiul lui Satana, care a fost doar pedepsit de Mântuitorul, iar el fiul lui Dumnezeu și al Tatălui, numit Sataniel, și cel dintâi al Fiului și al Cuvântului, și mai puternic decât întâiul născut, cum sunt aceștia frați ai tuturor).

Pe de altă parte, în tratatul lui Cosma, Hristos este cel mai mare, iar Satana cel mai mic: „*Căci atunci când îl aud pe Domnul în Evanghelie povestind parabola celor doi fii, ei fac din Hristos fiul cel mai mare, iar cel mai mic, cel care s-a îndepărtat de tatăl său, înseamnă pentru ei diavolul*”. Este adevărat că o variantă a unui scrib dă pentru pasaj: „*en faisant de notre Seigneurie fils cadet*” (făcând din Domnul nostru fiul cel mic). Puech consideră că aceasta este „*o modificare introdusă de un scrib familiarizat cu versiunea obișnuită a mitului Bogomil*”.

Informațiile pe care Michel Psellos ni le oferă despre *euhaștii* din Tracia se referă cu siguranță la bogomili sau la unul dintre grupurile lor. Pe de o parte, Hristos este cel mai în vârstă și diavolul cel mai tânăr, pe de altă parte Satanael este **πρεσβύτερος** (senior), întâiul născut al Tatălui (**πρωτότοκος**), care este stăpânul lucrurilor pământești, în timp ce **νεώτερος** (junior) a primit în împărtășire lucrurile cerești. Puech crede că este posibil să se găsească o soluție la această contradicție. Căci erezia cuprindea diverse grupuri cu concepții diferite despre cei doi fii: „unii îi considerau egali în măsura în care proveneau de la același Tată; alții admiteau superioritatea celui mic pentru că comanda o parte a universului care depășea imperiul pământesc al celui mare, ca să nu mai vorbim de cei care, din prudență, amânau, dimpotrivă, această superioritate a Diavolului, mai apropiat de această lume inferioară și, în consecință, mai formidabil”. Cu toate acestea, el admite că „aceasta nu este soluția reală”.

Ideea Diavolului, cel tânăr, și a lui Hristos, cel bătrân, se bazează pe o interpretare ingenioasă a lui Luca. XV, 11-32. Diavolul ar fi astfel fiul risipitor. Psellos scrie că fiul ceresc, gelos pe fratele său pământean, provoacă cutremure, grindină și alte molime. În parabola din Luca. XV, 28-30, fiul cel mare devine invidios și furios la vestea întoarcerii fratelui său mai mic. Puech pune întrebarea: „Ce putem concluziona din aceasta, cu excepția faptului că rolurile atribuite inițial lui Satanael și lui Hristos sunt aici inversate?” El continuă: „Dar numai aici, adică în perspectiva parabolei sau, pentru a reveni la mit, odată ce căderea Diavolului este completă. Știm, de fapt, pe de altă parte, că în urma acestei căderi, Fiul-Verb i-a succedat lui Samael-Satanael în locul pe care acesta din urmă îl ocupase anterior și a dobândit dreptul de naștere (**τα πρωτοτόχία** /prioritar), titlul

şi tronul care aparţinuseră anterior fratelui său. Din acel moment, el a devenit, la rândul său, cel mai mare, iar Diavolul cel mai mic. Cu alte cuvinte, datele lui Cosma nu intră în conflict cu celelalte informaţii furnizate de documentaţia noastră: ele nu se raportează, la fel ca şi interpretarea episodului de către Luca, la situaţia iniţială a mitului, în care textele noastre sunt unanime în a afirma anterioritatea Diavolului faţă de Hristos, ci la o etapă ulterioară, care a determinat o inversare radicală a locurilor respective ale celor doi fii".

Desigur, mitul lui Satana, cel mai în vârstă, şi al lui Hristos, cel mai tânăr, este „situaţia iniţială", iar cealaltă formă a mitului, o inversare. Dar cele două forme reprezintă două puncte de vedere diferite. Versiunea lui Cosmas este o transpunere mitică a povestirii evanghelice. Dacă ea reprezintă o formă ulterioară - şi sunt pe deplin de acord cu acest lucru - atunci această teză trebuie dovedită. De fapt, noţiunea de Diavol, cel bătrân, şi Hristos, cel tânăr, este în concordanţă cu o concepţie care datează dintr-o perioadă anterioară celei a bogomililor.

În primul rând, observăm că, în valentinianism, Sophia îl naşte pe Hristos în afara Pleromei, iar apoi, eliberată de Duh, îl naşte pe Demiurg.

Dar mitul celor doi fii ai Dumnezeului Suprem aparţine mai ales iudeo-creştinismului. În omilia XX, 2 din Pseudo-Clementine, Petru spune:

> *Ἄλλα χαι δύο βασιλείς ετάχθησαν, ών ό μέν του παρόντος και πρόσκαιρου κόσμου νόμω βασιλεύειν χειροτονείται, ός χαι έπ' όλέθρω πονηρών χαίρειν έκράθη' ό δέ έτερος χαι αυτός βασιλεύς υπάρχων του έσομένου αιώνος, στέργει πασαν ανθρώπων φύσιν, έν τοις παρούσι την παρρησίαν εχειν ού δυνάμενος [άλλ'] ώς τις ποτ' εστί λανθάνειν πειρώμενος τα συμφέροντα συμβουλεύει.*

(Dar au fost şi doi împăraţi, dintre care unul a fost rânduit împărat prin lege al acestei lumi prezente şi vremelnice, care a fost şi uns de cei răi dintre cei răi, iar celălalt, şi el este împărat pentru totdeauna. El are toată firea oamenilor, în timpul de faţă, el are îndrăzneală, putând să-i îndrume, aşa cum este în stare să facă rău).

Iar în XX, 8. îi spune lui Simon Magul:

> *Ἐβουλόμην, έ'φη, χαι αυτός μαθεῖν παρά σου, ει ώςπερ ό πονηρός γέγονεν, ούτω γεγένηται χαι ό αγαθός. Εί δέ ομοίως γεγόνασιν, άδελοοί ειναί μοι δοκεῖ.*

(Am hotărât, a spus el, şi va învăţa de la tine; pentru că aşa cum a făcut omul rău, aşa va face şi omul bun. Iar de vor face şi ei la fel, să se lepede de Mine).

După cum a indicat deja Bousset, noţiunea pseudo-clementină se regăseşte clar în speculaţia zervanită, doctrina magilor. Mitul lui Zervân şi al celor doi fii ai săi, Ohrmizd şi Ahriman, este păstrat la Eznik, care l-a copiat pe Teodor de Mopsueste. Eznik relatează că Zervân a existat înainte de toate. El oferea sacrificii pentru a obţine urmaşi. Deoarece a început să se îndoiască de utilitatea eforturilor sale, Ohrmizd şi Ahriman au fost creaţi în pântecele său. Ahriman s-a născut primul şi s-a declarat fiul lui Zervân, care însă nu l-a recunoscut după mirosul său. Apoi s-a născut Ohrmizd. Cum Ahriman şi-a afirmat dreptul de naştere, Zervân a decis ca Ahriman să domnească timp de 9.000 de ani şi apoi doar Ohrmizd. Amândoi s-au apucat apoi să creeze fiinţe, Ohrmizd pe cele bune, iar Ahriman pe cele rele.

Lăsând la o parte urmele specific iraniene, există o conformitate ideologică cu concepţia iudeo-creştină. Zervân este „Timpul nelimitat", *Zervân i akanârak*. În gnosticismul iudeo-creştin, Dumnezeu este Atotputernicul. Poziţiile lui Hristos şi Diavolului corespund celor ale lui Ohrmizd şi Ahriman. Prin urmare, doctrina iudeo-creştină pare a fi o transpunere a unui mit iranian. Mitul gemenilor este vechi în Iran. Deja în Yasna 30 Ahra Mainyu şi Spanta Mainyu sunt gemeni, dar originea lor nu este Zervân, ci Vayu, aşa cum a arătat Dumézil.

Din punct de vedere fenomenologic, avem de-a face aici cu o noțiune care plasează Binele și Răul în raport cu un Dumnezeu Suprem. Făcând ipostaze din cele două puteri, acestea sunt văzute ca fii. Acest lucru este diametral opus dualismului absolut, așa cum se găsește în maniheism. De asemenea, este interesant de observat că maniheii s-au opus și teologiei lui Zervan. Acest lucru reiese din **Khwàstwânëft** (formula se referă la convertiții de la zervanism):

> *„Dacă, o, Dumnezeul meu, am păcătuit și l-am dezamăgit pe Dumnezeul pur luminos, Âzrua (Zervân), sursa și originea sufletelor de Lumină, Shimmu (Ahriman) creatorul răului, după ce, prin influența sa diabolică, ne-a înșelat gândurile și simțurile și [. . .], și ne-am pierdut inteligența și rațiunea -*
>
> *dacă am spus: dacă cineva dă viață, Dumnezeu este cel care o dă; dacă cineva dă moarte, Dumnezeu este cel care o dă;*
>
> *dacă am spus: Dumnezeu este cel care a creat Binele și Răul;*
>
> *dacă am spus: Dumnezeu este creatorul zeilor eterni;*
>
> *dacă am spus: Chormuzta (Ormuzd) și Shimmu (Ahriman) sunt frați mai mici și mai mari -*
>
> *Dumnezeul meu, dacă, păcătuind în ignoranță împotriva lui Dumnezeu, am rostit astfel de blasfemii,*
>
> *dacă am comis astfel de păcate de neiertat, ne căim și cerem iertare -* ***remitte peccatum meum*** *(iartă-mi păcatul)".*

În maniheism, Binele și Răul sunt opuse de la început. Omul Primordial este identificat cu Ohrmizd și trimis de Tatăl Măreției, Zervân. Maniheismul a infirmat mitul lui Zervân. Conceptul gnostic al lui Hristos și al Diavolului ca fii ai lui Dumnezeu nu putea fi în niciun caz maniheist. Prin urmare, acesta nu a fost transmis bogomililor de către maniheism. Astfel, avem noi dovezi ale prezenței unor elemente disparate în rândul catarilor. Este cu totul imposibil să îi considerăm numai ca maniheiști.

IX. Conceptul de îngeri, spirit și suflet

1. Îngerii căzuți ca spirite cerești

Catarii numeau **„îngeri”** fiinţele seduse şi întemniţate de Satana. Acestea erau spirite celeste create de Dumnezeu. Expunerea doctrinelor catarilor pe care tocmai am făcut-o a furnizat dovada acestui lucru. Noi facem aici doar o comparație.

Partea transcosmică a ființei este *spiritul*, **spiritus**:

> *quod Pater sanctus in coelo cum sanctis spiritibus in regno suo et gloria (stabat); deus benignus solum fecerat spiritus; deus bonus solum fecisset spiritus bonos; Pater bonorum spirituum.*

(că Sfântul Părinte era în ceruri cu duhurile sfinte în împărăția și slava Sa; un zeu bun făcuse doar spirite; Un zeu bun ar fi făcut doar spirite bune; Tatăl spiritelor bune).

Aceste spirite îl seduc pe Satan: *incepit sollicitare spiritus bonos*. (a început să-şi îngrijoreze spiritele bune)

Spiritul este identic cu îngerul. Moneta atestă expres:

> Sciendum est autem, quod per spiritum intelligunt isti Haeretici Angelos, de quibus legitur Hœb. i. v. 7. Qui facit Angelos suos spiritus: Quod sic intelligitur: Deus spiritus cœlestes facit Angelos, id est nuncios suos, . . .

(Acum trebuie să se știe că prin spirit acești eretici îi înțeleg pe îngeri, despre care se citește în Evr. i. v. 7. Cel ce face din îngeri duhurile sale: Ceea ce se înţelege este aceasta: Dumnezeu duhul ceresc face îngeri, adică solii Săi.).

Pe de altă parte, **anima** apare și în coordonare și combinație cu celelalte. Un exemplu tipic dat de un document al Inchiziției este următorul: *Omnes tamen spiritus et animae, qui de coelo ceciderunt* (Totuși, toate spiritele și sufletele au căzut din cer). Ei sunt apoi numiți **animae Dei** (sufletele lui Dumnezeu). Sau din nou: *quod Deus Pater bonorum spirituum fecerit omnes spiritus et animas, scilicet tam angelos quam animas humanas in principio in coelo* (că Dumnezeu Tatăl duhurilor bune a făcut toate duhurile și sufletele, adică atât îngerii cât și sufletele omenești, la început în ceruri). Astfel, în actele Inchiziției domnește o anumită confuzie, provenită fie din cunoașterea insuficientă de către judecători a punctului de vedere gnostic al catarilor, fie din faptul că mulți membri ai sectei nu cunoșteau semnificația conceptelor **anima** și **spiritus**.

Moneta a numit spiritele cerești îngeri, gândindu-se la starea lor primitivă. El a numit îngerii căzuți **animae**:

> *Dicunt enim isti quasdam creaturas a Deo Patre in caelesti Patria creatas peccasse, et propter peccatum suum de coelo ejectas fuisse cum Villico iniquitatis, et appellant eas quandoque animas, quandoque populum Dei, quandoque oves Israël.*

(Căci ei spun că anumite făpturi create de Dumnezeu Tatăl în Țara cerească au păcătuit și, din cauza păcatului lor, au fost aruncate din ceruri împreună cu Guvernatorul fărădelegii și le numesc uneori suflete, alteori popor al lui Dumnezeu, alteori poporul lui Dumnezeu, oile lui Israel).

În capitolul următor, vom explica mai în detaliu distincția dintre **spirit** și **suflet**. Să notăm aici doar motivul pentru care termenii au fost folosiți în așa fel încât să fie practic identici. *Îngerul* sau spiritul căzut este cu siguranță altceva din punct de vedere terestru decât în starea sa primitivă, dar, pe de altă parte, rămâne o legătură între partea căzută și originea sa cerească. *Îngerul-spirit* a

căzut și a fost întemnițat. Acest înger este sufletul omului. Prin urmare, un element divin se află în om și altul în afara lui. Inițial, ele formau o unitate pe care căderea a disociat-o. Datorită acestei unități originare, o parte o poate desemna pe cealaltă. Vom vedea acum cum se face că sufletul, care în gnosticism este partea care a coborât în lumea temporală, a ajuns să fie asociat cu ideea de înger căzut.

Pentru catari, îngerii din cer au fost supuși unei ispite. Satana a fost cel care i-a sedus cu promisiuni frumoase și arătându-le o femeie pământeană. Îngerii au fost înflăcărați de dorință și când Satana a dus-o în regiunile pământești, ei au urmat-o. Recunoaștem în acest mit, deși transformat și lărgit, motivul din Geneza VI, 1-4, potrivit căruia fiii lui Dumnezeu au descoperit frumusețea fiicelor oamenilor și s-au lăsat ademeniți să se unească cu ele. La bogomili, acest mit există, de asemenea, judecând după informațiile pe care ni le-a dat Zigabene; Satanaèl i-a ademenit să-și abandoneze serviciul. Însă motivul femeii arătate de Satana este absent. Cu toate acestea, Zigabene îi numește în mod expres *„îngeri căzuți”*, care poartă și titlul biblic de *„fii ai lui Dumnezeu ca fiind născuți din El”*.

Există deci trei concepte: ispitirea lui Satana, căderea îngerilor și unirea lor cu fiicele oamenilor.

Ideea îngerilor căzuți aparține în principal literaturii evreiești. În Cartea etiopiană a lui Enoh, cap. VI-XXVI, îngerii sunt fiii lui Dumnezeu care păcătuiesc dorind fiicele oamenilor. În fragmentul grecesc din *Achmîm* ei sunt numiți **οί άγγελοι του ούρανοΰ** [îngerii cerului] (VI, I, p. 277). Dar îngerii sunt numiți și **πνεύματα** (spirite), de exemplu: X, 15 (287); XIII, 6 (289); XV, 4, 6, 7, 8 (bis), 9 (bis), 10 (bis), 11 (bis) (292 f.); XVI, 1 (293); XIX, 1 (296). Cu toate acestea, îngerul principal nu este singura cauză a păcatului lor. Semiaza sau Azazel este cel principal. În cap. X, XI, Sfântului Mihail i se poruncește să-l lege pe Semiaza și pe cei din poporul său care au păcătuit cu fiicele oamenilor. De asemenea, în cap. XII, 4 și urm. Enoh este însărcinat să le spună păzitorilor cerului, **τοραις έγρτ,γοροις του ουρανού** (acum ridicați-vă, fii ai cerului), care l-au părăsit și și-au luat neveste pământești, că nu vor avea nici pace, nici iertare din cauza păcatului lor. Mai mult, ei vor muri și vor fi îngropați și nu vor fi judecați în timpul vieții lor. Ca pedeapsă, ei vor fi legați, de ex. X, 4, 12, 14 (286), XIII, 1 (288), XVIII, 16 (296 de stele), XXI, 3, 6 (298 de stele), sunt legați în **δεσμωτήριον** [custodie]. X, 13 (286), XXI, 10, iar în unele **Întuneric**, X, 4, 5 (285), XVIII, 14 (295 s.).

În *2 Enoh* găsim, de asemenea, că îngerii au păcătuit și au fost pedepsiți prin alungarea în întuneric sau în locurile de sub cer. Pe lângă pasajele care relatează revolta și căderea lui Satanael și a îngerilor săi, putem cita și *2 Enoh VII*: *„Și acești oameni m-au prins și m-au dus în al doilea cer și mi l-au arătat, iar acolo am văzut Întunericul mai gros decât Întunericul pământului. Și acolo i-am văzut din nou pe cei care erau legați și păziți, suspendați, așteptând judecata imensă. Și acești îngeri erau întunecați, chiar mai întunecați decât Întunericul de pe pământ, și continuau să se plângă. Și am spus oamenilor care erau cu mine: De ce sunt aceștia continuu chinuiți? Iar aceștia mi-au răspuns: Aceștia sunt **apostații** Domnului, care nu ascultă de poruncile Domnului și care, de bună voie, s-au îndepărtat de El împreună cu Prințul lor, Satanael, și cu cei care sunt atașați de al cincilea cer”*. În capitolul XVIII se spune: «*Aceștia sunt »Gregoroi”, care sunt **apostații** Domnului, două miriade împreună cu Prințul lor Satanael și cu cei care au venit după ei...”*. Acești îngeri au coborât pe pământ și au luat de soții pe fiicele oamenilor, care au născut uriași și demoni. În contrast cu **îngerii căzuți**, există și cei care au rămas în ceruri. În capitolul XIX, 5, Enoh vede *„îngerii tuturor sufletelor oamenilor și ei scriu faptele și viețile lor înaintea Domnului”*. Acești îngeri au caracterul de îngeri păzitori. Ei sunt în mod clar „gregoroi”. Dar și categoria îngerilor căzuți este numită „gregoroi”. *2 Enoh* face diferența de sens - dar nu și de termeni - între îngerii căzuți și îngerii care au rămas în cer.

Vedem astfel că în literatura lui Enoh, a cărei versiune slavonă a influențat speculațiile bogomiliene, îngerii au păcătuit, fiind supuși ispitei Răului. Aceasta explică originea Răului în lume. Li s-au aplicat pedepse de tot felul, căci au fost închiși în iad, pe pământ sau în cerurile de sus. Acolo s-au dedat la dureri și lamentări fără sfârșit.

Aceste concepții și idei nu sunt gnostice, dar au o anumită asemănare cu noțiunile gnostice, ceea ce face posibilă raportarea lor la acestea. Așa cum Satana, ca înger căzut, a fost asociat cu Demiurgul gnostic, conceput ca un înger care s-a eliberat de Dumnezeul Suprem, tot astfel îngerii căzuți sunt combinați cu motivele gnostice referitoare la suflete. Ideea că îngerii erau cuprinși de dorința pentru femeile pământești nu este gnostică; ea datează din literatura apocrifă evreiască și din *VT*. Dar motivul îngerilor căzuți a fost amestecat cu ideea căderii sufletului. Aceste idei, inițial iudaice și apoi preluate de creștinism, au fost un mijloc de expresie pentru interpretarea concepțiilor gnostice. Acest lucru a fost posibil prin analogia cu ideologia gnostică, care atribuia sufletului o atracție descendentă, ducând la o cădere în lumea spirituală.

Îngerii căzuți au fuzionat cu elementul superior care era închis în lumea materială. Acest element, **πνεύμα** (spirit) sau **νους** (minte), a venit de la Dumnezeu Atotputernic, dar a fost pus în trup de către Rău, sau a fost trimis acolo de însuși Dumnezeu pentru a da viață omului. **Πνεύμα** (Spirit) este, de asemenea, partea celestă a ființei care a rămas intactă și cu care se va uni acea parte care este în om. Există însă și dovezi că în sistemele gnostice acest element era echivalat cu conceptul de înger. Astfel, în expunerea sa a concepțiilor naasseniene, Hippolytus inserează: **εστι γαρ των δλων τρία γένη χατ αυτούς, άγγελιχόν, ψυχιχόν, χοϊχόν** (pentru că există trei feluri de zei, angelici, psihici, hilici). **Αγγελιχών** (Angelichon) este pus aici în loc de **πνευματικόν** (spiritual), termenul cel mai frecvent în schemele gnostice. Iar potrivit lui Irineu, valentinienii numeau **άγγελος** (înger) partea celestă a ființei la care omul se va reuni în momentul eliberării. Acesta este identic cu **πνεύμα** (spirit) care coboară pentru a căuta **πνεύμα** (spirit) care se află în lume pentru a se reuni cu el.

Maniheismul concepe, de asemenea, această dublă semnificație a elementului superior. În textele copte, **Nous** este conceput ca fiind închis în corp. Pe de altă parte, **Nous** este „sinele superior" al omului sau aspectul său activ și salvator. În mod similar, **Manvahmëd** din textele parthiene este atât în om, cât și în afara lui.

Așa cum **angeli** și **spiritus** la catari au rămas în cer și au căzut, tot astfel **πνεύμα**, **νούς** și **Manvahtnëd** sunt în același timp elementul superior, exterior omului și elementul închis în corp. Și în literatura apocrifă, în special în *Cărțile lui Enoh*, îngerii rămâneau în cer și se precipitau pe pământ sau în regiuni subterane. La catari, un **spiritus** sau **angelus** este trimis de Dumnezeu sau sedus de Diavol și închis în corp. Pe de altă parte, îngerul sau spiritul rămâne în cer. Aceștia sunt aceiași termeni folosiți pentru a desemna diferitele aspecte ale ființei superioare și ale ființei căzute.

Dar din moment ce a avut loc o ruptură în unitatea care a existat inițial, catarii au stabilit o diferență între **spiritus** și **anima**:

> *Anima intra corpus existit, spiritus vero, qui custos est animae, et rector ipsius, intra corpus non est, et quod unaquœque anima a Deo bono creata proprium habet spiritum ad sui custodiam.*

(Sufletul există în trup, dar spiritul, care este păzitorul sufletului și conducătorul lui, nu se află în trup și că fiecare suflet, creat de un Dumnezeu bun, are propriul său spirit cu care să se păzească).

Sufletul este elementul căzut, spiritul este cel care a rămas în cer. Cu toate acestea, între ele rămâne o relație în măsura în care sufletul este spiritul căzut. Vom studia această chestiune în capitolul următor.

Cu toate acestea, ne întrebăm când s-a realizat sinteza între drama gnostică a sufletului și concepția despre căderea îngerilor. După cum am văzut, Enoh a jucat un rol major în realizarea acestei sinteze. În relatarea lui Zigabene despre bogomili, nu găsim decât aluzii la mitul fiilor lui Dumnezeu și al fiicelor oamenilor. Seducția lui Satan nu este legată de conceptul gnostic al sufletului căzut. Dar pentru catari, interpretarea este destul de clară. Cu toate acestea, în *Interrogatio Iohannis*, Satana este cel care i-a sedus pe îngeri. Ei sunt spirite care, create de Dumnezeu, au păcătuit, primesc trupuri și sunt livrate morții. Deoarece acest document provine din

Balcani, trebuie să concluzionăm că bogomilii au inventat interpretarea dramei gnostice a sufletului folosind idei împrumutate din literatura lui Enoh.

2. Îngeri căzuți identici cu sufletele

Deşi documentele Inchiziţiei amestecau adesea **anima** şi **spiritus** până la punctul de a le face uneori sinonime, ele stabileau totuşi în mod clar o diferenţă între cele două concepte. Moneta atestă că sufletul este separat de spirit:

> *Peccant autem multipliciter Cathari. Primo, quia ignari virtutis huius nominis Spiritus, indistincte dicunt aliud esse animam, et aliud spiritum. Secundo modo peccant, quia dicunt Populum Dei caelestem constare ex tribus, scilicet corpore, anima, et spiritu Angelico,*

(Dar catarii păcătuiesc în multe feluri. În primul rând, pentru că nu cunosc puterea acestui nume Spirit, ei spun fără deosebire că sufletul este una, iar spiritul alta. În al doilea fel, ei păcătuiesc, pentru că spun că Poporul ceresc al lui Dumnezeu este format din trei, şi anume, trup, suflet şi duh îngeresc),

adăugând opinia sa:

> *Substantiæ illæ quae communi vocabulo dicuntur Angeli, sunt substantiae separatæ; animae autem humanae sunt substantiae conjunctae his corporibus, quae per ipsas in vita subsistunt.*

(Acele substanţe care sunt numite în mod obişnuit Îngeri sunt substanţe separate; Însă sufletele umane sunt substanţe unite acestor corpuri, care prin ele subzistă în viaţă).

Această clasificare este reflectată şi în *Liber Supra Stella*:

> *Quare dico anime? Quia ipsi dicunt angelos tria habere, scilicet corpus, spiritus et animam. Animas, sicut dictum est, inferius conduxit, corpora vero in celo mortua in deserto remanserunt, et spiritus descendunt unusquique petendo suam animam.*

(De ce spun suflet? Pentru că ei înşişi spun că îngerii au trei lucruri şi anume trup, duh şi suflet. După cum s-a spus, el a condus sufletele de dedesubt, dar trupurile din ceruri au rămas moarte în deşert, iar duhurile coboară, fiecare căutându-şi propriul suflet.).

Aici găsim raţionamentul gnostic pe care l-am discutat deja. Sufletul exprimă relaţia cosmică a omului şi ataşamentul său faţă de lume; spiritul este partea transcendentă a fiinţei. Cu toate acestea, spiritul însuşi a devenit suflet prin căderea sa. Multe surse mărturisesc că sufletul este spiritul căzut. Astfel în *Disputatio*:

nec aliud sunt anime hominum quam spiritus qui ceciderunt (nici sufletele oamenilor nu sunt altele decât spiritele celor căzuţi);

Pierre des Vaux-de-Cernay: *dicentes animas nostras esse spiritus illos angelicos qui, per superbie apostasiam précipitati de celo* (spunând că sufletele noastre sunt acele spirite îngereşti care, prin apostazie mândră, au fost aruncate din ceruri);

Eckbert: *Dicebant enim animas humanas non aliud esse, nisi illos apostatas spiritus, qui in principio mundi de regno coelorum ejecti sunt* (Căci ei spuneau că sufletele omeneşti nu sunt altceva decât acele spirite apostate care au fost alungate din împărăţia cerurilor la începutul lumii);

și în sfârșit un dat din colecția Doat: *quod animae hominum nihil aliud erant, nisi illi spiritus qui de coelo ceciderunt propter suam superbiam* (că sufletele oamenilor nu erau altceva decât acele spirite căzute din cer din cauza mândriei lor).

Iar unul dintre documentele referitoare la patarinii din Bosnia spune:

(Hereticus) nos dicimus animas nostras esse illos angelos, qui de celo ceciderunt, qui iterum revertentur [(Ereticii) spunem că sufletele noastre sunt acei îngeri căzuți din cer, care se vor întoarce din nou].

După cum a arătat Ionas, sufletul este partea unității primordiale care cade, în timp ce spiritul rămâne. Ideile catarilor sunt foarte asemănătoare cu cele ale lui Origen în această privință. În *De principiis*, el tratează problema sufletului, iar unele propoziții amintesc foarte mult de gândirea catară: **νους** (minte), *id est mens, corruens facta est anima, et rursum anima instrncta virtutibus mens fiet* (adică mintea, căzând a devenit suflet, iar sufletul, insuflat cu virtuți, va deveni minte). Și următoarele: *Ex quibus omnibus illud videtur ostendi, quod mens de statu ac dignitate sua declinans, effecta vel nuncupata est anima; quae si reparata fuerit et correcta, redit in hoc, ut sit mens* (Din toate acestea se pare că se arată că mintea, declinând din starea și demnitatea ei, este făcută sau numită suflet; care, dacă este reparat și corectat, se întoarce la aceasta, ca să fie minte).

Potrivit lui Origen, Dumnezeu a creat lumea materială ca pedeapsă și a îmbrăcat sufletele în trupuri. În gnosticism, Răul este cel care întemnițează sufletele; pentru Origen, este Dumnezeu. Cu toate acestea, ideile lui Origen coincid cu ideile gnostice privind căderea sufletelor și întemnițarea lor în existența corporală. Vom reveni la acest aspect mai târziu. Este interesant de observat că și maniheii știau că sufletele căzute și-au pierdut calitativ valoarea prin amestecul cu elementele materiale.

3. Trupul, locuință a sufletului, sufletul, locuință a spiritului

Din moment ce sufletul se află în trup, trupul servește drept locuință a sufletului, dar atunci când cei aleși primesc duhul și sufletul este reunit cu acesta, sufletul devine deci la rândul său locuința duhului. Aceasta este o idee asupra căreia Jonas a atras atenția subliniind în cap. X, 16 din *Corpus hermeticum*: ένδυμα είναι του μέν νου τήν ψυχήν, της δέ ψυχής τό πνεύμα (Îmbrăcămintea minții este sufletul, iar a sufletului este spiritul.). Capitolul 51 din *Excerptele lui Theodotus* ne oferă dovezi importante:

„Ανθρωπος γουν έστιν έν άνθρώπω, ψυχικός έν χοϊκώ, ού μέρει μέρος, άλλα δλω όλος συνών, άρρήτω δυνάμει θεου . . . εχεί (au paradis) γαρ χοϊχή σαρξ ούχ αναβαίνει, άλλ'ήν τή ψυχή (τή) θεία οΐον σαρξ ή υλιχή, ταΰτα σημαίνει »τοΰτο νυν όστουν εχ των οστών μου», τήν θείαν ψυχήν αίνίσσεται τήν έγκεκρυμμένην τή σαρκί χαι στερεαν χαι δυστζαθή χαι δυνατωτέραν, »χαί σαρξ έχ της σαρκός μου», τήν ύλικήν ψυχήν σώμα ουσαν της θείας ψυχής''.

(O ființă umană este o ființă umană, un suflet într-un corp, o parte a unei părți, dar întregul unei persoane, un întreg prin puterea lui Dumnezeu. . . există (paradis) pentru că această carne urcă, dar sufletul (cel) divin care este carne sau material, aceasta înseamnă „acest os al oaselor mele”, sufletul divin este uns mai puternic cu carnea ascunsă atât solidă, cât și necorporală, „Ai carne din trupul meu”, sufletul material este trupul sufletului divin).

Textul începe prin a spune că psihicul este închis în corporal și că carnea materială conține un suflet divin. Aceasta ar părea să însemne că există un singur suflet. Dar ultima frază face diferența între două tipuri de suflete, unul material și unul divin, unul servind drept locuință pentru celălalt. Dacă punem aceste fapte cap la cap, obținem următoarea schemă: corpul material conține un suflet, sufletul material, care la rândul său conține un alt suflet, sufletul divin. Acesta din urmă este identic cu **pneuma**. Conceptul maniheist corespunzător apare în T II D 178. Acolo, *Manvahmêd* îi vorbește sufletului, numindu-i simbolic trupul și veșmântul.

‘wt 'd mn wy’wrd . . .	Şi el mi-a vorbit...
'wm gryw pdr'z'd . . .	şi „ego-ul” meu a fost ridicat...
‘ws w'cyd 'w mn	şi el mi-a spus:
'wr gy'n m' tyrs’h	Ei bine, sufletul meu, nu-ţi fie teamă!
'z hym tw mnhwmyd	Eu sunt Manvahmëd al tău,
‘u frmnywg mwhrg	şi un sigiliu de securitate.
‘wt iw 'yy mn tn	şi tu eşti trupul meu,
pdmwc[n kym pdmwχt]	un veşmânt [pe care l-am îmbrăcat].
cy 'hr's'd z'wr'n	pentru a speria forţele.
'wt 'z hym tw rwsn	Iar eu sunt Lumina ta,
'spyχt hsyng	strălucirea originală,
mnwhmyd kl'n	Marele Manvahmëd
'wt frmnywg ‘spwr.[3]	şi o securitate perfectă.

Această idee datează din literatura indiană. Observaţi, de exemplu, *Chândogya Upanishad* VIII, 12, I: *„Cu adevărat muritor este acest corp cuprins de moarte. El este o locuinţă a acelui „acelaşi” (**âtman**) nemuritor, incorporal.*"

Este de mare interes faptul că această idee a reapărut mult mai târziu la catari, în Evul Mediu. Pentru a o exprima, ei au folosit o metaforă al cărei conţinut este evident.

Îl citǎm pe Moneta:

> *Secundo autem quœdam ponemus (sc. de resurrectione corporum) contra illos qui unicum ponunt Creatorem, quorum opinio est, animam esse corpus spirituale, carnem vero dicunt corpus animale, et ideo ubicumque corpus spirituale resurrecturum dicitur, animam tantum intelligi volunt, quod volunt habere ex gravi similitudine. Nam in grano cortex est, et medulla. Per corticem carnem, per medullam vero animam significari credunt, et sicut medulla sola cortice putrescente vivificatur; ita et anima sola putrescente carne resurget.*

(În al doilea rând, să spunem ceva (sc. despre învierea trupurilor) împotriva celor care postulează un singur Creator, a cărui părere este că sufletul este un corp spiritual, dar ei spun despre carne că este un corp animal şi, prin urmare, oriunde este, au spus că trupul duhovnicesc se va ridica din nou, vor să înţeleagă doar sufletul, pe care vor să-l aibă cu gravă asemănare. Căci în bob se află coaja şi măduva. Ei cred că prin scoarţă este semnificată carnea, iar prin măduvă este semnificat sufletul; tot aşa şi sufletul singur se va ridica din carnea putrezită).

Moneta le atribuie astfel catarilor ideea că sufletul este „un corp spiritual”, iar carnea „un corp psihic”, adică că sufletul este o locuinţă pentru spirit, iar corpul o locuinţă pentru suflet.

Este clar că în spatele acestor expresii se află I Cor. XV, 44, unde se vorbeşte despre învierea morţilor: **σπείρεται σώμα ψυχικόν, εγείρεται σώμα πνευματικόν** (se seamănă un corp mental, se ridică un corp spiritual). Ideile sunt aceleaşi, dar concepţia catarilor este diferită de cea a lui Pavel. Desigur, limbajul lui Pavel este analog cu cel folosit de gnosticism. Dar mitul dramei gnostice a sufletului nu se găseşte la el. Catarii au dat un sens gnostic conceptelor de **anima** şi **spiritus**. Căci, potrivit lui Moneta, Spiritus Angelicus este în om: *Item alio modo patet eos peccare; Constat enim quod nullus Spiritus Angelicus est in homine, quod etiam ipsi fatentur* (La fel, este evident că ei păcătuiesc în alt fel; Căci este cert că nu există Spirit îngeresc în om, aşa cum recunosc ei înşişi). **Spiritus** şi **anima** sunt deci ambele în om. Un element este inclus în celălalt. Aceasta este ceea ce metafora este menită să exprime.

---

3 WALDSCHMIDT-LENTZ, Die Stellung Jesu, p. 113. Trad. d'après WIDENGREN The Great Vohu Manah, p. 17.

4. Liberul arbitru al îngerilor

Catarii amestecați (micști) susțineau doctrina că îngerii păcătuiesc din propria lor voință. Catarii absoluți susțineau punctul de vedere opus. Unul dintre motivele principale ale *Liber de duobus principiis* este respingerea liberului arbitru. În capitolul *De libero arbitrio*, referindu-se la catarii micști, autorul scrie:

> *Et ideo dicunt quod deus creavit suos angelos a principio de tali creatione quod possent agere bonum et malum ad eorum libitum, et hoc appellaverunt libérant arbitrium vel arbitrium secundum quosdam; scilicet quamdam vint liberam vel potestatem qua ille cui data est equalate bonum potest agere sive malum. . . . Dicunt etiam quod deus noluit creare eos de tali creatione quod possent agere semper solo modo malum et non bonum, quia possent se predicti angeli rationabiliter excusare, dicentes: Non valuimus agere nisi malum propter dispositionem quam nobis ab initio tribuisti. Et ideo dicunt quod deus creavit suos angelos a francipio in tali dispositione quod possent agere bonum et malum.*

(Și de aceea ei spun că Dumnezeu și-a creat îngerii de la începutul unei astfel de creații încât ei să poată face bine și rău după voia lor, iar asta au numit-o după unii liber arbitru sau a doua decizie, adică un anumit liber arbitru sau putere prin care cel căruia i se dă poate face în egală măsură binele sau răul. . . . De asemenea, ei spun că Dumnezeu nu a vrut să-i creeze dintr-o astfel de creație, încât să poată face întotdeauna numai rău și nu bine, pentru că îngerii menționați mai sus s-ar putea scuza în mod rezonabil, spunând: Nu am putut să facem decât rău din cauza dispoziției voastre care ni s-a dat de la început. Și de aceea ei spun că Dumnezeu și-a creat îngerii din pântece într-o astfel de dispoziție încât să poată face bine și rău).

Argumentul autorului este următorul: dacă Dumnezeu ar putea crea ființe perfecte, acestea nu ar fi susceptibile de schimbare; dacă, totuși, ele nu pot evita răul, Dumnezeu, care le-a oferit liberul arbitru, ar fi el însuși cauza răului. Dacă Dumnezeu le-ar fi creat perfecte în așa fel încât să nu poată păcătui, nu ar fi avut nicio bucurie în ascultarea și slujirea lor. Dacă ar fi fost așa, răspunde autorul, ca Dumnezeu să aibă nevoie de această bucurie, ar fi fost pentru că îi lipsea ceva sau dorea ceva ce nu avea. În cele ce urmează, el respinge opinia conform căreia îngerii au liberul arbitru de a face fie binele și nu răul, fie răul și nu binele, deoarece le este imposibil să le facă pe amândouă în același timp. Acestea și alte argumente resping sistematic liberul arbitru. În final, autorul își expune principiile:

> *Unde sciendum est quod non habuerunt liberum arbitrium predicti angeli a deo, quod evitare concupiscentiam penitus potuissent. Et maxime apud deum qui sciebat prorsus omnia futura, penes quem illud quod futur um est impossibile est non esse futurum, cum omnibus suis causis que faciunt ipsum esse. Et precipue cum ipse sit prorsus causa causarum omnium si unum tantum est principale principium. Sequitur ergo ex necessitate secundum supradictam sententiam quod deus esset principalis causa omnis concupiscentie et etiam omnis mali, sicut scriptum est, 'qui occasionem dampni dat dampnum dédisse videtur', quod de vero deo minime est credendum.*

(De aceea trebuie să se știe că îngerii menționați nu aveau liber arbitru de la Dumnezeu, că ar fi putut evita cu desăvârșire concupiscența. Și mai ales cu Dumnezeu, care a cunoscut absolut toate lucrurile viitoare, după care este imposibil să nu știi viitorul, cu toate cauzele lui care îl fac să fie. Și mai ales că el este cauza exactă a tuturor cauzelor dacă există un singur principiu principal. Prin urmare, rezultă în mod necesar, conform propoziției menționate mai sus, că Dumnezeu ar fi cauza principală a oricărei concupiscențe și, de asemenea, a oricărui rău, așa cum este scris: „Cine dă prilej de rău pare că a făcut rău", ceea ce nu este la fel. totul să fie crezut despre un Dumnezeu adevărat).

Capitolul *De arbitrio* tratează posibilitatea mântuirii omului, pe care micștii o considerau a depinde de liberul arbitru:

> *Quoniam multi ignorantie tenebris involuti asserunt quod homines, tam qui salvantur quam qui nunquam salvabuntur, habuerunt potentiam salvandi et potuerunt salvari, illorum opinionem vanissimam cum verissima ratione destruere cogitavi.*

(Deoarece mulți oameni, învăluiți în ignoranță și întuneric, au afirmat că oamenii, atât cei care sunt mântuiți, cât și cei care nu vor fi mântuiți niciodată, au puterea de a salva și pot fi mântuiți, m-am gândit să le distrug cea mai deșartă părere cu cea mai adevărată rațiune).

Autorul își rezumă punctul de vedere în antiteză: Deinde propono: Quidam homo est qui nunquam fecit bonum ut valeat salvari, nec facit nec faciet unquam (Atunci spun: Există un om care nu a făcut niciodată bine pentru a fi vrednic de a fi mântuit, și nici nu face și nici nu va face vreodată).

Alături de *Liber de duobus principiis*, teoria liberului arbitru al micștilor este atestată și de Moneta.

Am menționat deja diferitele moduri de a-l înțelege pe Adam. Potrivit uneia dintre ele, Adam era un înger ceresc care a păcătuit, în timp ce alta îl considera trimis de Dumnezeu. În ceea ce îi privește pe catarii absoluți, aceștia considerau că păcatul nu provine din căderea îngerilor, ci din revolta lui Satana, care a introdus păcatul în lume.

Cum putem explica aceste opinii divergente? Am urmărit ideea căderii îngerilor până la iudaism. Dar iudaismul îi privea pe îngeri și ca ființe bune, slujitori și trimiși ai lui Dumnezeu, dar și ca îngeri păzitori. Aceste opinii diferite despre îngeri au reprezentat o problemă pentru Biserică. În general, Părinții au fost de acord cu privire la bunătatea și dreptatea inițială a îngerilor, dar nu și cu privire la atitudinea lor după judecată.

Potrivit lui Origen, inteligențele cerești, care în versiunea greacă sunt numite **νόες**, redate de Rufin **mentes**, au existat de la început în lumea lui Dumnezeu ca spirite imateriale și pure, dar apoi au eșuat. Acesta este motivul pentru care au fost reunite cu trupuri materiale în această lume considerată un loc de penitență. Potrivit lui Origen, căderea sufletelor provenea din liberul arbitru cu care Dumnezeu le înzestrase. Căderea sufletelor se datora propriei lor inițiative, pe care el o considera neglijență și aversiune față de bine. Potrivit unei versiuni izolate, diavolul era cel care dădea semnalul revoltei. Aceste concepții sunt în concordanță cu cele ale catarilor amestecați. Dar există o diferență importantă între ele și cele ale lui Origen. Dumnezeu era cel care întemnița sufletele în trup pentru a le pedepsi. Aici, diavolul a fost cel care a făcut-o. De Faye nu afirmă că Origen a împrumutat de la gnostici ideea unei căderi în lumea celestă. Desigur, gnosticismul nu este singura sursă a unei soluții. De Faye susține că Origen, care a îmbrățișat cu tărie liberul arbitru al omului în opoziție cu determinismul anumitor doctrine gnostice, a fost influențat în această privință de filosofia lui Platon, Aristotel și stoicism. Totuși, în ciuda absenței unui dualism cosmologic gnostic, există în gândirea lui Origen o concepție despre sufletul uman și rolul spiritului ceresc care corespunde doctrinei gnostice. Îngerii sau sufletele sunt supuse schimbării. Căderea presupune libertatea de alegere, chiar dacă cauzele extreme pot fi atribuite revoltei și căderii lui Satan.

Concordanța cu catarii amestecați este singulară, deși pentru ei Satan este cel care creează trupul. Asemănarea dintre liberul arbitru și căderea îngerilor este atât de izbitoare încât ar trebui să admitem existența unei legături. Cu toate acestea, este imposibil de determinat când a avut loc această fuziune cu concepția origenistă. Știm că luptele împotriva origenismului, care au continuat în Orient între secolele al IV-lea și al VI-lea, au vizat în principal preexistența și căderea sufletului. Însă Conciliul de la Constantinopol, în 553, a pus capăt luptei origeniste. Totuși, această problemă trebuie studiată mai îndeaproape.

Desigur, mesalienii credeau și în liberul arbitru. În scrierile atribuite lui Simon din Mesopotamia, citim: „*Toate ființele spirituale, îngeri, suflete și demoni, sunt în mod clar opera*

Creatorului, dar dacă unii au ales răul, este din propriul lor liber arbitru”. Liber Graduum spune, de asemenea, că Adam și Eva au avut liber arbitru, deși nu au păcătuit din proprie inițiativă, ci la instigarea puterilor Răului. Mitul căderii lui Satana și a îngerilor nu a fost asociat, din câte am reușit să aflăm, cu ideea căderii sufletelor și a întemnițării lor. Cu toate acestea, dualismul antropologic este o doctrină fundamentală în rândul mesalienilor.

Legătura istorică dintre curentele gnostice ale Evului Mediu și mesalianism este complet incertă. Cu toate acestea, rolul origenismului nu poate fi trecut cu vederea, deoarece catarii au două concepții derivate din acesta: cea pe care tocmai am studiat-o, conform căreia **mens** căzut este **anima**, și diferitele grade în căderea sufletelor, pe care le vom discuta mai jos. Pe de altă parte, nu trebuie să uităm reprezentările gnosticilor. Aceştia credeau într-o cădere precosmică în care omul nu era personal responsabil de păcat și că eliberarea sa din lumea răului depindea în întregime de trezirea de către Mântuitor la conștiința originii sale superioare. Prin urmare, ei par să fi înclinat spre determinism.

Dar faptul este că sufletul este atras în jos, ceea ce este cauza căderii sale. Formula de abjurare din Milano atestă că dorința a atras sufletul în jos. Plotin atribuie ideea unei astfel de atracții gnosticilor: *ψυχήν γαρ είπόντες νεῦσαι χάτω χαι σοφίαν τίνά* (Căci cei care au spus sufletului și-au pierdut noutatea și înțelepciunea.). Aceste cuvinte se referă în mod evident la valentinism: Sophia, reprezentând colectivul sufletelor, a căzut, atrasă în lumea de jos. Gnosticismul susținea deci că sufletul era supus ispitei din afară. Dar, în mai multe sisteme, ideea de ispită nu este clar exprimată. Liberul arbitru al sufletului nu este atestat în această privință. Cu toate acestea, în ceea ce privește problema mântuirii, Irineu atribuie valentinienilor doctrina liberului arbitru al „psihicului”: ***χαι τον Σωτήρα δέ έπί τοῦτο παραγεγονέναι τό ψυχικόν, έπεί χαι αύτεςούσιόν έστιν, όπως αυτό σώση*** (există Mântuitorul și pe acesta este creat mintalul, există această esență, deoarece aceasta este mântuirea).

Legăturile istorice lipsesc pentru a dovedi o relație reală. Dar în gnosticism, ca și la catarii amestecați, căderea sufletelor și liberul arbitru sunt inseparabile. Pe de altă parte, trebuie să luăm în considerare ideea că îngerii din literatura lui Enoh și din alte apocrife au capacitatea de a alege; prin propria lor dorință au păcătuit împotriva lui Dumnezeu. Pentru a găsi o explicație satisfăcătoare, trebuie să ne întoarcem la noțiunea de îngeri din cărțile lui Enoh. Dar aceasta este încadrată în drama gnostică a sufletului. Motivul confuziei a fost similitudinea celor două noțiuni. Posibilitatea pe care o posedă sufletul de a alege între mântuire și condamnare corespunde celei pe care o avea deja înainte de poziția sa în starea terestră.

5. Negarea liberului arbitru

Situația este cu totul diferită în cazul celui de-al doilea curent. Catarii absoluți negau liberul arbitru. *Liber de duobus principiis* afirmă clar acest lucru, așa cum am arătat. În sprijinul negării liberului arbitru, autorul *Liberului* cita pasaje din *NT.* În această privință, catarii absoluți depindeau în mod evident de noțiunea creștină, în special de cea a Sfântului Pavel. Omul nu poate face bine din propria sa voință, după cum afirmă *Liberul*:

> *Unde satis manifestum est quod non possumus scrvire deo faciendo aliquid boni per liberum arbitrium unde ipse nobis habeat gratiam quasi ex nostra propria virtute aut potestate, idest quod ipse non sit causa et principium illius boni, sicut superius evidenter ostensum est. ... . Et sic manifeste videtur quod quicquid boni invenitur in creaturis dei, ab ipso prorsus est et per ipsum, et ipse facit ipsum esse et est causa eius, sicut monstratum est superius.*

(De aceea este destul de clar că nu-L putem sluji pe Dumnezeu făcând ceva bun prin liber arbitru, pentru ca El să aibă har pentru noi ca din propria noastră putere, adică pentru că El nu este cauza și principiul acelui bine, așa cum s-a arătat clar mai sus. ... Și astfel se vede limpede că orice bine se

găsește în creaturile lui Dumnezeu, este în întregime de la El și prin El, și El însuși face ca acesta să fie și este cauza lui, așa cum s-a arătat mai sus.).

Dar este această explicație suficientă? Catarii absoluți erau de părere că creaturile cerești ale lui Dumnezeu nu au păcătuit prin liberul arbitru. De unde provenea această noțiune? Așa cum am presupus, doctrinele și miturile catarilor absoluți se bazau pe maniheism. Cu toate acestea, conceptul de maniheism nu este categoric sau precis, ci conține contradicții. Sufletul este accesibil răului, ceea ce presupune liberul arbitru. Dar, în contrast cu aceasta, maniheismul a negat că sufletul păcătuiește prin propria sa voință. Scrisoarea lui Secundin către Augustin afirmă în mod expres: *carnis enim commixtione ducitur, non propria voluntate* (căci el este condus de amestecul cărnii, nu de propria sa voinţă). Iar cap. 138 din *Kephalaia* vorbește despre „omul bătrân" care locuiește în trup alături de „sufletul viu" și care este cauza păcatelor. Prin urmare, sufletul este poruncit de o lege ale cărei tendințe sunt opuse propriilor sale tendințe și care este destinată să îl facă sclavul păcatului. Noțiunea de păcat a sufletului depinde de dualism. Sufletul este bun, carnea este rea. În această privință, trebuie atrasă atenția și asupra ideii de intrare a sufletului în lume. Maniheismul susținea în mod clar că sufletul nu este căzut: *non enim propria voluntate peccavit, sed alterins ductu* (căci nu a păcătuit din voia lui, ci prin călăuzirea altuia). Rezultatul luptei împotriva puterilor malefice este că acestea îl prind și îl închid în trup. Sufletul nu este pedepsit pentru că a păcătuit, ci sufletul păcătuiește în mod necesar ca urmare a materiei în care este înlănțuit.

Pentru catari, pe de altă parte, sufletele sunt legate de Diavol pentru a-l urma pe pământ și sunt închise de el în trup. Locuitorii cerului erau, prin urmare, accesibili răului. Totuși, catarii absoluți negau liberul arbitru. Sufletele cerești nu aveau libertatea de a alege între bine și rău. Căci dacă ar fi avut, ar fi primit-o de la Creatorul lor. Prin urmare, Creatorul ar fi cauza principală a răului. Dar Dumnezeul cel bun nu are liber arbitru; nu există rău în Dumnezeul cel bun. El este absolut bun, drept și sfânt. Acești catari au vrut să evite această dificultate atribuind cauza răului Dumnezeului rău. Totuși, consimțământul îngerilor este un fapt al liberului lor arbitru. Astfel, în loc să rezolve problema, ei au amânat de fapt rezolvarea ei. Opoziția datinilor provine probabil din complexitatea doctrinelor lor. Căci mitul seducției îngerilor de către Diavol, redat de absoluți, a fost evident influențat de micși - și de bogomili. Acesta presupune liberul arbitru al sufletelor cerești. Încă o ideologie apare în mitul luptei dintre S. Mihail și îngerii săi împotriva Satanei şi a creaturilor sale malefice. Deoarece îngerii nu erau cei mai puternici, au fost învinși și apoi înlănțuiți de trup. Astfel, ei nu au avut de ales. Satana a fost cel care a adus răul în lume. Acest mit este - după cum presupunem - o interpretare a mitului maniheist al luptei dintre Omul Primordial și Stăpânul Întunericului și al înlănțuirii sufletelor. Omul Primordial - Sufletul - nu este responsabil pentru ceea ce s-a întâmplat atunci când Maestrul răului a pătruns în lumea superioară. Prin urmare, maniheii au trasat originea răului până la Dumnezeul Răului.

Ideea că Cel Rău este cauza păcatelor omului în timpul vieții sale pământești este încă creștină. Potrivit lui S. Pavel, omul este sclavul păcatului. Maniheii au fost cu siguranță influențați de teologia paulină. „Omul bătrân" din capitolul 138 din *Kephalaia* provine din Rom. VI, 6. Or, Pavel nu știe nimic de o cădere a sufletului sau de o revoltă a Celui Rău și de o înlănțuire a ființelor cerești.

Prin urmare, negarea liberului arbitru pare să depindă, pe de o parte, de noțiunea paulină, iar pe de altă parte, de ideea inocenței sufletelor presupusă de mitul maniheist.

Sufletele au fost întemnițate în corp împotriva voinței lor. Trupul este astfel o închisoare, un simbol al stării actuale a sufletului. Augustin afirmă noțiunea maniheistă a destinului sufletului:

> *ipsa vero anima vestra eut deo laudem dicat, cuius particulam se ipsam in tenebrarum gente captant teneri conclamans quid aliud quam vitupérât deum, quem sibi alto pacto adversus hostes suos consulere non potuisse testatur, nisi partium suarum tanta corruptione et tant turpi captivitate? Le corps est considéré comme une prison: sed Manichaei corpora humana opificiutn dicunt esse gentis tenebrarum et carceres, quibus rictus inclusus est deus.*

(dar sufletul tău ar trebui să-L laude pe Dumnezeu, o parte din care se țin captivi în neamul întunericului, exclamând ce altceva decât reproșându-l pe Dumnezeu, pe care nu l-a putut sfătui cu dușmanii săi împotriva dușmanilor săi, decât prin atâta corupție a partidelor sale și o robie atât de rușinoasă. Corpul este considerată ca o închisoare: dar maniheii spun că trupurile umane ale muncitorilor sunt închisorile neamurilor întunericului, în care este închis zeul care râde).

Comparați acest lucru cu mărturia lui Irineu cu privire la adepții lui Carpocrates: *corpus esse dicunt carcerem* (ei spun că trupul este o închisoare). Dar simbolul este mai vechi. Tammuz din Mesopotamia a fost modelul Omului Primordial maniheist. Liturghiile lui Tammuz îl descriu ca pe un păstor în închisoare. Acest motiv se regăsește și la Platon. Doctrina sa despre suflet duce la concluzia că sufletul care s-a distins printr-o viață pioasă va fi eliberat de locuințele pământești, care sunt considerate o închisoare. Și în cărțile lui Enoh, îngerii căzuți sunt închiși. Moneta afirmă că Satana i-a închis pe îngeri într-o închisoare, **carcer**. Catarii folosesc termenul **includere** pentru a descrie integrarea sufletului în corp. Vedem aici că limbajul folosit în sursele medievale are o origine antică.

6. Diferitele grade ale căderii sufletelor

Catarii credeau că sufletele erau pedepsite mai mult sau mai puțin sever în funcție de gradul de gravitate al păcatului care le-a provocat căderea. Ei se comportau diferit în fața ispitei diavolului:

> *Et aliqui dictorum spirituum crediderunt et consenserunt dicto diabolo, aliqui veto noluerunt ei credere, nec consenserunt eit alii vero nec expresse contradixerunt nec expresse crediderunt, vel consenserunt, sed tantum accesserun ad dictant turbationem, et tune diabolus incepit superbire contra Deum et etiam illi spiritus, qui ei crediderant, et dixit, quod ipse Deus erat . . . et tune dictum coelum fractum fuit, et ceciderunt tant diclus diabolus quam dicti spiritus, qui ei consenserant, et non solum illi, sed etiam illi spirilles, qui accesserant ad dictam turbationem; de quibus spiritibus, qui cum diabolo ceciderunt de coelo, illi, qui dicto diabolo crediderant et consenserant, àaemones facti fuerunt; quorum illi, qui plus peccaverunt, ceciderunt in abyssum et illi, qui minus, post eos ceciderunt in terrant, et alii in aquam, et alii in a'èrem, et alii remanserunt juxta coelum; illi vero spiritus, qui expresse non con senserunt, sed solum accesserunt ad dictam turbationem, ceciderunt etiam et de ipsis sunt facti spiritus hominum et mulierum; illi vero, qui contradixerunt, remanserunt in coelo cum Pâtre bonorum spiritum.*

(Iar unele dintre duhurile spuse au crezut și au fost de acord cu numitul diavol, unii au refuzat să-l creadă prin veto și nu au fost de acord cu el, în timp ce alții nici nu au contrazis în mod expres, nici nu au crezut în mod expres, sau au fost de acord, ci doar s-au apropiat de dictarea confuziei și atunci diavolul a început să se mândrească împotriva lui Dumnezeu și a acelor duhuri care-l crezuseră și a spus că el însuși este Dumnezeu. . . şi chiar în clipa aceea zisul rai a fost frânt şi au căzut atât diavolul cel rău, cât şi duhurile numite care-i consimţiseră, şi nu numai acelea, ci şi acele duhuri care veniseră la tulburarea menţionată, din care duhuri, care au căzut din cer împreună cu diavolul, cei care crezuseră și consimțiseră la numitul diavol, s-au făcut demoni; dintre care cei care au păcătuit mai mult au căzut în abis, iar cei care au făcut mai puțin au căzut după ei în pământ, iar unii în apă, iar alții în aer, iar alții au rămas lângă cer. Dar acele spirite care nu au consimțit în mod expres, ci doar au aderat la tulburarea menționată, au căzut și ele și din ele au devenit spiritele bărbaților și femeilor, dar cei care îl contraziceau au rămas în ceruri cu duhul bunului Părinte).

Prin urmare, distingem trei clase: 1. spiritele care au rămas în cer, 2. cele care au devenit spirite ale oamenilor buni, 3. cele care au devenit demoni sau spirite ale oamenilor răi. Din al doilea grup fac parte spiritele celor care vor fi salvați. Această clasificare coincide exact cu cea a lui Origen. La început. Dumnezeu a creat toate **νόες: δαίμονες, ψυχαι** și **άγγελοι** (minți: demoni,

spirite și îngeri). Diavolul a dat semnalul să se revolte împotriva lui Dumnezeu și toate celelalte inteligențe - cu excepția Logosului - s-au revoltat împreună cu el. El a fost alungat, în timp ce ființele cerești au eșuat mai mult sau mai puțin: **χαι οί μεν πάνυ άμαρτήσαντες, δαίμονες έγένοντο' οί δέ έτι ελαττον, άγγελοι' οί δέ ετι ελαττον, αρχάγγελοι' χαι ούτως εφεξής έχαστος ττρος τήν οιχείαν άμαρτίαν άπέλαβεν** (Și toți cei care au păcătuit au devenit demoni; și cei care erau morți au devenit îngeri; și cei care erau morți au devenit arhangheli; și astfel, după aceea, au pierdut din cauza păcatului lor originar). Cu toate acestea, a existat o clasă de ființe cerești care nu au păcătuit, ci au rămas. Ele poartă și numele de îngeri, ceea ce reiese dintr-o afirmație a lui S. Ieronim:

> *Ex his sane, qui in illo initio permanserunt, quod futuro fini simile esse descripsimus, quidam ex ipsis in ordinatione ac dispensatione mundi ordinem angelicum sortiuntur . .*

(Într-adevăr, dintre cei care au rămas în acel început, pe care l-am descris ca fiind similar cu sfârșitul viitor, unii dintre ei sunt repartizați ordinii angelice în organizarea și distribuirea lumii. .).

Catarii credeau că spiritul rămâne în cer, în timp ce sufletul reprezintă partea căzută a ființei. Dar ei puteau spune, de asemenea, că un grup de spirite a rămas și că alte spirite au căzut și au devenit suflete. Cei care au păcătuit cel mai mult au devenit demoni, cu alte cuvinte sufletele oamenilor răi. Acestea nu puteau fi salvate, spre deosebire de îngeri, *qui expresse non consenserunt* (care nu au consimțit în mod expres). Aceste concepții pot fi găsite în mai multe locuri în documentele Inchiziției. Avem, de exemplu, următoarele:

> *Fabulantur ad hoc, quod spiritus illi apostatae, qui daemones dicuntur, incorporantur; sed nunquam poenitentiam faciunt, et exeuntes de corporibus alia intrant in corpora; et hoc erit usque ad finem mundi.*

(Ei spun că acele spirite apostate, care sunt numite demoni, sunt încorporate; dar ei nu fac niciodată pocăință și când își părăsesc trupurile intră în alte trupuri; și asta va fi până la sfârșitul lumii).

Același lucru îl avem și cu privire la Patarenes din Bosnia: *animas esse daemones corporibus incluos* (Voi include sufletele demonilor în trupuri).

Împărțirea în ființe rămase și ființe căzute este, pe de o parte, în conformitate cu gnosticismul, în măsura în care spiritul este „sinele superior" al omului, iar sufletul se află în el. Dar pentru Origen, un grup de ființe cerești a rămas, în timp ce celălalt a căzut. Ideea că doar anumiți oameni ar avea un caracter esențial rău și că sufletele lor ar fi create de principiul Răului nu era comună tuturor catarilor. Totuși, alături de aceasta, ideea că sufletele oamenilor sunt demoni exprimă opoziția dintre omul natural și omul spiritual. În gnosticism, sufletul se află sub influența demonilor, altfel trebuie considerat o locuință a demonilor.

7. Îngeri și stele, ființe căzute

Catarii considerau că ființele căzute sunt îngeri. În opera lui Moneta citim despre seducția lui Lucifer: *astra caeli, id est angelos mulios seduxit* (El a sedus stelele cerului, adică pe îngeri). Stelele căzute simbolizează îngerii căzuți:

> *Istas etiam animas dicunt tertiam partem stellarum, de quitus dicitur Apoc. 12 v. 4. quod draco trahebat tertiam partem stellarum cœli, ad hoc ideo, quia sunt tertia pars hominum a Deo sancto creatorum.*

(Ei mai spun că aceste suflete sunt o a treia parte a stelelor așa cum se spune în *Apoc. 12 v. 4*. Că balaurul a tras o treime din stelele cerului, din acest motiv, pentru că sunt o treime din oameni creați de sfântul Dumnezeu).

Catarii s-au inspirat din literatura apocrifă și au echivalat stelele cu îngerii sau sufletele. În *Primul Enoh*, capitolele VIII, 13 și urm. și XXI, 3 și urm., stelele au căzut și au fost înlănțuite în același mod ca îngerii. Există o legătură interesantă aici. *Interrogatio Iohannis* spune despre Cel Rău că a creat focul din pietre și că din foc a creat întreaga legiune cerească și stelele și din acestea îngerii. Acesta este un împrumut din *2 Enoh* cap. XXIX: *„Și din piatră am izolat un foc mare și din foc am făcut categorii de legiuni incorporale, zece miriade de îngeri”*. Aici Dumnezeu este agentul, în *Interrogatio Iohannis*, în schimb, este Satana. În *Istoria* sa despre maniheiști, Photius menționează îngerii de foc. În sfârșit, ideea îngerilor de foc este răspândită în literatura creștină, iudaică și greacă. În gnosticism, sufletele provin din stele. În greacă și latină, sufletele sunt de asemenea asociate cu stelele: ele provin din stele și se vor întoarce la ele. Această noțiune are un fundal indo-iranian. *Tertium comparationis* are ideea că sufletele și stelele sunt reprezentanți ai focului ceresc.

X. Sufletele în timpul stării pământești

1. Uitarea, somnul și plângerea sufletelor

Căderea sufletelor şi încarcerarea lor în trup au antrenat pierderea fericirii lor celeste. Ele au uitat locul naşterii lor şi au adormit. Şi când au aflat cât de viclean a acţionat Satana, s-au plâns şi au început să plângă. Aceste idei despre uitare, somn şi plânsul sufletelor sunt exprimate folosind termeni gnostici care, în formă mixtă şi simbolică, descriu sentimentul pe care sufletul îl experimentează în poziţia sa actuală. În astfel de termeni şi expresii apare „limbajul imaginar" al gnosticismului.

Dovada acestui fapt poate fi găsită în primul rând în documentele Inchiziţiei - fapt care atestă frecvenţa acestor idei printre catari:

> *postquam autem dicti spiritus sic de coelo ceciderunt et fuerunt in terra, recordati sunt de bono, quod perdiderant, et tristati sunt de malo, quod invenerant, et videns eas diabolus tristes dixit eis, quod cantarent canticum vel cantica Domini, ut solebant.*

(Dar după ce duhurile menţionate au căzut astfel din cer şi au fost pe pământ, şi-au adus aminte de binele pe care l-au pierdut şi s-au întristat de răul pe care l-au găsit şi, văzându-i trişti, diavolul le-a spus să cânte un cântec sau cântece ale lui Doamne, aşa cum făceau ei).

Când ei au răspuns negativ, Diavolul a spus că le va face:

> *fera tunicas de quibus egredi nollent, in quibus tunicis dicti spiritus obliviscerentur bonorum et gaudiorum quae habuerant in coelo.*

(haine sălbatice din care n-ar ieşi, în care haine duhurile spuse ar uita de bunurile şi bucuriile pe care le aveau în rai.).

Iar într-un alt document, citim:

> *Post modum cum dicti angeli recordarentur de coelesti gloria perdita et dolèrent, diabolus cogitavit et dixit, quod ipse poneret eos in talibus tunicis, quod nunquam recordarentur se fuisse in dicta gloria, et sic induit eos in corpora humana.*[4]

(După felul în care îngerii amintiţi şi-au adus aminte de slava cerească pierdută şi s-au întristat, diavolul s-a gândit şi a spus că îi va îmbrăca în astfel de haine încât să nu-şi amintească niciodată că au fost în slava menţionată şi aşa i-a îmbrăcat în trupuri omeneşti).

Motivul uitării şi al somnului se regăsesc şi în *Disputatio*.

Starea terestră este caracterizată în gnosticism prin simbolurile uitării, somnului şi durerii. Aceste simboluri exprimă starea de inconştienţă a sufletului. Jonas a ilustrat aceste motive cu exemple extrase în special din mandeism şi maniheism.

În mandeism, motivul somnului apare de obicei în texte în care se spune că Mântuitorul se apropie de Adam, sufletul colectiv, pentru a-l trezi. Alternativ, este vorba şi de „sinele superior" al omului, Mana sau Uthra, a cărui misiune este să-l trezească pe Adam sau sufletele. Când Adam se trezeşte, el se plânge şi se tânguie că se află într-o situaţie atât de nefericită. Evident, aşa cum am văzut la catari, plângerile şi lamentaţiile nu au loc în această legătură, ci în momentul căderii sufletelor sau al întemniţării lor. În ambele cazuri, însă, prizonieratul sufletului în trup şi în lume este cauza plângerilor.

4 DOLLINGER II, p. 176.

În ceea ce privește maniheismul, ne vom lua libertatea de a da câteva exemple ale acestor simboluri. Theodore bar Kônay descrie cum Regele Întunericului și fiii săi l-au mâncat pe Omul Primordial și pe fiii săi, adică sufletul.

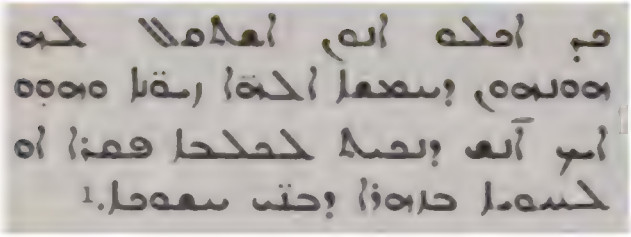

După ce le-au mâncat, li s-a luat inteligența celor cinci Zei Luminoși,
iar ei au fost ca un om mușcat de un câine turbat sau de un șarpe, prin intermediul veninului Fiilor Întunericului.

Fragmentul S 9 descrie uitarea sufletului: „*Àz l-a făcut pe primul om orb și surd, inconștient și pierdut, astfel încât el nu-și cunoaște nici originea inițială, nici rasa (familia sa divină)*. Ea a creat trupul și închisoarea, a înlănțuit sufletul care și-a pierdut cunoașterea". Motivul se regăsește și în *Khwâstwânêft*: *"Și unindu-se cu răutatea celui mai mare dintre toți diavolii... ele (sufletele) au rămas fără gândire sau conștiință. Ele și-au uitat complet patria, în care se născuseră și fuseseră create. Au fost separate de zeii luminoși*"[5]. Și Evodius afirmă că sufletul și-a pierdut inteligența: *Quam partem dicunt . . cum autem ad carnem venerit, omnem intelligentiam amittere* (Ce parte spun ei.. . dar când ajunge la trup, își pierde orice înțelegere).

În final, vom cita un exemplu din Psaltirea Coptă. Omul Primordial întemnițat este cel care vorbește: „Când am fost înlănțuit în carne, am uitat divinitatea mea, Hristos".

Drama gnostică a sufletului se bazează atât pe tradiția mesopotamiană, cât și pe cea iraniană. Și în această privință, acest fapt este clar. După cum a arătat Widengren, prototipul Omului Primordial ca întemnițat este Tammuz. El este un zeu întemnițat și suferind, cufundat într-un somn opresiv. În mod similar, conform interpretării lui Schaeder, Ohrmizd a adus somnul asupra lui Gayômart.

Cum putem explica existența acestor simboluri printre catari? Nu avem nicio dovadă în acest sens printre bogomili și paulicieni. Așadar, au fost catarii inventatori? În realitate, pare greu de admis. *Interrogatio Iohannis* vine din Balcani. Iar simbolurile sunt intim legate de ideologia gnostică a sufletului. Ambele fapte merită atenția noastră. În ceea ce privește motivul somnului, trebuie remarcat faptul că catarii îl asociau cu povestea din Geneza II, 21-22, deoarece spuneau că trupul Evei a fost extras în timpul somnului lui Adam.

În sfârșit, plânsul este asociat cu somnul și uitarea. Un exemplu în acest sens poate fi găsit în *Interrogatio*. În descrierea lăsată de Hippolytus despre Naassenes, *imnul sufletului*, așa cum este numit, sunt descrise durerea și plângerile sufletului cu privire la situația sa actuală, împreună cu bucuria sa pentru răscumpărarea speratâ. Cărțile armenești ale lui Adam povestesc cum Adam și Eva, alungați din paradisul ceresc, intră într-un loc întunecat și îngrozitor, unde se plâng și se tânguiesc. Ideea durerii și plângerii lui Adam și Eva a fost păstrată în documentul citat, dar este din nou pusă într-un cadru gnostic, deoarece Adam și Eva sunt îngeri, întemnițați în trup de Cel Rău.

În textul citat din Theodore bar Kônay, Omul Primordial este mușcat de un câine. În Psaltirea Coptă XXII, 17, XXIII, 21 și LXVIII, 24 câinii sunt reprezentanții Răului. Această tradiție datează din religia mesopotamiană. Găsim dovezi în acest sens și în *Oda lui Solomon* XXVIII, 13. Este deci un simbol vechi pe care ***Slovo*** a lui Cosma îl folosea pentru a desemna starea omului în lume: „Îi auzim pe mulți dintre ai noștri spunând: de ce permite Dumnezeu diavolului să-l atace pe om", și mai departe: „Diavolul, de fapt, ca un câine vicios, îl atacă pe om pentru a-l mușca..."

2. Metempsihoza

Catarii absoluți credeau că sufletele din această lume erau supuse legii metempsihozei. Ele trebuiau să treacă din trup în trup până când erau eliberate... .

5 Tradus de Schaeder, Morgenland 28 (1936), p. 104. Khwâstwânêft este scris în uigură, dar originalul, din care s-au găsit fragmente, era sogdian, cf. Henning, Sogdica, pp. 62-67.

Sacchoni scrie despre curentul Balazinansa:

> *Item quod diabolus ... infundit eas (creaturas Dei) quotidie in humanis corporibus et in brutis et etiam de uno corpore eas transmittit in aliud, donec omnes reducerentur in caelum.*

(La fel, diavolul... le infuzează (creaturile lui Dumnezeu) în fiecare zi în trupurile umane şi în brute şi, de asemenea, le transferă de la un trup la altul, până când toţi sunt aduşi înapoi în cer).

Şi, în ceea ce-l priveşte pe Ioan de Lugio, tot el afirmă: *Item crédit quod animae dei transmittantur de corpore in corpus et quod omnes in fine liberabuntur a poena et a culpa* (De asemenea, credeţi că sufletele lui Dumnezeu se transmit din trup în trup şi că toţi vor fi eliberaţi de pedeapsă şi vinovăţie în cele din urmă). Aceste texte nu fac decât să indice ideea că metempsihoza se va încheia doar în momentul răscumpărării generale. Cu toate acestea, ea ar putea lua o formă individuală, deoarece revoluţia sufletului individual a luat sfârşit atunci când şi-a găsit o locuinţă în corpul unui om care, prin botez, a intrat în una dintre clasele celor chemaţi să fie salvaţi.

Conform unuia dintre protocoalele Inchiziţiei, cursul existenţei sufletului este conceput după cum urmează:

> *Et quia nullus potest salvari, nec reverti ad coelum, nisi transeat per manus dictorum bonorum christianorum, id est haereticorum, et nisi fuerit per eos receptus, idcirco animae vel spiritus illorum, qui non recipiuntur per eos, quando egrediuntur de corporibus, subintrant alia corpora, et sic transeunt de corpore in corpus, quousque fecerint penitentiam suam de peccato, quod commiserunt in coelo, et tandem veniunt ad aliquod corpus, in quo recipiuntur vel efficiuntur boni christiani, id est haeretici, et quando de dicto corpore egrediuntur, rêvertuntur ad coelum.*

(Şi de vreme ce nimeni nu se poate mântui, nici nu se poate întoarce la cer, dacă nu trece prin mâinile zişilor buni creştini, adică ale ereticilor, şi dacă nu este primit de ei, deci sufletele sau duhurile celor ce nu sunt primiţi de ei, când îşi părăsesc trupurile, intră în alte trupuri, şi astfel trec din trup în trup, până când îşi fac pocăinţa pentru păcatul pe care l-au săvârşit în ceruri şi în cele din urmă ajung la vreun trup în care sunt buni creştini, primit sau făcut, adică eretici, iar când părăsesc trupul spus, se întorc la cer).

În restul textului, se povesteşte cum un suflet care a locuit odată în corpul unui cal este salvat într-un *bonus christianus*, adică un *perfectus*.

Ideea de metempsihoză există şi în maniheism. Pasajele relevante din textele maniheiste au fost adunate de Jackson. Augustin foloseşte termenul ***revolvi*** pentru a desemna transmutarea: *Animas Auditorum suorum in Electos revolvi arbitrantur, aut feliciore compendio in escas Electorum suorum, ut jam inde purgatae in nulla corpora revertantur* (Se crede că ei transformă sufletele ascultătorilor lor în Aleşi sau, mai fericit, în carnea Aleşilor lor, pentru ca, după ce au fost deja curăţaţi de acolo, să nu se întoarcă la niciun trup). Unii dintre liderii gnostici credeau şi ei în metempsihoză. Printre aceştia se numără Basilides, Carpocrates şi Simon Magicianul. Această doctrină se regăseşte şi în *Pistis Sophia* şi *Corpus Hermeticum*.

Ideea de metempsihoză provine din gnosticismul siro-egiptean sau din maniheism? Este imposibil de ştiut. Dar este totuşi curios să observăm că această idee se regăseşte doar la catarii absoluţi, al căror dualism este inspirat, după cum presupunem, în primul rând de maniheism.

3. Sufletul ca sămânţă divină. Doctrina transmutării

Sufletul lui Adam era considerat a fi o sămânţă de înger închisă în corp:

ponunt quod ex semine angelico fit ista traductio idest ex anima Adae, quam dicunt Angelum caelestem fuisse, et in istum mundum descendisse, et violenter inclusum in terreno corpore a Diabolo.

(ei susțin că această transmutare are loc din sămânța îngerească, adică din sufletul Adei, despre care se spune că a fost un înger ceresc și a coborât în această lume și a fost închis cu violență într-un trup pământesc de Diavol)[6].

Ideea de **semen angelicum** trebuie să fie gnostică. Spiritul pe care omul îl primește de sus este o sămânță de natură angelică. În *Excerptele* lui Theodotus găsim această terminologie:

Οί δ'άπό Ούαλεντίνου πλασθέντος φασί του ψυχικού σώματος τή εκλεχτή ψυχή ουση εν υπνω έντεθήναι υπό του Λόγου σπέρμα άρρενιχον, οπερ έστιν απόρροια του αγγελιχού, ϊνα μή υστέρημα ή.

(Faza corpului sufletesc creat de Valentinus: sufletul ales este în subconștientul Cuvântului o sămânță masculină, care este urmașul îngerului, astfel încât să nu fie o pierdere.).

Într-un alt pasaj, această sămânță este numită:

σπέρμα πνευματιχόν: εσχεν δέ ό Αδάμ αδήλως αύτώ υπό της Σοφίας ένσπαρέν τό σπέρμα πνευματιχόν εις τήν ψυχήν . . . πρώτον ούν σπέρμα πνευματιχόν τό εν τώ Άδαμ προέβαλεν ή Σοφία, ίνα ή τό όστουν, ή λογιχή χαι ούρανία ψυχή, μή χενή, άλλα μυελού γέμουσα πνευματιχού.

(sămânță spirituală: până și Adam a semănat în mod invizibil sămânța spirituală în suflet sub Înțelepciune. . . în primul rând, sămânța spirituală din Adam a fost adusă de Sophia, care este un os, un suflet rațional și ceresc, nu un om, ci o măduvă spirituală).

Această idee gnostică are puncte de contact cu filosofia greacă, care considera sămânța umană însăși ca fiind un element spiritual sau divin. În gnosticism, sămânța era un simbol al elementului superior din om. Cu toate acestea, această sămânță divină era transmisă noilor indivizi prin reproducere.

Ideea gnostică conform căreia sperma spirituală - scânteia sau particula de Lumină - este transmisă prin reproducere este confirmată de etica sa sexuală. Într-adevăr, actul reproducerii era considerat un păcat, iar căsătoria condamnată, deoarece prin acest act sufletul era din nou înlănțuit de o nouă viață umană și prelungea starea prezentă în loc să o încheie. Interzicerea căsătoriei de către sectele gnostice din Evul Mediu presupune un motiv extras din gnosticism.

Catarii credeau că sămânța divină era transmisă prin reproducere naturală. În această privință, spiritualul este legat de corporal, dar nu de ceea ce este cauza sa. Căci sufletul se naște din embrionul spiritual, iar trupul din embrionul corporal. Aici ne întâlnim cu transmutarea.

Micștii au învățat această doctrină. Fiecare om primește un suflet care provine *ex traduce* din sufletul părinților săi. Și toate sufletele își au originea în sufletul pe care Cel Rău l-a închis în Adam cel pământesc. La fel cum toate corpurile provin din primul corp uman, toate sufletele provin din sufletul său. Astfel, trupul creează trupul și sufletul creează sufletul. Citățm un pasaj din *Liber Supra Stella*:

Item dicunt qitod humana generatio omnis descendit totam ab Adam secundum carnem et secundum spiritum, scilicet quod omnes nostri spiritus descenderunt ab angelo

6 Moneta, p. 6. Bogomilii credeau că îngerii căzuți se unesc cu fiicele oamenilor pentru ca **σττέρματα** (călcâiele) lor să poată urca la cer pe locurile părinților lor, Euthymius Zigabenus, Panopl. dogm., PG CXXX. col. 1305. Conform Puech-Vaillant, p. 200 n. 4.

quam posuit Lucifer cum socio suo qui habebat IIII. faciès in Adam; unde dicunt, quod natum est ex carne caro est et quod natum est ex spiritu spiritus est.

(Ei mai spun că toată generația omenească coboară în întregime din Adam după trup și după duh, adică toate duhurile noastre au coborât din îngerul pe care Lucifer l-a așezat împreună cu tovarășul său care a avut IIII. elemente în Adam; de unde se spune că ceea ce este născut din trup este carne, iar ceea ce este născut din duh este duh.).

Moneta a spus același lucru: ()

Ponunt etiam quidam, în quo différant a prædictis, spiritus sive animas novas a Deo non creari: sed dicunt animam ex anima traduci, sicut caro ex carne traducitur.

(Unii mai presupun, în care diferă de ceea ce s-a spus, că spiritele sau sufletele noi nu sunt create de Dumnezeu, dar ei spun că sufletul este transferat din suflet, așa cum carnea este transferată;).

Și toate provin dintr-un singur suflet, sufletul care a fost întemnițat în Adam:

Sententia enim eorum est quod anima sit spiritus Adae. Angélus fuit a Deo immédiate conditus ... Et dicunt quod per coitum viri et mulieris, sicut caro est ex carne, ita spiritus ex spiritu, et dicunt, quoi ex semine Angelico, scilicet ex spiritu Adae omnes animae traductae sunt.

(Căci părerea lor este că sufletul este spiritul lui Hades. Un înger a fost creat imediat de Dumnezeu... Și ei spun că prin unirea bărbatului și femeii, așa cum trupul este din trup, tot așa duhul este din duh, și ei spun că din sămânța îngerească, adică din duhul lui Adam, toate sufletele au fost transferate).

Acesta este motivul pentru care Dumnezeu nu creează niciun suflet nou:

quod Deus non creabat novos spiritus in infantibus, et quod multum haberet Deus facere, si cotidie crearet novos spiritus.

(că Dumnezeu nu a creat spirite noi la sugari și că Dumnezeu ar avea multe de făcut dacă ar crea spirite noi în fiecare zi).

Toate sufletele au fost create în același timp:

Ponunt enim illi, quod simul omnia sint creata, videlicet corpora, animae et spiritus vel et nova corpora non creentur; sed simul cum ipso fuerint, vel maximo tempore cum ipso in gloria ejus.

(Căci ei susțin că toate lucrurile au fost create în același timp, adică trupuri, suflete și duhuri, sau că corpuri noi nu sunt create; dar ei au fost cu el în același timp, sau în cel mai mare timp cu el în slava lui).

La fel și în ceea ce urmează:

Non ne dicitur in libro vestro Ihesu filii Sirac c. xlviiii Qui vivit in eternum creavit omnia simul. Ergo omnes anime insimul sunt create, ergo non de novo creantur sed spiritus célestes fuerunt.

(Nici măcar nu se spune în cartea dumneavoastră că Iisus, fiul lui Sirac c. xlviiii Cel ce trăieşte pentru totdeauna a creat toate lucrurile împreună. Prin urmare, toate sufletele au fost create în acelaşi timp, de aceea nu au fost create din nou, ci au fost spirite cereşti).

Aceste concepte se bazează pe ideea gnostică a Sufletului Primordial sau a Omului Primordial, din care descind toţi oamenii. Vom reveni la acest punct în capitolul următor. Transmutaţionismul nu este formulat clar în gnosticism. Doar în maniheism a fost atribuită o expresie similară cu cea folosită de catari pentru a exprima această idee. Augustin menţionează o scrisoare a lui Mani către Menoch, numită **filia**, din care citează următorul pasaj:

> *Nam sicut animae gignuntur ab animabus, ita figmentum corporis a corporis natura digeritur. Quod ergo nascitur de carne, caro est; et quod de spiritu, spiritus est: spiritum autem animam intellige, anima de anima, caro de carne.*

(Căci aşa cum sufletele sunt produse de suflete, tot aşa şi cadrul corpului este format de natura trupului. De aceea, ceea ce este născut din carne este carne; şi ceea ce este din duh, este duhul; dar înţelegeţi duhul suflet, sufletul din suflet, trupul din trup).

În creştinism, Tertulian este considerat părintele Transmutaţionismului, care face obiectul explicaţiilor sale din *De anima*. Sufletul este produs în acelaşi timp cu corpul, aşa cum este cazul animalelor:

> *Quomodo igitur animal conccptum? simitlne conflata utriusque substantia corporis animaeqae an altéra earum praécédente? immo simul ambas et concipi et confici et perfici dicimus, sicut et promi, nec ullum intervenire momentum in conceptu quo locus ordinetur.*

(Cum, atunci, a fost conceput animalul? Este substanţa ambelor corpuri ale sufletului fuzionate în acelaşi mod sau celălalt le-a precedat? ba, spunem amândouă în acelaşi timp, a fi conceput, a fi terminat şi a fi desăvârşit, precum şi promisiunea, fără a interveni nici un moment în concepţia prin care este aranjat locul).

Potrivit lui Ieronim, la sfârşitul secolului al IV-lea existau mai mulţi adepţi ai Transmutaţionismului în Orient. Cu toate acestea, informaţiile sale nu sunt fiabile. De la începutul secolului al VI-lea, ideea contrară, potrivit căreia Dumnezeu creează un suflet nou pentru fiecare corp, creaţionismul, a câştigat teren în Occident. Limitându-ne la aceste indicaţii, nu putem spune cum a fost introdus Transmutaţionismul în rândul catarilor, deoarece nu există informaţii pe această temă în curentele anterioare din Evul Mediu. Putem crede, totuşi, că a venit din Orient, unde ne conduce istoria tradiţiei gnosticismului medieval.

XI. Spiritus Adae comparat cu ideile de Om Primordial și Suflet Primordial

În cele de mai sus, am discutat deja ideile catarilor amestecați, conform cărora Satana a închis un înger în trupul primului om. Moneta atestă că acest înger era Adam, pe care catarii îl numeau *Spiritus Adae*. Din el, numit și *anima*, descindeau ***omnes animae***. Expresia „*Spiritus Adae*" ni se pare a fi un amalgam de două idei, și anume: 1. Adam celest, conceput ca Omul Primordial, 2. Spiritul Primordial sau Sufletul Primordial, din care descind toate sufletele individuale. Această ultimă idee poate fi exprimată astfel: sufletele emană dintr-un Suflet Primordial care este fiecare dintre ele. Sufletele fiind spirite căzute, ele își au originea în spiritul colectiv. În *Interrogatio Iohannis*, se spune despre Dumnezeu: *de spiritu sancto omnes virtutes celorum fecit* (prin Duhul Sfânt a făcut toate virtuţile cerurilor). Duhul Sfânt este deci spiritul colectiv sau universal. Deoarece Adam sau sufletul său reprezintă toate sufletele, el este încă identic cu spiritul colectiv.

Bogomilii și paulicienii nu au nimic de acest gen. Să ne întoarcem la gnosticism! Mai întâi, să ne amintim cele trei concepții despre Adam: Adam cel trimis, Adam cel coborât și Adam cel sedus.

Omul Primordial al gnosticismului i-a ocupat mult timp pe cercetători. Kraeling a făcut un rezumat excelent. În gnosticismul siro-egiptean, Omul Primordial, *Anthropos*, reprezintă elementul divin în om și în umanitate. Ne vom limita la cele mai clare și mai fundamentale concepții. La naasseni, Omul Primordial joacă un rol important, care merită studiat deoarece relatarea lui Hippolytus se bazează pe un document păgân care, cu excepția lui Poimandres, este cel mai vechi pe care îl avem, dar și pentru că am găsit urme ale mitului creației naassene (ofite). *Anthropos* exista în afara omului și era numit **αρχάνθρωπος** (arhantrop) sau **ό άνω άνθρωπος** (omul de sus) sau în cele din urmă **άδάμας** (adamas=a lui Adam).

Din acesta a precedat **αρχάνθρωπος** (omul) sau **ό υιός του άνθρωπου** (fiul omului) care este format în toți oamenii: **ούτος έστιν ό Χριστός, ό έν πασι, φησί, τοις γενητοΐς υιός ανθρώπου χεχαραχτηρισμένος** [Acesta este Hristos, Unul, Fiul Omului, care s-a născut în toate, a spus el.] (Hippolyte V, h, 33); În om, el reprezintă **ό εσω άνθρωπος** [omul interior] (7, 36) sau **ο πνευματιχός** [cel spiritual] (8, 10, 41). Coborârea sa, **κατάβασις** (8, 13), nu este deosebit de motivată, cu toate acestea, oricum a căzut în corp, textual **άποπεπτωχώς εις σσματα του λήθης, το χοΐχόν** [într-o stare de uitare] (7, 36). Alături de omul ceresc se află un altul, pământeanul Adam **ôν άνέδωχεν ή γη μόνον** [Pământul nu i-a dat decât..] (7, 6). *Anthropos* este astfel ființa superioară, care este caracterizată drept „omul spiritual și regenerat, fiind în toate aspectele sale din aceeași substanță ca acest om ceresc" (8, 10).

Și în mandeism, Omul Primordial ocupă un loc corespunzător celui pe care îl ocupă în gnosticism. Mandeenii îl numeau Adam sau **Adam rabbā**, Marele Adam sau Adakas, **Adam cel ascuns**, trimis din Tezaurul Vieții din interiorul corpului. Adam este Tatăl umanității sau al tribului. Dar cum el este identic cu **Mānā**, Marele Suflet, el este, de asemenea, ca și elementul divin, colectivul sufletelor.

Kraeling crede că Omul Primordial, sau **Anthropos** în forma gnostică, își are originea în Siria. Dar acolo el a fost identificat cu Adam celest al iudaismului. În literatura apocrifă iudaică și rabinică el este descris ca o ființă superioară, trăind în inocență, frumusețe și glorie, el însuși un microcosmos perfect. Acest Adam apare și în literatura despre Adam, influențată de creștinism. În *2 Enoh* XXX, 11-12, Adam este conceput ca un înger. Așa se întâmplă și în I*nterrogatio Iohannis*, inspirată din *2 Enoh*. Este aceasta originea reprezentării îngerului Adam, așa cum este conceput de către catari?

Pe de altă parte, Adam al iudaismului este primul om din Geneza II, care a fost alungat din paradis din cauza păcatului său. Ambele concepții ale lui Aclam se regăsesc la catari, dar, trebuie remarcat, asociate cu idei gnostice.

După cum a arătat în special Murmelstein, Adam din iudaism este încă un colectiv. Adam este tatăl tribului sau al umanității. Dar, în ciuda asemănărilor cu Adam-Anthropos gnostic, Adam-ul evreiesc nu poate fi singurul inițiator al Adam-Anthropos-ului gnostic.

Prin urmare, problema este, în primul rând, aceea de a afla de unde provine reprezentarea sufletului ca element superior prezent în om și în umanitate și cum a ajuns să fie combinată cu ideea Omului Primordial. Bousset, Reitzenstein și Schaeder s-au gândit la intervenția mitului iranian al lui *Gayômart*. Kraeling, respingând această soluție, a presupus că interpretarea gnostică a relatării biblice a creației, în care omul a fost înzestrat cu o suflare de viață, a constituit nucleul dramei sufletului. Cu toate acestea, *Anthropos* era legat de Suflet într-un stadiu al gândirii protognostice, „pentru că relația este presupusă în primele fire ale tradiției Anthroposului egipteano-siriene și pentru că cunoașterea Dramei Sufletului este presupusă în narațiunea Naasseană". În plus, îi era destul de dificil să explice cum Omul Primordial maniheist și gnostic este deopotrivă învins și invincibil. Cu toate acestea, el a susținut că Marduk este modelul eroului luptător. Cercetările lui Widengren sunt cele care ne-au dus mai departe în acest domeniu. Marduk nu este doar cel care luptă, el este și cel care este învins. În epopeea babiloniană a creației, Marduk luptă împotriva lui Ti'àmat. Acum, există un alt text în care Marduk este descris ca fiind întemnițat și suferind, maltratat de adversarii săi.

Widengren a ilustrat durerea și moartea lui Tammuz cu citate din liturghiile sumeriene. Important este că Tammuz este atât un individ, cât și un colectiv. Într-un text babilonian târziu, Tammuz este numit **amêlûtu**, umanitate.

Potrivit lui Widengren, această concepție a lui Tammuz a fost interpretată în lumina teologumenului iranian al lui *Vohu Manah*, pe care îl vom discuta mai jos. Religia lui Tammuz a fost fundalul Omului Primordial maniheist, care este în același timp Mântuitorul. Prin urmare, trebuie să presupunem că, cu mult înainte de Mani, Omul Primordial în rolul de Salvator era venerat în ținutul dintre cele două râuri. Dar maniheismul a dat o interpretare iraniană a mitului mesopotamian. „Salvatorul, a cărui coborâre, luptă, înfrângere, întemnițare și eliberare sunt descrise în conformitate cu „modelul" mesopotamian, nu mai este Tammuz, ci Marele Suflet, în limba iraniană Marele Vohu Manah, **manahul** divin, cosmic, care cuprinde toate **manahurile** umane. - În acest proces de fuziune, zeul Tammuz, ale cărui trăsături le mai putem distinge, într-o anumită măsură, în spatele Omului Primordial, a jucat un rol important".

Am menționat deja relația dintre Omul Primordial și Suflet în maniheism. În lupta împotriva răului, el își pierde Sufletul. Acest Suflet reprezintă partea din Omul Primordial care rămâne în lumea răului, în timp ce el însuși este salvat. Căci, potrivit surselor, care sunt unanime în această privință, Omul Primordial și Sufletul sunt identice. La referințele făcute anterior, am dori să adăugăm câteva citate. Augustin și textele parthiene atestă identificarea. Pe de altă parte, ele fac o distincție între Omul Primordial și primul om, care ne interesează în mod deosebit. Augustin spune că Dumnezeu a trimis un om primordial, Adam, dar acesta nu este Adam, primul om:

> *(Augustin) quid enim accepit apostoli Pauli? non primum hominem, quem ille dicit de terra terrenum, de quo item dicit: factus est primus homo Adam in animam viventem, ille autem adnuntiat nescio quem primum hominem nec de terra terrenum nec faction in animam viventem, sed de substantia dei id ipsum existentem quod deus est, membra sua vel vestimenta sua vel arma sua, id est quinque elementa cum et ipsa nihil aliud essent quant substantia dei, in tenebrarum gente mersisse, ut inquinata caperentur.*

((Augustin) Ce a primit el de la apostolul Pavel? nu primul om, despre care spune că a fost pământesc de pe pământ, despre care mai spune: primul om Adam a fost făcut dintr-un suflet viu, el este un zeu, mădularele lui sau hainele lui sau armele lui, adică cele cinci elemente, când ele însele nu erau altceva decât substanța zeului, s-au scufundat în neamul întunericului, astfel încât au fost prinși ca fiind pângăriți).

Pe de altă parte, primul om este creat de puterile întunericului: *Nam et a quibusdam principibus gentis tenebrarum sic dicunt Adam primum hominem creatum, ut lumen ab eis ne fugeret teneretur* (Căci unii dintre prinții rasei întunericului spun că Adam a fost primul om creat,

pentru ca lumina să fie ferită de ei). Omul Primordial este identic cu Sufletul. În următorul pasaj, Augustin descrie revolta Întunericului și drama Sufletului Primordial:

> *sed quodam tempore adversus Deum rebellasse, Deum autem cum aliud quod faceret non haberet, et quomodo aliter posset hosti resistere non inveniret, necessitate oppressum misisse huc animam bonam et quamdam particulam suae substantiae, cuius commixtione atque miscela hostem temperatum esse somniant, et mundum fabricatum.*

(dar că la un moment dat s-a răzvrătit împotriva lui Dumnezeu, iar când Dumnezeu nu avea altceva de făcut și nu a putut găsi cum altfel putea să se împotrivească dușmanului, a fost asuprit de necesitate și a trimis aici un suflet bun și o anumită părticică din substanța lui, prin amestecul din care visează că dușmanul s-a temperat și s-a făcut lumea).

(Pentru catari, căderea sufletului vine după crearea lumii) În locul Sufletului, apar suflete:

> *hinc ergo paret antiquitas temporum nostrorum, quam repetimus, et annorum nostrorum ante mundi constitutiomm hoc more missas esse animas contra contrariant naturam, ut eandem sua passione subicientes victoria deo redderetur.*

(Din aceasta, deci, reiese că vechimea timpurilor noastre, pe care o repetăm, și a anilor noștri dinainte de constituirea lumii, au fost trimise în acest mod împotriva naturii contrare, pentru ca, supunându-se aceleiași patimi, biruința să fie dată lui Dumnezeu).

Îl comparăm pe Augustin cu fragmentele maniheiste iraniene. M 10 relatează că Omul Primordial este însărcinat cu lupta împotriva Demonilor în regatele lor. La sfârșit textul spune:

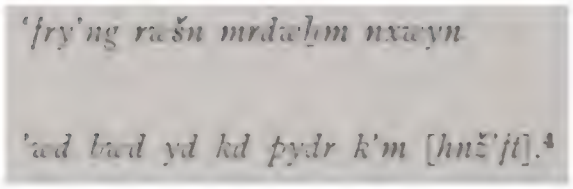

Prietenul Luminos, Omul Primordial,

a rămas acolo până când a făcut voia Tatălui.

Un text cosmologic descrie modul în care Az l-a creat pe Omul Primordial, **naxvën**, numit *Gëhmurd*, și l-a legat de Puterile cerești, pentru ca acestea să-i acorde anumite calități și pentru ca *Manvahmëd* să-l umple. Aici, *Manvahmëd* este deci elementul divin care este dat Omului Primordial. Pe de altă parte, **naxvën** se poate referi la primul om.

În *Kephalaia*, primul om este Adam. Constituția și statura sa corporală sunt diferite de cele ale celorlalte creaturi și animale. Acest lucru se datorează în principal faptului că **vouç**-ul (mintea) este în el.

Într-un alt pasaj, păcatul, adică puterea Răului, a fost cel care a întemnițat **vouç**-ul (mintea) în trup.

> *El a luat [Sufletul] din cei cinci Zei luminoși*
> *și l-a înlănțuit în cele cinci membre ale corpului.*
> *El l-a înlănțuit pe **vouç** în oase...*

Acum, este interesant de observat că Aphrem descrie căderea lui Adam într-un mod care seamănă cu mitul maniheist al Omului Primordial.

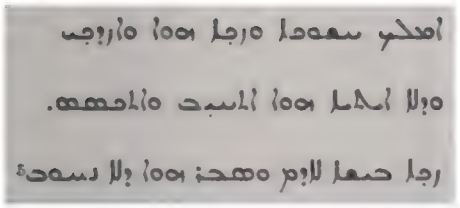

Întunericul a domnit și a fost victorios, dar a fost înfrânt, iar cel care este fără existență a fost înfrânt și găsit vinovat. Cel Rău l-a învins pe Adam și a crezut că nu va fi găsit vinovat.

Descrierea lui Afrem coincide într-adevăr cu cea a lui Theodore bar Kônay care, în relatarea

sa despre maniheism, povestește cum Regele Întunericului și fiii săi l-au înghițit pe Omul Primordial și pe fiii săi. În cele ce urmează, acest Om Primordial este Adam.

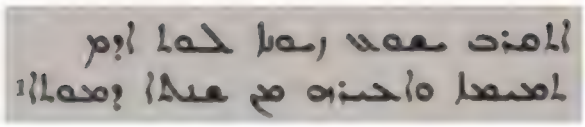

Luminosul Iisus s-a apropiat de Adam cel inconștient și l-a trezit din somnul morții.

Prin urmare, este clar că Omul Primordial al maniheismului a fost asimilat cu Adam-ul evreiesc și creștin. Avem astfel o analogie cu identificarea lui *Anthropos* și a lui Adam celest în gnosticism, așa cum am subliniat mai devreme. Am mai putea presupune că îngerul Adam al catarilor este un compromis între maniheism și gnosticism? Această soluție a problemei este imposibil de acceptat.

Pentru catarii amestecați, Adam era un înger, trimis de Dumnezeu, dar pe care Satana și semenii săi l-au întemnițat într-un trup. Aici găsim ideea unui Om Primordial care a fost identificat cu celestul Adam, trimis de Dumnezeu și întemnițat de Cel Rău. Prin urmare, s-ar părea că catarii dualismului atenuat, deși dependenți de gnosticismul siro-egiptean în alte puncte, sunt, în acest punct, în acord cu ideea maniheistă a Omului Primordial. Într-adevăr, este vorba de același, care apare sub numele de Adam.

Dar, în ciuda asemănărilor, conceptele generale sunt diferite. Nu există o luptă între Bine și Rău. Acest fapt important ne obligă să denunțăm influența Omului Primordial Manichean. Desigur, printre catarii absoluți, Sfântul Mihail l-a înlocuit în rolul său de erou luptător. Cu toate acestea, Sfântul Mihail nu putea reprezenta Sufletul sau sufletele.

Catarii, pe de altă parte, au opinii mixte. Dumnezeu a trimis un înger, numit Adam, sau un Suflet, *anima*, numit și *Spiritus Adae*. Toată această ideologie este în concordanță cu cea a gnosticismului. Totuși, Anthropos nu este trimis în mod expres, precum Omul Primordial maniheist. Dar este într-adevăr un concept specific gnosticismului: Dumnezeul Suprem îi dă omului un suflet. Pentru naasseni, *Anthropos* este omul spiritual care reprezintă colectivitatea; pentru catarii amestecați, Adam este *anima*, din care provin toate sufletele.

Alături de aceasta, catarii amestecați încă mai credeau că Adam, prin liberul său arbitru, a coborât din paradis. Moneta se exprimă pe această temă în următoarea relatare:

> *Unde etiam illam Parabolam Domini Lucae 10. v. 30. Homo quidam descendebat ab Hierusalemin Jerico de Adam exponunt, id est de ejus spiritu dicentes, quod spiritus Adae descendit de caelesti Hierusalem in mundum, et incidit in latrones, id est in malignos spiritus, qui etiam despoliaverunt eum luce, quam habebat. Hanc autem lucem dicunt solem, et lunam, et stellas rapuisse ei, et eam induisse: et plagis impositis abierunt semivivo relicto.*

(De unde și acea pildă a Domnului în Luca 10. v. 30. Un om a coborât din Ierusalim la Ierihon. Și ei spun că soarele, luna și stelele i-au smuls această lumină și i-au pus-o și au plecat, lăsându-l pe jumătate în viață).

Un pasaj al poetului sirian Balai va servi drept exemplu pentru a arăta cum această idee a coborârii lui Adam a fost exprimată într-un mod destul de similar cu cel al catarilor.

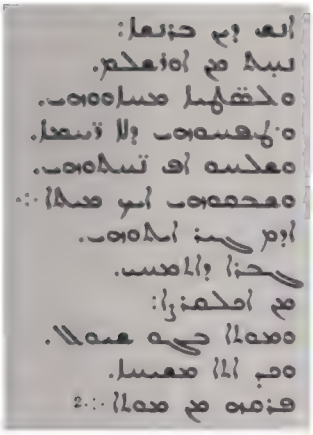

Un om cobora din Ierusalim
și tâlharii l-au bătut
și l-au maltratat fără milă
și i-au furat hainele
și l-au lăsat ca și mort.
Adam, însă, a fost
omul care a fost bătut
de Acuzator
și de Moarte în Hades.
Dar când a venit Hristos
l-a salvat de Moarte.

Povestea coborârii lui Adam, în formă mitică, seamănă cu mitul maniheist al Omului Primordial. Comparați căderea lui Adam, descrisă după cum urmează de Aphrem.

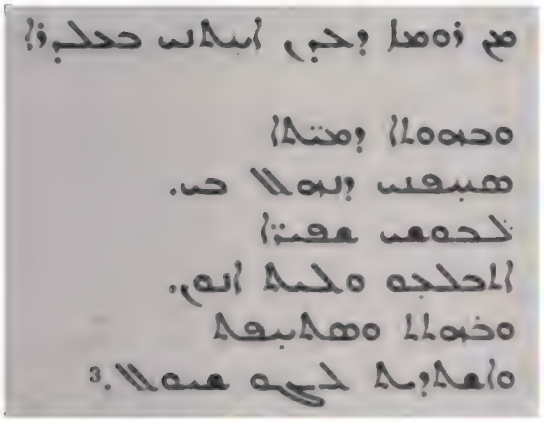

De pe înălțimile Edenului, potrivnicul

m-a aruncat în abisul morților pentru a-și bate joc de mine.

Hainele mele frumoase au fost înghițite și nu mai există.

Am fost năucit și bătut și trimis în Hades.

Aceste puncte de vedere au, de asemenea, o oarecare asemănare cu imaginea maniheistă a Omului Primordial. Totuși, diferența dintre descrierile lui Adam este evidentă. În ultimul caz, Adam nu coboară din paradisul ceresc, ci este aruncat jos; nici nu este sedus de Diavol, ci este bătut și dezbrăcat de hainele sale.

Înainte de a trece la Adam cel căzut, am dori să atragem atenția asupra luminii lui Adam. Potrivit lui Moneta, Adam a fost lipsit de lumina sa. Acest motiv apare pe alocuri în literatura iudaică și creștină. Dar trebuie să remarcăm, de asemenea, că Adam și-a pierdut lumina prin acțiunea soarelui, a lunii și a stelelor. Este tentant să presupunem că aceasta este o urmă maniheistă. Cu toate acestea, în maniheism, aluziile la o astfel de idee sunt foarte rare. De obicei, soarele și luna joacă un alt rol: ele colectează particulele de lumină pentru a le purifica. În sfârșit, la catarii micști, acest motiv face parte dintr-un ansamblu de concepții gnostice.

În lipsa informațiilor, nu știm dacă a existat o ideologie a lui Adam printre bogomili și paulicieni. Cu toate acestea, am dori să subliniem că, așa cum a indicat Murmelstein, în apocrifele „gnostice" în armeană, Adam și Eva au fost creați, înzestrați cu o natură ușoară. Citim în capitolul VII, 6: „Și astfel durerea lui Adam și a Evei a fost cu atât mai mare, 1. pentru că au păcătuit împotriva lui Dumnezeu, 2. pentru că lumina le-a fost luată...". Aceste cărți sunt de un interes deosebit. În plus față de motivul luminii lui Adam și a Evei, ele conțin relatări detaliate ale Căderii. Cărțile I, 15-26 și III-IV povestesc cum Adam și Eva nu au ascultat de Dumnezeu, seduși de Satana, și cum, drept pedeapsă, au fost alungați din paradis.

Admitem că există analogii cu concepțiile iudaice și creștine despre Adam. Dar insistăm asupra importanței ideilor gnostice ca întreg. Vom analiza acum concepția gnosticismului despre alungarea lui Adam și a Evei din paradis.

În mitul Ofiților al lui Irineu, îl întâlnim pe demiurgul Iaklabaoth, care s-a eliberat de Dumnezeu prin dorința sa de a fi egal cu el și care, drept pedeapsă, a fost alungat din rai. El i-a creat pe oameni și, considerându-se stăpânul lor, le-a interzis să se atingă de fructele paradisului. (Aici relațiile sunt inversate, spre deosebire de relatarea biblică a creației și ispitei). Apoi mitul continuă:

> *Ialdabaoth autan propter eam, quae circa eum erat oblivionem, ne quidem intendentem ad haec, projecisse Adam et Evam de paradiso, quoniam transgressi erant praeceptum ejus. Voluisse enim filios et ex Eva generari, et non adeptum esse, quoniam mater sua in omnibus contrairet ei, et latenter evacuans Adam et Evam ah humectatione luminis, uti neque maledictionem participaret, neque opprobrium, is qui esset a principalitate Spiritus. Sic quoque vacuos a divina substantia factos, maledictos esse ab eo, et dejectos a coelo in hunc mundum docent. Sed et serpentem adversus patrem operantem dejectum ab eo in deorsum mundum.*

(Ialdabaoth, din cauza uitării ei, care era în preajma lui, nici măcar nu avea de gând să facă aceste lucruri, i-a alungat pe Adam și Eva din paradis, pentru că ei încălcaseră porunca lui. Căci el dorea

ca din Eva să se nască copii și nu s-a obținut, pentru că mama lui îl contrazicea în toate și i-a golit în secret pe Adam și Eva de umezirea luminii, pentru ca cel care era din fruntea Duhului să nu poată nici participa la blestem și nici la ocară. De asemenea, ei învață că cei care sunt goliți de substanța divină, sunt blestemati de El și aruncați din cer în această lume. Dar și șarpele, lucrând împotriva tatălui, aruncat de el în lumea de jos).

Pe măsură ce sunt alungați din paradisul ceresc și aruncați pe pământ, ei își pierd lumina, iar corpurile lor spirituale devin mai întunecate, mai dense și mai dure:

> *Adam autan et Evam prius quidem habuisse levia et clara, et velut spiritalia corpora, quemadmodum et plasmati sunt; venientes autem huc, demutasse in obscurius, et pinguius, et pigrius.*

(Adam și Eva aveau într-adevăr înainte lumină și strălucire și ca și cum ar fi corpuri spirituale, așa cum au fost formate; dar când au venit aici, se schimbaseră într-unul mai întunecat, mai gras și leneș).

Există o analogie între acest mit și cel al apocrifelor armenești. Desigur, aici Satana este Cel Rău. Mama Sophia nu este menționată. Căderea nu este o transgresare a poruncilor Creatorului. Dar, pe de altă parte, ideologia este aceeași. Mitul ofiților este o dovadă a asocierii mitului evreiesc al lui Adam cu ideile gnostice.

Potrivit lui Preuschen, cărțile armenești despre Adam provin din curentul ofiților. Arhonții, care aveau adepți în Armenia în secolul al IV-lea, erau identici cu aceștia sau cel puțin aveau doctrine similare. Cu toate acestea, cărțile apocrife armenești sunt mai degrabă evreiești și creștine decât gnostice. Presupunerea influenței acestor cărți nu oferă o explicație suficientă. În plus, o legătură între paulicieni și arhonți nu a fost dovedită. Izvoarele paulicienilor nu conțin nimic de Adam, și nici izvoarele bogomililor. Pe de altă parte, la catari, motivele referitoare la Adam sunt vii și importante. Mitul catarilor micști este în acord cu cărțile armenești despre Adam și, de asemenea, cu reprezentările Ofiților lui Ireneus și ale Naassenilor lui Hippolytus. În cele din urmă, trebuie remarcat faptul că *Anthropos* - Adam al Naassenilor, este conceput ca coborât sau căzut.

Pentru a rezuma, putem vedea două grupuri de motive în miturile catarilor micști: unul evreiesc și creștin și celălalt gnostic. Îngerul Adam este Adam celest, dar el este și Omul Primordial sau sufletul colectiv închis în corpul primului om. Cu toate acestea, rămâne o problemă istorică de explicat: transmiterea de-a lungul secolelor a noțiunii gnostice de Om Primordial.

XII. Principiul universal și principiul individual

1. Concepțiile indo-iraniene, gnostice și creștine

Sufletul căzut sau întemniţat este deopotrivă o măreţie universală şi una individuală. După cum vom vedea, acelaşi lucru este valabil şi pentru *sufletul salvator.*

Această corespondenţă între universal şi individual în umanitate, sau între cosmos şi om, este ideea fundamentală a doctrinei macrocosmos-microcosmos.

Cea mai veche doctrină a macrocosmosului-microcosmosului se găseşte în doctrina indiană a **ātman**-ului. **Ātman**-ul este principiul de viaţă al omului, dar în acelaşi timp este suma tuturor facultăţilor sale psihice. Există aşadar un **ātman** microcosmic şi un **ātman** macrocosmic. În individ se află cosmicul, iar între cele două apare o identitate corespunzătoare. Numele de Mare **Ātman**, Mahātman , este, de asemenea, dat **ātman**-ului universal, care se află, de asemenea, în inima omului. Acesta corespunde lui Brahma, care era termenul cel mai frecvent utilizat în *Upanishade*. Ideea că elementul superior al omului este identic cu cel al lumii este exprimată în fraza: „Eu sunt Brahma".

În Iran, această idee este legată de Vohu Manah. Nyberg a subliniat faptul că Vohu-Manah este atât o putere individuală, cât şi una cosmică. Faptul că este numit „soţia" omului, **hiϑu**, subliniază relaţia sa cu omul (Yasna 48,5). Legătura dintre Vohu Manah, „soţia", şi om este distrusă prin moarte sau în extaz. Ca termen escatologic, găsim **ava-hāna** (de la acelaşi verb **hā**(y), ca şi **hiϑu**) în Yasna 33,5 pe care Nyberg îl traduce prin „decuplare", aluzie la eliberarea sufletului de trup. Dar legătura dintre Vohu Manah şi om este restabilită după moarte, când omul este admis în lumea cerească. În Yasna 49,10 se spune că Vohu Manah se află în casa lui Ahura Mazdāh cu sufletele celor drepţi. Astfel, Vohu Manah este un principiu cosmic Pe lângă aceasta, Vohu Manah este şi un personaj mitic.

Cercetările lui Widengren au aruncat lumină asupra ideilor asociate cu Vohu Manah. În scrierile *Pehlevi*, el a găsit expresii care ilustrează legătura strânsă dintre Vohu Manah şi om. Dënkart vorbeşte despre **mehmanih i vohumon pat ax**ᵘ, *„vizita lui Vohu Manah la principiul vieţii"*, adică la suflet. Eliberarea este reunirea omului cu partea superioară, individuală a fiinţei sale, dar în acelaşi timp cu partea universală, care este suma celorlalte. Acest lucru este exprimat prin expresia **vinarisn**, un „aranjament" sau „stabilire" a Vohu Manah în om. Identitatea parţială dintre *manahul* ceresc şi *manahul* pământesc este demonstrată de faptul că în Yasna 51,18 omul este conceput ca o parte a Vohu Manah, iar în Yasna 49,3 omul va fi reunit cu Vohu Manah.

Aşa cum Reitzenstein a fost primul care a observat1, aceeaşi speculaţie poate fi găsită în maniheism. În spatele ei se află concepţia iraniană a lui Vohu Manah, aşa cum au arătat cercetările lui Widengren. În textele maniheiste parthiene (dialect nord-vestic) apare termenul **Manvahmed vazurg**, care corespunde lui **Vahman vazurg** în textele persane (dialect sud-vestic). **Vazurg**, mare, indică sensul de element cosmic. Dintre textele citate de Widengren, îl amintim pe acesta:

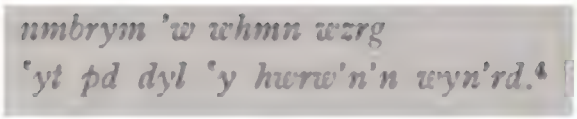
nmbrym 'w whmn wzrg
'yt pd dyl 'y hwrw'n'n wyn'rd.[4]

Noi venerăm Marele Vahman pe care l-ai pus în inimile celor cu suflete bune.

Marele Vahman este atât o putere universală, cât şi un element care acţionează în organele oamenilor, după cum se poate vedea din faptul că este plasat în inimile oamenilor. În textele maniheiste, găsim verbul **vinārdan** care corespunde termenului **vinārisn** sau **vinārtan** din textele zoroastriene.

Individul Vahman sau Manvahmed, care este principiul de viaţă superior în om, reprezentând sufletul sau spiritul, face parte din cosmic. Sensul colectiv dat lui Manvahmed apare în faptul că este asociat cu „Stâlpul de lumină". Odată eliberate de corpul uman, sufletele se înalţă şi formează împreună „Stâlpul solid", care trebuie considerat ca fiind suma Vahmanilor.

Omul va fi reunit cu Manvahmed sub aspectul său colectiv şi individual - sau, dimpotrivă, Manvahmed este cel care se uneşte cu sufletul omului. Această idee reiese dintr-un text citat mai

sus, în care „eul superior” se adresează sufletului: „Eu sunt Manvahmed al tău și pecetea siguranței, iar tu ești trupul meu, o haină”, ceea ce înseamnă că Manvahmed este o garanție a salvării, că el este atât principiul superior din om, cât și salvatorul său.

Termenul care, în *Kephalaia*, corespunde termenului iranian, este cel de Noûs-Lumière, existent atât în lume, cât și în om. Noûs-Lumière se întrupează în Biserică ca unitate colectivă, dar în același timp și în Apostoli ca șef al colectivității. Locul pe care îl ocupă Marele Nous în corpul cosmic corespunde celui pe care îl ocupă în corpul microcosmic. În forma interogativă se spune: „Cum ajunge acest Noûs-Lumière, acest mare, acest înalt, acest puternic, să ia acest mic corp de carne?”

Maniheismul ne-a identificat cu Duhul Sfânt. Mani pretindea că a avut o viziune a „fratelui său geamăn”, denumit „jumătatea” sa și identificat, de asemenea, cu Iisus Hristos. În Evodius, *De fide contra Manichaeos*, acest frate geamăn despre care Mani a avut o viziune este identificat cu **Spiritus Sanctus**. Paralelismul găsit în *Kephalaia*, este semnificativ în această privință: „Căci Duhul Sfânt locuiește în sfinți” și: „Când Noûs-Lumière se găsește cu adevărat în sfinți”.

Aceeași doctrină a macrocosmului-microcosmului apare, după cum a arătat Reitzenstein, în alte curente gnostice, în special în mandeism: **Mānā**, la naasseni: **ψυχή** - cauza sufletelor, în gnosticul Justin: **ψυχή** (suflet) și **πνεύμα** (spirit), în hermetism: **νους** (minte), și în sfârșit în Liturghia lui Mitra: **πνεύμα** (spirit). În plus, se găsesc analogii în scrierile pe papirus. Peste tot, deși termenii variază, se vorbește despre elementul superior care este în om și în afara lui, atât ca putere universală, cât și ca putere individuală.

Putem încă să menționăm concepția valentiniană conform căreia omul devine o *ττνευμα* ζωής după intervenția Sophiei Achamoth. Această *pneuma* este un deznodământ al *pneuma* universală: **οθεν χαι πνεύμα ζωής τήν ούσίαν αύτοῦ είρήσθαι έχ πνευματικής απόρροιας οὖσαν** (dacă există un spirit de viață, substanța acestuia este de o consecință spirituală). Spiritul individual al omului este o parte din Sophia, care reprezintă colectivul. Acest spirit este **τό σπέρμα** (sperma) care este **όμοούσιον τή μητρί** (ca mama) și care este desemnat ca **τό σπέρμα αύτης. δ δή χαι αυτό Έχχλησίαν είναι λέγουσιν, άντίτυπον της άνω Εχχλησίας, είναι τον έν αύτοϊς ανθρωπον άχιοῦσιν" ώστε έχειν αυτούς πνευματιχόν άνθρωπον άπό της Μητρός της Άχαμώθ** (sperma ei. Acesta este Ehlesian, spun ei, o copie a Ehlesianului de sus, el este aceeași ființă umană, astfel încât au un om duhovnicesc de la Maica lui Achamoth.). Subliniem că Sophia este identificată cu Biserica, comunitatea celor aleși.

Pe de altă parte Sophia este numită *pneuma*: **χαλείται δέ ή μεν Σοφία πνεύμα** (înțelepciunea duhului este stricată). Ofiții și Barbelognosticii au făcut aceeași identificare și au conceput spiritul omului ca dat al Sophiei. Din cele de mai sus rezultă că Spiritul-Sofia al gnosticilor are caracterul de colectiv, fiind, pe de altă parte, o ființă mitică precum Vohu Manah.

După cum a subliniat Reitzenstein, creștinismul timpuriu a îmbrățișat speculațiile cu privire la identitatea corespunzătoare între principiul superior din lume și cel din om, sau mai exact din comunitate și din om. În special în teologia paulină se spune că Hristos este Spiritul și că toți creștinii participă la acest Spirit. Hristos Spiritul este sufletul universal care este prezent în fiecare creștin. Widengren a aruncat mai multă lumină asupra relației fenomenologice a noțiunii pauline cu gândirea gnostică și speculațiile indo-iraniene. Citām următoarele texte din Widengren.

Domnul este Duhul (II Cor. III, 17). A fi „în Hristos” și „în Duhul” sunt expresii paralele.

> *De la El sunteți în Cristos Isus* (I Cor. I, 30).
> *Nu sunteți în carne, ci în Duh, dacă cel puțin Duhul lui Dumnezeu este în voi. Dar dacă cineva nu are Duhul lui Hristos, nu-i aparține* (Rom. VIII, 9).

Creștinii sunt părtași Duhului, iar Duhul este în fiecare creștin. Dar spiritul omului nu este altceva decât Spiritul lui Dumnezeu.

> *Căci care dintre oameni cunoaște lucrurile omului,*
> *decât spiritul omului care este în el? În același fel, nimeni*

decât Duhul lui Dumnezeu.
Dar noi nu am primit duhul lumii, ci Duhul
de la Dumnezeu, ca să putem cunoaște lucrurile pe care
Dumnezeu ne-a dat prin harul Său (I Cor. II, 11-12).

Prin urmare, există o concordanță fenomenologică între noțiunea de Spirit a lui Pavel și cea a gnosticismului. Acum ne întoarcem la catari.

2. Concepția cathară a Spiritului ca principiu universal și individual

În concepția cathară a Spiritului, putem distinge între un aspect individual și unul universal. Moneta ne oferă informații valoroase pe această temă:

> *Isti distingunt inter animam, et spiritum: distinctionem etiam faciunt inter Spiritum Sanctum, et Spiritum Paraclitum, et Spiritum principalem. Spiritum Sanctum appellant unumquemque illorum spiritum, quos secundum intellectum eorum Deus Pater dédit ipsis animabus ad custodiam. Illos autem spiritus ideo sanctos dicunt, id est firmos, quia firmi steterunt, nec decepti nec seducti fuerunt a Diabolo. Spiritum Paraclitum dicunt Spiritum consolatorem, quem recipiunt etiam illi quando recipiunt consolationem in Christo; et dicunt multos esse Paraclitos, et a Deo creatos. Spiritum principalem dicunt unum Spiritum Sanctum, de quo intelligunt illud verbum, quod orantes dicunt: Adoremus Patrem et Filium et Spiritum Sanctum. Hunc autem dicunt majorem omnibus aliis Spiritibus Sanctis, et ideo principalis denominatur. Hunc dicunt ineffabilis esse pulchritudinis, ita quod in illum desiderant Angeli prospicere sicut dicitur I Petr. c. 12.* (= I Pierre I, 12.)

(Ei fac deosebire între suflet și spirit: ei fac, de asemenea, o distincție între Duhul Sfânt, Duhul Paraclit și Duhul principal. Ei îl numesc pe fiecare dintre aceste duhuri Duhul Sfânt, pe care, după înțelegerea lor, Dumnezeu Tatăl l-a dat sufletelor înseși să-l păzească. Și acele duhuri le numesc deci sfinți, adică tari, pentru că au stat tari și nu au fost nici înșelați, nici amăgiți de Diavol. Ei numesc Duhul Paraclitului *Duhul mângâietor,* pe care îl primesc și ei când primesc mângâiere în Hristos; și ei spun că sunt mulți Paracleți și că au fost creați de Dumnezeu. Ei spun că duhul principal este un singur Duh Sfânt, despre care ei înțeleg acel cuvânt pe care îl spun când se roagă: Să ne închinăm Tatălui și Fiului și Duhului Sfânt. Dar ei spun că acesta este mai mare decât toate celelalte Duhuri Sfinte și de aceea este numit principal. Ei spun că este nespus de frumos, astfel încât îngerii tânjesc să privească în el, așa cum se spune în 1 Pet. c. 12.).

Evident, Moneta face diferența între *Spiritus Sanctus*, spiritul tutelar, și Spiritus Paraclitus, sau Consolator, pe care omul îl primește prin botez, numit *Consolamentum*. Dar aceste două forme reprezintă „eul superior" al omului. Așa cum vom arăta mai târziu, *Spiritus Sanctus* este spiritul tutelar al omului, care a rămas ferm după căderе.

Pe de altă parte, atunci când omul se reunește cu spiritul său individual, el primește și *Spiritus Principalis*, care este Spiritul universal, Duhul Sfânt al confesiunii creștine. Am subliniat deja că spiritul universal este suma spiritelor individuale. Dar duhul individual este, ca și Duhul Sfânt, Duhul lui Dumnezeu la care participă cei perfecți. Prin urmare, găsim aici identitatea corespunzătoare între spiritul universal și spiritul individual.

3. Spiritul principal

Termenul *Spiritus Principalis* provine din Ps. L, 141 în textul Vulgata: *Spiritu principali confirma me* (Întărește-mă cu spiritul principal), care este traducerea *Septuagintei*: **πνεῦματι**

ἡγεμοινίχω στήρισόν με (Sunt un spirit de sprijin). *Septuaginta* a folosit cuvântul **ἡγεμονχόν** (suveran) pentru a reda ebraicul **nᵉdiha** (bunăvoință, noblețe; **nadih**, mulțumitor, nobil, prinț). În epoca elenistică, **πνεῦμα ἡγεμονιχόν** (spirit suveran) însemna forța dominatoare și motrice a sufletului. Acest concept este folosit mai ales de stoicism, dar poate fi găsit și la Filon.

Pentru a face o paralelă cât mai apropiată de *Spiritus principalis* al catarilor, Reitzenstein l-a comparat cu sensul expresiei lui Philo „*anima principalis*". Acest suflet este născut numai din Dumnezeu. Filon compară nașterea sa cu vocația lui Moise, o comparație bazată pe diferența dintre omul pământesc și omul fără trup, născut din eter. Potrivit lui Reitzenstein, această *anima principalis* este echivalentă cu „Sinele de lumină" al maniheismului sau cu Omul Primordial-Salvator, **ἄνθρωπος τέλειος** (om perfect). El găsește în mod clar o analogie cu „Eul Luminii" maniheist, care este suma „Eurilor" individuale și atât conducătorul, cât și Salvatorul lor, în conceptul lui Philo de *principalis deus* (zeul principal), care conduce sufletele pe calea ascendentă.

Reitzenstein este singurul care a văzut și a încercat să explice doctrina macrocosmos-microcosmos în forma gnostică pe care o ia la catari. Cu toate acestea, ne este de asemenea imposibil să arătăm cum le-a fost transmisă, deoarece termenul *Spiritus principalis* nu a putut fi dovedit în erezii mai vechi ale Evului Mediu. Cu toate acestea, se pare că catarii au împrumutat termenul de la Biserică.

Prin botez, catarii au primit Paracletul promis de Iisus Hristos, dar pentru ei, Paracletul este spiritul individual. În același timp, ei au primit *Spiritus principalis*. Potrivit lui Pavel, Duhul lui Hristos este prezent în toți creștinii. Fiecare om participă la el, dar spiritul omului este și Spiritul lui Hristos și Spiritul lui Dumnezeu. Prin urmare, există o conformitate între catari și doctrina lui Pavel. Cu toate acestea, nu putem reduce doctrina catară a Duhului și diferitele sale aspecte doar la teologia paulină. Ideea lui Hristos Spiritul poate fi încă găsită la primii Părinți ai Bisericii. De asemenea, ea a lăsat reminiscențe la bogomili și la mesalienii sirieni. Dar ceea ce dorim să subliniem, înainte de toate, este că doctrina cathară a Spiritului individual și universal aparține unui complex de idei gnostice, și anume căderea și eliberarea sufletului. Sufletul va fi reunit cu „eul superior" individual și, în același timp, cu principiul universal. Termenii creștini afirmați de Moneta au fost folosiți pentru a exprima conținutul gnostic. Ei sunt forma, în timp ce ideea gnostică a furnizat materia.

Eliberarea, vorbind corect, este primirea *Spiritus principalis*. Deoarece îl eliberează pe om de existența sa anterioară supusă puterilor Răului, ea realizează o acțiune eliberatoare, ceea ce înseamnă că are caracterul unui Mântuitor. Evident, catarii au avut o schimbare de sens. În creștinismul primitiv, Duhul este Paracletul pe care Hristos l-a promis ucenicilor săi, Ioan XIV, 16. 26, XV, 26, XVI, 7. Pe de altă parte, în I Ioan II, 1, însuși Hristos este Paracletul. Și aici întâlnim asocierea dintre Hristos și Duhul Sfânt. Conform concepției Bisericii, lucrarea istorică a lui Hristos este continuată de Duhul, care este prezent și activ în Biserică.

Acesta este cazul maniheismului. Așa cum Iisus a venit să-l elibereze pe Adam, **Nous**-ul își continuă lucrarea „*hic et nunc*" (aici si acum). Pe de altă parte, Mântuitorul însuși este o manifestare a **Nous**-ului. El coboară pentru a elibera sufletul colectiv. În gnosticism, Mântuitorul este înrudit cu Omul Primordial, el este fiul său sau se identifică cu el. În acest fel, el este identic cu suma sufletelor individuale. Această doctrină se află în centrul doctrinei gnostice a Mântuitorului și a sufletului. Ne vom ocupa acum de noțiunea gnostică de Mântuitor.

XIII. Mântuitorul

1. Mântuitorul ca manifestare a principiului universal

Într-o listă a emanațiilor din *Kephalaia*, Iisus Lumina Unică emană de la Al Treilea Trimis, care la rândul său emană de la Tatăl Măreției. Isus, la rândul său, a evocat Noûs-Lumière.

„Prima putere căreia i-a dat naștere este Noûs-Lumière, Tatăl tuturor Apostolilor, primul tuturor bisericilor”.

Noûs-Lumière este în biserică ca unitate colectivă și, în același timp, în Apostol ca șef al corpului colectiv. Dar, fiind o putere independentă, exterioară acestui colectiv, Marele Suflet apare ca Mântuitor. Reitzenstein are meritul de a fi explicat acest punct de vedere. Continuând opera acestui pionier, Widengren, în *„Marele Vohu Manah și Apostolul lui Dumnezeu”*, și-a concentrat atenția asupra acestei noțiuni. Pornind de la texte copte și iraniene, el explică ideea Mântuitorului ca principiu universal sau ca emanație a acestuia din urmă și arată, de asemenea, contextul iranian. Apostolul Luminii este aspectul activ al Noûs-Lumière sau acțiunea lui **Nous**. În *Kephalaia*, prima putere la care **Nous** a dat naștere este Apostolul Luminii.

„Prima putere este Apostolul Luminii care vine la timpul său și se îmbracă în biserica de carne a umanității și devine capul Justiției”.

Nous se întrupează astfel în Apostol ca șef și conducător al Dreptății, δικαιοσύνη, termen care desemnează suma **δίχαιοι** (ambivalent) = **εχλεχτοί** (oameni deștepți). Relația dintre **Nous** și Apostol apare din nou, când acesta din urmă este numit Trimisul lui **Nous**.

*„Trimisul (**πρεσβευτής**) este precedat de **Nous**-ul său”.*

Nous de Lumière este asociat cu Trimisul, care îl reprezintă pe Mântuitorul ceresc. Însă Mesagerul se poate referi și la reprezentantul său terestru. Mani a fost denumit „Marele Mesager (**πρεσβευτής**) din țara Marelui Babilon”. Termenul corespondent în limba parță este **frēštag** (în dialectul sud-vestic **frēstag**) care denumește Mesagerul din cer. Relația strânsă dintre Marele Spirit și Mesagerii și Apostolii mitici și istorici poate fi exprimată și prin faptul că aceștia sunt trimiși de Marele Manvahmed. Și există o corelație între Mesagerul ceresc și reprezentantul său terestru. Primul este prototipul celui de-al doilea, Apostolul uman așa cum a fost Mani.

În maniheism, a existat o serie întreagă de Salvatori mitici. În textele iraniene, Iisus, Fecioara Luminii și Vahman, sau Iisus-Luminosul, Fecioara Luminii și Marele Manvahmed sunt numiți „cei care trebuie să vină”. Și **Nous**-ul vine în această lume, după cum arată pasajul din *Kephalaia* citat mai sus: „Cum vine acest Noûs-Lumière ... și cum ia acest mic trup de carne”? În același mod ca **Nous**, Mesagerul din cer vine în această lume. „Venirea” este termenul tehnic pentru coborârea Mântuitorului. Nu numai Mani, ci și alți Trimiși, cum ar fi Omul Primordial, Spiritul Viu și al Treilea Trimis, au venit din cer. Aceștia sunt emanații ale lui Manvahmed și sunt concepuți ca personaje mitice. Ele rămân personaje individuale, separate de puterea care le-a trimis. Acesta este motivul pentru care putem spune că există două moduri diferite de a exprima același lucru, aceste două moduri reprezentând aspectul mitic și aspectul filosofic.

Prin urmare, trimișii de lumină acționează ca salvatori în calitate de reprezentanți ai **Nous**. În același mod, Iisus este o manifestare a **Nous**-ului. Să adăugăm că Alexandru din Lycopolis se referă la Iisus ca la **Nous**. Mani a aplicat lui Iisus o ideologie antică referitoare la Mântuitor. Căci, așa cum **Nous** sau *Manvahmed* acționează ca Mântuitor, Vohu Manah este conceput ca Mântuitor față de colectivul de *manahi* care sunt în oameni. Iar Vohu Manah însuși este Mesagerul lui Ahura Mazdah. În *Avesta*, cuvântul **ašta** desemnează Mesagerul, folosit pentru Nairya Saha (pehlevi: **Nēryosang**) și Astvatarta care sunt Mesagerii lui Ahura Mazdah. Și din nou, Zarathustra este, ca și Salvatorii mitici, **ašta** (pehlevi: **aštak**). El este Mesagerul sau Apostolul prin excelență, ceea ce corespunde poziției sale în religia zoroastriană. Alături de acesta, însă, apar în scrierile pehlevi salvatorii escatologici, **saoshyanții**, desemnați ca și Zarathustra prin termenul **frēstak**, mesager sau trimis. Structura fenomenologică a acestor concepții este conformă cu cea a maniheismului.

Referitor la gnosticism, am dori acum să atragem atenția asupra ideii de Mântuitor ca reprezentant al principiului universal. În această privință, gnosticismul prezintă analogii foarte evidente. Astfel, în doctrina lui Basilides, Iisus este numit **Nous**:

> *Innatum autem et innominatum Patrem, videntem perditionem ipsorum, misisse primogenitum Nun suum (et hunc est qui dicitur Christus) in libertatem credentium ei, a potestate eorum qui mundum fabricaverunt. ... Quaniam enim virtus incorporalis erat, et Nous innati Patris. .*

(Dar Tatăl Născut şi fără nume, văzând nimicirea lor, a trimis pe Călugărița Sa întâi născută (şi acesta este cel care se numeşte Hristos) pentru slobozirea celor ce cred în El, de sub puterea celor ce au făcut lumea. ... Căci când virtutea era necorporală, şi Nous născuți din Tatăl....).

Pentru Valentin, Hristos este o emanație a Sofiei pe care o eliberează prin trimiterea Paracletului:

> *Χριστός γαρ χαταλείψας τήν προβαλοῦσαν αύτον Σοφίαν είσελθών εις το πλήρωμα ύπερ τής εξω χαταλειφθείσης Σοφίας ήτήσατο τήν βοήθειαν, χαι εξ ευδοχίας των αιώνων Ίησοῦς προβάλλεται παράχλητος τω παρελθόντι αιώνι.*

(Hristos, pentru că a părăsit această Înțelepciune, a ajuns la deplinătate peste Înțelepciunea părăsită şi a fost ajutorul, căci prin binecuvântarea veacurilor, Isus este proiectat în veacul trecut).

În mandeism, Marele Suflet sau Omul Primordial apare ca Salvator. Adam, Mănă şi Marele Nituftă eliberează toate sufletele. Aceştia au acelaşi rol ca şi Mântuitorul prin preferință în mandeism, Manda d'Haijē.

Pentru a înțelege noțiunea creştină de Mântuitor, era necesar să explicăm această idee de Mântuitor, conceput ca trimis şi reprezentând partea activă a principiului universal. Chiar şi în creştinism, relația dintre Hristos şi Spirit este foarte strânsă - uneori atât de strânsă încât duce la identificare.

În creştinismul timpuriu, Hristos a fost asociat cu Duhul în trei moduri diferite: 1) apariția îngerului Gabriel care o anunță pe Maria că Duhul Sfânt se va pogorî peste ea; 2) pogorârea Duhului Sfânt peste Iisus în momentul botezului său; 3) concepția paulină, deja menționată, conform căreia Hristos este Duhul. Aceste trei concepții se regăsesc în gnosticism, deşi sunt exprimate puțin diferit din cauza modului particular în care gnosticismul îl concepe pe Mântuitor.

1) Îngerul Gabriel apare Mariei şi o anunță: *„Duhul Sfânt se va pogorî peste tine şi puterea Celui Preaînalt te va umbri. De aceea, copilul sfânt care ți se va naşte se va numi Fiul lui Dumnezeu„* (Luca. I, 35). Bunei Vestiri i s-a dat o formă specială în relatarea lui Luca - ca o explicație a naşterii supranaturale a lui Iisus. Potrivit mai multor mărturii, Biserica şi-a imaginat că Hristos a intrat în Maria prin ureche, atunci când aceasta a auzit cuvintele Îngerului. Dar, aşa cum a arătat Barbel, întâlnim această concepție abia în secolul al V-lea şi, din cauza coeziunii datelor furnizate de literatura patristică, ea trebuie pusă pe seama ascultării credincioase a Mariei. Doctrina lor se limitează la a crede că concepția a avut loc în momentul în care îngerul vorbea şi că Logosul a luat formă în Maria. Nicăieri în Biserică nu găsim ideea unei identificări între Iisus şi Gabriel, dar, pe de altă parte, această idee există în literatura gnostică şi în literatura în care se simte influența gnosticismului. Printre altele, după Dôlger şi Barbel, trebuie să citățm următoarele texte, care par a fi mărturiile cele mai clare pe care le avem. În *Pistis Sophia* VII, 12, citim: *„Când am plecat să cobor în lume, am ajuns printre arhonții sferei (σφαίρα) şi am avut înfățişarea lui Gabriel, îngerul eonilor, iar arhonții eonilor nu m-au recunoscut şi au crezut că eu sunt îngerul Gabriel”*. Mai mult, în *Epistula apostolorum*, citim: „În ziua când am luat înfățişarea arhanghelului Gabriel, m-am arătat Mariei şi i-am vorbit, iar inima ei m-a primit, a crezut, am luat formă (?), am intrat în trupul ei, m-

am făcut trup...". Și într-un alt pasaj din aceeași scriptură: „Voi trimite într-adevăr puterea mea sub înfățișarea îngerului Gabriel . . . .". Evident, în primul exemplu, vedem profesiunea de ascultare a Mariei. Iar în al doilea, îngerul Gabriel - Hristos a fost întrupat. Dar ceea ce este deosebit de interesant aici este faptul că Gabriel este conceput ca Logosul ceresc care ia înfățișarea lui Isus, Mântuitorul istoric. Există o identitate între trimisul ceresc și reprezentantul său pământesc. Faptul că și Hristos a fost considerat un înger a făcut posibilă identificarea sa cu Gabriel.

Bogomilii l-au identificat pe Hristos cu arhanghelul Mihail. Hristos a intrat prin urechea Mariei și ființa sa este concepută în manieră docetică:

> *Ἀρχάγγελον μεν χαλούμενον ώς θειότερον δλων των αγγέλων, ' Ιησούν δέ, ώς πάσαν νόσον χαι μαλαχίαν ίώμενον, Χριστον δε, ώς χρισθέντα τη σαρχί. Κατελθεΐν δέ άνωθεν, χαι είσρυηναι δια του δεξιού ώτός της Παρθένου χαι περιθέσθαϊ, σάρχα τω φαινωμένω μεν ύλιχήν χαι δμοίαν άνθρωπου σώματος, τη δ'άληθεία άϋλον χαι θεοπρεπή.*

(Arhanghelul, însă, pierind ca cel mai sfânt dintre îngeri, Iisus, ca Cel care vindecă orice boală, și Hristos, ca trup uns. Au coborât de sus, au intrat prin urechea dreaptă a Fecioarei și au apărut, în trupul materialului aparent dar ca un trup omenesc, adevăratul imaterial și divin).

Așadar, bogomilii aveau aceeași ideologie ca și catarii. Același lucru este valabil și pentru catari. Moneta ne spune că Maria este concepută ca un înger, iar apoi spune:

> *sicut Dei Filius Jésus Christus alius Angélus fuit secundum eos, qui fier aurem Mariae intravit in eam, et per aurem ejus exivit.*

(precum Isus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, a fost un alt Înger după el, care a intrat în urechea Mariei prin urechea ei și a ieșit prin urechea ei).

În *Interrogatio Iohannis*, ideea lui Iisus ca înger este absentă, dar găsim ideea intrării prin ureche:

> *Quando cogitavit pater meus mittere me in mundum istum, misit ante me angelum suum, per spiritum sanctum ut reciperet me, qui vocabatur Maria mater mea, et ego descendens per auditum introivi et exivi.*

(Când tatăl meu s-a gândit să mă trimită în această lume, a trimis pe îngerul său înaintea mea, prin Duhul Sfânt, să mă primească pe mine, care era numită Maria mama mea, iar eu am coborât auzind și am intrat și ieșit).

Comparați acest text cu un altul al lui Moneta care face aluzie la forma dată de gnostici concepției supranaturale:

> *Machinantur autem insuper illum Angelum qui in muliebri forma appellatus est Maria, assumpsisse intra se alium Angelum, qui dictus est Jesus, ut sic deceptorie mater putaretur, et diceretur ipsius.*

(Mai mult, ei creează ca acel Înger, care se numea Maria sub formă de femeie, să ia în sine un alt Înger, care se numea Iisus, pentru ca, prin înșelăciune, să fie considerat a fi mama lui și să fie numit al lui).

Iisus este un înger care intră în Maria la Buna Vestire. După cum vom vedea mai târziu, pentru catari, Isus este un înger care a fost trimis, **missus**. Prin urmare, el este trimisul ceresc care intră în lumea temporală. Dar relația cu reprezentantul pământesc, Isus cel istoric, dispare deoarece

catarii nu i-au recunoscut natura umană. Cu toate acestea, ei nu au încetat cu totul să îl considere o figură istorică. Figura mitică a fost plasată în cadrul *Evangheliilor.* Dar, în manieră gnostică, el este conceput ca intrând în corpul Mariei, ca un **medium**, fără a lua un corp material. Valentinianismul asocia astfel naşterea lui Iisus de către Maria - **γεγέννηται ο Ἰησοῦς διά Μαρίας της παρθένου** (Isus este născut din fecioara Maria) - la cuvintele care spun că Duhul Sfânt va veni peste ea -

> *χατά το είρημένον „Πνεῦμα άγιον έπελεύσετχι επί σέ . . . χαι δύναμις υψίστου επισχιάσει σοι . . . . διό τό γεννώμενον έχ σου άγιον χληθήσεται”.*

(chiar dacă Duhul Sfânt a venit peste tine. . . Fie ca Cel Atotputernic să vă ajute. . . . din pricina celui ce s-a născut, sfântul tău este mulţumit”.).

Dar Iisus avea o natură „psihică” provenită din demiurg şi o natură spirituală provenită din Sophia, aceasta din urmă fiind identică cu Logosul ceresc născut din Maria ... . *λόγος επουράνιος άπο τής όγδοάδος γεννηθείς δια Μαρίας* (cuvânt ceresc din al optulea născut al Mariei). Logosul ceresc a intrat în lume prin Maria. Dar, din cauza docetismului, gnosticismul nu a dorit să stabilească o unitate între Mântuitorul ceresc şi Mântuitorul pământesc.

2) Coborârea Duhului Sfânt peste Iisus în momentul botezului. Aşa cum vom arăta în curând, gnosticismul a făcut să se spună, în relatarea botezului din Evanghelii, că Duhul Sfânt coboară nu peste Iisus, ci în el. Există acum texte în *Evanghelii* care poartă tocmai prepoziţia **εις** în loc de **επί**. Astfel, în Mc. I, 10, am adoptat, după Lachmann, lecţia: **τό πνεύμα ώς περιστεράν χαταβαῖνον εἰς αυτόν** (duhul ca un porumbel i-a fost pierdut). Textul *Vulgata* spune: Spiritum tamquam columbam desceudentem, et manentem in ipso (Duhul ca un porumbel care coboară şi rămâne în el). În mod similar, textul din *Codex Bezae Luke*. III, 22 poartă **εις αυτόν** (la el), pe care Vulgata îl redă ca *in ipsum* (în el).

Usener a subliniat că această formulă exprimă faptul că botezul lui Iisus este considerat a fi naşterea sa divină. Prin coborârea Duhului în Iisus, el devine o manifestare a Duhului. Dar textul din *Codex Bezae* prezintă un interes deosebit. În primul rând, el reprezintă o tradiţie veche care a păstrat fondul aramaic al tradiţiei evanghelice. În al doilea rând, expresia sa corespunde celei utilizate de gnosticism pentru a exprima unirea dintre Hristos şi Spirit.

Gnosticul Marcu, aparţinând curentului valentin, credea că Mântuitorul ceresc era identic cu Duhul conceput ca un colectiv care a coborât în Iisus la botezul său:

> *Ἐλθόντος δε αύτου εις τό υδωρ, χατελθεῖν εις αυτόν ώς περιστεράν τον άναδραμόντα άνω χαι πληρώσαντα τον δωδέχατον αριθμόν" έν ω υπάρχει τό σπέρμα τούτων των συσπαρέντων αύτω χαι συγχαταβάντων χαι συναναβάντων . . . Και τουτ' είναι τό Πνεύμα τό λάλησαν δια του Ἰησοῦ, τό ομολόγησαν εαυτόν Υἱόν άνθρωπου, χαι φανερώσαντα τον Πατέρα, κατελθόν μεν εις τον Ἰησουν, ήνώσθαι δ'αύτω.*

(Şi când a ajuns la apă, venise la el ca un porumbel care s-a întors înapoi şi a împlinit numărul al doisprezecelea”, în timp ce este sămânţa celor semănaţi împreună şi care sunt de acord şi care sunt împreună... Şi ce este Duhul pe care l-au cântat prin Isus, ei s-au mărturisit că sunt om şi l-au arătat pe Tatăl, dar, venind la Isus, a devenit din El).

Un alt curent al acestei şcoli, reprezentat de Heraclon şi Ptolemeu, credea, prin analogie cu cele de mai sus, că Iisus a avut un corp „psihic” şi că Mântuitorul ceresc, sub forma unui porumbel a coborât în momentul botezului **εις τούτον** (în acesta), adică **τον δια Μαρίας διοδεύσαντα** (cel care a fost ghidat de Maria). Concepţii similare se găsesc încă la ofiţi, care concepeau că Hristos a fost trimis de Sophia supremă, dar că Iisus s-a născut din Maria:

Jesum autem, quippe ex Virgine per opérationem Dei generatum, sapientiorem, et mundiorem, et justiorem hominibus omnibus fuisse: Christian perplexum Sophiae descendisse, et sic factum esse Jesum Christum. Multos igitur ex discipulis ejus non cognovisse Christi descensionem in eum dicunt: descendente autem Christo in Jesum, tunc coincepisse virtutes perficere, et curare, et annuntiare incognitum Patrem, et se manifeste filium primi hominis confiteri.

(Dar Iisus, din moment ce s-a născut dintr-o Fecioară prin opera lui Dumnezeu, a fost mai înțelept și mai curat și mai drept cu toți oamenii: că creștinul confuz s-a coborât din Sofia și astfel a devenit Iisus Hristos. Mulți dintre ucenicii săi spun, așadar, că nu au cunoscut coborârea lui Hristos în el, dar când s-a pogorât Hristos în Isus, a început atunci să-și desăvârșească virtuțile și să aibă grijă de ele și să vestească pe Tatăl necunoscut și să se mărturisească în mod vădit ca fiul primului om).

Prin urmare, gnosticismul a stabilit o diferență între un Mântuitor ceresc, Hristos, identic cu Duhul, și un Mântuitor pământesc, Iisus. Textele pe care le-am citat arată că ei credeau că o uniune între acești doi Mântuitori are loc în momentul botezului. Această idee este exprimată prin a spune că primul coboară și intră în al doilea. Dar între ei rămâne o tensiune, din cauza dualismului pe care gnosticismul îl stabilește între corporal și spiritual. În plus, reunirea lor este doar temporară și se dizolvă la moartea Mântuitorului. Creștinismul, pe de altă parte, a învățat realitatea Întrupării. Dar atât gnosticismul, cât și Biserica pornesc de la ideologia pe care tocmai am studiat-o între Mântuitorul ceresc și Mântuitorul pământesc.

Pentru catari, Hristos era înainte de toate Mântuitorul mitic. Cu toate acestea, ei recunoșteau NT și, prin urmare, povestea botezului lui Iisus și a coborârii Duhului Sfânt peste el. Ca și în gnosticism, ei făceau o distincție între Iisus istoric și Iisus mitic.

Cu privire la acest subiect, trebuie să spunem că alte idei au fost legate de cea a unirii Duhului cu Hristos. Cât timp a fost în viață, Iisus a posedat Duhul, care era „într-un fel captiv în Iisus". După glorificarea sa, Duhul este eliberat și coboară peste ucenici, Ioan VII, 39: „*El spunea aceasta despre Duhul pe care aveau să-l primească cei care credeau în el; - căci Duhul nu era încă, pentru că Isus nu fusese încă glorificat*". Acest pasaj să fie comparat și cu Ioan XVI, 17-24. Prin urmare, din acest punct de vedere, mântuirea poate avea loc numai după moartea și învierea lui Hristos. Catarii credeau că izbăvirea nu începe până la coborârea Duhului. Dar la aceasta se adaugă faptul că, respingând AT (Vechiul Testament) ei accentuează într-un mod diferit de cel al Bisericii, opoziția dintre timpul lui AT și cel al NT.

3) Hristos nu este doar asociat cu Spiritul sau Nousul, ca o formă de apariție, ci este el însuși Spirit sau Nous. Această diviziune este doar o interpretare formală care depinde de faptul că cele două forme servesc la exprimarea aceluiași lucru. Căci, din moment ce Hristos este o manifestare a principiului universal, el este reprezentantul acestuia și, prin urmare, este identic cu el. Acum dorim să examinăm această noțiune dintr-un alt punct de plecare.

2. Mântuitorul ca Suflet universal sau ca Spirit universal

Avem o mărturie importantă de la Moneta. El scrie despre catarii amestecați:

. . qui unum asserunt Creatorem, docti a quodam Haeresiarcha qui Desiderius vocatur, qui tamen ut diximus, aliquando contrarium praedicavit et scripsit. . Isti non credunt, quod humanitas Christi unquam ascensura sit super caelum. Credunt autem Christum Angelum fuisse humanatum; et ille Angélus quandoque vocatur anima, et ille ascendit sine humanitate, idest, carne.

(. . cei care afirmă un singur Creator, au fost învățați de un anumit ereziarh numit Desiderius, care totuși, așa cum am spus, uneori a predicat și a scris contrariul. . Ei nu cred că umanitatea lui Hristos

se va înălța vreodată la cer. Dar ei cred că Hristos a fost un înger făcut om; iar acel Înger se numește uneori suflet și s-a înălțat fără umanitate, adică în trup).

Prin urmare, acești catari îl concepeau pe Hristos ca *anima*. Trebuie remarcat faptul că Moneta se bazează pe una dintre autoritățile sale, ereziarhul Desiderius, și afirmă în mod expres că Hristos este un înger care este numit *Anima*. Este o problemă insolubilă să căutăm originea directă a acestui termen. Cu toate acestea, ne putem întoarce la o perioadă anterioară. Cronicarul Landulphus senior raportează mărturisirea unui anumit eretic, Girardus din Monteforte, lângă Milano, mărturisire care datează din anii 1030-1040:

> *Quod dixi Filium, animus est hominis a Deo dilectus ... . Jésus Christus, quem dicis, est animus sensualiter natus a Maria Virgine, videlicet natus est ex Sancta Scriptura, Spiritus Sanctus sanctarum scripturarum cum devotione intellectus.*

(Ceea ce am spus despre Fiul este sufletul unui om iubit de Dumnezeu... Iisus Hristos, despre care vorbești, este un suflet născut senzual din Fecioara Maria, adică născut din Sfintele Scripturi, Duhul Sfânt al Sfintelor Scripturi cu devotamentul intelectului).

În formula maniheistă din Milano, **animus** ar trebui comparat cu **sensus**. Cu toate acestea, din punct de vedere istoric, relația este foarte incertă. Bogomilii și paulicienii nu par să fi avut vreo noțiune de *suflet* sau sens ca nume al lui Hristos. Lăsând la o parte problema transmiterii și a originii, merită totuși să încercăm să explicăm sensul. Ideologic, **Anima** (Suflet) are același înțeles ca **Spiritus** (Spirit).

Acum trebuie să ne amintim că cei care au devenit **perfecti** (perfecți) prin botez au primit Spiritul. Având în vedere identificarea lui Pavel între Hristos și Spirit, putem spune că primirea Spiritului este același lucru cu a spune că Hristos locuiește în cei mântuiți. În ceea ce îi privește pe Bogomili, doctrina paulină este afirmată în următorul pasaj din Euthymius Zigabene:

> *Αέγουσι τούς τής πίστεως αυτών, οσοίς ένοιχήσει το παρ' αύτοϊς άγιον Πνεύμα, πάντας θεοτόχους χαι εινα'ι, χαι ονομάζεσθαι, βαστάσαντας χαι αυτούς τον Λόγον του θεοϋ, χαι. γεννήσαντας αυτόν δια του δίδασχειν ετέρους.*

(Fericiți cei de credință, cei care sunt plini de acest Duh Sfânt, toți iubitori de Dumnezeu, da, sunt chemați, răbdând Cuvântul lui Dumnezeu, da, dându-l pe el învățându-i pe alții).

Ideea de Hristos Duhul este mai precisă la mesalieni: Domnul va locui în cei care au atins starea de desăvârșire și au primit Duhul. Putem observa prezența, la bogomili și mesalieni, a noțiunii pe care creștinismul primitiv o avea despre Hristos Duhul.

Widengren a demonstrat existența unei concepții similare la misticul sirian Ștefan bar Sudaile. Acest mistic descrie ascensiunea sufletului - termenul este **massaktā**. Este mitul gnostic al ascensiunii sufletului pe care îl interpretează cu ajutorul propriilor experiențe interioare. „Eul" superior al omului, **haunā**, se va uni cu Hristos, care este desemnat ca Marele Simț, **haunā rabbā**. Simțul individual este unit cu Simțul universal, care acționează ca Mântuitor. Dar, în cele din urmă, îl abandonează pe Hristos și se reunește cu Dumnezeu. Acest termen apare și în omiliile liturgice ale lui Narsai: locuitorii paradisului vor obține **haunā rabbā**, Marele Simț. Iar în Hexaemeron, Iacov din Edessa expune acțiunea creatoare a lui Dumnezeu:

> *Quod enim Deus velit aliquid existere, hoc est ejus creatio et stabilimentum promptum ac sine mora. Ipse motus cogitâtionis eius ad aliquid, ut humano modo dicam, est rei transitits de nihilo ad existentiam. Sic voluit mens illa magna (haunâ rabbâ), prima et aeterna, et statim constitutae sunt mentes secundae ac creatae; sic movit se et splenduit lux*

illa inaccessa et invisibilis, et statim vocatae sunt ad existentiam luces illae secundae, radii primae lucis.

(Căci ceea ce Dumnezeu dorește ca ceva să existe, aceasta este crearea și stabilirea lui promptă și fără întârziere. Însuși mișcarea gândirii sale către ceva, așa cum pot spune într-un mod uman, este trecerea unui lucru de la neant la existență. Așa a vrut acea minte mare (haunā rabbā), prima și veșnică, și îndată a doua minte au fost stabilite și create; astfel s-a mișcat și a strălucit acea lumină inaccesibilă și invizibilă și imediat acele două lumini și razele primei lumini, au fost chemate la existență).

Widengren a remarcat asemănarea cu termenul iranian al Marelui Vohu Manah și, de asemenea, faptul că în literatura siriacă, **Nous**-ul maniheismului este redat prin **haunā**. Dar el observă că problema relației dintre Marele Sens, conceptul elenistic **Nous** și **Pneuma** din NT, rămâne nerezolvată.

Este *anima generalis* care trebuie să fie cea mai apropiată paralelă terminologică cu **anima** catarilor. Marius Victorinus folosește acest termen **anima generalis** în nota sa despre doctrina iudeo-creștină (a Symmachians):

qui ad Dominum nostrum Jesum Christum adjungunt judaismi observantiam: quamquam etiam Jesum Christum fatentur; dicunt enim eum ipsum Adam esse, et esse animam generalem, et alia hujusmodi blasphéma.

(care adaugă Domnului nostru Iisus Hristos respectul iudaismului: deși mărturisesc și pe Iisus Hristos; căci ei spun că el este Adam însuși și că el este sufletul general și alte asemenea blasfemii).

În locul acestui termen, Epifanie folosește **πνεύμα: τινές γαρ ές αυτών χαι Αδάμ τον Χριστόν είναι λέγουσιν** [spirit: unii dintre ei se numesc Adam și Hristos] (sau cel întâi născut sau de sus) . . **πνεύμα οντα χαι υπέρ αγγέλους οντα πάντων τε χυριεύοντα, χαι Χριστόν λέγεσθαι, τον έχεΐσε δέ αιώνα χεκληρώσθαι** [spirit care este în favoarea îngerilor care prevalează asupra tuturor lucrurilor]. Doctrina iudeo-creștină îl identifică pe Hristos cu Adam, dar și cu Sufletul sau Spiritul ca principiu universal. Ea prezintă astfel o analogie cu ideea gnostică și maniheistă care face din Mântuitor **Spiritul** sau **Nous**. În plus, textele citate ne oferă o dovadă a alternanței termenilor.

Într-adevăr, este un fapt remarcabil că sursele catarilor nu atestă ideea că Hristos este Duhul. Bogomilii învățau că Duhul locuiește în ei și că toți îl poartă pe Hristos. Termenii alternează, dar concepția ideologică a catarilor și cea a bogomililor sunt aceleași cu cea a gnosticismului și a lui Pavel.

În gnosticism, Mântuitorul este Sufletul sau Spiritul care eliberează colectivul de sufletele sau spiritele din lume.

3. Salvatorul ca un concept colectiv

În India, se credea că Mântuitorul coboară și apare ciclic de un anumit număr de ori. Dar nicăieri nu vedem că el reprezintă un colectiv. În Iran, în schimb, Salvatorul este egal cu suma celor aleși. Și această idee este nucleul dogmei eliberării. Maniheismul, mandeismul și alte curente gnostice au adoptat această concepție.

Condiția necesară pentru eliberarea sufletelor este ca Mântuitorul însuși să trebuiască să fie eliberat. Omul Primordial al maniheismului a fost eliberat în lupta dintre Puterile Luminii și ale Întunericului. Dar apoi el revine ca Mântuitor. El apare sub forma diferitelor personaje mitice, intervenind în drama cosmică a eliberării. Ultimul dintre aceste personaje, Iisus, este o emanație a Nous-ului, pe care o întruchipează. Prin urmare, el este Salvatorul care reprezintă colectivitatea salvată.

Omul Primordial al gnosticismului, *Anthropos*, nu este doar principiul universal în umanitate, el este, de asemenea, o funcție eliberatoare. Iisus este fiul (reîncarnarea) lui *Anthropos* sau este identic cu acesta. Acest concept este în concordanță cu conceptul maniheist al Salvatorului care salvează sufletele și este suma tuturor sufletelor. Găsim astfel noțiunea de Mântuitor ca întrupare a Omului Primordial şi a colectivului pe care îl reprezintă.

În iudaism, există o corelație între Adam de la începutul timpului și Mesia de la sfârșitul timpului. Adam este imaginea primitivă. Mesia este în posesia ființei pe care Adam o avea înainte de cădere. Totuși, ideea că Adam însuși este Mântuitorul care va veni nu este atestată în mod expres. Dar Mesia este Mântuitorul sufletelor care sunt în Adam și care îi vor fi încredințate lui Mesia. El este deci, ca și Adam, o colectivitate.

S-a făcut o paralelă între Mântuitorul-Omul primordial, *Anthropos*-ul gnosticismului, și **bar nāšā**, „Fiul Omului", concept care a fost infirmat de mulți. Dar în Daniel, în Enoh și poate și în 4 Esra, „Fiul Omului" este atât Omul Primordial, cât și Mântuitorul, individual și colectiv.

În creștinismul timpuriu, Iisus a fost conceput ca Mântuitorul descendent și ascendent, la fel ca Omul Primordial. Ceea ce s-a întâmplat cu Omul Primordial la începutul timpurilor a fost atribuit lui Iisus. Jonas subliniază: *„Eliberarea Omului Divin este pentru maniheişti acelaşi lucru cu învierea lui Hristos şi înălţarea creştinilor"*. După cum au arătat Schlier și Kasemann, doctrina creștină a Mântuitorului a fost influențată de mitul gnostic al lui *Anthropos*. Pavel nu putea, totuși, să adopte Mântuitorul salvat din cauza antropologiei sale teologice. Adam și Hristos sunt opuși unul altuia. Dar vedem că Apostolul presupune mitul în Rom. V, 14, unde Adam este „figura Celui ce avea să vină", și în I Cor. XV, 45: „Primul om, Adam, a devenit un suflet viu. Ultimul Adam a devenit un duh viu". Aceste ultime cuvinte stabilesc o diferență între Adam și Hristos sau, potrivit lui Kâsemann, infirmă identificarea dintre Omul Primordial și Mântuitor.

Iisus însuși s-a numit „Fiul Omului" și a apărut ca Mântuitor și ca întrupare a „Poporului lui Dumnezeu". Primii creștini au văzut în el pe Mântuitorul care a coborât pentru a salva omenirea și care este colectivul celor aleși.

Cu ajutorul celor de mai sus, putem acum rezuma ceea ce am găsit la catari. Omul Primordial închis este Spiritus Adae, numit și **anima**. Acest termen „anima" este folosit și în legătură cu Iisus. Această terminologie se bazează pe concepția gnostică a relației dintre Omul Primordial și Mântuitor, ambii fiind consideraţi a fi colective de suflete. Dar la catari, identitatea dispare. Nu există nicio referire la eliberarea Omului Primordial. Omul Primordial luptător este înlocuit de Sfântul Mihail. Bogomilii, însă, îl identificau pe Mihail cu Hristos. Cel care este prizonier în lume este Adam. Dar el este menționat în același mod ca și Hristos. Hristos eliberează colectivul, care este sufletul lui Adam (sufletele care provin din Adam). Opoziția paulină dintre Hristos și Adam a desființat identitatea sau relația postulată de gnosticism.

Catarii se refereau la sufletele căzute ca la *Populum Dei* (Poporul lui Dumnezeu) sau *Oves Israel* (Oile lui Israel). Prin urmare, ei au adoptat concepte biblice și le-au aplicat la comunitatea lor. Dar, cu toate acestea, au păstrat conceptul gnostic de colectivitate a sufletelor. Și pentru eliberarea lor a fost trimis Mântuitorul.

4. Mântuitorul ca trimis și înger

Catarii îl concepeau pe Hristos ca pe un înger. Mai multe dovezi ale noțiunii de Hristos ca înger sunt date mai sus. Să adăugăm aici încă două mărturii. În *Liber supra Stella*, citim: *Item dicunt quod Filius Dei fuit unus angelus tantum, filius cuiusdam angeli qui vocabatur Maria* (Ei mai spun că Fiul lui Dumnezeu a fost un singur înger, fiul unui înger numit Maria), iar în Moneta: *Quidam Cathari, videlicet Sclavi ... . Christum non Deum, sed Angelum confitentur* (Anumiți catari, adică sclavii... Ei mărturisesc că Hristos nu este Dumnezeu, ci un înger).

În istoria Bisericii până în secolul al V-lea, un termen comun referitor la Hristos era **ἄγγελος**: *angelus* (înger). Cu toate acestea, cuvântul ebraic **mal'āk**, aramaicul **malakā** și grecescul **ἄγγελος** (înger) au un dublu sens. Ele desemnează atât un trimis al lui Dumnezeu, cât și un înger aparținând categoriei îngerilor. De aici se naște întrebarea: în ce sens a fost Hristos un înger?

Diferiţi factori au contribuit la utilizarea acestui termen. Înainte de toate, a fost „Îngerul Domnului” pe care teologii Bisericii l-au adoptat pentru a-l desemna pe Hristos. Conform interpretării lor, Logosul Hristos a fost cel care a apărut în teo- sau angelofaniile lui AT (Vechiului Testament). **Μεγάλης βουλής άγγελος** (înger de mare sfat), Is. IX, 6, în traducerea *Septuagintei*, a fost aplicat lui Hristos. De asemenea, **mal'ak Jahvē** în Mal. III, I a fost folosit pentru a-l desemna pe Hristos. Cu toate acestea, este necesar să înţelegem „Îngerul Domnului” în Mal. III, I ca fiind Trimisul, aşa cum a subliniat Haldar şi cum a subliniat Widengren comparându-l cu un text din *Ras Shamra*, unde misiunea Trimisului este de a păşi înaintea Dumnezeului care revine la viaţă.

În ceea ce priveşte alte concepţii, nu este sigur că „Fiul Omului” a fost conceput ca un înger. Werner presupune acest lucru făcând referire la I Enoh, XLVI, I şi LXI, II. Dar Barbel neagă acest lucru. În religiile greco-elenistice, **άγγελος** (înger) este folosit pentru a desemna diferiţi zei, în special pe Hermes. Este o problemă aparte să ştim în ce măsură această concepţie a influenţat doctrina creştinismului primitiv. Filon, în sfârşit, l-a conceput pe Logos ca pe un înger, dar nu ca pe Mesia. Cu toate acestea, identificarea cu **mal'ak Jahvē** şi **μεγάλης βουλής άγγελος** (înger de mare sfat) este un fapt adesea atestat în literatura patristică.

Când creştinismul i-a dat lui Hristos numele de înger, a apărut o dificultate deosebită. Era posibilă conceperea lui Hristos ca un înger similar celorlalţi îngeri sau ca trimisul lui Dumnezeu. Părerile diferă cu privire la faptul dacă NT (Noul Testament) conţine o hristologie a îngerilor, adică doctrina conform căreia Hristos este un înger. Barbel o neagă, dar Werner nu. De fapt, *Evangheliile* nu par să îl fi descris pe Hristos ca înger. Se credea că Hristos va veni cu îngerii săi la sfârşitul timpurilor. Dar acest lucru nu înseamnă că el însuşi este unul dintre ei sau că este asemănător cu ei.

Cu toate acestea, de timpuriu, Hristos a fost descris ca un înger. Acest lucru se poate vedea din polemica care a fost îndreptată împotriva acestei concepţii. În Hebr. I, 5, autorul se întreabă: *„Căci căruia dintre îngeri i-a spus Dumnezeu vreodată: «Tu eşti Fiul Meu, Eu te-am născut astăzi?»* (Cf. I, 13.) Din punct de vedere pozitiv, autorul susţine I, 14: «El a devenit cu atât mai superior îngerilor cu cât a moştenit un nume la fel de excelent ca al lor». Îngerii sunt **λειτουργιχά πνεύματα** (spirite funcţionale), Hebr. I, 14. Dacă Hristos ar fi fost un înger ca ceilalţi, el nu ar fi avut carne şi oase şi, prin aceasta, doctrina creştină a întrupării Cuvântului ar fi fost de neconceput. Căci un spirit nu putea avea nici carne, nici oase, Luca. XXIV, 39. Noţiunea de Hristos din *Epistola către Evrei* ia aşadar poziţie împotriva hristologiei angelice.

Cu toate acestea, în Biserica primară, Hristos a fost clasat printre îngeri sau arhangheli şi asociat, mai ales, cu Sfinţii Mihail şi Gavril. Dar nu a fost identificat cu ei. Potrivit lui Werner, Biserica l-a conceput pe Hristos ca pe un înger încă din epoca apostolică; abia după ce Biserica a învins arianismul, care îl concepea pe Hristos ca pe o fiinţă creată, dar şi ca pe un înger, a dispărut hristologia angelică. Michaelis a infirmat categoric opinia sa. De fapt, Biserica „ortodoxă” se opune adoptării unei hristologii angelice, chiar dacă există urme ale acesteia datorită influenţei gnosticismului şi a arianismului. Rămâne problema în ce măsură opoziţia faţă de acestea a determinat Biserica să accentueze sensul de înger aplicat lui Hristos ca trimis.

Cu toate acestea, aşa cum a subliniat Bultmann, în *Evanghelia după Ioan* Iisus este considerat a fi Cel trimis. Dar există un singur pasaj în NT, Evr. III, 1, unde Iisus este numit **απόστολος** (apostol). Acest termen este folosit în mod obişnuit pentru a desemna principalii conducători ai Bisericii primare, Apostolii. Plooij a susţinut că, în cea mai veche tradiţie creştină, Iisus purta numele de Apostol, care însă, în decursul timpului, a încetat să mai fie folosit. „**Αγγελος** (înger) şi **απόστολος** (apostol) sunt doi termeni vecini. În *Apologia* lui Iustin I, 63, 5, se spune despre Iisus: **χαι Αγγελος δέ χαλείται χαΐ απόστολος** (Hei Angel, nu te rătăci, Hei Apostole). Acest din urmă cuvânt se întoarce la armeanul **šᵉlīhā**, şi la ebraicul **šālīah**. În *Targum*-ul samaritean al Exodului XXIII, 20, găsim **šālīah** în loc de **mal’āk**.

Cercetările lui Widengren au arătat că, în literatura siriacă, Apostolul desemna în mod obişnuit Mântuitorul divin, atât în Biserică, cât şi în gnosticism. Acelaşi lucru este valabil şi în maniheism. Textele copte folosesc pentru Trimis **πρεσβευτής** (ambasador) şi **απόστολος** (apostol), textele parthiene **frēštag** (în dialectul sud-vestic **frēstag**). Iar în scrierile mandeene, termenul **šᵉlīhā** este aplicat lui Gabriel.

Titlul de „trimis" este cel dat regelui în Orientul Apropiat. Această tradiție datează din perioada sumeriană și accadiană. În Israel, Mesia este Trimisul lui Iahve. Ceea ce este cel mai important este Is. LXI, 1 și urm.: *„Duhul Domnului este peste mine, căci Domnul m-a uns să aduc vești bune celor suferinzi; m-a trimis să vindec pe cei cu inima zdrobită, să vestesc libertate celor captivi și izbăvire prizonierilor; să vestesc un an de favoare din partea Domnului"* etc., cuvinte pe care Luca le-a aplicat lui Isus, Luca. IV, 18-19. Textul NT. spune **ἀπέστάλκέν με** (Cel trimis), un titlu care îl desemna pe Mesia (Regele), era un termen de legătură pentru concepția iraniano-gnostică a Mântuitorului trimis.

Ne putem întoarce acum la doctrina Bisericii. Mai mulți dintre părinții latini concepeau **ἄγγελος** (înger) ca **nuntius** (mesager). Augustin dă următoarea explicație: *Angelus enim officii nomen est, non naturae. Nam angélus graece, qui latine nuntius appellatur* (Căci înger este numele oficiului, nu al naturii. Pentru un înger în greacă, care în latină este numit mesager), și Tertullian: *Dictus est qaidem „angélus magni cogitatus", id est nuntius, officii, non naturae vocabulo* (Un anume a fost numit „un înger de mare gândire", adică un mesaj, o datorie, nu un termen al naturii).

Dacă ne întoarcem la gnosticism, găsim același sens dublu al lui **ἄγγελος**. În Baruch al lui Justin gnosticul, Elohim este cel care îl trimite, (**εκπέμπει**), pe Baruch, numit **ἄγγελος** (înger). Dar Mântuitorul gnosticismului este un înger ca oricare altul. Am evidențiat urme ale acestui lucru în literatura Bisericii. Aceasta este în mod evident o influență gnostică. Într-adevăr, este o doctrină gnostică fundamentală. Mântuitorul a fost trimis împreună cu îngerii, care sunt de aceeași natură cu El. Valentinianismul atestă acest lucru:

> *ος (Χριστός) άνελθών μεν εις το Πλήρωμα, αύτος μεν, εικός οτι ώκνησεν έκ δευτέρου κατελθείν, τον Παράκλητον δέ έξέπεμψεν [εις] αυτήν (Sophia), τουτέστι τον Σωτήρα . . . Εκπέμπεται δέ προς αυτήν, μετά των ήλικιωτών αύτοΰ των αγγέλων.*

[El (Hristos) s-a urcat la Pleromă, dar el, fiind rănit pentru a doua oară, a căzut, iar Paracletul nu a fost trimis [la] ei (Sophia), adică Mântuitorul. . . Ea este trimisă ei, după bătrânii acestui înger]

Chiar și în iudeo-creștinism, Hristos a fost considerat ca fiind unul dintre îngeri: **(φάσχουσι) κεκτίσθαι ώς ενα του αρχαγγλων** [(fashousi) a fost stabilit ca unul dintre arhangheli].

Pe baza unui singur dat, paulicienii au păstrat noțiunea că Hristos este unul dintre îngeri. Printre bogomili, Hristos este un arhanghel și este clar identificat cu arhanghelul Mihail. În sfârșit, catarii îl numeau pe Hristos Angelus. În ce sens? Nu am reușit să găsim termenul **nuntius**. Dar Dumnezeu l-a trimis pe Hristos în lume. Așa că avem următoarele: *Et tune Deus tanquam filium suum misit Christum in mundum ut praedicare nomen Dei* (Și atunci Dumnezeu L-a trimis pe Hristos ca fiu al său în lume pentru a predica numele lui Dumnezeu). Comparați cu aceasta corelația interesantă din următorul pasaj: *et duae (partes) erant Filius et Spiritus Sanctus, qui descenderunt in terram missi per Patrem* [iar cele două (părți) erau Fiul și Duhul Sfânt, care s-au pogorât pe pământ, trimiși de Tatăl]. Aceasta este cu siguranță o tradiție creștină pe care se bazează când spun că Dumnezeu l-a trimis pe Hristos în lume. Dar ceea ce este important este că Mântuitorul trimis de Dumnezeu este tocmai un înger.

Dar Hristos este, de asemenea, unul dintre îngeri. Într-un document al Inchiziției, se spune că, atunci când Tatăl ceresc a văzut suferințele oamenilor, a scris o carte, a pus-o printre îngerii care rămăseseră în ceruri și a întrebat care dintre îngeri dorea să îndeplinească ceea ce era scris în carte și să devină Fiul său. Mai mulți dintre îngeri au citit cartea și au aflat ce suferințe vor trebui să îndure în această misiune. Dar niciunul dintre ei nu a vrut să părăsească splendoarea cerului. S. Ioan Botezătorul, desemnat ca spirit, s-a oferit voluntar, dar când a citit ce era scris în carte, s-a tulburat și a început să plângă. Dar, așa cum promisese, s-a pocăit și a promis să facă ceea ce scria în carte. Iar textul se încheie cu următoarele cuvinte: *et descendit de coelo et apparuit ut puer natus de novo in Betlehem*[7] (și s-a pogorât din cer și s-a arătat ca un copil născut din nou în Betleem).

---

7 Dôllinger II, p. 159 f. Hristos este unul dintre îngeri, ibidem, p. 33; și el este unul dintre suflete, Vidal, p. 386 n. 5.

Hristos este un spirit sau înger ceresc, care a apărut deja sub înfățișarea lui Ioan Botezătorul.

Ideea lui Hristos ca înger nu include doar faptul că este asemănător îngerilor cereşti. Sufletele au fost iniţial îngeri. Mai mult, Hristos este, la fel ca ei, tot un suflet. Această corespondenţă este extrem de importantă. Mântuitorul va elibera sufletele îngerilor pentru că ele sunt asemănătoare cu el şi au aceeaşi origine divină ca şi el.

Înainte de a aborda această chestiune, să subliniem diferenţa importantă dintre doctrina Bisericii şi cea a gnosticismului în concepţia lor despre eliberare. Creştinismul primitiv credea în întruparea Cuvântului. Gnosticismul nu învăţa nicăieri că Mântuitorul şi-a schimbat natura. Era imposibil să se admită o astfel de schimbare, dacă el trebuia să elibereze de sub jugul materiei suflete asemănătoare cu el în natură.

5. Natura divină a Mântuitorului și a sufletului

În gnosticism, sufletele sunt salvate pentru că au aceeaşi natură divină ca şi Mântuitorul. Creştinismul primitiv sublinia dragostea lui Hristos pentru păcătoşi. Iisus a spus: *„Eu am fost trimis numai la oile pierdute ale casei lui Israel”* (Mt. XV, 24). Dar creştinii erau ai lui. *„El (Cuvântul) a venit la ai Săi, iar ai Săi nu L-au primit”* (Ioan I, 11). Bultmann a comparat reprezentări similare în gnosticism. Să adăugăm că regăsim acest motiv în *Faptele lui Toma*, cap. 32 (referindu-se la acţiunea lui Hristos împotriva balaurului): **ό υιός του θεου αχοντά με ήδίχησεν χαι τούς ιδίους έξ έμου έξελέξατο** (fiul lui Dumnezeu m-a osândit foarte mult, el însuşi a fost ales în mine), şi în cap. 39:

> *ό συγγενής του μεγάλου γένους τοΰ τον έχθρόν χαταδιχάσαντος χαι τούς ιδίους λυτρωσχμένου, ό πρόφασις τής ζωής πολλοίς γενόμενος τη χώρχ των Ινδών.*

(rudele neamului mare al celui care a măcelărit duşmanul şi s-a răscumpărat, vestitorul vieţii multor născuţi printre indieni).

În acest punct, concepţiile Bisericii şi cele ale gnosticismului concordă. Dar gnosticismul adaugă ideea că Mântuitorul şi sufletele sunt emanaţii. Aceasta divizează fiinţa divină. Ne vom ocupa mai întâi de ideea Mântuitorului ca *pars Dei* (parte a lui Dumnezeu).

La catari, acest termen este folosit pentru a-l desemna pe Iisus: *quod ipse Filius Dei erat pars Dei Patris* (că însuşi Fiul lui Dumnezeu era parte din Dumnezeu Tatăl). În maniheism, de obicei, Omul Primordial - Sufletul - este desemnat ca *pars Dei*. Această transpunere ar putea fi explicată prin ideea Mântuitorului ca Om Primordial salvat. Augustin ne spune în *De actis cum Felice*: (Félix) *Manichaeus dicit, quia polluta est pars dei; et Christus dicit, quia polluta est anima, et verni liberare illam de pollutione* [(Félix) Maniheu spune, pentru că partea lui Dumnezeu este murdară; şi Hristos spune, pentru că sufletul este spurcat şi izvorul îl va izbăvi de murdărie]. Ideea de ***pars Dei*** apare, printre altele, şi în *De moribus Manichaeorum*: *Animam quippe Deum esse dicitis vel partem dei* (Căci spui că sufletul este Dumnezeu, sau o parte din Dumnezeu). Formula din Milano condamnă ideea că sufletul este o parte a lui Dumnezeu: *si quis animant hominis non confitens creaturant sed ex substantiam eam asserat creatoris vel dicat dei portionent anathema sit* (dacă cineva, fără a mărturisi că a creat sufletul omului, ci a afirmat că acesta aparţine creatorului din substanţă sau a spus că fac parte din Dumnezeu, el este anatema). Putem compara acest pasaj cu Theodore bar Kônay care, în relatarea sa despre maniheism, pune în paralel Omul Primordial, care este trimis, şi Sufletul Tatălui Mariei. Acesta din urmă pleacă el însuşi, spunând: *„dar eu însumi voi merge şi voi lupta împotriva lui”*. „Eu însumi” înseamnă exact «prin propriul meu Suflet», fiind traducerea siriacului

Omul Primordial-Salvator nu este deci doar trimis de Dumnezeu, ci este şi el o fiinţă divină, o parte din Dumnezeu.

Biserica antică, în cursul luptelor hristologice, a montat o bună gardă în jurul naturii divine sau a ființei divine a lui Hristos, făcându-l **ομοούσιος** (consubstanțial) al lui Dumnezeu. Acest termen este cu siguranță împrumutat din gnosticism. Ne-a fost imposibil să știm în ce măsură gnosticismul a folosit **ομοούσιος** în legătură cu Mântuitorul; termenul a fost, pe de altă parte, aplicat cu preferință *sufletului*. Dar ambele sunt o emanație substanțială sau parte a lui Dumnezeu. Biserica nu putea să-și însușească acest mod de a vedea și i s-a opus. Conceptul de *homoousia* (homosexualitate) a păstrat ideea consubstanțialității Fiului și a Tatălui.

Argumentul lui Moneta arată că catarii au adoptat ideea sufletului ca parte a lui Dumnezeu. Moneta descrie mai întâi cum ereticii cred că materia preexistentă este existența divină, care în *Înțelepciunea* XL, 18 este numită materie invizibilă. Apoi continuă, marcându-și opoziția cu cuvântul introductiv **Contra**.

> *Si illa materia invisa divina Essentia est; ergo Deus créavit omnia de sua essentia, ergo dédit omnibus suam essentiam, et totam, ut ita dicam, partem enim date non potest quia impartibilis est, quoniam summe simplex est, alioquin non esset primum principium, si aliquid compositionis haberet; omne enim compositum principiatum est ex his, quibus componitur. Dédit ergo creatis a se totam suam substantiam; ergo omnes creaturae ejusdem substantiae sunt cum Deo, et omnes sunt substantialiter Dii.*

(Dacă acea materie invizibilă este Esența divină; de aceea Dumnezeu a creat toate lucrurile din esența sa, de aceea și-a dat esența sa tuturor și întregul, ca să spunem așa, căci nu poate da o parte pentru că este indivizibilă, întrucât este extrem de simplă, altfel nu ar fi primul principiu dacă avea ceva de compozitie; căci fiecare compus își are începutul din cele din care este compus. De aceea și-a dat toată substanța celor creați de el însuși; prin urmare, toate creaturile sunt de aceeași substanță cu Dumnezeu și toate sunt substanțial ale lui Dumnezeu).

Prin urmare, Moneta neagă faptul că Dumnezeu l-a creat pe om din esența și substanța Sa și că omul este o parte a lui Dumnezeu. Această polemică este dovada că acești catari acceptau aceste concepții.

Din această informație dată de Moneta, putem compara o alta similară a lui Eckbert:

> *Animas hominum, et vitalem spiritum quorumlibet animantium, et virtutem quae vivificat arbores et herbas et quaelibet semina, a Deo originem habere dicunt, et condita ex illa bona materia: imo et quamdam partem Dei, unumquodque talium esse volunt.*

(Ei spun că sufletele oamenilor și spiritul vital al tuturor viețuitoarelor și puterea care dă viață copacilor, plantelor și tuturor semințelor, își au originea de la Dumnezeu și că materia bună este creată din asta, ba, ei doresc fiecare dintre ei să fie o anumită parte a lui Dumnezeu).

Este adevărat că Eckbert a fost influențat de Augustin, de la care a împrumutat argumente pentru a-i respinge pe catari. Dar respingerea lui Moneta este autentică.

Cu toate acestea, rămâne problema de a ști dacă această noțiune a sufletului ca parte a divinului a fost influențată de concepția mistică și panteistă caracteristică anumitor mișcări medievale, cum ar fi *amalricienii*, Frații Spiritului Liber, Berghards și alții. Acestea au fost influențate de neoplatonism, al cărui principal reprezentant în Evul Mediu a fost Ioan Scotus Erigena. Acest filozof nu a adoptat un dualism radical, dar a păstrat vechea teorie gnostică conform căreia omul este microcosmosul care reflectă divinul în ființa sa. Existența individuală va fi reunită cu divinitatea, dar își va păstra totuși individualitatea. În curentele pe care le-am menționat anterior, apare corespondența dintre Dumnezeu-macrocosmos și Om-microcosmos. Dumnezeu este totalitatea ființelor. Toate lucrurile provin de la Dumnezeu și toate lucrurile se întorc la Dumnezeu. Omul se identifică cu Spiritul sau cu Dumnezeu. Sufletul este capabil să devină Dumnezeu deoarece este din însăși substanța lui Dumnezeu. Este etern și poate fi reunit cu principiul vieții

universale. Desigur, un dualism gnostic este asociat cu panteismul. Și doctrina gnostică a Spiritului drept colectiv al sufletelor se regăsește, de asemenea, în curentele panteiste. Dar doctrina catarilor se bazează în principal pe tradiția gnostică. Iar noțiunea că sufletul este o parte a divinului este indisolubil legată de toate conceptele gnostice.

6. Coborârea Mântuitorului în iad ca aluzie la coborârea sa în această lume

Mântuitorul a coborât în această lume pentru a elibera sufletele. Catarii considerau această lume o închisoare pentru suflete și un loc de pedeapsă și o identificau cu Iadul, negând existența unui alt Iad: *Quinto, quia ponunt mundum istum esse Infernum, locum scilicit damnatorum, et non alium, videamus utrum hoc verum sit, an non* (În al cincilea rând, de vreme ce ei presupun că această lume este Iadul, locul condamnaților într-adevăr, și nu altul, să vedem dacă acest lucru este adevărat sau nu). Acesta este motivul pentru care „coborârea" lui Hristos a fost interpretată ca o coborâre pe pământ din care a eliberat sufletele. Coborârea sa în Infern a fost negată și făcută să se refere la pământ. Sacchoni exprimă aceeași idee: *et corporibus eorum ibidem sepultis, animae descenderunt necessario in infernum, id est in hunc mundum, et ad hunc infernum descendit Christus ut auxiliaretur eis* (iar trupurile lor fiind îngropate acolo, sufletele lor au coborât neapărat în iad, adică în această lume, iar în acest iad a coborât Hristos să-i ajute). Cu toate acestea, catarii au admis și o coborâre reală în Infern. În acest din urmă caz, ei s-au bazat pe tradiția creștină.

Coborârea lui Hristos în Infern - considerat a fi pământul, locuința Răului - se regăsește în maniheism, mandeism și, pe alocuri, în gnosticism. Gunkel și Reitzenstein au atras atenția și asupra *Odelor* XVII și XXII ale lui Solomon, care combină Infernul și lumea, considerată a fi sfera în care domnește Cel Rău. Mântuitorul coboară pentru a învinge puterea Răului și a elibera omenirea. În *Înălțarea lui Isaia*, capitolul X, 8, lui Hristos i se poruncește să coboare în firmament și în lume, dar nu în Infern. Probabil că această scriere a fost cea care i-a influențat pe catari, dar trebuie adăugat că acest motiv este într-adevăr gnostic. Există, totuși, o diferență. Gnosticismul și creștinismul primitiv nu negau radical, ca și catarii, Iadul - în ciuda existenței ideii pe care tocmai am studiat-o, potrivit căreia lumea este Iadul.

7. Mântuitorul, sufletul și lumea ca Străin

Unul dintre cele mai frecvente nume date Mântuitorului în gnosticism este cel de Străin. Căci el le arată oamenilor o cale de mântuire necunoscută de ei înainte de el. Venirea eliberării în această lume este ceva nou. Iar Mântuitorul însuși nu a fost contaminat de Răul care este în materie. Coborât din lumea celestă și trimis de Dumnezeul Suprem, el este, în această lume, reprezentantul Binelui.

Dar există o corespondență între Mântuitor și Omul Primordial. Mântuitorul este Omul Primordial salvat. Misiunea sa este de a elibera partea din el care a rămas într-o lume străină, propriul său suflet, pe care l-a pierdut. În mitul maniheist, Omul Primordial a fost cel care a luptat și a fost eliberat. Dar el și-a lăsat sufletul în lumea întunericului și a materiei. Acesta este motivul pentru care acest suflet a venit dintr-o lume superioară și, prin urmare, este străin de această lume. Într-un text maniheist, sufletul întemnițat spune:

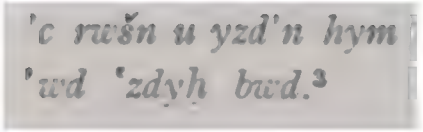

Sunt din Lumină și din Zei,
am devenit un Exilat.

Dar, invers, această lume este străină sufletului. Omul Primordial a coborât într-o lume străină.

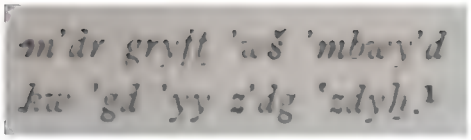

Mama l-a salutat și l-a îmbrățișat:
„Te-ai întors, Fiule, care ești unul dintre noi”.

La catari, cel care domnește peste străin, Răul, este numit Străinul. Este ceea ce vedem în textul următor unde, adresându-se Mântuitorului, identic cu Tatăl ceresc, ei îi spun:

„*Sfinte Părinte, Dumnezeule dreptcredincios al duhurilor bune, care niciodată nu ai greșit, nici nu ai mințit, nici nu te-ai înșelat, nici nu te-ai îndoit, de frica morții, să suferi în împărăția Dumnezeului străin, căci noi nu suntem din lume și lumea nu este din noi, și dă-ne să cunoaștem ceea ce cunoști tu și să iubim ceea ce iubești tu*.

Aceste ultime cuvinte (Ioan XV, 19) indică chiar faptul că omul este străin de această lume.

8. Persoana Mântuitorului

Catarii au interpretat misiunea și lucrarea Mântuitorului în același mod ca și gnosticismul. Ei aveau, de asemenea, aceeași idee despre persoana Sa ca și gnosticii. Și această idee apare mai ales în doctrina care susține că Hristos nu a avut un trup real că nu a suferit, că nu a murit și nu a înviat. Totuși, exista o diferență între concepțiile dualiștilor absoluți și cele ale dualiștilor amestecați. Primii spuneau că Hristos a avut un trup factic, cei din urmă că a avut un trup uman și încercau să aplaneze dificultatea creată de relația cu materia presupunând că Maria nu a fost cu adevărat o ființă umană și că a avut un trup ceresc, sau că s-a născut într-un mod supranatural, sau că a fost un înger. Cercetătorii s-au ocupat deja de aceste concepții ale catharilor cu privire la natura lui Hristos. În plus, Puech a expus doctrinele bogomililor în această privință; el a mers până la paulicieni și s-a referit la maniheism și gnosticism.

În acest capitol, prin urmare, ne vom limita la a arăta că există o serie de paralele între terminologia catarilor și cea a gnosticismului.

Sacchoni explică faptul că tot ceea ce a făcut Hristos a avut loc *putativ* (de bunăvoie). Irineu folosește acest termen cu privire la Basilide: *Salvatorem autem innatum demonstravit, et incorporalem, et sine figura, putative autem visum hominem* (Și el a arătat un Mântuitor care era înnăscut și necorporal și fără formă, dar care se presupune că era văzut ca un om). Și la fel, Tertullian despre Marcion: *iam tu potuisti etiam nativitatem putativam illi accommodasse, ne in hanc quoque impegisses quaestionem* (Ați fi putut să-i adaptați deja presupusa naștere, astfel încât să nu fi intrat și în această întrebare). Termenul *putativ* era folosit pentru a reda grecescul **δοχήσει**, în aparență. Docetismul catarilor apare încă în termeni ca *apparentias* (aparențe) și *similitudo* (asemănare). Sau, din nou, se credea că Hristos a avut *carnem caelestem* (carne cerească) sau *corpus caeleste* (corp ceresc). Paulicenii credeau, de asemenea, că Hristos a avut un trup din cer: **οὐρανόθεν τό σώμα χατενεγκεῖν** (corpul din ceruri). Această idee este tot gnostică. Ea se regăsește printre altele în dialogul lui Adamantius: **ἀπ'οὐρανών εχων ήλθε σώμα** (un trup a venit din cer). În loc de *corpus caeleste*, Hristos poate avea un *corpus spirituale*. Se spunea că pe lângă Hristos, Maria și Ioan Botezătorul aveau astfel de corpuri. Hristos a venit ca o ființă spirituală: *venit spiritualis* (vine spiritualul). Nașterea Sa a fost concepută spiritual: *Christi nativitas de virgine Maria intelligitur spiritualis* (Nașterea lui Hristos din fecioara Maria este înțeleasă ca spirituală). Valentinianismul profesa că Hristos avea o natură spirituală. Este firesc ca autorii Evului Mediu să folosească aceiași termeni ca și vechii ereziologi. Dar este, de asemenea, interesant de observat că aceleași noțiuni au reapărut. Prin urmare, baza gnostică este evidentă în această privință.

9. Hristos ca ființă creată și cu Duhul subordonat Tatălui și născut de el după 5500 de ani

În același timp cu punctul de vedere gnostic, apare un altul care ar putea fi caracterizat drept arian, așa cum făcuse deja Ricchini. Catarii credeau că Hristos nu era divin și nici el însuși Dumnezeu. Moneta afirmă clar acest lucru: *Viso, quibus modis moventur Hæretici, qui plura ponunt principia, qui dicunt Christum non esse Deum* (Am văzut în ce fel se mișcă ereticii, care pun multe principii, care spun că Hristos nu este Dumnezeu). Dar ei au tras și concluzia că el era doar o ființă creată: . . *de Christo errant Cathari, qui puram creaturam cum confitentur, qui duo ponunt principia* (. . Catarii se înșală în privința lui Hristos, când mărturisesc o făptură pură, care postulează două principii).

Și Bogomilii au negat divinitatea lui Hristos. Cosmas le-a reproșat acest lucru: *„Astfel, ereticii sunt mai mari păcătoși decât iudeii înșiși care L-au răstignit pe Hristos: aceștia au ultragiat trupul, aceștia ultragiază divinitatea*".

Este imposibil de știut dacă există vreo legătură istorică cu arianismul. Cu toate acestea, se pare că novatienii au jucat un anumit rol în sectele din Evul Mediu. Conform informațiilor furnizate de Epifanie, ei aveau o hristologie ariană. Dar acest lucru nu este complet sigur. Cu toate acestea, doctrina trinitară a lui novatienilor pare să fi inclus o tentă de subordinaționism. Este adevărat că Hristos are dreptul la numele de Dumnezeu. Dar din moment ce Hristos, în Ioan XIV, 28, spune: *Pater major me est* (Tatăl meu este mai în vârstă decât mine), Hristos ca Fiu al lui Dumnezeu este inferior Tatălui: *Dum ergo accipit sanctificationem a Pâtre, minor Pâtre est; minor autem Pâtre consequenter est, sed Fillius* (Deci, în timp ce primește sfințirea de la Tatăl, el este mai mic decât Tatăl; și în consecință el este mai tânăr decât Tatăl, dar Fiu).

Cu toate acestea, concepția ariană este contrară docetismului gnostic. Acesta este motivul pentru care cele două teorii apar una lângă alta printre catari.

În ceea ce privește doctrina Trinității, catarii învățau un subordinatianism: *Credunt etiam Patrem majorem Filio, et diversum ab eo, et Spiritu Sancto in substantia, et Filium majorem Spiritu Sancto, et ab ipso substantialiter diversum* (De asemenea, ei cred că Tatăl este mai mare decât Fiul și diferit de El, și Duhul Sfânt în substanță, iar Fiul este mai mare decât Duhul Sfânt și substanțial diferit de El). Moneta ne oferă și următoarele informații:

> *Quod Spiritus Sanctus Deus sit substantialiter, scilicet unius substantiae cum Patre, et Filio, satis potest patere ex eo, quod coaequalis est eis: quod non concedunt Cathari, qui unum asserunt principium.*

(Că Duhul Sfânt este în mod substanțial Dumnezeu, adică dintr-o substanță cu Tatăl și cu Fiul, poate fi suficient de evident din faptul că este co-egal cu ei: ceea ce catarii, care susțin un principiu, nu îl acordă).

Se pare că bogomilii nu au atacat frontal Trinitatea ca atare, adică credința trinitară ortodoxă. Totuși, ei au subordonat Fiul Tatălui și Duhul Fiului. Iar această doctrină mergea mână în mână cu un anumit „«sabelianism» pe gustul lui Euthymius Zigabene. Bogomilii negau cu tărie „consubstanțialitatea, egalitatea și, ca și *Slovo*, indivizibilitatea celor trei Persoane divine". Ne permitem să citățm cuvintele lui Puech, care relatează expunerea lui Euthyme Zigabène: *„Tatăl a încetat momentan să formeze o singură ipostază de la 5500 la 5533 din era lumii, cu ocazia venirii lui Hristos pe pământ: el l-a născut pe Fiul, care la rândul său l-a născut pe Duhul, dar, lucrarea de răscumpărare odată realizată, Fiul și Duhul au fost din nou resorbite în Principiul lor, care astfel a devenit din nou* ***μονοπρόσωπος*** (o singură persoană)". Se spune că și mesalienii susțineau că cele trei ipostaze ale Treimii s-au rezolvat într-o singură ipostază. Idei similare apar la catari, dar fără datele date de bogomili.

Ideea că Hristos se va întoarce la Tatăl său abia după 5533 de ani este interesantă. Având în vedere că Hristos a trăit 33 de ani, nașterea sa trebuie să fi avut loc în 5500. Aceasta este o

cronologie care aparține literaturii apocrife. În *Evanghelia lui Nicodim*, se spune că Seth a fost trimis la poarta Paradisului şi i-a cerut arhanghelului Mihail ulei pentru a-şi unge tatăl bolnav. Mihail i-a răspuns că în 5500 de ani Dumnezeu va veni şi îl va trezi pe tatăl său Adam şi pe toți morții. Această cifră de 5500 de ani apare de mai multe ori în *Cartea etiopiană a lui Adam*. De asemenea, apare în *Viața lui Adam şi a Evei*, cap. 42. Mai mulți Părinți occidentali şi orientali au adoptat această dată pentru întruparea lui Hristos. Dar nu este clar dacă ereticii Evului Mediu au împrumutat-o din apocrife sau, aşa cum Puech înclină să creadă, din cronografele bizantine.

Această speculație se bazează pe ideea că Iisus ar veni la mijlocul mileniului al şaselea după naşterea lui Adam. Dacă ne gândim că anul mondial corespunde unei săptămâni mondiale în care fiecare zi durează o mie de ani şi că Adam a fost creat în a şasea zi, am putea calcula că Hristos, considerat al doilea Adam, s-ar naşte la mijlocul celui de-al şaselea an mondial. Ideea zilelor lumii a fost păstrată în *Interrogatio Iohannis*:

> *Et interrogavi dominum dicens: Usque quo regnabit Sathanas in hoc mundo super essentiam hominum? dixitque mihi dominus: Pater meus permisit illi regnare VII dies, qui sunt septem secula.*

(Şi l-am întrebat pe Domnul, zicând: Până când va domni Satana în această lume peste esența oamenilor? Şi Domnul mi-a spus: Tatăl meu i-a îngăduit să domnească 7 zile, care sunt şapte secole).

XIV. Spiritul individual

Potrivit catarilor, fiecare ființă umană are o ființă superioară, spiritul individual, care este „sinele” sau „dublul” său. Acesta joacă același rol ca și spiritul universal. Am explicat deja conceptul de corespondență parțială între spiritul universal și cel individual. Ambele se găsesc în om și în afara lui. Dar, din cauza distincției dintre suflet și spirit, sufletul este spiritul căzut, în timp ce spiritul în sine a rămas în cer. Mântuirea constă în primirea spiritului universal, dar în același timp în reunirea ființei care a rămas în cer, fie spiritul celest, fie trupul celest, ceea ce reiese din nou din următorul pasaj:

> *Item dicunt quando anime erunt reverse in celum et erunt iuncte simul in resurrectione, scilicet cum corporibus et spiritibus.*

(Ei spun, de asemenea, când sufletele se vor întoarce la cer și se vor uni împreună la înviere, adică cu trupurile și spiritele).

Reitzenstein a comparat *spiritus sanctus* și *spiritus paraclitus* ale catharilor cu concepțiile maniheiste. În plus, el a subliniat asemănarea cu **σώμχ τέλειον** (oarecum perfect) din Liturghia lui Mithras, **daēnā** din *Yast* 22, „sinele superior” care se întâlnește cu sinele eliberat, și **Nous** din *Poimandres*. Cu toate acestea, prezentarea lui Reitzenstein ar trebui să fie completată, deoarece el nu a folosit în întregime materialul pe care ni-l oferă gnosticismul și maniheismul. O derivare nu este lipsită de dificultăți, deoarece legăturile tradiționale nu sunt bine cunoscute. Cu toate acestea, o comparație cu gnosticismul și maniheismul ar putea face lumină în această privință.

Potrivit lui Moneta, acestea sunt funcțiile spiritului:

> *Anima intra corpus existit, spiritus vero, qui custos est animae, et rector ipsius, intra corpus non est, et quod unaquaeque anima a Deo bono creata proprium habet spiritum ad sui custodiam.*

(Sufletul există în trup, dar spiritul, care este păzitorul sufletului și conducătorul lui, nu se află în trup și că fiecare suflet, creat de un Dumnezeu bun, are propriul său spirit care să se păzească).

Spiritul este în afara omului și acționează ca gardian și conducător al acestuia. În cele ce urmează, este încă ajutorul său:

> *Officium ergo bonorum spirituum est ministrare animabus, et regere eas, atque custodire; Animae vero officium est recipere spiritus ministerium, consilium, regimen atque custodiam.*

(Prin urmare, este datoria spiritelor bune să slujească sufletelor, să le guverneze și să le păzească; Dar datoria sufletului este de a primi slujirea, sfatul, guvernarea și paza spiritului).

1. Îngerul-spirit ca gardian

În gnosticism, „eul superior” are funcția de înger păzitor. Reitzenstein s-a referit la ideea din *Excerptele* lui Theodotus că există în lumea cerească **πρωτόχτιστοι** (primii construiți) care văd întotdeauna fața Tatălui. El insistă asupra faptului că acești îngeri nu sunt doar gardieni, ci constituie „dublul” omului. Într-adevăr, în Valentinianism îngerul este **pneuma**. Așa cum vom arăta mai târziu, el este slujitorul omului. Omul va fi reunit cu îngerul sau **pneuma** sa, care coboară pentru a aduce înapoi ființa căzută.

Cu toate acestea, există o diferență de principiu între ideea de înger păzitor și cea de dublu ceresc. Dar pentru catari și gnostici, aceste două idei sunt asociate. Spiritul din cer acționează ca

protector. Îl citǎm din nou pe Moneta:

> *Spiritum Sanctum appellant unumquemque illorum spiritum, quos secundum intellectum eorum Deus Pater dédit ipsis animabus ad custodiam.*

(Ei îl numesc pe fiecare dintre aceste duhuri Duhul Sfânt, pe care, după înțelegerea lor, Dumnezeu Tatăl l-a dat sufletelor înseși să-l păzească).

Putem compara acest pasaj cu *Viziunea lui Zosimus*, așa cum este numită și asupra căreia Reitzenstein a atras atenția. O mică ființă umană se arată lui Zosimus în timp ce acesta doarme. Este spiritul său, iar Zosime îl întreabă: „**Και σύ πνεύμα ει**” (Și tu ești un spirit). Spiritul răspunde: „**Καί πνεύμα χαι φύλας πνευμάτων**” (Iar spiritul este o rasă de spirite), iar apoi continuă: „Αχολουθεί μοι” (Nu mă priveşte). Zosimus relatează:

> *Ἐγώ δέ ἐξελθών ἠχολούθουν αύτω' πλησίον δέ γενομένων των χολάσεων, θεωρώ τον ὁδηγοῦντα με, εχείνον ξυρουργον άνδρωπάριον.*

(În timp ce ei se ridică și sună aproape de aici și se nasc din iad, îl consider pe cel care mă conduce, tâmplar uman).

Spiritul care apare aici este deopotrivă gardian și dirijor.

Interesant este faptul că în maniheism apar **frēstagān**, „trimișii” individuali. La fel cum Manvahmēd se manifestă în Apostolul Luminii, care este aspectul său activ, omul posedă o ființă superioară care îl protejează. În rugăciunea următoare, ascultătorii sunt încredințați grijii **frēstagān**-ilor.

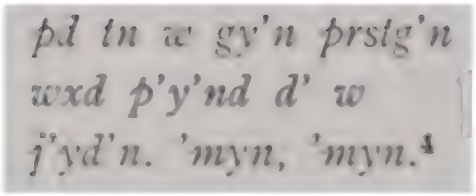
p.l tn ʿ gy'n prstg'n
wxd p'y'nd d' w
j'yd'n. 'myn, 'myn.[4]

Fie ca trimișii înșișă să își protejeze trupurile și sufletele până în veșnicie. Amin, Amin.

Un alt imn îi laudă pe **frēstagāni**, „spiritele acestei lumi”, deoarece un spirit este conceput ca un gardian, **pāsbān**, un ajutor, **hayār**, și un protector, **pādār**.

Ideea maniheistă are o analogie importantă cu ideea de îngeri a catarilor. Căci îngerii sau spiritele au și caracterul de trimiși.

2. Spiritul-înger ca conductor și însoțitor

Din citatul de mai sus reiese clar că catharii credeau că spiritele sunt însoțitoare, atât în timpul vieții, cât și în momentul morții, pentru întoarcerea în împărăția cerească. Catarii foloseau termenul **rector** pentru a desemna conductorul.

Origen folosește același termen:

> *Haec enim conscientia et alibi dicitur, quia reprehendat, non reprehendatur, et judicet hominem, non ipsa iudicetur . . . Quia ergo tantam ejus video libertatem, quae in bonis quidem gestis gaudeat semper, et exsultet, in malis vero non arguatur, sed ipsam animam cui cohaeret, reprehendat, et arguat, arbitror quod ipse sit spiritus, qui ab Apostolo esse cum anima dicitur, secundum quod in superioribus edocuimus, velut paedagogus et quidam sociatus, et rector, ut eam de melioribus moneat, vel de culpis castiget, et arguat.*

(Căci această conștiință se spune și în altă parte, pentru că ea mustră, nu pentru a fi mustrată, și judecă pe om, dar nu ea însăși pentru a fi judecată. . . De aceea, pentru că văd în el atâta libertate, încât în faptele bune se bucură și se bucură mereu, dar în cele rele nu i se reproșează, ci chiar sufletul de care se agață, critică și reproșează, cred că el este duhul. , despre care Apostolul spune că este cu sufletul, după care am învățat în cele precedente, ca un învățător și un fel de asociat și un conducător, să o mustre pentru lucruri mai bune, sau să o pedepsească pentru greșeli, și să o mustre).

Prin urmare, spiritul este asociat cu sufletul, este stăpânul său și îl conduce, amintindu-i de ceea ce este bun și pedepsindu-l pentru greșelile sale. Misiunea acestui director al sufletului este identificată aici cu cea a conștiinței.

În hermetism **Nous** are funcția de conducător al sufletului în timpul vieții pământești:

> *„Ἐγώ μέν”, φησίν, „ειμί ὁ Ποιμάνδρης, ὁ της αυθεντίας νους οίδα δ βούλει, χαι σύνειμί σοι πανταχού”*

(Sunt aici, sunt Poimandrii, eu sunt cel care vrea să vadă autoritatea minții, îmi amintesc de tine peste tot).

Aici este vorba de revelatorul ceresc, *Poimandres*, care este reprezentantul lui **Nous**. Acesta din urmă, fiind ființa superioară a omului, este cu el.

Nous-ul hermetismului corespunde în semnificație cu **Nous**-ul din textele copte maniheiste. În capitolul 138 din *Kephalaia*, **Nous** apare, dând lecții sufletului, avertizându-l împotriva păcatului și poruncindu-i: *„Cel care păcătuiește nu este altul decât acel suflet viu care [locuiește] în trupul păcătos (Rom. VI, 6), deoarece se află acolo într-o stare amestecată. Un alt (motiv al păcatului) este că omul cel vechi locuiește cu el în [...]; el îl face să eșueze prin [..., în el] însuși nu [...]. Dar din momentul în care o determină să păcătuiască, **Nous** îi amintește de păcatul pe care l-a comis. Datorită reamintirii **Nous**-ului, ea se îndepărtează de păcat, își cere iertare de la Nousul de Lumină, iar păcatele ei sunt iertate”*. La sfârșitul textului, vorbim despre rolul **Nous**-ului în momentul eliberării:

„Învățătorul său, cel care dă o învățătură făcând ca remușcarea (μετάνοια) să-i pătrundă în [inimă], este **Nous**-ul Lumină, care vine de sus, care este raza (**άχ[τίν]**) purului (a sfântului) **φωστήρ** (astru), care vine luminând sufletul, purificându-l, luminându-l, [conducându-l] în țara Luminii, de unde a venit la începutul timpului: și tot acolo se va întoarce și [se va ridica] și își va relua forma inițială”.

Aici, deci, **Nous** joacă rolul de director al sufletului în timpul vieții pământești și este, de asemenea, conductorul sufletului, cel care îl conduce înapoi la cer.

Diferiții termeni pe care gnosticismul îi folosește pentru a-l desemna pe dirijor includ **ψυχαγωγός** (animator), **ψυχοπομπός** (psihopomp), **χειραγωγός** (manipulator) și **οδηγός** (ghid). Dar termenul grecesc **ήγεμών** (conducător) este cel care trebuie să corespundă cel mai exact termenului latin **rector**. În *Imnul sufletului*, în *Faptele lui Toma*, vedem doi însoțitori, **ηγεμόνες** (conducători), care îl îndrumă pe Fiul Regelui pe drumul de coborâre. Grecescului **ηγεμόνες** îi corespunde **parwānkīn** în textul siriac. Termenul găsit în mandeism pentru *însoțitor* este **parwanka**. Atât termenul siriac, cât și cel mandean sunt împrumutate din iranian. În fragmentul maniheist S 9, apare un **parvānag**, care are sarcina de a arăta sufletului calea spre lumea cerească. În descrierile zoroastriene ale ascensiunii sufletului, **parvānak** apare cu aceeași funcție; el este bunul însoțitor al sufletului.

3. Îngerul-spirit ca slujitor și ajutător

Misiunea spiritului este, de asemenea, de a fi un servitor, un slujitor. Catarii se bazau pe *Epistola către Evrei* I, 7 şi 14:

> *Qui fecit Angelos suos spiritus: Quod sic intelligitur : Deus spiritus caelestes facit Angelos, id est nuncios suos, de quihus ibidem dicitur v. 14. Omnes sunt administratorii spiritus, in ministerium missi propter eos, qui hereditatem capiuni salutis.*

(Cel care a făcut din îngeri duhurile sale: Aceasta se înţelege astfel: Dumnezeu face îngeri duhuri cereşti, adică solii Săi, despre care se spune în acelaşi loc v. 14. Toţi sunt administratori spirituali, trimişi în serviciu pentru cei care primesc moştenirea mântuirii).

Trebuie remarcat aici că ei sunt trimişi. În plus, există o asociere cu eliberarea finală. Comparaţi cap. 23, 4 din *Extrase din Theodotus* al lui Clement din Alexandria:

> *το ροσωπον του πατρος ορώσιν οί άγγελοι τούτων τών μιχρών» τών έχλεχων, τών έσομένων έν τη αύτη χληρονομιά χαι τελειότητι.*

(îngerii acestor „micuţi" ai celor ce plâng, cei care sunt mântuiţi în această moştenire şi desăvârşire, vor binecuvânta haina părintelui).

Aceşti îngeri au misiunea de a servi sperma divină, adică elementul superior al omului, care reiese din cap. 53, 3:

> *δι αγγέλων ουν τών αρρένων τα σπέρματα υπηρετείται τα εις γένεσιν προβληΦέντα ύπο της Σοφίας, χαθο έγχωρεΐ γίνεσθαι.*

(Prin îngeri în care sămânţa de parte bărbătească este administrată sămânţei de parte bărbătească, care este născută din Înţelepciune, fiind dată în har.).

Îngerii se roagă şi cer iertare omenirii pentru a se putea întoarce în rai:

> *ώς γαρ υπέρ μέρους δέονται χαι παραχαλοΰσι χαι δι'ήμας χατεχόμενος σπεύδοντες είσελθειν, άφησιν ήμιν αιτούνται, ίνα συνεισέλθωμεν αύτοίς.*

(Căci, de vreme ce ei sunt legaţi în parte şi ne părăsesc şi se grăbesc să vină după noi, să ne lăsăm pe noi, ca să putem contribui la ei).

În această privinţă, există o conformitate ideologică cu rolul atribuit ajutătorului în mandeism şi maniheism. Mandeanul **adyavara**, *ajutătorul*, apare, în special, în momentul în care sufletul este eliberat şi urcă la cer. Termenul mandean **adyavara** este un împrumut de la particul **aδyāvar**. În maniheism, **aδyāvar**, *ajutătorul*, este şi cel care eliberează de Rău. Un text parthian povesteşte cum Ohrmizd, Omul Primordial, îi cere ajutorul mamei sale, iar aceasta, la rândul ei, se adresează Maestrului Regatului Luminii, rugându-l să-i trimită ajutor. După cum a arătat Widengren, **aδyāvar** este echivalentul parthian al termenului + (h)**aδyāvar** din literatura zoroastriană. În *Kephalaia*, Soţul joacă rolul de ajutor:

Al doilea este Soţul, care vine la Apostol şi i se descoperă, fiind tovarăşa lui de locuinţă, şi care îl însoţeşte pretutindeni şi îl *ajută* (**βοηθεΐν**) întotdeauna să iasă din toate *necazurile* (**θλίψις**) şi *pericolele* (**χίνδυνος**).

4. Îngerul-spirit ca salvator

Îngerul nu este doar o ființă care observă omul de sus și îl urmărește în toate acțiunile și mișcările sale; dimpotrivă, el are o relație strânsă cu acesta. În textele referitoare la catari menționate mai sus, îngerul este cel care coboară pentru a elibera sufletul. Dar îngerul este identic cu spiritul individual. Această coborâre trebuie considerată în raport cu primirea spiritului individual în momentul inițierii.

Evident, ideea îngerilor care coboară pe pământ și comunică cu omul nu este specific gnostică. Ea este comună în literatura creștină în general. Dar, din punct de vedere gnostic, îngerul este același cu „sinele superior". Este clar că, pentru catari, ideea îngerilor care coboară pe pământ și rămân cu omul este împrumutată din iudaism și creștinism. Dar asocierea îngerului cu spiritul care reprezintă *alter ego*-ul omului rămâne prezentă sub mantie. Aceasta este o influență gnostică.

Un document al Inchiziției ne oferă următoarele detalii despre coborârea îngerilor:

> *Omnes animae descenderunt de coelo propter peccatum, quod commiserunt contra Deum Patrem, et omnes redibunt ad ipsum Patrem facta purgatione de peccato. Item dicunt et praedicant quod quando Filius Dei descendit de coelo cum voluntate Patris, descenderunt cum eo autem centum quadraginta quattuor millia angelorum, qui sunt semper pacati et boni, et illi remanserunt in mundo ad recipiendum animas, quae fecerunt et servaverunt mandata Dei, et reducunt eas in gloriam Patris, unde exierant.*

(Toate sufletele au coborât din cer din cauza păcatului pe care l-au săvârșit împotriva lui Dumnezeu Tatăl și toate se vor întoarce la Tatăl însuși după ce au fost curățiți de păcat. Tot ei spun și propovăduiesc că, atunci când Fiul lui Dumnezeu S-a pogorât din cer cu voia Tatălui, s-au pogorât cu el o sută patruzeci și patru de mii de îngeri, care sunt mereu pașnici și buni, și au rămas în lume ca să primească suflete care au împlinit și păzit poruncile lui Dumnezeu și le-au adus înapoi la slava Tatălui, de unde au venit).

Bogomilii reprezentau coborârea îngerilor și întoarcerea celor aleși în același mod:

> *Λέγουσι τους τοιούτους μή άποθνήσχειν, άλλα μεθίστασθαι, χαθάπερ έν υπνω, το πήλινον τουτί χαι σάρχινον περιβόλαιον άπονως έχδυομένους, χαι τήν άφθαρτον χαι θείαν του χριστού στολήν ένδυομένους, χαι γινόμενους σύσσωμους χαι συμμόρφους αύτοΰ, μεθισταμένους δια προπομπης άγγελων, χαι άπστόλων εις τήν βασιλείαν του Πατρός, τό δ'άποδυθέν σώμα τούτων εις τέφραν χαι χόνιν διαλύεσθαι, μηχέτι μηδαμώς άνιστάμενον.*

(Ei spun că aceia nu trebuie să fie înșelați, ci să se îmbărbăteze, dar să se îmbărbăteze, să poarte fără durere lutul și grădina de pământ, și să îmbrace haina incoruptibilă și dumnezeiască a lui Hristos, și fiind făcuți întregi și potriviți împreună, fiind făcuți în împărăția Tatălui prin propovăduirea îngerilor și a apostolilor, iar trupul lor fiind dizolvat în cenușă și praf, neputând să i se împotrivească).

În maniheism și gnosticism, *alter ego*-ul omului are și rolul de Mântuitor. Să ne referim mai întâi la *Kephalaia*:

> *Și iarăși în momentul ieșirii lor, când Chipul (**μορφή**) Luminii iese înaintea lor și îi distribuie din Întuneric în Lumină ... Chipul Luminii îl liniștește pe om, prin sărut și prin pace, de frica pe care o are de demonii care îi anihilează trupul; prin înfățișarea sa și prin întregul său chip (**εἰχών**) este liniștită inima Electului care iese din trupul său.*

În cele ce urmează, un înger este cel care apare în locul Imaginii Luminii:

*Atunci îngerul care deține premiul victoriei (**βραβειον**) își întinde mâna dreaptă și îl scoate din abisul trupului său și îl întâmpină cu sărutul și cu iubire (**αγάπη**). Acel suflet își adoră Mântuitorul, care este Chipul Luminii.*

Vedem deci că aici Chipul Luminii este identic cu un înger. Iar îngerii însoțesc sufletele spre înălțimi, ceea ce reiese, printre altele, dintr-un pasaj din Psaltirea Coptă:

*Sufletele celor drepți (**δίχαιος**) sunt încoronate în Lumină și urcă spre înălțimi în slavă cu îngerii.*

Augustin povestește cum Lumina înlănțuită este condusă la Chipul Luminii, prin intermediul îngerilor: *et purgandum suscipiaiur ab angelis lucis, purgatumque illis navibus imponatur ad régna propria reportandum* (iar îngerii luminii vor prelua curățirea, iar cei curățiți vor fi așezați în acele corăbii pentru a-și lua înapoi propriile împărății). Unele texte iraniene menționează **frēstagān ruvānčīnān**, „trimișii care adună sufletele". Termenul **frēstag** pare astfel să desemneze „eul superior" al omului și, în același timp, Mântuitorul, agentul principiului universal.

Potrivit doctrinei valentiniene, omul posedă „o ființă superioară", un înger, care coboară pentru a-l readuce la originea sa. Conduși de îngerul Iisus, acești îngeri livrează sperma divină în lume.

'Ο 'Ιησούς . . . έπεί άγγελος ήν του πληρώματος, τους αγγέλους του διαφέροντος σπέρματος συνεςήγαγεν έαυτω' και αύτος μεν τήν λύτρωσιν ώς άπό πλερώματος προελθών είχεν, τους δέ αγγέλους εις διόρθωσιν του σπέρματος ήγαγεν.

(O Isus. . . apoi îngerul echipajului, i-a adus la sine pe îngerii diferitei sămânțe, și el însuși a avut răscumpărarea, așa cum a venit din echipaj, și i-a adus pe îngeri pentru a corecta sămânța).

După cum atestă și Irineu, omul urcă în *Pleroma* și se unește cu îngerul său: *est inflatus iste talis, neque in caelo, neque in terra putat se esse, sed intra Pleroma introisse, et complexum jam angelum suum* (este un om atât de umflat, crede că nu este nici în cer, nici pe pământ, dar că a intrat în Pleromă și și-a adunat deja îngerul). Dar, invers, elementul spiritual a fost trimis să se unească cu sufletul: **τό δέ πνευματιχόν έχπέπέμφθαι, όπως ένθάδε τω ψυχιχω συζυγέν μορφωθη, συμπαιδευθέν αύτω έν τη αναστροφή** (Și duhul, așa cum a fost educat sufletul, așa cum a fost educat sufletul în duh, fiind unit cu acesta în convertire).

Vedem deci că există o asemănare foarte clară în această privință între gnosticism și doctrina catarilor. „Sinele superior'' coboară pentru a conduce sufletul înapoi la cer. El joacă rolul de Mântuitor pentru suflet. Și el este reprezentat ca un înger. Acest înger reprezintă elementul spiritual, puterea celestă, existentă în afara omului.

5. Chemarea spiritului și răspunsul sufletului

Este interesant să găsim la catari ideea că spiritul vorbește sufletului atunci când îl întâlnește. Cu toate acestea, nu am putut găsi chemarea spiritului și răspunsul sufletului decât într-un singur text, *Liber Supra Stella*:

Animas, sicut dictum est, inferius conduxit, corpora vero in celo mortua in deserto remanserunt, et spiritus descendunt, unusquique petendo suam animam. Când autem invenit eam, loquitur ei, et anima respondit. Et statim cum anima cognoscit spiritum cum quo fuit in celo, tunc recordatur quod in celo peccavit et tunc incipit facere bonum de peccato quod fecit.

(După cum s-a spus, el a condus sufletele de dedesubt, dar trupurile din ceruri au rămas moarte în deşert, iar duhurile coboară, fiecare căutându-şi propriul suflet. Şi când a găsit-o, i-a vorbit şi sufletul i-a răspuns. Şi de îndată ce sufletul recunoaşte spiritul cu care a fost în ceruri, atunci îşi aminteşte că a păcătuit în rai şi atunci începe să facă bine pentru păcatul pe care l-a comis).

Am putea compara acest text cu un dialog, conţinut în *Psaltirea Coptă*, între Mesager şi Omul Primordial. Mesagerul este întrebat cine este şi răspunde povestindu-şi originile şi explicându-şi misiunea. Apoi îl îndeamnă pe Omul Primordial să se întoarcă în căminul său ceresc şi să aducă înapoi elementele de Lumină. În relatarea lui Theodore bar Kônay, regăsim aceeaşi scenă, şi anume un dialog între cel de-al Treilea Trimis şi Omul Primordial, însă aici chemarea Mesagerului şi răspunsul Omului Primordial sunt ipostaze, „Chemarea" şi „Răspunsul". Trebuie amintit că în T II D 178, Manvahmēd este cel care vorbeşte sufletului.

Widengren a atras atenţia asupra acestui motiv al dialogului dintre Mesager şi Omul Primordial în maniheism şi mandeism şi a susţinut, de asemenea, că acest motiv este un împrumut din religia mesopotamiană.

Există o rămăşiţă a motivului gnostic-oriental la catari? Asemănarea este izbitoare. Este evident că cineva ar putea crede că conversaţia dintre suflet şi Dumnezeu sau Mântuitorul din literatura mistică a fost transpusă pentru a deveni conversaţia sufletului cu spiritul. Această explicaţie ni se pare destul de puţin plauzibilă. Nici nu este posibil ca aceasta să fi fost o inovaţie a catarilor. Trebuie să examinăm textul deja citat din *Liber Supra Stella*. Eul superior, spiritul, coboară la suflet. Spiritul vorbeşte, sufletul răspunde. Nu se spune în mod expres ce are spiritul de comunicat. Dar din cuvintele sale rezultă că sufletul îşi aminteşte de originea sa. Prin urmare, misiunea spiritului este de a trezi sufletul. Acest motiv face parte din setul de idei privind eliberarea sufletului. Dar aici, ca şi în multe alte cazuri, primele erezii ale Evului Mediu nu ne dau nicio informaţie despre existenţa sa.

XV. Inițierea

Inițierea este cea care face posibilă mântuirea.

Guiraud și Dondaine au comparat botezul catarilor și riturile pe care le presupunea cu botezul Bisericii antice. Botezul era precedat de o perioadă de pregătire și de încercare, în timpul căreia cei aleși erau instruiți și supuși regimului Perfecților. Dacă încercarea nu era considerată decisivă, ea putea fi prelungită cu încă un an - sau mai mulți. Novicii făceau prosternări în fața perfecților - ceea ce se numea *adorație* Această pregătire se încheia cu înmânarea cărții Evangheliilor, *traditio libri* sau *traditio evangeliorum*, și cu tradiția Orației, *traditio orationis*.[8]

După un anumit interval, avea loc actul propriu-zis de inițiere, *consolamentum*, a cărui parte cea mai importantă era *impunerea mâinilor.*

Puech a arătat că botezul bogomililor a fost la originea celui al catarilor. Și la bogomili, de fapt, era precedat de o pregătire care cuprindea învățătură, post și rugăciune. Apoi, *Evanghelia lui Ioan* era pusă pe capul catehumenului, chemându-se asupra lui Duhul Sfânt și cântându-se Pater: **χαι τό Πάτερ ημών, έπάδοντες** [Bucură-te pe Tatăl nostru, căzuților] (să vedem aici o aluzie la *traditio orationis*?). Zigabenes numește aceste rituri pregătitoare **βάπτισμα** (botez) - ceea ce Reitzenstein consideră inexact. Dar toate aceste rituri pot fi reunite sub conceptul de botez.

Catehumenul era apoi supus unei noi perioade de încercare, la sfârșitul căreia comportamentul său era examinat. Dacă trecea testul, putea primi inițierea, care era precedată de o spovedanie, un fel de exorcizare, și de o ceremonie de purificare, după care *Evanghelia* îi era pusă din nou pe cap. Inițierea în sine includea două caracteristici speciale: toți cei prezenți - bărbați și femei - își puneau mâinile pe neofit și cântau o formulă liturgică.

Pe baza informațiilor furnizate de Zigabene, Puech a dat o interpretare particulară acestei inițieri. El distinge între două etape sau două botezuri: „primul nu reprezintă decât o etapă, care rămâne la un nivel inferior, «al doilea botez spiritual apare astfel ca termenul suprem al inițierii». Prin urmare, el presupune că primul a fost dat celor ***credentes*** (crezători), laicii, iar al doilea celor ***perfecti***, cei perfecți sau aleși. Totuși, această ipoteză interesantă nu rezistă în fața faptelor pe care ni le dezvăluie sursele cathare. Nu există o astfel de distincție. Cei care au fost supuși probațiunii și care au primit *cartea* și *orația* erau deja **credentes**. Mai mult, în Biserica antică, această tradiție despre care tocmai am vorbit nu avea loc în momentul primirii catehumenului, ci în timpul probațiunii.

Asemănarea dintre riturile Bisericii antice, pe de o parte, și cele ale catarilor și bogomililor, pe de altă parte, este incontestabilă. Cu toate acestea, deoarece nu cunoaștem ritualul paulicienilor, nu putem merge mai departe în timp. Bogomilii nu erau însă inovatori. Trebuie să presupunem o legătură tradițională care se întoarce la Biserica antică.

Totuși, exista un punct în care aceste secte se deosebeau de Biserică. Catarii nu admiteau botezul în apă deoarece îl considerau botezul lui Ioan Botezătorul. Acesta era o invenție a diavolului, iar Ioan era instrumentul său. Bogomilii aveau aceeași idee despre botez. Cel mai important ritual, cel care este adevăratul act de inițiere, este **punerea mâinilor**. Acesta este ritualul care transmite Duhul. Apa rămâne pur și simplu apă, iar sacramentul botezului este lipsit de putere pentru a procura sfințirea și harul.

Moneta spune:

---

8 Ritualurile latine și romane sunt reproduse de Dondaine, pp. 37-39 (textul roman cu anumite corecturi). Tradiția Cărții în cultul creștin timpuriu este probabil legată de ideea de întronizare. Oamenii nu înțeleg conținutul Cărții, Înțelepciunea cerească, până când nu primesc Duhul iluminator la botez (cf. I Cor. XII, 8: "Căci unuia îi este dat de către Duhul un cuvânt de înțelepciune; altuia un cuvânt de cunoștință, potrivit aceluiași Duh"; lipsește însă aici o asociere cu botezul). Și gnosticii, chiar și maniheii, primesc, în momentul inițierii lor, Nous-ul sau Duhul și gnoza care îi desăvârșesc și le dau cunoașterea lucrurilor cerești ascunse. De asemenea, observăm că mântuitorii gnostici, de exemplu ereziarhii iranieni, primeau cartea cerească în momentul unei ascensiuni la cer, cf. Widengren, Muhammed, the Apostle of God and his ascension. În ceea ce privește tradiția Rugăciunii, precizăm că îngerii se rugau și îl lăudau pe Dumnezeu înainte de căderea lor. Abia după ce s-au întors la cer vor obține dreptul de a spune Pater Noster. Cf. Reitzenstein. Die Vorgeschichte, p. 311, § 13, cf. p. 124. Iar întronizarea celestă se realizează în cult. Ritualul *traditio orationis* corespunde motivului mitic.

Hanc manuum impositionem baptisma dicunt Spiritits Sancti, non baptisma aquæ materialis: et credunt quod in illa mantis impositione unaquæque animarum ceelestium proprium spiritum, scilicet quem in coelo habuerat ad regimen, et custodiam suam, recipiat,

(Sfinții spirit numesc această punere a mâinilor botezuri, nu botezuri cu apă materială; și ei cred că în acea punere a mâinilor fiecare dintre sufletele cerești primește propriul său spirit, adică ceea ce a avut în ceruri să-l conducă și să-l păzească),

și Sacchoni:

Manus impositio vocatur ab eis consolamentum et spirituale baptismum, sive baptismum spiritus sancti, sine qua secundum eos nec peccatum mortale remittitur, nec spiritus sanctus alicui datur, sed per eam factam solummodo ab eis utrumque confertur.

(Impunerea mâinilor se numește de către ei mângâiere și botez duhovnicesc, sau botez cu Duhul Sfânt, fără de care, după ei, nici păcatul de moarte nu este iertat, nici Duhul Sfânt nu este dat nimănui, ci numai prin el sunt conferite de ei).

Prin urmare, ei au contrastat botezul lui Hristos, care este dat în Duhul, cu cel al lui Ioan Botezătorul, prin apă, după cum se arată, printre altele, în *Interrogatio Iohannis*:

Testificatur Iohannes: Ego baptizo in aqua in penitentia(m), ille autem baptizat vos in spiritu sancto in remissionem peccatorum, ille est qui potest perdere et salvare. Et iterum ego Iohannes interrogavi dominant: potest homo habere salvationem per baptismum ...? Sine meo baptismate, quo baptizo in remissionem peccatorum, inquam, soluni nullus potest habere salvationem dei.

(Ioan mărturisește: Eu botez în apă în pocăință, dar El vă botează în Duhul Sfânt pentru iertarea păcatelor, El este Cel care poate nimici și mântui. Iar eu Ioan l-am întrebat pe domnul: poate un om să aibă mântuire prin botez...? Fără botezul meu, prin care botez pentru iertarea păcatelor, zic eu, singur nimeni nu poate avea mântuirea lui Dumnezeu).

Bogomilii aveau aceeași noțiune:

Το μέν παρ'ήμiν βάπτισμα του Ιωάννου λέγουσιν, ώς δι'ύδατος έπιτελούμενον, το δε παρ'αύτοίς του Χρίστου δια Πνεύματος, ώς δοκεΐ αύτοΐς, τελούμενον.

(Ei spun că botezul lui Ioan a fost făcut cu apă, iar botezul lui Hristos prin Duhul așa cum le-a fost administrat lor).

Opoziția dintre cele două botezuri se bazează pe Ioan I, 31,33. Ea a fost reluată de curentul valentin, reprezentat de Marc:

Καί τό μεν βάπτισμα ύπο Ιωάννου χατηγγέλθαι είς μετάνοιαν, τήν δέ άπολύτρωσιν ύπό Ίησοΰ χεχομίσθαι εις τελείωσιν. Καί τοΰτ'είναι, περί ου λέγει, χαι άλλο βάπτισμα έχω βαπτισθήναι, χαι πάνυ επείγομαι.

(Pentru că botezul lui Ioan este un semn al pocăinței, iar răscumpărarea lui Isus este un semn al desăvârșirii. Aceasta este ceea ce spune el, iar eu am fost botezat cu un alt botez și sunt mereu chemat).

Reitzenstein a comparat ideea de izbăvire în botezurile catarilor și mandeenilor, precum și în rituri, dar a subliniat cu tărie și faptul că exista o diferență profundă între ele, deoarece mandeenii

își exprimau ura față de Hristos și îl glorificau pe Ioan Botezătorul, în timp ce catarii îl considerau pe acesta din urmă întemeietorul botezului Bisericii. Confruntat cu o mare dificultate în această privință, Reitzenstein a renunțat la încercarea de a găsi o soluție definitivă. El a crezut că catarii au fost influențați de maniheism, dar nu a studiat botezul maniheist. El a refuzat să accepte teza lui Schaeder, negând existența sacramentelor în maniheism. Bineînțeles, el nu a putut deriva nici conținutul gnostic al N.T. conținutul gnostic al botezului. Prin urmare, soluția propusă de el a fost următoarea: „Doar o dezvoltare consecventă a tendinței deja existente în *Evanghelia lui Ioan* de a lăsa deoparte cu totul simbolurile sacramentului apare în mod clar".

Ca și Biserica, catarii acordau o mare importanță **impunerii mâinilor**, care este considerată a fi ritualul prin care se transmite Duhul Sfânt. Prin urmare, în această privință, ei au fost de acord cu Biserica, dar nu au practicat botezul cu apă. Rolul pe care îl atribuie **impunerii mâinilor** trebuie văzut în raport cu interzicerea apei. Opoziția deja întâlnită în *Evanghelii* între botezul lui Ioan și cel al lui Hristos nu este, în sine, o explicație suficientă. Ceea ce rămâne de rezolvat este problema modului în care botezul cu apă a ajuns să fie respins. Practica catarilor nu poate fi explicată prin simplul fapt că ei au luat **impunerea mâinilor** de la Biserică în același timp în care au respins botezul cu apă.

O serie de secte gnostice au respins botezul în apă: Arhonții, Ascodruții, Seleucanii și Hermanii (secolele III și IV). Dar, evident, în general, mișcările gnostice, fiind grupuri închise, puneau condiția ca numai riturile pe care le practicau să fie considerate valide. Aceasta se baza pe o opoziție de facto - cu alte cuvinte, pe o politică religioasă. Pentru că ritualul lor de inițiere avea același domeniu de aplicare ca și cel al Bisericii. Acesta acorda iertarea păcatelor și pregătea calea pentru eliberarea finală. Iertarea păcatelor este aspectul negativ, eliberarea sau regenerarea spirituală este aspectul pozitiv. Inițierea este cea care creează noua stare divină și spirituală a Alesului. Gnosticismul și Biserica practicau aceleași ritualuri. Unii gnostici foloseau apă, alții apă și ulei.

În plus, **punerea mâinilor** are același înțeles. Dar gnosticii i-au adăugat un conținut particular: impunerea implică eliberarea sufletului de trup și reunirea cu „sinele" său individual și universal.

Să examinăm acum maniheismul. Părerile sunt împărțite cu privire la faptul dacă maniheii practicau botezul. Schaeder a negat acest lucru, iar Polotsky a fost de acord cu el. Cu toate acestea, Baur credea deja că ei botezau, dar atribuiau botezului o importanță mai mică decât creștinii și, în orice caz, că nu botezau cu apă. Pentru a susține această teză, Baur a citat două afirmații importante ale lui Augustin:

> *Baptismum in aqua nihil și Baptismum in aqua nihil cuiquam perhibent salutis afferre: nec quemquem eorum quos decipiunt, baptizandum putant*

(Botezul în apă nu face nimic, iar botezul în apă nu face nimic pentru a aduce mântuirea nimănui),

și:

> *Manichei 'lavacrum regenerationis, id est aquam ipsam dicunt esse superfluam nec prodesse aliquid profano corde contendunt' . . . Manichei visibile destruunt elementum*

(Maniheenii spun că „baia regenerării", adică apa însăși, este de prisos și susțin că nu este de nici un folos inimii profane. . . Maniheenii distrug elementul vizibil).

Conform capitolului VI din Kephalaia, botezul în apă era considerat o eroare:

> *Duhul regelui arhonților apei este cel care domnește astăzi în doctrinele (**δόγμα**) erorii (**πλάνη**) care botează prin botezul (**βάπτισμα**) apei, punându-și speranța [și] încrederea în botezul (**βάπτισμα**) apei.*

Cu toate acestea, în *Psaltirea Coptă* există mai multe referiri la ceremoniile lustrale asociate cu ascensiunea și *întronizarea,* în special motivul camerei nupțiale. Se pare, prin urmare, că ceremonia lustrală era practicată în legătură cu inițierea.

O analogie poate fi găsită la mandeeni, care respingeau botezul creștin, în timp ce practicau botezul prin apă. Pentru a rezolva această problemă, presupunem că este necesar să facem o distincție foarte clară între ritualul de purificare și botez, în sensul de inițiere. Reitzenstein a fost cel care a subliniat necesitatea de a distinge între aceste două forme. Una este un act unic, cealaltă poate fi repetată. Inițierea acordă un dar nou, special: regenerarea prin spirit. În maniheism, **punerea mâinilor** era legată de primirea Duhului Sfânt. Citățm din capitolul IX al *Kephalaia*:

> *Când omul primește [mântuirea] păcii și devine fiu al păcii* ***(ειρήνη)****, atunci el va fi ales pentru credință. Acum, că el primește pacea, primește [mâna] dreaptă și este socotit la mâna dreaptă. Acum că el [va primi] mâna dreaptă,* ***Nous****-ul Luminii îl atrage la sine și îl aranjează în biserică.- - - Când el primește pacea* ***(ειρήνη)*** *și mâna dreaptă, sărutul* ***(άσχσμός)*** *și închinarea, în cele din urmă mâna dreaptă a harului este pusă peste ei [și] ei înșiși primesc punerea mâinilor* ***(χειροτονία)*** *care este pusă peste ei, și ei sunt aranjați și construiți în Adevăr și consolidați în el pentru eternitate. Ei intră în* ***Nous****-ul Luminii prin aceste semne bune și devin oameni desăvârșiți* ***(τέλειος)*** *și se închină și îl glorifică pe Dumnezeul Adevărului.*

Prin urmare, *punerea mâinilor* este asociată cu primirea ***Nous***-ului, prin care omul devine perfect. Prin urmare, este clar că această ceremonie este un ritual foarte important. *Punerea mâinilor* este ritualul esențial al inițierii, prin care are loc eliberarea. În maniheism, eliberarea este separarea sufletului de trup, sufletul întorcându-se la originea sa.

Există încă dovezi ale *punerii mâinilor* în gnosticismul propriu-zis. În Valentinianism, conform *Excerpts from Theodotus* al lui Clement din Alexandria, cap. XXII, 5, ideea de eliberare este atașată *punerii mâinilor*:

> *διο χαι έν τή χειροθεσίχ λέγουσιν επί τέλους „εις λύτρωσιν άγγελιχήν", τουτέστιν ήν χαί άγγελοι έχουσιν . .*

(pentru că ei spun la final „în mântuirea îngerilor", adică au îngeri)..

(În cele ce urmează, autorul explică cum îngerii au fost botezați pentru oameni, iar oamenii vor avea aceeași mântuire ca și îngerii). Acest lucru trebuie cu siguranță să fie legat de noțiunea valentiniană conform căreia inițiatul se va întoarce la existența sa angelică sau se va reuni cu îngerul său. Comparați acest lucru cu ritualul de inițiere al Marcosienilor, care era în mod clar un botez al muribunzilor, însoțit de formule secrete și de *punerea mâinilor*:

> *λέγουσι γάρ τι φωνή άρρήτω, έτπτιθέντες χείρα τω την απολύτρωση λαβόντι, δ φάσχουσιν έςειττεΐν ευχόλως μή δύνασθαι, εί μή τις εΐη ύπερδόχιμος, ή δτε τελευτα ττρος τό ους έλθών λέγει ό επίσχοπος.*

(Pentru că ei spun cu voce tare, punând mâinile pe mâna răscumpărătoare, și se tem să nu poată fi salvați, ca să nu se bucure prea mult, spune episcopul).

În *Faptele lui Toma*, capitolul 49, Reitzenstein dorea să găsească un botez care implică doar *punerea mâinilor.* Apostolul vindecă o femeie și își pune mâinile peste cei prezenți, pronunțând următoarele cuvinte: *„Harul Domnului nostru Iisus să vă însoțească în veci"*. Femeia cere să primească pecetea botezului pentru ca răul să nu se întoarcă, iar Apostolul reînnoiește *punerea mâinilor.* În mod obișnuit, este vorba, în aceste acte, de un botez cu apă.

Prin urmare, putem vedea că gnosticismul acordă o mare importanţă *punerii mâinilor.* Aceasta este adevărata iniţiere.

Ştim că sectele din Evul Mediu au păstrat în mare parte ideile Antichităţii târzii şi, prin urmare, nu ar fi necesar să subliniem că, şi în acest punct, catarii nu au fost inovatori. Cu toate acestea, există o mare distanţă între catari şi bogomili şi între gnostici şi maniheişti.

Dar, aici trebuie atrasă atenţia asupra concepţiei pauliciene despre botez despre care ne spune Petru din Sicilia: (aceste cuvinte se referă la Gegnesius-Timotheus) *και περί του βαπτίσματος ομοίως έλεγε, τον Κύριον Ιησουν Χριστόν ύπάρχειν τό βάπτισμα, και ούκ άλλο διότι γέγραπται' Εγώ είμι τό ύδωρ τό ζών* (şi despre botez a spus în mod asemănător: „Binecuvântat să fie Domnul Hristos, acolo este botezul şi unde altundeva, pentru că este scris: „Eu sunt apa vie"). Şi Photius o repetă, adăugând în mod expres că ei refuză botezul:

> *ού μήν άλλα και τό σωτήριον διαπτύοντες βάπτισμα, ύποπλάττονται παραδέχεσθαι αύτο, τα του Ευαγγελίου ρήματα τη του βαπτίσματος φωνή υποβάλλοντες. Και γάρ φασιν. «Ό Κύριος εφη' Εγώ είμι το υδωρ τό ζών».*

(dar cei care răspândesc botezul mântuitor, ei sunt înşelaţi recunoscând aceasta, supunând verbele Evangheliei glasului botezului. Şi fascinaţia voastră. „Domnul a zis: Eu sunt apa vie").

Prin urmare, este incontestabil că ei au avut o iniţiere al cărei ritual ne este necunoscut. Dar ceea ce este deosebit de important este interpretarea conţinută în cuvintele: „Eu sunt apa vie". Această expresie este preluată din *Evanghelia după Ioan* IV, 10. Nu actul ritual al botezului este cel care produce regenerarea. Accentul este pus pe „*Cuvântul Evangheliei*", ceea ce înseamnă că botezul trebuie înţeles simbolic. Esenţial este să primeşti Cuvântul. Interpretarea paulicienilor a fost dezvoltată logic de către catari:

> *Dixit etiam herreticus, quod doctrina dicitur Baptismus aquæ*

(Ereticul a mai spus că doctrina se numeşte botez în apă),

sau:

> *sed aqua spiritus sancti, de qua loquitur in evangelio et de qua Deus mandavit baptizari, est verbum Dei et ejus bona opéra, quicunque ea facit et verbum crédit, ille est baptizatus ex aqua spiritus sancti*

(dar apa duhului sfânt, despre care vorbeşte în Evanghelie şi despre care Dumnezeu a poruncit să fie botezat, este cuvântul lui Dumnezeu şi oricine le face şi crede cuvântul, este botezat cu apa duhului sfânt),

sau, în sfârşit:

> *sed ille baptismus valet ad salvationem, qui est de verbo Dei*

(dar acel botez este valabil pentru mântuire, care este din Cuvântul lui Dumnezeu).

Formulele pe care tocmai le-am citat indică o concepţie spirituală a botezului.

Aşa cum am spus, Reitzenstein a crezut că *Evanghelia după Ioan* arată o anumită tendinţă de a diminua importanţa sacramentelor. Dar aceasta este o greşeală. Cullmann a subliniat energic că *Evanghelia după Ioan* conţine o concepţie realistă despre sacramente. Expresia „apă vie" se referă la Duhul Sfânt care se transmite prin botez. Cu toate acestea, Bultmann consideră că „apa vie" simbolizează Revelaţia sau darul Revelatorului şi face referire la anumite pasaje din literatura

mandee în care Mântuitorul este numit „apă vie” și „glasul apei vii”, și amintește, de asemenea, expresiile „apă vie” coordonate cu „apa Logosului”, în *Odele lui Solomon* XI, 6, și „cuvintele adevărului”, puse în paralel cu „un curent de apă”, în *Oda* XII, 1-2. 7 Cullmann acceptă că, în *Evanghelia după Ioan*, Isus este darul sau dătătorul darului, Duhul. Dar această noțiune nu trebuie interpretată într-un mod anti-sacramental, deoarece doctrina fundamentală a *Evangheliei după Ioan* este că Iisus este prezent și activ în botez.

În ereziile gnostice din Evul Mediu, „apa vie” a fost interpretată ca fiind cuvintele *Evangheliei* sau ale Doctrinei sau, în cele din urmă, ca fiind Cuvântul lui Dumnezeu. Ideea s-a dezvoltat probabil după cum urmează. Hristos este dătătorul mântuirii, „apa vie”. Dar ceea ce lucrează este Cuvântul sau doctrina. Dar există o diferență între sectele din Evul Mediu și creștinism: în acesta din urmă, conceptul de *apă vie* avea o corespondență reală în cult, în timp ce în primul, botezul cu apă era respins. Acesta este motivul pentru care, în secte, termenul este folosit la figurat.

Măsura în care a existat o atitudine anti-sacramentală în creștinismul timpuriu ridică o problemă deosebită. Cullmann subliniază că concepția docetică a Mântuitorului includea, în gnosticism, un anumit dispreț pentru simbolurile materiale. Pentru a se opune unei astfel de concepții anti-sacramentale, crede el, *Evanghelia după Ioan* (III, 1-21) subliniază că apa și Duhul sunt inseparabile. Vom găsi o astfel de interpretare spiritualizantă în gnosticism.

Pentru a explica această concepție spiritualizantă, am dori să atragem atenția asupra conceptului de **punere a mâinilor** la catari. Nu punerea vizibilă a mâinilor era cea care aducea sfințirea, ci cea invizibilă. Sacchoni scrie:

> *Albanenses enim dicunt quod manus ibi nihil operatur, cum a diabolo sit ipsa creata secundum vos, ni infra dicetur, sed sola Dominica oratio quam ipsi tunc dicunt, qui manus imponunt.*

(Căci albanezii spun că mâna nu face nimic acolo, de vreme ce a fost creată de diavol, după tine, nici mai jos nu se va spune, ci doar rugăciunea de duminică pe care o spun atunci, cine pune mâinile pe ea).

Moneta este parțial de acord asupra acestui punct:

> *Quis enim credere potest aut debet, quod manus a Diabolo creata vel facta Spiritum Sanctum exhibeat alicui, ac salutem? Ad hoc autem dicit hæreticus, quod non per impositionem manus visibilis, sed manus invisibilis datur Spiritus Sanctus, et salus.*

(Căci cine poate sau ar trebui să creadă că mâinile create sau făcute de Diavol prezintă cuiva Duhul Sfânt și mântuirea? Și la aceasta zice ereticul, că Duhul Sfânt și mântuirea nu sunt date prin punerea mâinilor vizibile, ci prin mâini nevăzute).

Dar mai târziu el consideră că vizibilul implică invizibilul:

> *et illa manus invisibilis latet sub manu visibili, et hoc vult habere ex eo quod Apostolus distinguit inier hominem interiorem et exteriorem: et dicunt; si homo est interior et exterior, opus est etiam quod sit manus interior et exterior.*

(iar acea mână nevăzută este ascunsă sub mâna vizibilă, și aceasta vrea să aibă din faptul că apostolul distinge în interior între omul interior și cel exterior: și ei spun; dacă un bărbat este interior și exterior, este necesar, de asemenea, ca mâna să fie interioară și exterioară).

Există dovezi din Biserica primară că Dumnezeu este cauza principală a transmiterii Duhului. Atunci când Duhul este transmis, aceasta nu este opera preotului, ci a lui Dumnezeu.

Ambrosius scrie:

> *Simul illud adverte, quia Deus dat Spiritum sanctum (Rom. V, 5). Non enim humanum hoc opus, neque ab homine datur: sed qui invocatur a sacerdote, a Deo traditur, in quo Dei munus, ministerium sacerdotis est.*

(Rețineți că, în același timp, pentru că Dumnezeu dă Duhul Sfânt (Rom. 5:5). Căci această lucrare nu este omenească, nici nu este dată de om: dar cel care este invocat de preot este eliberat de Dumnezeu, în care slujba lui Dumnezeu este slujba preotului).

Augustin:

> *Orabant (apostoli) quippe ut veniret in eos quibus manum imponebant, non ipsi eum dabant.*

(Căci ei (apostolii) se rugau ca El să vină peste cei asupra cărora și-au pus mâna, dar ei înșiși nu i-au dat).

Și Ioan Hrisostom:

> *Ἡ χειρ επίκειται του ανδρός, τό δέ παν ό Θεός εργάζεται, και ή αύτοῦ χειρ εστίν ή άπτομένη τής κεφαλής του χειροτονουμένου, εεάν ώς δει χειροτονήται.*

(Mâna omului se odihnește, Dumnezeu lucrează peste tot, iar această mână este atingerea capului celui rânduit, dacă este rânduit).

Chiar dacă Dumnezeu este principiul unic al tuturor lucrurilor, punerea mâinilor este un „simbol eficace", ritul sacramental este eficace.

Ar trebui să menționăm și concepția mesaliană despre botez. Ei au luat o poziție clară împotriva botezului Bisericii, considerându-l „*incapabil de a procura prezența sensibilă a Duhului Sfânt și de a expulza Duhul rău și, astfel, de a tăia rădăcinile păcatului din inima omului*". Doar harul mistic, dobândit prin rugăciune și meditație, poate crea starea de perfecțiune care era unirea cu Duhul. Dar ei nu au eliminat relația cu botezul. Harul mistic îl presupune. Botezul este chiar necesar. Cu toate acestea, ei făceau diferența între botez și darurile pe care le conferă. Și totuși, botezul vizibil și botezul invizibil, botezul cu apă și botezul cu foc și Duh corespund. În această privință, merită să citățm câteva pasaje din *Liber Graduum*.

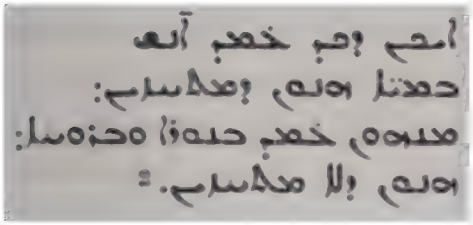

La fel cum atunci când cineva este botezat
în această apă care este vizibilă,
el este botezat cu foc și duh
care nu sunt vizibile.

Și în continuarea aceluiași *Sermo*, se spune:

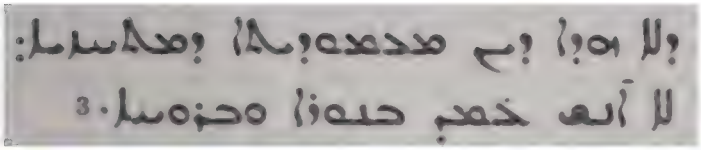

Fără acest botez vizibil
nimeni nu este botezat cu foc și cu duh.

Botezul vizibil este condiția necesară pentru botezul invizibil. Botezul invizibil aduce regenerarea spirituală. Concepția mesaliană a botezului, în ceea ce privește relația dintre „formă" și

„materie", este în concordanţă cu cea a Bisericii, deşi există o distincţie între darul invizibil sau spiritual şi ritualul vizibil „ineficient".

Concepţia gnostică nu este uniformă. Unii gnostici au respins ideea că darul spiritual ar putea fi transmis prin elemente materiale şi vizibile. Iată ce ne atestă Irineu despre valentinism:

> *Αλλοι δέ ταύτα πάντα (apă şi ulei) παραίτησαμενοι φάσκουσι, μή δεῖν το τής άρρητου και αοράτου δυνάμεως μυστήριον δτ'ορατών και φθαρτών έτζιτελεῖσθαι κτισμάτων, και των άνεννοήτων, και ασωμάτων δι' αίσθητών και σωματικών. Είναι δέ τελείαν άττολύτρωσιν, αυτήν τήν έπίγνωσιν του άρρητου μεγέθους . . . ώστε είναι τήν γνώσιν άττολύτρωσιν του ένδον άνθρώττου.*

(Alţii, renunţând la toate aceste lucruri (apă şi ulei), nu iau în considerare misterul puterii inefabile şi invizibile a clădirilor vizibile şi perisabile, şi a celor fără de simţ şi a celor necorporale prin simţuri corporale. Nu este o răscumpărare completă, această recunoaştere a mărimii inefabile. . . astfel încât cunoaşterea este cea care răscumpără omul interior.).

Comparaţi acest lucru cu un pasaj din Extrasele din Theodotus, care face o distincţie între un botez vizibil prin apă şi un botez „intelectual" în duh:

> *και το βάπτισμα ούν διπλούν αναλόγως, τό μεν αίσθητόν δι' ύδατος, του αισθητού πυρός σβεστήριον, τό δέ νοητόν δια πνεύματος, του νοητού πυρός άλεςητήριον.*

(iar botezul se dublează în consecinţă, cel simţit de apă, stingând focul sensibil, celălalt înţeles de duh, stingând focul intelectual).

Theodoret aplică explicaţia lui Irineu despre Marcosieni la Ascodrutes, pe care îi consideră urmaşi sau succesori ai Marcosienilor. Riturile în sine şi elementele materiale nu sunt, prin urmare, canalele realităţii spirituale. Gnosticii susţineau că condiţia necesară pentru eliberare era *cunoaşterea* (**γνώσις**). Dar printre valentinieni este asociat cu riturile de iniţiere:

> *οί πνευματικοί άνθρωποι, οί τήν τελεί αν γνώσιν έχοντες περί Θεοῦ, και τής 'Αχαμώθ. Μεμυημένους δε μυστήρια εἶναι τούτους ύποτίθενται.*

(poporul spiritual, cei care au cunoştinţă despre Dumnezeu şi despre Ahamot. Iniţiaţii şi misterele sunt acestea pe care le presupun).

Reamintim în acest sens că catharii credeau, ca şi paulicienii, că adevăratul sens al botezului era doctrina lui Hristos.

Din textele pe care tocmai le-am citat, putem vedea că existau două concepţii despre botez. Pe de o parte, avem concepţia conform căreia actele sau simbolurile exterioare, vizibile, nu sunt realităţi sfinte, semne eficiente; pe de altă parte, avem concepţia conform căreia sacramentul botezului, în forma sa rituală, are ca efect sfinţirea. Elementele vizibile sunt gajul sau garanţia harului invizibil.

Ideea, afirmată de Moneta, că *punerea vizibilă a mâinilor* implică invizibilul, prezintă o anumită conformitate cu ideea că semnele sacramentale conferă har. Cealaltă idee, care respinge orice relaţie între vizibil şi invizibil, este caracteristică gnosticismului. Dar, desigur, actul simbolic, *punerea mâinilor*, are o semnificaţie pozitivă. Totuşi, acest sens constă în primirea Cuvântului sau, potrivit lui Sacchoni, în rugăciunea celor care realizează această *punere a mâinilor*.

Catarii şi sectele care i-au precedat în Evul Mediu aveau atât o concepţie evanghelică, cât şi una gnostică a botezului. Gnosticismul dă un aspect negativ realizării iniţierii spunând că formele vizibile sunt fără acţiune. Concepţia „evanghelică" reprezintă latura pozitivă: Cuvântul sau Doctrina este cea care acţionează.

Concepția gnostică a sacramentelor este, înainte de toate, puternic spiritualizantă. Tendința de a interpreta Biblia alegoric este strâns legată de tendința de spiritualizare și ambele au continuat în Evul Mediu. Într-un alt aspect, vom vedea efectele lor.

În adresa care face parte din ritualul botezului, este citat Ioan III, 5: *„Nisi quis rénatus fuerit ex aqua et spiritu sancto, non potest introire in regnum dei”* (Dacă cineva nu se naște din nou din apă și din Duhul Sfânt, nu poate intra în împărăția lui Dumnezeu). Este cu adevărat curios să observăm termenul **ex aqua**, având în vedere că catarii respingeau tocmai botezul prin apă. Guiraud a considerat că este vorba de o aluzie la „vestigii ale instrucțiunilor pronunțate odinioară în fața catehumenilor, mai degrabă decât la texte de origine și inspirație eretică”. Dar acest lucru nu explică de ce expresia „apă și Duh” a supraviețuit. Avem aici un caz analog cu cel al multor alte idei împrumutate din creștinism de către gnosticism. Catarii au acceptat cărțile NT și doctrina lor despre Isus, care era diferită de doctrina gnostică, dar le-au dat o interpretare alegorică. Astfel, botezul cu apă a devenit simbolul Doctrinei sau al Cuvântului. Expresia „**ex aqua et spiritu sancto**” (din apă și duhul sfânt) din ritual trebuie interpretată în acest fel.

Pe de altă parte, expresia *„baptizare in igné*” (a boteza în foc) are o legătură directă cu ceremoniile rituale ale catarilor. Eckbert ne spune că luminile erau aprinse în momentul inițierii: *Convenientibus vobis in unum in obscuro aliquo pénétrali ... . Locantur luminaria copiose in parietibus cunctis ..* (Când vă întâlniți împreună într-un spațiu întunecat... Există o mulțime de lumini pe toți pereții). Apoi își inserează polemica: *Non sic, impii, non sic debetis sequi verba sancti Evangelii, in quibus dicitur: Ille vos baptizabit in spiritu et igne* [Nu așa, nelegiuite, nu așa trebuie să urmezi cuvintele sfintei Evanghelie, în care se spune: El te va boteza în duh și foc] (Matth. III). *Melius ipsa verba attendite: Baptizabit, inquit, in igne; non juxta ignem, ut vos facitis* [Mai bine fii atent la cuvintele în sine: El va boteza, spune el, în foc; nu lângă foc, așa cum faci tu]. Eckbert le propune acestor eretici să-și arunce candidații în rugul aprins, dacă vor să împlinească cu litera cuvântul *Evangheliei*, Mat. III, n.1. Etienne de Bourbon dă și el seama de cuvintele *Evangheliei* și de practica aprinderii luminilor:

> *Item ponit hereticus sine baptismo ignis non esse salutem; Luc III d(ixit): Ipse vos baptizabit in Spiritu Sancto et igni». Unde credentes sibi ponunt in aliquo occulto penetrali, et candelis undique accensis, factis quibusdam obsecracionibus ab heresiarcha, immo pocius excecracionibus, aliis credentibus astantibus, et eo juxta, ignem.*

(Din nou, ereticul susţine că nu există mântuire fără botezul cu foc; Luca 3: El vă va boteza în Duhul Sfânt şi foc. De aceea credincioşii se pun în vreo încăpere secretă şi se aprind lumânări din toate părţile, după ce ereziarhul a făcut anumite obscenităţi, sau mai degrabă imprecaţii, celorlalţi credincioşi care stăteau lângă el, şi lângă el, un foc).

Opoziția față de doctrina Bisericii Catolice cu privire la sacramente este evidentă și în altă privință. Catarii au făcut ca exercitarea slujbei să depindă de calitățile personale ale oficiantului. Preoții Bisericii Catolice care nu au puritate absolută și perfecțiune morală nu sunt demni de slujirea creștină, iar sacramentele administrate de aceștia rămân ineficiente. Ei au ajuns la concluzia că adevărata preoție nu exista în Biserica Romană, ci în Biserica Catară. Posesia Duhului Sfânt este condiția necesară pentru transmiterea acestuia neofitelor prin **impunerea mâinilor**: *et si non habent Spiritum Sanctum, illi qui recipiunt manus impositiones Spiritum Sanctum non recipiunt* (iar dacă nu au Duhul Sfânt, cei care primesc punerea mâinilor nu primesc Duhul Sfânt). Păcatele unui episcop au chiar un efect de regres: *Si Episcopus peccal occulte mortaliter, omnes quibus manus imposait, damnantur* (Dacă un episcop păcătuiește pe ascuns și pe moarte, toți cei asupra cărora pune mâna sunt blestemați). Iar Pierre des Vaux-de-Cernay ne oferă o interpretare particulară:

> *Illud etiam inter supremas heresum fatuitates dicebant, quod, si quis de perfectis peccaret mortaliter (comedendo videlicet modicissimum carnium vel casei seu ovi vel*

alicuius rei sibi inhibité), omnes consolati ab illo amittebant Spiritum Sanctum et oportebat eos iterum reconsolari; et etiam jam salvati pro peccato consolatoris cadebant de celo.

[Ei mai spuneau că printre ereticii supremi, dacă vreunul dintre cei desăvârșiți a păcătuit de moarte (mâncând cea mai mică bucată de carne, sau brânză, sau ou, sau orice alt lucru de care s-a reținut), toți cei mângâiați de el au pierdut Sfântul Spirit, și era necesar să-i împace din nou; și chiar și cei care fuseseră deja mântuiți au căzut din cer pentru păcatul mângâietorului].

Prin urmare, efectul inițierii depinde de natura sacrosanctă a oficiantului. Acesta este motivul pentru care novicele trebuie să fie rebotezat. În același timp, ei au negat că inițierea aduce regenerarea omului *ex opere operato* (din munca depusă).

Pe de altă parte, catarii aveau cerințe speciale față de cei care urmau să fie inițiați. Aceștia trebuiau să își dovedească calitatea morală în timpul perioadei de încercare care preceda botezul. Există aici o analogie cu noviciatul în Biserică și, de asemenea, cu condițiile impuse viitorilor inițiați în gnosticism și maniheism. Dar și catarii impuneau condiții cu privire la credință, așa cum făcea Biserica în catehumenat. În consecință, ei botezau doar adulții și respingeau botezul copiilor. Argumentul lor împotriva botezului copiilor era că aceștia nu puteau fi salvați înainte de vârsta rațiunii. Ei se bazau în special pe Mc. XVI, 16: *Ad idem inducunt illud testimonium Marci in fine c. 16. v. 16. dicentis: Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit, qui vero non crediderit, condemnabitur; Parvulus autem non crédit, ergo condemnabitur* (La aceeași ei aduc acea mărturie a lui Marcu la sfârșitul c. 16. v. 16. din cei ce zic: Cine va crede si se va boteza va fi mantuit, dar cine nu va crede va fi osândit; Dar cel mic nu va crede, de aceea va fi osândit).

Prin urmare, catarii ne apar ca o comunitate în care calitățile individuale sunt decisive în obținerea accesului.[9]

Printre sectele antice din sfera creștină în care au fost formulate astfel de cerințe, ar trebui să menționăm donatiștii și novatienii. Aceștia din urmă doreau să creeze o comunitate de sfinți și, în consecință, îi excludeau pe toți cei care săvârșiseră păcate de moarte. Donatiștii credeau că calitățile spirituale și morale ale celor care dețineau funcții cultice erau o condiție esențială pentru biserica lor, deoarece, fără acestea, sacramentele își pierdeau puterea sfințitoare. Concordanța în această privință dintre catari și donatiști este evidentă. Dar dacă există o legătură istorică între ei este o altă întrebare.

Mitul cathar al reunirii sufletului și spiritului este exprimat în ritualul care transmite spiritul. Din punct de vedere mitic, scopul final este redescoperirea originii celeste; din punct de vedere cultic și ritualic, formula conținută în ritualul **Consolamentum** este cea care corespunde mitului. Această formulă face parte în mod clar din absolvire: *quod dominus deus misericordie dimittat vobis et conducat vos ad vitam aeternam* (Domnul Dumnezeu cu milostivire să vă ierte și să vă conducă la viața veșnică). În ceremonia cunoscută sub numele de **melioramentum**, adorația perfectiunilor era asociată cu o formulă de mărturisire a păcatelor, iar credenții pronunțau următoarele cuvinte:

Boni Christiani, benedictionem Dei et vestram, orate dominant pro nobis quod Deus custodiat nos a mala morte et perducat nos ad bonum finem vel ad manus fidelium Christianorum.

(Buni creștini, binecuvântarea lui Dumnezeu și a voastră, rugați-vă pentru noi ca Dumnezeu să ne ferească de o moarte rea și să ne aducă la un sfârșit bun sau în mâinile creștinilor credincioși.).

---

9 Strom, *Religion och gemenskap*, p. 71. Strom neagă faptul că catarii erau o sectă. Conform definiției sale, totuși, o sectă este o formă de comunitate în care calificările personale sunt factorul constitutiv și condiția necesară pentru acces și aderare, p. 66. Doctrinele catarilor confirmă deci definiția sa. Am adoptat aici termenul „sectă" pentru a-i desemna pe catari, bogomili și paulicieni. Societățile gnosticilor (și maniheilor) sunt denumite aici „curent" sau „mișcare". Strom le numește o „dublă religie", deoarece clasa de jos primește harul spiritual prin intermediul celor aleși.

Bona finis (Bun final) este o aluzie la eliberarea finală și la anticiparea acesteia, *punerea mâinilor*.

Catarii au încercat să stabilească o sinteză între eliberarea prezentă și cea viitoare, conferind **Consolamentum** muribunzilor sau bolnavilor. Credincioșii preferau adesea să amâne primirea acestuia până în ultimele lor clipe. Catarii aveau un ritual abreviat și simplificat pentru inițierea bolnavilor sau a muribunzilor.

Botezul în momentul morții a fost practicat în Biserica antică și, de asemenea, la mandeeni și la marcioniți. Dar ne este imposibil să știm în ce măsură practica catară derivă dintr-o practică mai veche. Este foarte posibil ca acești catari să fi conferit inițierea în momentul morții, datorită unor condiții care le erau specifice. Cu toate acestea, este puțin probabil ca ei să fi fost inovatori. Am văzut că au fost influențați de Biserica antică și de erezii antice. Și, în sfârșit, botezul muribunzilor face parte din întreaga ideologie antică a eliberării.

Această presupunere este confirmată de o altă utilizare a catarilor. Pentru a preveni comiterea păcatelor după primirea **Consolamentum** și pentru a asigura eliberarea finală, catarii practicau **endura**, *moartea prin înfometare*, fie voluntar, fie prin ordin sau din necesitate. Este curios să observăm că, potrivit informațiilor pe care le deținem, novațienii practicau sinuciderea și probabil că aceasta se regăsește și în rândul marcioniților. Nu putem decide dacă această practică a fost împrumutată de la aceste curente, dar știm că catarii aveau legături cu ele și în alte privințe.

XVI. Încoronarea

1. Ascensiunea

Condiția necesară pentru mântuire este ca Mântuitorul să coboare pentru a-i elibera pe oameni. Ceea ce i s-a întâmplat Mântuitorului li se întâmplă și tuturor oamenilor. Eliberarea are loc în momentul morții și va fi definitivă la sfârșitul timpurilor. Starea actuală este intermediară între trecut și viitor. Inițierea aduce realizarea; ea aduce fiecărei persoane ceea ce Mântuitorul a pregătit și anticipează mântuirea viitoare. Aceasta implică întoarcerea sufletelor la originea lor cerească. Botezul este o garanție a acestei reîntoarceri, dar implică totuși o ascensiune spre cer. Am putea spune că înălțarea are un aspect escatologic logic și un aspect cultic. Acest dublu aspect depinde de corespondența dintre mit și rit, dintre evenimentul mitic sau **încoronare** și practica rituală sau inițiere.

Prin înălțare, creștinul este **încoronat** în cer. În Biserica antică, ritualul prin care creștinul iese din apa botezului corespundea motivului mitic al înălțării. Inițiatul este transportat la cer sau în paradis.

Așa cum Iacov a fost primul care a arătat, ideologia și riturile botezului pot fi urmărite până la modelul ritual răspândit în Orientul Apropiat și comun poporului Israel și vecinilor săi. Elementul principal al acestui ritual era **încoronarea** zeului și, în același timp, **încoronarea** regelui. Totuși, acest cult, al cărui scop era reînnoirea naturii, a fost spiritualizat, un proces care a avut loc în religia israelită și mai târziu în iudaism. În creștinism, crearea și căderea lui Adam sunt asociate cu moartea și învierea lui Hristos. Inocența și perfecțiunea pe care Adam le-a pierdut, Hristos le-a dobândit pentru omenire. Ritualul creștin, al cărui centru este răscumpărarea și victoria lui Hristos, este o regenerare și o **încoronare** a creștinului în lumea cerească.

Widengren, care a studiat în special **încoronarea**, a stabilit o tipologie specială. Pornind de la cultura mesopotamiană, el a arătat că **încoronarea** regelui se regăsește în lumea semitică occidentală, în special în lumea israelită, până în perioada elenistică. Tipologia ritualului sacru se regăsește într-o formă „democratizată” în ceremoniile de inițiere ale gnosticismului și mandeismului, în cele ale creștinismului primitiv și ale bisericii siriene, de unde a trecut în maniheism. Potrivit lui Widengren, similitudinile dintre aceste concepții ale **încoronării** trebuie explicate prin prezența unei religii sincretiste în Mesopotamia și Siria. „*În această religie de orientare gnostică, mitul ascensiunii sufletului la cer era în mod evident ideea centrală, iar reprezentarea sa rituală constituia nucleul cultului*”. Este probabil că și aici a existat o influență iraniană, dar acest lucru rămâne de investigat.

Urmele unei ideologii a **încoronării** găsite la catari arată o „dezintegrare” a tipologiei antice. Cu toate acestea, ei au păstrat reprezentări mitice ale creștinismului antic. Influența creștinismului este incontestabilă. Cu toate acestea, rolul gnosticismului nu trebuie trecut cu vederea. Deși este dificil de dovedit persistența ideilor gnostice de-a lungul secolelor, ascensiunea sufletului, uniunea dintre suflet și spirit și reunirea cu corpul ceresc sunt în mod clar gnostice.

Catarii credeau că, pe de o parte, înălțarea are loc în momentul morții și, pe de altă parte, că înălțarea este legată de botez. *Tertium comparationis* (O a treia comparație) este practica de a conferi botezul în momentul morții. Ideea că inițierea implică ascensiunea este clar evidentă în următoarea expresie, care reflectă o noțiune creștină:

> *sed qui est natus, et renatus ex aqua spiritus sancti ille est baptizatus et tales intrant in Regnum Coelorum.*

(dar cel care este născut și renaște din apa Duhului Sfânt este botezat și astfel intră în Împărăția Cerurilor).

Totuși, cuvintele *ex aqua spiritus sancti* (din apa duhului sfânt) dezvăluie o tendință de spiritualizare. Ideea catarilor cu privire la legătura dintre botezul muribunzilor și înălțare este bine

ilustrată în relatarea lui Pierre des Vaux-de-Cernay:

> Verum, si morienti cuilibet, quantumcunique flagitioso, manus imposaissent, dummodo «Pater Noster« dicere posset, ita salvatum et secundum vulgare ipsorum consolatum existimabant, ut absque omni satisfactione, absque omni alio remedio, statim revolaret ad coelum.

(Este adevărat că, dacă ar fi pus mâna asupra oricărui muribund, oricât de rău ar fi, atâta timp cât ar fi putut să spună „Tatăl nostru", l-au considerat atât de mântuit și consolat după bunul lor simț, încât fără nicio satisfacție, fără orice alt remediu, ar zbura imediat înapoi în rai).

Cei aleși care au primit Duhul Sfânt prin punerea mâinilor urcă la cer:

> *Isti autem miseri, spiritu Dei vacui et maligno pleni, Spiritum Sanctum suos electos habere dicunt, quos, sicut magister eorum Manes Paraclitum se dicebat, ita dicunt ipsi eos Paraclitos, id est Consolatores; quos dicunt eciam conferre Spiritum Sanctum omnibus, quibuscunque flagiciis, usuris et rapinis astricti sint, si eis reverenciam fecerint et eos adoraverint et ipsi eis manum imposuerint, ita quod sine aliqua restitucione, in actu aut proposito, vel aliqua satisfactione omnia peccata dimittantur et statim evolent sine omni pena.*

(Dar acești nenorociți, goliți de duhul lui Dumnezeu și plini de rău, spun că ei au ca aleși pe Duhul Sfânt, pe care, așa cum învățătorul lor Manes s-a numit Paracletul, așa ei înșiși îi numesc Paracleți, adică Mângâietorii; despre care, de asemenea, spun ei că va revărsa Duhul Sfânt peste toți, indiferent de orice crime, camătă și tâlhărie de care ar putea fi legați, dacă le respectă și li se închină și își pun mâna asupra lor, astfel încât, fără nicio restituire, în fapte sau scop, sau orice satisfacție, toate păcatele sunt iertate și zboară imediat fără nicio pedeapsă.).

Un document al Inchiziției face referire la un anume Guillhelmus Ax:

> *se fecit haereticari, eadem nocte, qua fuit haereticatus, reversus fuit ad coelum,* ***drept motiv:*** *quia fuit ejus spiritus de illis spiritibus, qui solum se movit ad videndum, quomodo alii de coelo exibant, et sic secundum quod magis vel minus peccaverunt in coelo vel egredi de coelo voluerunt, secundum hoc citius vel tardius ad coelum reverturtur.*

(S-a făcut eretic, în aceeași noapte în care a fost eretic, s-a întors în rai, **drept motiv:** pentru că spiritul său era unul dintre acele spirite care nu se mișcau decât să vadă cum au ieșit alții din rai și așa după cum au păcătuit mai mult sau mai puțin, au dorit să fie în rai sau să iasă din rai, după aceasta se întorc la cer mai devreme sau mai târziu).

Bogomilii obișnuiau să spună că ascensiunea are loc într-un vis. Acest lucru pare să indice faptul că ascensiunea este realizată într-o stare mistică, într-o viziune de vis. În prezent este atins obiectivul final. În cult, participantul trăiește în avans șederea în paradisul în care va fi transportat după moarte. Cu toate acestea, este dificil de trasat o linie de demarcație între experiența mistică asociată cultului și ascensiunea după moarte.

Reizenstein a subliniat acest sens al botezului, potrivit căruia sufletele îngerilor se întorc în mod necesar la cer la moartea trupului, și l-a comparat cu botezul practicat în mandeism. Înălțarea este cu siguranță asociată cu botezul, așa cum este și în creștinism. Dar, în același timp, este o reunire a sufletului cu spiritul. Prin urmare, trebuie să avem de-a face aici cu un set de idei gnostice.

Ideea mandeană a ascensiunii sufletului este un motiv important și esențial, după cum a remarcat deja Brandt. Dar este meritul lui Reitzenstein că a analizat ideile asociate cu **massiqtā**, *ascensiunea*. În imnurile cunoscute ca imnuri **massiqtā**, există aluzii la Iordan și la botez. Sau, cel

puțin, se menționează abluțiuni care au caracterul botezului și este dificil de stabilit dacă sunt sau nu diferite. Această ascensiune este o **încoronare**, deoarece sufletul intră în lumea celestă. Reitzenstein a descris ritualul de botez din mandeism ca fiind o „slujbă pentru muribunzi". De fapt, mandeenii aveau obiceiul de a-i boteza pe muribunzi. Mai mult, botezul era conceput anterior ca o anticipare a eliberării. În realitate, Reitzenstein nu a dorit să rezolve problema măsurii în care ritualul **massiqtā** vizează ascensiunea sufletului după moarte sau dacă trebuie doar să reprezinte această ascensiune prin intermediul liturghiei.

Corespondența dintre eliberarea prezentă și cea viitoare apare și într-o mărturie despre Marcosieni:

> *ὁ δε τετελεσμένος ἀποκρίνεται Ἐστήριγμαι και λελύτρωμαι και λυτροϋμαι τήν ψυ/ήν μου ἀπο τοϋ αιώνος τούτου . .*

(Și omul terminat a spus: Sunt sprijinit și răscumpărat și sufletul meu este răscumpărat din acest veac. .).

Relatarea Naassenilor și *cartea Baruch* a lui Iustin descriu cum cel care a fost inițiat în mistere și a devenit „perfect", intră pe porțile cerului și participă la misterele cerești.

Chiar și în maniheism, sufletul este separat de corp și se întoarce la originea sa. În *Psaltirea coptă*, se face referire frecvent la modul în care sufletul trebuie să părăsească trupul și să se pregătească pentru ascensiunea sa. Aceste aluzii sunt adesea făcute în legătură cu prescripțiile care trebuie respectate pentru ceremoniile de abluțiune pe care sufletul trebuie să le efectueze atunci când părăsește existența pământească sau în ziua în care are loc festivalul cunoscut sub numele de *Berna*. În timpul acestei sărbători, se recitau imnuri în care Mani era rugat să îi ducă pe cei care participau la masa liturgică în locuința lor cerească în momentul propriei sale ascensiuni. Acest lucru explică de ce ceremoniile de abluțiune aveau loc atât în momentul sărbătorii lui *Berna*, cât și în momentul morții. Widengren, care a remarcat aceste fapte, a citat texte în sprijinul lor. Am dori să citățm încă unul, în care ascensiunea este menționată în același timp cu botezul:

> *De la început, Omul Primordial este această cale și Iisus Luminosul și Paraclitul-Spirit, te-au chemat, o, suflete, pentru ca prin el să te ridici la înălțimi.*
>
> *Primește pecetea sacră (**σφραγίς**) de la Duhul (**νους**) Bisericii și împlinește poruncile (**εντολή**). Judecătorul (**κριτής**) însuși care este în aer (**αήρ**), vă va da cele trei daruri ale sale - botezul (**βάπτισμα**) Zeilor, îl primiți în Omul Perfect, Astrele Luminoase (**φωστήρ**) vă vor face perfecți și vă vor conduce spre Împărăția voastră.*

Omul va deveni desăvârșit și va primi darul botezului în Omul Desăvârșit, care îl desemnează pe Mântuitorul ca fiind colectivul sufletelor. Omul perfect este cel ales, care a obținut o nouă condiție, care a abandonat existența terestră pentru a intra în existența cerească. În maniheism, avem deci o concepție care corespunde foarte clar cu cea a catarilor.

Astfel, putem distinge două aspecte ale ascensiunii: 1. Ca o **încoronare** în momentul botezului, unde poate lua și o formă mistică și extatică (avem o aluzie la aceasta în faptul că are loc noaptea sau în vis). 2. Un aspect escatologic, în momentul în care sufletul părăsește trupul și la sfârșitul timpurilor. Există însă o corespondență între aceste două aspecte. Inițierea este o realizare a vieții cerești. Iar înălțarea anticipată la botez se realizează atunci când sufletul se desparte efectiv de trup.

2. Haina, tronul și coroana, embleme ale încoronării

După cum ne arată *Interrogatio Iohannis*, îngerii au pierdut haina, coroana și tronul ca urmare a căderii lor. Dar sperau să le regăsească:

Et tunc sedebit filius dei a dextris patris sut, et praecipiet pater angelis suis et ministrabunt (ministrabit) eis, et ponet eos in chorum angelorum, ut induat eos indumentis incorruptibilis, et dabit eis coronas immarcessibiles et sedes immobiles, et deus in medio erit.

(Și atunci Fiul lui Dumnezeu va ședea de-a dreapta Tatălui și Tatăl va porunci îngerilor Săi și ei le vor sluji și îi va pune în corul îngerilor, ca să-i îmbrace cu haine nestricăcioase, și le va da cununi nestingherite și scaune neschimbate, și Dumnezeu va fi în mijloc).

Învestirea face parte din **încoronare**. Există o corespondență între mit și rit. În Biserica antică, veşmintele albe purtate la botez corespundeau ideii de veşmânt conferit de **încoronarea** celestă. Legătura dintre mit și ritual este ideea că cei care primesc botezul intră în lumea celestă.

În literatura poetică și în ritualul (nestorian) al Bisericii Siriene, găsim motivul conform căruia cel care este botezat ar trebui să primească o haină și coroane atunci când este **încoronat**. Ritualul **încoronării** a jucat în mod evident un rol de o anumită importanță în creştinismul timpuriu. Găsim rămăşiţe ale unei ideologii a **încoronării** în *Apocalipsa lui Ioan*. În sens escatologic, avem *învestirea* în cap. III, 5: *„Cel ce va birui va fi îmbrăcat în veşminte albe”* și în cap. II, 10: *„Fii credincios până la moarte și îți voi da cununa vieții”*. Ideea veşmântului pe care cei drepți îl vor îmbrăca atunci când vor intra în cer este destul de frecventă în literatura creştină timpurie, precum și în literatura iudaică târzie.

Înălțarea lui Isaia a avut o anumită influență asupra ereziilor din Evul Mediu. Sunt menționate veşmântul, tronul și coroana. În cap. VIII, 4 Isaia primește următoarea promisiune:

Quando reversus fueris per voluntatem patris, tunc vestem tuam reeipies, et tunc eris aequalis angelis, qui sunt in sexto coelo.

(Când te vei întoarce prin voia tatălui tău, atunci îți vei lua înapoi haina și atunci vei fi egal cu îngerii care sunt în al șaselea cer).

Apoi citim, în capitolul VIII, 25-26:

Angélus vero instruens me dixit mihi: quod es gavisus de isto lumine, quanto magis gaudebis et exultabis, quando videbis lumen septimi coeli, in quo sedet coelestis pater et unigenitus filius ejus, ubi exercitus et throni et coronae jacent justis.

(Dar îngerul care mă instruia mi-a zis: de vreme ce te-ai bucurat de această lumină, cu cât mai mult te vei bucura și te vei bucura când vei vedea lumina celui de-al șaptelea cer, în care stă Tatăl ceresc și singurul Lui Fiu, unde oștile, tronurile și coroanele se întind peste cei drepți).

Când se va înălța, sufletul va primi veşmântul, coroana și tronul. În cap. IX, 24 Isaia vorbeşte:

Vidi stolas multas et thronos et coronas jacentes, et dixi angelo: istae stolae et coronae quibus servantur et throni? et dixit mihi: istas coronas multi ammittunt (admittunt) de illo mundo credentes verba illius, de quo locutus sum tibi.

(Am văzut multe haine, tronuri și coroane întinse acolo și i-am spus îngerului: Unde sunt păstrate aceste haine, coroane și tronuri? Și mi-a spus: Mulți oameni pierd (recunosc) aceste cununi din lumea aceea, crezând cuvintele celui despre care ți-am vorbit).

Se pare că această carte a fost la originea ideilor cathare prin Interrogatio.

Trebuie să adăugăm totuşi că în mandeism şi maniheism, atunci când sufletul părăseşte existența pământească, el îşi întâlneşte însoțitorul care îi aduce haina şi coroana. În textele copte maniheiste, această sarcină este încredințată îngerului. De asemenea, în maniheism şi maniheism, sufletul va ocupa un tron în momentul **încoronării**.

3. Unirea spirituală

Catarii concepeau reunirea sufletului cu spiritul celest ca pe o unire:

> *quod homo semper habebat animam, dum vivebat, sed quando efficiebatur credens haereticorum, vel etiam haereticus, superveniebat spiritus bonus, sic quod ex anima prima et spiritu superveniente efficiebatur quoddam matrimonium, cuius matrimonii Deus Pater auctor erat.*

(că un om a avut totdeauna un suflet cât a trăit, dar când a devenit credincios de eretici, sau chiar eretic, a venit un duh bun, astfel încât de la primul suflet şi de la duhul de treabă s-a făcut un fel de căsătorie, din care căsătoria Dumnezeu Tatăl a fost autorul).

Ei au respins căsătoria ca instituţie ierarhică a Bisericii şi au acceptat doar o formă spiritualizată a acesteia, al cărei model pentru ei era uniunea dintre Hristos şi comunitatea credincioşilor:

> *Dicunt etiam Albanenses, quod in omnibus partibus novi Testament, ubi Christus et discipuli ejus docent de mairimonio, intelligendum esse tantum spiritaliter, scilicet Christi et ecclesie, aut episcopi et congregationis, aut spiritus et anime.*

(Albanezii mai spun că în toate părţile *Noului Testament*, unde Hristos şi ucenicii Săi învață despre mântuire, aceasta trebuie înțeleasă doar spiritual, adică despre Hristos şi biserică, sau despre episcop şi congregație, sau despre spirit şi suflet).

Uniunea dintre suflet şi spirit este singura instituită de Dumnezeu, după cum afirmă şi textul următor: *sed solum matrimonium crat a Deo institution inter Deum et animam* (dar numai căsătoria este instituită de Dumnezeu între Dumnezeu şi suflet). Aceasta este uniunea spirituală care a fost instituită în paradis: *Deus fecit matrimonium in paradiso, illud mutrimonium fuit inter animant et spiritum* (Dumnezeu a făcut căsătoria în paradis, acea căsătorie a fost între suflet şi spirit).

Într-un alt text, uniunea spirituală este explicată după cum urmează:

> *sed matrimonium spirituale, quod erat inter animam et spiritum, quando scilicet anima, quae semper manebat in homine, et spiritus, qui vadit et revertitur, sunt boni et conjunguntur ad invicem, sic quod anima vult illud idem, quod spiritus, et spiritus, quod anima, et conveniunt in bonitate, et tale matrimonium est, quod Deus fecit.*

(dar căsătoria duhovnicească, care era între suflet şi duh, când sufletul, care a rămas mereu în om, şi duhul, care merge şi se întoarce, sunt bune şi se unesc între ele, astfel încât sufletul vrea acelaşi lucru ca duhul, şi duhul şi sufletul se unesc în bunătate şi aşa este căsătoria pe care a făcut-o Dumnezeu).

Este clar că acești cathari credeau că uniunea spirituală are loc în momentul eliberării finale, adică atunci când sufletul este eliberat de trup. Există o corespondență între mit şi rit. Primul dintre textele pe care le-am citat indică faptul că ei credeau că unirea dintre suflet şi spirit avea loc atunci când cineva era admis în sectă, cu alte cuvinte în momentul ritualului de inițiere. Această idee apare şi mai clar în *Practica inquisitionis* (Cercetare practică):

Loco vero sacramenti mairimonii carnalis inter virum et mulierem confingunt esse spirituale matrimonium inter animam et Deum, quando videlicet ipsi haeretici perfecti seu consolati recipiunt aliquem ad sectam et ordinem suum.

(Dar în loc de sacramentul căsătoriei trupești dintre un bărbat și o femeie, ei cred că este o căsătorie spirituală între suflet și Dumnezeu, atunci când ereticii înșiși, care au fost desăvârșiți sau mângâiați, primesc pe cineva în secta și ordinea lor).

Acest lucru explică probabil și ideea de *matrimonium episcopi et congregationis* (căsătoria episcopului și a adunării), deoarece dreptul de inițiere era rezervat în primul rând episcopilor catari. Ideea lui Hristos ca mire și a comunității ca mireasă datează din creștinismul primitiv și a jucat un rol major în teologia Bisericii. Alături de aceasta, căsătoria a fost concepută și ca atingând pe Hristos și pe om, iar acesta este un simbol drag mai ales pietății mistice.

Atât în Biserică, cât și în gnosticism, motivul nunții a fost asociat cu **încoronarea** și botezul. Widengren a acordat o atenție deosebită relației dintre botez și motivul nunții în biserica siriană. În liturghia baptismală (liturghia nestoriană), precum și în imnurile baptismale ale lui Afrem și în omiliile liturgice ale lui Narses, în *Faptele lui Toma* și în *Odele lui Solomon*, există numeroase aluzii la nuntă și la camera nupțială. Widengren a subliniat, de asemenea, că ansamblul organic în care apare acest motiv în Biserica Siriană indică faptul că el a jucat un rol decisiv în maniheism ca intermediar. În psalmii copți maniheiști, ascensiunea sufletului și intrarea sa în camera nupțială cerească apar în legătură cu ceremoniile de purificare.

Aceeași legătură între botez și înălțarea sufletului a fost caracteristică concepțiilor mandeene. Motivul nunții, totuși, joacă un rol mai puțin important pentru ei. Cu toate acestea, legătura sa cu botezul este păstrată, deoarece într-un ritual destul de târziu, mirele este botezat în ziua nunții sale și îmbrăcat în podoabe sacre. Iar preotul este în același timp Mântuitor și mire.

Motivul *hieros gamos* în Biserica Siriană, ca și în mișcările gnostice, poate fi urmărit până la ritualul încoronării în Orientul Apropiat. În acest ritual, ceremonia *hieros gamos* era ultima care avea loc în timpul sărbătorii anuale.[10]

Merită menționat aici faptul că există un poem în literatura siriacă care amplifică nunta divină și dezvăluie o influență gnostică. Acest poem laudă Sophia cerească, Înțelepciunea, numită „Fiica luminii", în strofele care descriu camera ei nupțială și băieții care o înconjoară. Camera și cavalerii de onoare sunt deja menționați în textele sumeriene.

Motivul nunții se bazează, prin urmare, pe o tradiție extrem de veche. Dar în gnosticism și creștinism, a avut loc o schimbare. Este adevărat că gnosticismul tinde să mențină legătura dintre rit și semnificația sa în mit. Gnosticii celebrau în mod realist o ceremonie autentică de *hieros gamos*, dar care era totuși interpretată simbolic. Concepția spiritualizantă este clar marcată în gnosticism. Se poate spune că forma gnostică este intermediară între modelul oferit de realitățile concrete ale cultului din Orientul Apropiat și liturghia creștină. Căci este clar că în „mediul creștin, ritul și-a pierdut mult din semnificație". Mitul a fost interpretat într-un mod diferit. Mirele a devenit un colectiv în locul individului care era înainte. Iar actul ritual a fost interpretat alegoric. Unirea dintre Hristos și Biserică este concepută simbolic ca o nuntă.

În gnosticism, se întâlnesc o interpretare individuală și o interpretare colectivă a uniunii spirituale. La Marcosieni, inițierea era realizată de un *hieros gamos* real, și totuși interpretată de o

10 Cf. Engnell, Studii, pp. 60, 77, 115. 133. 156-160, 166 f., Widengren. Religionens vàrld, pp. 190 f., 194 f., 279, Mesopotamian eléments, pp. 119-121. În ceea ce privește religia iudeo-israelită, cf. Riesenfeld, Jésus transfiguré, pp. 146 și urm. și Widengren R0B7 (1948), pp. 17 și urm. Aici trebuie atrasă atenția asupra Cântării Cântărilor. Aceste cântece sunt legate de modelul ritual și mitic din Orientul Apropiat, al cărui prototip este cultul lui Tammuz și Ishtar, unde găsim ceremoniile *hieros gamos* în care regele joacă rolul bărbatului divin, cf. Meek, AJSL 39 (1922), pp. 1-14, JBL 43 (1923), pp. 245 și urm., Wittekindt, Das hohe Lied und seine Beziehungen zum Istarkult (cu anumite exagerări). Însă exegeza iudaică a Cântării Cântărilor dezvăluie o interpretare simbolică sau spiritualizantă, aplicând simbolul miresei lui Israel (mirele era imaginat ca fiind Dumnezeu sau Mesia). Povestea din Cântarea Cântărilor este o ilustrare a spiritualizării nunților regale de-a lungul secolelor. Cf. Riesenfeld, p. 202 ș.u. În acest fel, ea ne oferă o legătură intermediară între Orientul Antic și gnosticism și creștinism.

manieră spirituală. La actul ritual corespunde și ideea mitică. Conform povestirii lui Irénée despre valentinianism, bărbații „pneumatici" care se găsesc în această lume vor fi uniți cu îngerii, identici cu spiritele celeste:

> *τούς δέ πνευματικοί άποδυσαμένους τάς ψυχάς, καί πνεύματα νοερά γενομένους, άκοατήτως καί αοράτως εντός πληρώματος είσελθόντας, νύμφας άποδθήσεσθαι τοις περί τον Σωτήρα άγγέλοις.*

(Și duhurile, care sunt duhurile duhurilor, care se fac duhuri în minte, aflându-se în mijlocul cetei de bărbați și femei, au fost făcute nimfe îngerilor Mântuitorului).

Și textul următor afirmă același lucru:

> *τα δέ πνευματικά, ά έγκατασπείρει ή Λχαμώθ, έκτοτε εως του νυν δικαίαις ψυχαΐς παιδευθέντα ένθάδε καί έκτραφέντα, δια το νήπια έκπέμπεσθαι, ύστερον τελειότητας άςιωθέντα νύμφας άποδοθήσεσθαι τοις του Σωτήρος άγγέλοις δογματίζουσι, των ψυχών αυτών κατ ανάγκην έν Μεσότητι μετά του Δημιουργού άναπαυσαμένων εις τό παντελές.*

(Și duhurile, pe care Achamoth le-a inspirat, care au fost întotdeauna, până în prezent, instruite și educate în sufletul pruncilor, de dragul pruncilor, și apoi, după ce au atins perfecțiunea, au fost date nimfelor, îngerilor Mântuitorului, ca să slăvească pe îngerii Mântuitorului).

Unirea dintre Hristos și Sophia este prototipul unirii individuale. Mântuitorul reprezintă colectivitatea sufletelor sau a spiritelor, iar Sophia este identică cu comunitatea. Prin urmare, există o corespondență între uniunea Mântuitorului și a Sophiei și cea a spiritului și a îngerului.

În Valentinianism, unirea spirituală este legată de inițiere, care duce la eliberare. Unirea, înțeleasă în mod mitic, are loc între spirit, care a scăpat de suflet, și înger. Sufletul are o dublă semnificație. El este de origine cosmică, dar reprezintă și spiritul decăzut. În textele pe care le-am citat, sufletul a fost înlocuit de un spirit din afara Pleromei, unit cu elementul său ceresc. În valentinism, găsim atât o formă colectivă, cât și una individuală de uniune spirituală.

Aceasta este, de asemenea, exact ceea ce îi caracterizează pe catari. Sufletul este unit cu spiritul în același mod în care Hristos este unit cu Biserica.

Mitul gnostic al unirii dintre Mântuitor și colectivul sufletelor, reprezentat de Hristos și Sophia, stă la baza ideii creștine a lui Hristos și a Bisericii ca soț și soție.

Rămâne de examinat o problemă. Au împrumutat catarii forma colectivă de la Biserică? Sau avem de-a face aici cu o tradiție dublă? Această problemă este imposibil de rezolvat. Analogia cu doctrina Bisericii este incontestabilă. Nu cunoaștem evoluția tradiției gnostice. Dar este cu atât mai curios să observăm că acești catari au păstrat ideea gnostică a uniunii dintre suflet și spirit, ceea ce dovedește vitalitatea tradițiilor gnostice.

În acest capitol, trebuie să menționăm și un alt fapt. Catarii credeau că sufletele inițial nu aveau sex. Abia atunci când intrau în corp se stabilea o diferență între masculin și feminin. La întoarcere, diferența dispărea din nou. Catarii aveau chiar ideea că sexul feminin devenea masculin înainte de a intra în lumea celestă. Aceasta era o idee gnostică, conform căreia sufletele erau asexuate și redeveneau astfel în momentul eliberării.

XVII. Darul Botezului – Impecabilitatea (Imaculatea)

Botezul implică iertarea păcatelor. Cel care a primit Duhul prin botez nu mai poate păcătui. Moneta ne spune că aceasta era doctrina catarilor în această privință: „... *quod nullus Spiritum Sanctum habens potest peccare, idest, contra mandatum Dei, vel Ecclesiae venire*" (.... că nimeni care are Duhul Sfânt nu poate păcătui, adică să vină împotriva poruncii lui Dumnezeu sau a Bisericii). Într-un document al Inchiziției, se subliniază că cei care s-au născut spiritual nu mai pot renaște. *Ipsi vero, id est hacretici, et etiam illi, qui eis faciebant reverentiam, jam erant renati et de cetero non renascerentur* (Dar ei înșiși, adică ereticii, și chiar cei care le veneau, renăscuseră deja și nu aveau să renască din ceilalți). Și bogomilii aveau aceeași credință. Botezul „șterge păcatele, consumate în focul postului și al perfecțiunii dobândite, și conferă **imaculare**". Omul nou este inaccesibil ispitelor. Puech a comparat doctrina lor despre **imaculare** cu cea a mesalienilor. Hausherr a precizat concepția acestora din urmă. Omul este rău prin natură; de la naștere este dominat de diavol. Răul este un ferment interior. Păcatul nu începe cu o sugestie din exterior. Mesalienii confundau păcatul cu ispita. Perfecțiunea se obține prin primirea harului mistic, care este conceput ca existând în afara conștiinței obișnuite, dar care este totuși conceptibil. Presupunerea falsă consta într-o confuzie între „ordinea reală și ordinea experienței psihologice". Când omul este umplut de Duhul Sfânt, el nu mai are nicio posibilitate de a cădea, nu mai este chinuit de gânduri rele, pentru că a atins *impasibilitatea*, **απάθεια**. Este vorba de o **impecabilitate** de principiu, „căci ceea ce este acordat prin har nu se mai măsoară în funcție de infirmitatea anterioară". Aici avem diferența față de concepția pauliană, o diferență importantă și care ar trebui să o completeze pe cea stabilită de Puech vizând motivele libertății spirituale la bogomili și mesalieni.

Evident, catarii admiteau o **impecabilitate** în principiu. Dar, pe de altă parte, ei luau în considerare faptul că atât credenții, cât și *perfecții* comiteau păcate și aveau nevoie de iertarea acestor păcate. În consecință, ei erau mai aproape de concepția paulină decât de cea a mesalienilor. Dar acest lucru încă nu rezolvă problema. Inițierea creștină, ca și cea gnostică, acordă iertarea și creează **impecabilitatea**. Dar, în timp ce creștinismul insistă că omul eliberat și reînnoit rămâne el însuși supus legii, gnosticii susțineau că el este independent de aceasta. Dacă nu mai posedau o lege - ei considerau că AT. și Legea lui Moise erau opera Celui Rău, iar etica creștină pare să nu fi jucat niciun rol - nu mai puteau păcătui împotriva legii sau împotriva poruncilor. Obligațiile ascetice pe care trebuiau să le îndeplinească erau menite doar să împiedice contactul cu materia. (Acest lucru, indiferent de standardele etice, putea duce și la libertinism). Tocmai asupra acestui punct trebuia căutată diferența față de Biserică.

Cu toate acestea, se cerea, de asemenea, ca cei care erau eliberați să nu mai comită niciun păcat. De aici ajungem la problema tratamentului celor care au păcătuit după primirea botezului.

XVIII. Cerința botezului - imposibilitatea de a obține o nouă iertare a păcatelor

Catarii, care susțineau o *impecabilitate* de principiu, negau, de asemenea, posibilitatea de a obține iertarea păcatelor comise după primirea botezului:

> *Circa poenitentiam errant Cathari dicentes, eam esse non iterabilem de aliquibus peccatis, scilicet de lapsu a fide et impugnatione agnitae veritatis, et de hoc intelligereni illud verbum, Hebr. 6. v. 4. 5. et 6. Impossibile est enim eos, qui semel sunt illuminati, gustaverunt etiam donum coeleste, et participes facti sunt Spiritus Sancti, gustaverunt nihilominus bonum Dei verbum, virtutesque seculi venturi, et prolapsi sunt; rursus renovari ad poenitentiam, rursum crucifigentes sibimetipsis Filium Dei, et ostentui habentes.*

(Referitor la penitență, catarii se înșală, spunând că nu este repetabilă pentru anumite păcate, adică pentru căderea de la credință și atacarea adevărului recunoscut, și acel cuvânt nu trebuie înțeles din aceasta, Evr. 6. v. 4. 5. și 6. Căci este cu neputință pentru cei care, odată luminați, au gustat și din darul ceresc și s-au făcut părtași Duhului Sfânt, au gustat totuși cuvântul cel bun al lui Dumnezeu și virtuțile veacului să veniți și ați căzut; să fie reînnoiți la pocăință, răstignindu-se din nou pe Fiul lui Dumnezeu și arătându-l).

Cercetările lui Gregory ne spun că paulicienii au trăit în Pont, în Asia Mică. De asemenea, el susține că, în regiunea Antioche, în Pisidia, unde se refugiase unul dintre liderii paulicieni, Epafrodit, novațienii au subzistat până în secolul al VIII-lea. Este bine cunoscut faptul că ei se numeau **καθαροί**, *„cei puri”*. Grigore crede că ei au dat „numele lor, cu o parte din crezul lor, paulicienilor și bogomililor și, prin ei, patarinienilor din Italia și albigenzilor”. În orice caz, nu știu dacă bogomilii și paulicienii negau posibilitatea iertării păcatelor comise după botez. Dar, după cum am văzut, această concepție a existat printre catari, în mod clar legată de *apostazia*[11] de la credință. Ea era specifică în mod special novațienilor. Fondatorul lor, Novatian, cerea ruperea comuniunii cu cei care acceptau reintegrarea **lapsi**, oricare ar fi fost ei, în comunitate. Iar adepții săi i-au păstrat ideile și au declarat că împărtășirea cu cei care au comis păcate de moarte pângărește „biserica curată”. În consecință, ei considerau că reînnoirea prin penitență era imposibilă. Ei își bazau teoria pe *Epistola către Evrei*, VI 4-6. Epifanie ne oferă cea mai timpurie mărturie. Prin urmare, ei cereau ca comunitatea să fie formată din cei care erau cu adevărat drepți și sfinți. Catarii din Evul Mediu susțineau, cel puțin în principiu, același punct de vedere: *nostra est Ecclesia, ubi sunt homines justi, et casti, non mentientes, non fraudantes* (a noastră este Biserica, unde sunt oameni drepți și caști, nu mincinoși, nu înșelători). Și chiar mai mult: *In ecclesia Dei non sunt boni et mali* (În biserica lui Dumnezeu nu există buni și răi). Doar cei buni și cei drepți făceau parte din biserica lor.

Cu toate acestea, nu este lipsit de interes să observăm că maniheii credeau, de asemenea, în imposibilitatea obținerii unei noi iertări a păcatelor: *„Căci Biserica acordă iertarea păcatelor o singură dată; cu acea ocazie, când el se întoarce de la păcatele sale grave și se eliberează de cele zece păcate și de faptele sale rele din trecut, și atunci, cu acea ocazie, el obține absolvirea și iertarea. Dar apoi, dacă comite o greșeală, este de datoria lui să își îmblânzească trupul în interesul sufletului său și să nu încalce legea. Dacă, în ciuda acestui fapt, el comite o anumită faptă rea de a nu-și îmblânzi trupul în interesul sufletului său și dacă încalcă legea... - Și absolvirea va fi interzisă în biserică, cu consecințe grave, cum ar fi, de exemplu, dacă absolvirea este refuzată unui* ***Dēndār*** *(Electus) sau unui Auditor,* ***Dēndāre*** *și Auditori nu-l vor asista, nici în timpul serviciului divin, nici în timpul postului, nici în timpul ofrandei”*. Inițierea obligă pe cineva să trăiască fără să comită păcate. Această obligație este motivată de faptul că iertarea este acordată o singură dată. Judecând după acest exemplu, maniheismul a adoptat același punct de vedere ca și novatianismul. Cu toate acestea, maniheismul acordă milă păcătoșilor. Condițiile impuse de existența cotidiană erau în contrast puternic cu cerința de **impecabilitate** și refuzul de a crede în posibilitatea unei noi

11 Renunțare publică la o anumită credință religioasă.

iertări obținute prin penitență. Ca o concesie la cerințele vieții practice, catarii admiteau spovedania și iertarea păcatelor. Dar aceasta era acordată doar credincioșilor. Este adevărat că au respins sacramentul penitenței, pe care îl considerau o instituție ierarhică pe care o criticau puternic, dar în locul acestuia aveau o formă proprie pe care o numeau **apparellamentum** (îmbrăcăminte). Ca și botezul, penitența a fost influențată de Biserică. Formulele **apparellamentum**-ului sunt parțial conforme cu cele ale Bisericii.

Dar care era relația dintre inițiere și penitență în curentele gnostice antice? Reitzenstein a descoperit că botezul la mandieni avea loc o singură dată. Dar, pe de altă parte, ritualul botezului sau *baia de puritate* se repeta. Aceasta ridică întrebarea dacă al doilea botez avea aceeași semnificație ca și primul. Avem dovezi ale practicii marcioniților care par susceptibile să facă lumină asupra acestei probleme. Potrivit lui Epiphanius, marcioniții acordau un al doilea și chiar un al treilea botez (**λουτρον**). Dar Eznik considera acest botez reînnoit ca fiind o penitență: „*Toate acestea se spun despre secta marcioniților, care resping căsătoria și interzic consumul de carne și care, în același timp, ca profani, au jurat să păstreze virginitatea și care neagă acest jurământ deoarece, neputând rezista dorinței, îi supun din nou pe aceștia unei penitențe*”. Actul pe care unul îl consideră un botez, celălalt îl consideră o penitență. Unele curente gnostice insistau asupra părții de inițiere care implica **punerea mâinilor**, în timp ce partea corespunzătoare botezului cu apă al Bisericii era doar o ceremonie de purificare. Dacă ritualul de reconciliere se încheia tot cu **punerea mâinilor**, cele două ceremonii ajungeau să se asemene. Prin urmare, este firesc ca ereziologii Bisericii să considere penitența drept un nou botez.

Catarii admiteau că **consolamentum**-ul putea fi reînnoit, ceea ce sursele confirmă în mai multe locuri. Dacă un *oficiant* comitea un păcat, persoana pe care o botezase trebuia să primească din nou **consolamentum**-ul. Dacă un *perfect* comitea un păcat de moarte, spovedania și reconcilierea aveau loc, potrivit lui Sacchoni, în felul următor:

> *Quando autem quis eorum cadit in peccatum carnis, vel in aliud quod sit secundum opinionem eorum mortale, post receptam manus impositionem, oportet cum confiteri illud peccatum tantum et non alia, et recipere iterum manus impositionem secreto a praelato suo et ab uno alio ad minus cum eo.*

(Dar când unul dintre ei cade într-un păcat al cărnii, sau în altceva care, după părerea lor, este muritor, după ce a primit punerea mâinilor, este necesar să mărturisească numai acel păcat și nu altul și să primească din nou punerea mâinilor în secret de la superiorul său și de la unul la altul cel puțin către el).

Există o diferență esențială între semnificația botezului și cea a penitenței. În timp ce primul este o ceremonie de inițiere, cea de-a doua este un act de reînnoire. Prin inițiere, omul intră în clasa celor aleși; prin reconsacrare, el cere iertare pentru păcatele sale și absolvire pentru a nu fi condamnat în ziua judecății.

Cu toate acestea, creștinismul a conferit botezului caracterul unui act unic, care nu poate fi repetat. Unii cercetători au susținut acest punct de vedere. Dacă botezul conferă doar iertarea păcatelor, acesta poate fi reînnoit. Dar botezul nu șterge pur și simplu impuritatea, ci are un sens pozitiv: darul Duhului îl reînnoiește pe om și îl face perfect. De aceea este o inițiere neiterabilă. Dôlger, care și-a concentrat atenția și asupra problemei botezului și a penitenței, a justificat, cu exemple din literatura creștină, necesitatea de a nu comite păcate după primirea botezului și refuzul iertării păcatelor comise după botez. Este bine cunoscut faptul că, în Biserica antică, pe lângă *Epistola către Evrei*, Pastorul din Hermas pronunță - cel puțin în principal - o opinie rigoristă cu privire la problema admiterii unei noi penitențe. Dar, în mai multe locuri, literatura patristică afirmă că iertarea păcatelor este dată o singură dată prin botez. De aici și obligațiile pe care le implică. Totuși, în ciuda acestei asemănări, există o diferență importantă între Biserica „ortodoxă” și curentul rigorist din care fac parte scrierile menționate și, în cele din urmă, novațienii. Aceștia din urmă nu admiteau posibilitatea unei noi iertări prin penitență, ceea ce făcea Biserica. În ceea ce

privește atitudinea lor principală, catarii depindeau în mod evident de novatianism - sau poate de maniheism - și, pe de altă parte, în ceea ce privește practica reconcilierii păcătoșilor, secta catară era influențată de Biserică.

XIX, Eliberarea finală

1. Destinul dublu și triplu al sufletelor

Potrivit catarilor absoluți, judecata a avut deja loc. Aceasta este ceea ce spune Sacchoni: *Item quod judicium juturum iam factum est nec amplius fiet* (Din nou, judecata judecătorului a fost deja făcută și nu se va mai face).

Judecata a fost pronunțată atunci când îngerii au fost alungați din cer. Ei sunt doar temporar sub stăpânirea Satanei. Când își vor face penitența, se vor întoarce. Sfârșitul va fi atins atunci când toate sufletele vor fi adunate în lumea de sus. Sfârșitul lumii nu poate veni înainte de acel moment. Citățm dintr-un document al Inchiziției: *Omnes tamen spiritus et animae, qui de coelo ceciderunt, antequam mundus finiatur, revertentur ad coelum* (Cu toate acestea, toate spiritele și sufletele care au căzut din cer se vor întoarce în cer înainte de sfârșitul lumii), și din nou: . . *non finietur mundus, quousque omnes spiritus créait a Pâtre s. fuerint incorporait in corporibus hominum et mulierum suae fidei, in quibus salvarentur et reverterentur ad Patrem coelestem* (. . Lumea nu se va sfârși până când toate spiritele nu vor fi create de Tatăl.... au fost întruchipați în trupurile bărbaților și femeilor credinței lor, în care aveau să fie mântuiți și să se întoarcă la Tatăl ceresc).

Dar opiniile diferă cu privire la această eliberare. Potrivit catarilor absoluți, toate sufletele căzute vor fi eliberate: *Istas creaturas caelestas asserunt (falso tamen) salvandas fore de nécessitait, et omnes, et solas* (Aceste creaturi cerești au afirmat (în mod fals, totuși) că vor fi mântuite de necesitate, atât toate cât și singure.). Dar adepții acestui curent credeau, de asemenea, că oamenii răi vor fi condamnați la damnare. Moneta confirmă de asemenea această idee:

> *... de praedestinatione, de qua quidam male sentiunt, credentes quod quidam homines creati sunt, qui ex necessitate salvabuntur, quidam vero ex necessitate damnabuntur; unde non credunt quod ex Dei intentione vita aeterna communis sit omnibus, nec quod omnes salvare proposuerit.*

(... despre predestinare, despre care unii se simt rău, crezând că au fost creați niște oameni care vor fi mântuiți de necesitate, în timp ce unii vor fi osândiți de necesitate; de aceea ei nu cred că prin intenția lui Dumnezeu viața veșnică este comună tuturor și nici că El și-a propus să-i salveze pe toți).

Conform acestui text, sufletele căzute aveau doar două opțiuni: eliberarea sau damnarea. Acest lucru era caracteristic catarilor absoluți. Potrivit acestora, omul nu are liber arbitru. Cu toate acestea, exista încă o posibilitate de eliberare, deoarece sufletul își putea relua procesul de purificare prin transmigrarea într-un nou organism.

Catarii amestecați credeau că doar unele dintre sufletele căzute ar trebui să fie eliberate:

> *Item interrogata si dixit quod omnes spiritus qui propter superbiam suam ceciderunt de coelo ad huc salvabuntur dixit quod non.*

(De asemenea, când a fost întrebat dacă a spus că toate spiritele care au căzut din cer din cauza mândriei lor vor fi mântuite aici, a răspuns că nu).

Ei credeau că există diferite grade de eliberare. La fel cum spiritele au suferit pedepse diferite în funcție de gravitatea păcatului lor, la fel vor avea destine diferite în momentul eliberării finale. Cei care au consimțit la ispita Satanei - **expresse consenserunt** - vor fi condamnați; cei care nu au consimțit în mod expres la aceasta - **non expresse consenserunt** - vor fi eliberați, dar în moduri diferite. Cei desăvârșiți și cei care s-au prosternat în fața lor vor merge, după moartea lor, în paradisul terestru și, în cele din urmă, în ziua judecății, în paradisul ceresc. Sufletele credincioșilor nu pot merge în paradisul terestru, deoarece abia după ce vor fi eliberate la sfârșitul transmigrației,

adică după ce vor trece în corpul unui desăvârșit, vor avea aceeași soartă. Celor trei clase le corespund trei destine diferite. Evident, relația citată poartă urme de creștinism. Catarii au adoptat paradisul ceresc și paradisul pământesc, dar le-au încadrat în noțiunea lor de soartă finală a sufletului. Biserica admitea că oamenii se pot pocăi după moarte, în purgatoriu, dar catarii negau existența purgatoriului. Ideea catară a celor trei destine diferite ale oamenilor ni se pare că corespunde cu cea a gnosticismului. Gnosticismul făcea diferența între „spiritual", „psihic" și „material".

Conform *Extraselor din Theodotus*, cap. 56, 3, „*cel spiritual*", **το πνευματικόν**, este mântuit datorită *naturii sale*, **δια φύσει**, „*cel psihic*", **τό ψυχικόν**, are liber arbitru, **αύτεςούσιον**, sau capacitatea de a alege între credință și necredință, nemurire și distrugere, „*cel material*", **το ὕλικόν** va fi pierdut datorită naturii sale. Acești termeni desemnează în mod evident categorii de oameni. Primele două categorii vor fi salvate, dar nu în același mod. În *Extrasele din Theodotus*, cap. 63, „cei spirituali" sunt transportați în Ogdoad, locul unde locuiește Sophia supremă, „cei psihici" rămân în domeniul Demiurgului până când au atins perfecțiunea, după care merg în Ogdoad.

Maniheismul are o concepție similară. Cei care s-au dedicat lui Dumnezeu vor merge direct în lumea superioară. *Auditorii* vor fi salvați doar la sfârșitul migrației sufletelor. *„Dar dacă s-au comportat întotdeauna bine, dacă au urmat cu fidelitate sfaturile sfinților, ei vor fi chemați de acum înainte să ducă viața sfinților"*. Din ziua în care sunt convertiți, ei obțin iertarea. Alții sunt convinși de păcatele lor, dar înțeleg că sarcina lor este să lupte împotriva cărnii și a diavolului. Dacă se pocăiesc, și ei vor fi iertați. Dar există încă cei care nu încetează să-și sporească păcatele, pentru ei nu va exista iertare. Nu va exista nicio separare între cei buni și cei răi pentru foarte mult timp. Puțin câte puțin, elementele de Lumină se vor întoarce.

2. Învierea sufletului și reunirea sa cu trupul ceresc

Catarii negau învierea trupului. Sacchoni ne spune clar: *Item omnes Catari negant carnis resurrectionem futuram* (La fel, toți catarii neagă viitoarea înviere a cărnii). Și Moneta de asemenea: *Cathari horum corporum resurrectionem negant, et hoc ideo, quia ea a Diabolo creata, vel facta credunt esse* (Catarii neagă învierea acestor trupuri și asta pentru că ei cred că au fost create sau făcute de Diavol).

Bogomilii au negat, de asemenea, învierea trupului. Această doctrină este una dintre dogmele fundamentale ale gnosticismului: trupul nu poate fi înviat deoarece este creat din materie, care reprezintă răul și este coruptibil; doar sufletul poate fi înviat.

În momentul eliberării, sufletul este eliberată de corpul pământesc. În momentul căderii lor, sufletele sau îngerii au fost întemnițați într-un corp pământesc creat de Diavol. Corpurile cerești pe care sufletele le-au lăsat sunt opuse corpurilor pământești. Și totuși, aceste trupuri cerești au rămas în lumea superioară. După ce citează II Cor. V, 1 Moneta scrie:

> *Domum autem non manufactam, aeternam in caelis intelligunt et credunt esse corpora ovium Israel, id est animarum salvandarum quae ex illis corporibus a Diabolo abstractae sunt in hunc mundum corporibus in caelo manentibus.*

(Dar ei înțeleg și cred că casa nefăcută și veșnică din ceruri sunt trupurile oilor lui Israel, adică sufletele care urmează să fie mântuite, care au fost abstrase din acele trupuri de către Diavol în această lume cu trupuri rămase în ceruri).

Sau se spune că spiritele care au rămas în cer aveau trupuri și membre spirituale:

> *Et eodem modo credebat de omnibus spiritibus, qui remanserunt in coelo cum Patre bonorum spirituum, quia habebant corpora spiritualia et membra, carnes et ossa consimilia in figura et forma corporibus humanis terrenis; non tamen credebat, quod dictus Pater*

bonorum spirituum et spiritus, qui remanserunt cum eo, comederent aliquid vel biberent sed quod rivèrent de gratia Dei.

(Şi a crezut la fel despre toate duhurile care au rămas în ceruri la Tatăl duhurilor bune, pentru că aveau trupuri şi mădulare duhovniceşti, carne şi oase asemănătoare ca formă şi formă cu trupurile omeneşti pământeşti, totuşi nu credea că aşa-zisul Părinte al duhurilor bune şi al duhurilor care au rămas cu el mâncau sau beau ceva, ci că izvorăsc din harul lui Dumnezeu).

Pe de o parte, spiritele au corpuri celeste, iar pe de altă parte, corpurile şi spiritele sunt coordonate, ca în *Liber Supra Stella*:

corpora vero in celo mortua in deserto remanserunt. ... Item dicunt, quod quando anime erunt reverse in celum, et erunt iuncte simul in resurrectione, scilicet cum corporibus et spiritibus . . adhuc incipietur prelium

(dar cadavrele din rai au rămas în deşert. ... Ei mai spun că atunci când sufletele se vor întoarce la cer, şi se vor uni împreună la înviere, adică cu trupurile şi duhurile . . . lupta tot va începe)

şi în Ms. lat. 14 927:

et corpora remanserunt occisa in coelo quae dicuntur ossa arida in Ezechiele et spiritus remanserunt ibi.

(iar trupurile ucise au rămas în cer, care se numesc oase uscate în Ezechiel, iar spiritele au rămas acolo).

Catarii făceau o distincţie între corpul celest şi spirit. Aceasta se datorează probabil ideii că spiritele au corpuri cereşti. Dar fondul gnostic rămâne încă în concepţia că izbăvirea constă în reunirea sufletului cu spiritul. Această reunire este concepută simbolic ca o acoperire a corpului ceresc. Catarii credeau în mod clar că sufletele vor fi reunite cu corpurile cereşti în momentul morţii, când sufletul părăseşte corpul. Citǎm un pasaj din Pierre des Vaux-de-Cernay:

Resurrectionem quoque carnis diffitentes, quasdam adinventiones confingebant inauditas, dicentes animas nostras esse spiritus illos angelos, qui per suberbie apostasiam praecipitati de celo, corpora sua glorificala in aere reliquerunt et ipsas animas post successivam qualiumcunque septem corporum terrenorum inhabitationem, quasi tunc demum penitentia peracta, ad illa relicta corpora remeare.

(Necrezând şi în învierea cărnii, ei au afirmat anumite invenţii nemaiauzite, spunând că sufletele noastre sunt duhurile acelor îngeri, care, aruncaţi din cer prin apostazia lor mândră, şi-au lăsat în văzduh trupurile lor slăvite şi sufletele, ei înşişi, după ce au locuit succesiv oricare dintre cele şapte trupuri pământeşti, ca şi când în cele din urmă s-ar fi împlinit penitenţa, au lăsat trupurile să vâsleascǎ).

Sacchoni ne spune despre Ioan de Lugio:

Item crédit quod ibidem (in superori mundo) fiet resurrectio mortuorum scilicet quod unaquaeque anima dei recipiet proprium corpus.

(De asemenea, credeţi că acolo (în lumea de sus) va avea loc învierea morţilor şi anume că fiecare suflet al lui Dumnezeu îşi va primi propriul trup).

Și Moneta spune:

> *In fine autem, idest in novissimo die, quando omnes poenitentiam suam compleverint, simul redibunt ad coelos, et accipient corpora in celesti curia terra derelicta.*

(La sfârşit, adică în ziua de pe urmă, când toţi şi-au desăvârşit pocăinţa, se vor întoarce împreună în ceruri şi îşi vor primi trupurile în curtea cerească părăsită spre pământ).

Conform unui document al Inchiziției. Doar sufletul va fi înviat: *quod solum resurrectio animarum erat futura* (că avea să vină numai învierea sufletelor).

Pavel vorbește despre un trup ceresc, spiritual, pe care omul speră să îl îmbrace la înviere (I Cor. XV, 36-58), iar vorbind despre înviere, el spune că avem o clădire în cer, o locuință sau o casă cerească pe care dorim să o îmbrăcăm, dacă măcar suntem găsiți îmbrăcați și nu goi (II Cor. V, 1-5). În gnosticism, termenii trup și veșmânt se referă la sinele superior care a rămas în cer. Există în mod evident reminiscențe ale limbajului simbolic gnostic în Pavel. La acești doi termeni se adaugă în Pavel domiciliul ceresc. Catarii au adoptat termenii paulini. Dar noțiunile sunt gnostice, deoarece Pavel nu cunoaște ideea gnostică a reunirii dintre suflet și spirit sau a corpului ceresc.

XX. Sfârșitul lumii

Catarii credeau că la sfârșitul lumii, apa va acoperi pământul, firmamentul va cădea, soarele, luna și stelele vor dispărea și întunericul va domni. În documentele Inchiziției, găsim descrieri ale modului în care își imaginau acest sfârșit al lumii. *Interrogatio Iohannis* explică, printre altele *Et . . . exiet de inferioribus terrae obscurum tenebrosum, quod est tenebrosum geenna ignis* (Şi . . Din părțile de jos ale pământului va ieși un întuneric al întunericului, care este întunericul Gheenei de foc). Focul va mistui marea, dar marea va stinge focul, așa cum este descris în *Interrogatio Johannis* (cf. Apoc. lui Ioan, XX, 14). Această mare de foc va fi iadul în care vor fi pedepsiți demonii și oamenii răi:

> *tamen postea dicebant quod sathanas et daemones et spiritus hominum maligni post finem mundi, quando esset recollecta tota Dei creatura, ponerentur in lacu, id est inferno hujus mundi supradicto, in quo perpétua essent postea ...*

(totuși, apoi au spus că după sfârșitul lumii, când toată creația lui Dumnezeu va fi adunată, satanii și demonii și duhurile rele ale oamenilor vor fi așezate în lac, adică în iadul menționat mai sus al acestei lumi, în care vor fi așezați, în care vor fi eterne după aceea...).

Și în cele din urmă opera diavolului va fi distrusă: *quod nullum opus diaboli perseverabat* (că nici o lucrare a diavolului nu a continuat). Aceasta este și ceea ce spune *Liber de duobus principiis*:

> *Quod autem dominus deus verus destructurus sit hunc potentem cum eius potestatibus universis, que contra eum et creaturam illius cotidie operantur, manifeste in divinis scripturis reperitur.*

(Faptul că adevăratul Domn Dumnezeu este pe cale să-l distrugă pe acest puternic cu toate puterile sale, care lucrează împotriva lui și a creației sale în fiecare zi, se găsește clar în scripturile divine).

Recunoaștem aici noțiuni creștine, în special urme ale Apocalipsei. Iar Dumnezeu va obține în cele din urmă o victorie totală, o idee care amintește de *restaurarea tuturor lucrurilor*, **ἡ αποκατάστασης των πάντων** în teologia lui Origen. Totuși, există analogii în maniheism. Lumea materială va dispărea într-o conflagrație. La sfârșit va apărea un imens și terifiant glob de foc. În interiorul acestuia, demonii vor fi închiși. Și, în final, lumea materială va dispărea. „*Carnea va dispărea treptat și va fi eliminată din lume*”.

Potrivit catarilor absoluți, nu va exista un sfârșit al lumii. Sacchoni ne spune: *Item quod mundus iste nunquam habebit finem* (De asemenea, că această lume nu va avea niciodată sfârșit). Și spune despre Ioan de Lugio: *Item dicit quod iste mundus est a diabolo vel potius a patre diaboli et quod nunquam habuit principium nec finem habebit* (El mai spune că această lume este de la diavol, sau mai degrabă de la tatăl diavolului și că nu a avut niciodată un început și nu va avea niciodată un sfârșit). Lupta dintre Bine și Rău trebuie să continue în această lume. Cum putem explica această noțiune divergentă? Sincer să fiu, ea nu pare creștină. Cu toate acestea, este remarcabil faptul că în maniheism - conform *Acta Archelai* și Epifanie - opoziția dintre cele două principii va fi restabilită. Vor exista ἡ ἀποκατάστασις των δύο φύσεων (sau juxtapunerea celor două naturi).

Cu siguranță, catarii absoluți susțineau că lumea este eternă. Dar trebuie observat că această idee este relativă la această lume. Cu toate acestea, opoziția dintre Bine și Rău va fi menținută în viitor.

Concluzii

Comparațiile pe care le-am făcut între gnosticismul din Evul Mediu și cel din Antichitatea târzie au relevat unele asemănări profunde.

Catarii absoluți credeau că există două principii originare, Binele și Răul. Între aceste două principii s-a purtat o luptă, al cărei rezultat a fost că sufletele-înger au fost înlănțuite de Rău în legăturile materiei. Bogomilii și paulicienii nu folosesc motivul luptei și al înlănțuirii sufletelor de către Rău. Dar, cu toate acestea, ei au stabilit un dualism clar între Dumnezeul celest, bun, creator al lumii celeste invizibile, și adversarul său, Dumnezeul Răului, Satana, care creează lumea materială peste care domnește. Acest concept este foarte răspândit în gnosticism. Dar cum putem explica naşterea, la catari, a unui dualism care postulează două principii la origine, dacă le negăm bogomililor o astfel de concepție? Avem, totuși, dovezi - Conciliul Sfântului Felix de Caraman și Sacchoni - că în Balcani a existat un curent corespunzător celui al catarilor. Adepții dualismului absolut credeau că Satana a urcat în lumea superioară împreună cu demonii săi. Înfrânt de Arhanghelul Mihail și legiunile sale cerești, el a fost alungat din cer. În același timp, el i-a determinat pe îngeri să îl urmeze. Acestea au fost sufletele pe care le-a închis în trupurile pământului. Catarii au dat în mod evident o dimensiune creștină mitului luptei dintre cele două puteri și dramei sufletului. Baza acestui mit este, desigur, lupta maniheistă a Omului Primordial împotriva puterilor Răului, luptă care s-a încheiat cu înfrângerea Omului Primordial care, ca reprezentant al colectivului de suflete, a fost înlănțuit. Catarii absoluți au păstrat acest mit într-o formă ușor diferită: un anumit număr de suflete, numite în general îngeri, au suferit aceeași soartă ca Omul Primordial. Acest lucru poate fi explicat prin faptul că Sfântul Mihail joacă rolul Omului Primordial luptător, care distruge corespondența dintre individ și colectiv. Ideea bogomililor, conform căreia Sfântul Mihail era identic cu Hristos Verbul, ni se pare că formează veriga intermediară. Am încercat să o explicăm în termenii concepției Mântuitor-Salvat.

Catarii amestecați aveau o concepție diferită. Satana a fost inițial un înger al lui Dumnezeu, dar a devenit un înger căzut din cauza dorinței sale de a uzurpa puterea Dumnezeului suprem și și-a schimbat natura. El a apărut apoi ca demiurg, creator al lumii și al trupului primului om, în care a închis un înger, Adam, sau a sedus mai mulți îngeri și i-a făcut să sufere aceeași soartă. Căderea lui Satana și cea a îngerilor - de origine iudaică - s-au combinat cu concepția gnostică a creatorului lumii ca uzurpator și ca putere decăzută și emanată, iar în ceea ce privește sufletele, s-au combinat cu drama gnostică a sufletului. Bogomilii au fost intermediarii acestor concepții - și suntem înclinați să credem că ei au fost autorii acestei sinteze. Nu există nicio urmă a acesteia printre paulicieni. Dar există încă o altă idee, aceea a Satanei care încearcă să dea un suflet primului om și, eșuând, se întoarce la Dumnezeu, care insuflă duhul vieții în om sau trimite un înger sau un suflet de care cel Rău pune mâna. Aceste idei își au originea la ofiți și la adepții de mai târziu ai lui Marcion.

Maniheismul diferă de gnosticism într-un singur punct: dualismul. Ambele forme de dualism se regăsesc la catari. Prin urmare, aceștia au dreptul doar parțial la denumirea de neo-manichaeani.

Gnosticismul Evului Mediu conține un număr mare de motive împrumutate din creștinism și iudaism. Dar ideile în ansamblu sunt gnostice. Drama gnostică a sufletului este cea care formează centrul său. Căderea sufletului și eliberarea sunt în mod clar în concordanță cu concepția gnostică în general. Și aici, însă, există anumite diferențe. În maniheism, sufletul este livrat puterii forțelor malefice fără să fi păcătuit; în gnosticism, el a fost supus ispitei și a căzut.

Găsim un limbaj simbolic în motivele: somn, uitare, jale și plâns. Și aici, curentele precedente ne lasă fără recurs. Cu toate acestea, însăși prezența lor dovedește cât de adânc erau înrădăcinate aceste imagini în mintea oamenilor.

Ideea unei identități corespunzătoare între un suflet sau spirit universal și un suflet sau spirit individual există, de asemenea, printre catari. Acest suflet sau spirit se găsește în om și în grupul format de secta sau biserica cathară, dar, pe de altă parte, se consideră că există și în afara omului și a comunității. Acest lucru se datorează unei diviziuni între suflet și spirit. Sufletul este de o parte și spiritul de cealaltă. Eliberarea constă în regăsirea de către om a spiritului său individual sau reunirea cu acesta, dar în același timp și reunirea cu spiritul universal. Conform unei idei gnostice - ale cărei

rădăcini ajung până în religia indo-iraniană - „Marele Suflet” însuși apare ca Mântuitor. Catarii sunt reminiscențe ale acestei idei. Cu toate acestea, sub influența concepției creștine, a avut loc o divizare. Omul Primordial nu mai este identic cu Mântuitorul. Primul este reprezentat de Adam, al doilea de Hristos. Conceptul de Hristos Mântuitorul este, totuși, în mod clar gnostic.

Prin inițiere se obține eliberarea. Gnosticismul din Evul Mediu a respins botezul în apă și a insistat asupra importanței **impunerii mâinilor**. Originile acestei concepții pot fi urmărite până la gnosticismul din Antichitate și în special până la maniheism. Maniheii și gnosticii s-au opus botezului creștin, dar apa a jucat un rol în anumite curente. Unii practicau botezul în apă, alții îl respingeau. În acest din urmă caz, trebuie făcută o distincție între ceremoniile de purificare și inițiere. Efectul acesteia din urmă este de o importanță capitală în măsura în care este un act unic.

De asemenea, botezul implică faptul că inițiatul a fost deja eliberat și transportat în lumea celestă. În acest sens, conceptul lor este similar cu cel creștin. **Încoronarea** celestă este comună atât Bisericii, cât și gnosticismului. Catarii au păstrat unele urme ale acesteia. Eliberarea finală este realizarea a ceea ce inițiatul a obținut deja prin inițiere. Există un dublu rezultat: cei aleși obțin beatitudinea, iar păcătoșii sunt condamnați. Între cei doi se află categoria „credincioșilor” - care corespunde catehumenilor sau *auditorilor* maniheismului - care au puterea de a obține eliberarea. Această împărțire în trei categorii corespunde împărțirii gnostice în trei clase. Există diferite concepții ale escatologiei. Fie Binele va fi victorios, fie opoziția dintre Bine și Rău va continua. Aceste concepții escatologice corespund celor privind originea Binelui și a Răului.

Concepția gnostică a lumii și a vieții formează un tot coerent. Este curios faptul că, în concepția lor generală - și chiar în multe detalii - catarii arată mai multă conformitate cu gnosticismul și maniheismul decât bogomilii și paulicienii. Acest fapt se bazează pe documentarea surselor. Dar totuși, în anumite puncte esențiale, avem dovada că paulicienii și bogomilii aveau concepții gnostice. Desigur, legătura a fost întreruptă pentru o anumită perioadă, înainte de apariția paulicienilor. Această întrerupere a durat aproximativ 130 de ani, de la decretul lui Iustinian împotriva maniheilor din 529 până la apariția paulicienilor între 660 și 670. Mai mult de două sute de ani separă această apariție de ultima mărturie despre Marcionism. Decalajul este și mai mare cu perioada finală a gnosticismului siro-egiptean. Cu toate acestea, trebuie să subliniem că nu avem informații exacte despre momentul în care maniheismul și marcionismul au dispărut în Imperiul Bizantin.

Dacă vrem să susținem că gnosticismul Evului Mediu este independent de gnosticismul Antichității târzii, este dificil să explicăm concordanța fenomenologică reală care există între ele. Dar, desigur, nu se poate nega că s-au născut noi concepții și că s-au introdus schimbări. Fiecare mișcare are o anumită autonomie și fiecare are propriile sale concepții. Dar miturile și doctrinele pe care le-am studiat sunt o ideologie gnostică. Anumite elemente ale acestui ansamblu mitic, doctrinar și cultic dispar uneori, dar reapar ulterior. Concepțiile păstrate din Antichitatea târzie până la catari confirmă ipoteza că altele, care aparțin cercului de idei gnostice și care uneori dispar, nu au fost inventate, ci au și supraviețuit.

Un studiu comparativ al gnosticismului în Evul Mediu și în Antichitatea târzie ne obligă să recunoaștem existența unui lanț tradițional neîntrerupt.

Notă suplimentară

Am putut să citesc *Bogomilii* lui Obolensky doar la sfârșitul tipăririi tezei mele. Din acest motiv, îmi este imposibil să fac în textul meu comparațiile la care ne-am aștepta. Cercetarea sa se referă mai ales la originea și istoria bogomilismului, pe care îl consideră un sincretism al paulicianismului și mesalianismului. Ambele au fost transportate în Imperiul Bizantin și în Bulgaria. Ele erau încă vii acolo în secolele al X-lea și al XI-lea, iar paulicianismul chiar în secolul al XII-lea. Paulicianismul este un maniheism revizuit, care diferă de acesta, dar poate fi totuși considerat un descendent al său. Totuși, în ciuda anumitor diferențe, are mai multe în comun cu marcionismul decât cu maniheismul. Potrivit lui Obolensky, influența gnosticismului nu a fost dovedită.

Atitudinea lui Obolensky față de problemele legate de genealogia bogomilismului nu este la fel de critică ca cea a lui Puech. În ochii lui Obolensky, Theophylact și Anne Comnenus îi vizează pe paulicieni. În ochii lui Obolensky, Theophylact și Anne Comnenus îi vizează pe paulicieni, dar îi vizează cu adevărat pe ei sau pe bogomili? De fapt, Theophylact vorbește despre erezia care a apărut recent în Bulgaria, iar Anna Comnenus îi menționează, de asemenea, pe bogomili. Prin urmare, cele două curente nu ar trebui confundate. Pe de altă parte, misionarii paulicieni au dat naștere bogomilismului. Este adevărat că paulicianismul a influențat bogomilismul. Dar se pune întrebarea când a dispărut paulicianismul. Existența concepțiilor pauliciene nu implică faptul că o mișcare pauliciană era încă vie la momentul evenimentelor din 1114 descrise de Ana Comnenus. Nu este doar o figură de stil?

Cu toate acestea, existența dualismului absolut și a dualismului atenuat este un fapt. Obolenski îl atribuie pe primul paulicienilor, iar pe al doilea bogomililor. Aș dori să pun problema dualismului mai precis: paulicienismul îmbrățișează un dualism absolut (Petru al Siciliei), care trebuie să-i fi influențat pe bogomili. Dar de unde provine cel de-al doilea dualism? În opinia mea, dualismul mixt al bogomililor se bazează pe tradiții mai vechi. În mod evident, au existat două curente în cadrul bogomilismului.

Traducere realizată cu:

DeepL Translator

și pentru latină:

Google Translate